АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

ШОСТА ЧИТАНКА

ДЛЯ ШОСТОГО РОКУ НАУКИ
В ЄДИНІЙ ШКОЛІ

ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА"

31329

Книгу цю видано підчас переговорів з видавництвом „Чайка“, яке мало
війти в Українське Акційне Видавниче Товариство й передати йому
свою назву. Такого зєднання не сталося, тому дальші
книжки видаватиметься під фірмою „ЗЕМЛЯ“, яку
ухвалило для себе наше Видавництво.

„ЗЕМЛЯ“
Українське Акційне Видавниче Товариство
Київ-Відень-Львів
Головний склад:
WIEN, 9. Bez., Alserstrasse 32.

Для бібліотеки Наукового тов. ім. Шевченка Львів.

Антін Крушельницький

Львів. Бібліотека АН. УРСР.

Шоста читанка

для шостого року науки в Єдиній школі; для другої кляси старшої основної школи; для другої кляси середніх шкіл.

(Пяте видання.)

31329

Київ · Відень · Львів.

„Чайка"

Українське Акційне Видавниче Товариство.

Львів. Бібліотека АН. УРСР.

З малюнками:

Юрка Вовка, Володимира Кобринського, І. К. Олени Кульчицької і Франца Пляхи.

464

Львівська державна наукова бібліотека
№ 3094

Всі права застережені.

Copyright 1922, „Tschajka" Wien.

Поезія.

Бібліотека ім. Шевченка Наукового Товариства

А. Епична поезія.

І. Казки.

1. Лисичка сваха.

У якомусь то царстві, у якомусь государстві жив собі дуже багатий пан. От треба тому панові наймита — нікому свиней пасти. Посилає пан прикащика шукати свинаря:

— Тільки, — каже, — з такою умовою, щоб, як вибуде рік, — день поля на рік, а не вибуде, то нічого не плачу.

Пішов прикащик по селу, розпитує: чи нема де якого нетяги?

— А там і там, — кажуть, — живе дуже убогий парубок, — він піде.

От і наняли того парубка. Вибув він рік, і дали йому день поля на рік.

От він іде від пана та й думає:

— Служив я рік, вислужив день поля на рік; що мені з ним робити?

Думав-думав:

— Посію баштан . . . чи не розбагатію.

Думав-думав:

— А чим же я, — каже, — те поле зорю, що у мене ні волів, ні плуга? . . .

А далі й надумавсь: — піду до пана.

Приходить.

— Пане, — каже, — любий, пане милий! Служив я у вас рік, вислужив день поля на рік, та нічим мені зорати його . . . Чи не зорали-б ви мені? Я-б уже вам відробив.

Пан зглянувсь на нього:

— Добре, — каже, — зорю!

Зорали ту нивку, посіяв він баштан. І як уродив же той баштан! То кавуняччя — от таке. А дині — от такі! . . . Парубок так радіє та Бога хвалить, та панові дякує! Построїв собі курінь серед баштану, там і живе — баштану стереже. Тільки, як стали пристигати дині, помічає він, що оце удень лежала така гарна динька, а на ранок устане: одна шкарулющина!

— Ну, — думає, — я таки пристережу, хто мої дині переводить; я йому дам!

От настала ніч. Сів він у куріні, стереже. Коли чує хрум-хрум! Він потихеньку туди, — аж там лисичка. Він підкрався та — хап її за хвіст! Та й шіймав.

— Ага! — каже, — я тобі дам динь!

Та як замахнеться!

— Ой, чоловіче-голубчику, — каже лисичка, — не бий мене, я тобі у великій пригоді стану.

— А дині їстимеш? — каже.

Та її цішком. А вона проситься:

— Хоч живу, — каже, — пусти мене; я й то тобі у великій пригоді стану!

Див-див, тільки дух її чути; а далі й питає:

— У якій же ти мені пригоді станеш?

— Я, — каже, — тобі висватаю царівну.

— Ну, гляди! — Та й пустив.

— Ото, хитра! — думає, — за царівну сватає.

От лисичка до царя. Там її не пускають, виганяють.

— Треба мені самій царя бачити, — пустіть! Я щось йому скажу.

Її гонять, а вона у палату преться. Царь і почув.

— Що там за лемент? — питає.

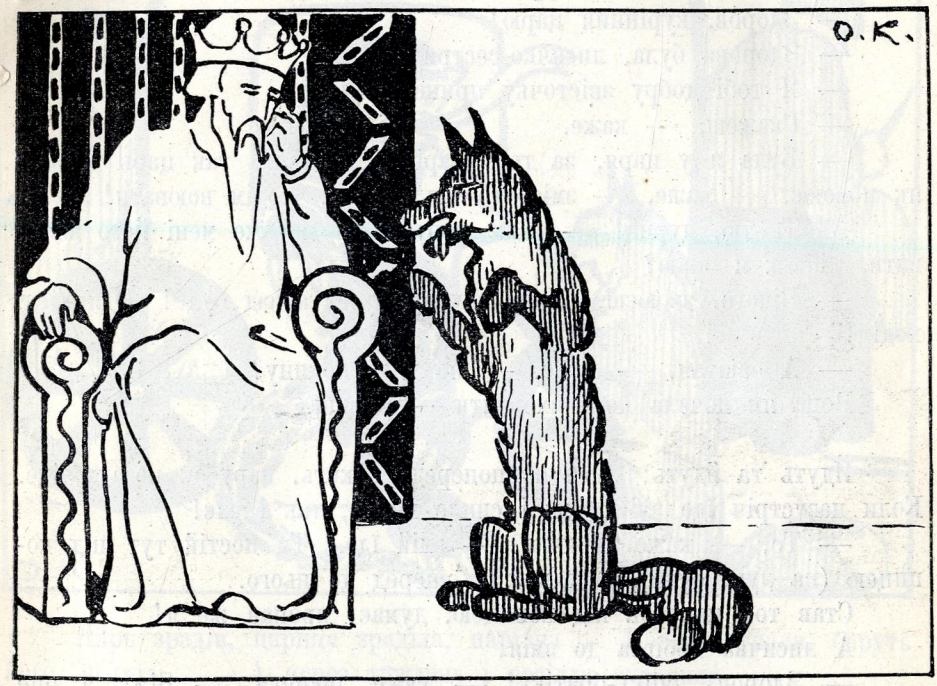
— Та тут, — кажуть, — волоцюга припленталась . . .

— Упустіть! — каже царь.

От її пропустили.

Вона цареві в ноги:

— Царю-володарю! — каже, — змилуйся, що я до тебе недоброю звісткою прийшла!

— З якою недоброю звісткою? — питається царь.

— Так і так, — каже, — була я у змія, хвалився він, що буде твоє царство воювати — дочку твою візьме за себе . . . Так я оце прийшла тобі розказати . . .

— Ох, мені лихо! — ухопився царь за голову. — А у мене-ж і військо не готове!

Та на царедворців:

— Ге, сякі-такі! . . . Мене хочуть воювати, а ви нічого не знаєте! . . .

Лаяв їх, лаяв . . . Нічого робити.

— Кличте раду! . . . — гукнув.

Тут де не взялись ґенерали, сенатори, панства усякого поназбігалось — радяться, як їм того змія воювати? Радились-радились, нічого не врадять: нема війська! А лисичка знов цареві в ноги:

— Царю-володарю! Змилуйся, — каже, — що я тобі пораджу: є у мене царь-курінний; як віддаси за нього дочку, він того змія повоює!

Царь і сюди кинувсь і туди кинувсь — нічого робити:

— Як повоює, — каже, — то вже віддам!

Прибігає лисичка до куріня:

— Здоров, курінний царю!

— Здорова була, лисичко-сестричко!

— Я тобі добру звісточку принесла.

— Скажеш, — каже.

— Була я у царя, за тебе царівну сватала, так царь сказав: як повоює, — каже, — змія, то віддам . . . Ходім воювати!

— Тю-тю, дурна! — каже парубок, — як же мені його звоювати, хіба-ж я знаю?

— Нічого, звоюєш. Мене слухай, усе гаразд буде! Одягайся, ходім!

— А баштан, — каже, — на кого покину?

Вона як почала його вмовляти — пішли.

Йдуть та йдуть: лисичка попереду біжить, парубок позаду йде. Коли назустріч їде змій: так і сипле искри, так і сяє!

— То, — каже лисичка, — змій їде. Ти постій тут під копицею (на луці були), а я побіжу вперед до нього.

Став той парубок під копицею, думає: пропав же я!

А лисичка побігла до змія:

— Здоров, зміїку-братіку! — каже лисичка. — Біжу я оце до тебе з недоброю звісткою: іде на тебе царь війною, хоче тебе звоювати і все твоє багатство відняти!

— Де-ж він? Далеко? — питає змій.

— Як би, — каже, — далеко, а то близько!

— Що-ж мені тепер робити з собою?

— А що робити? — каже лисичка. — Он під копицею стоїть чоловік, віддай йому усе своє — і коні і колясу і одежу, а сам уберись у його одежу, та й іди собі додому; царь тебе не пізнає . . . а то — пропав!

Змій мерщій одежу з себе, а свиту на себе — та далі!

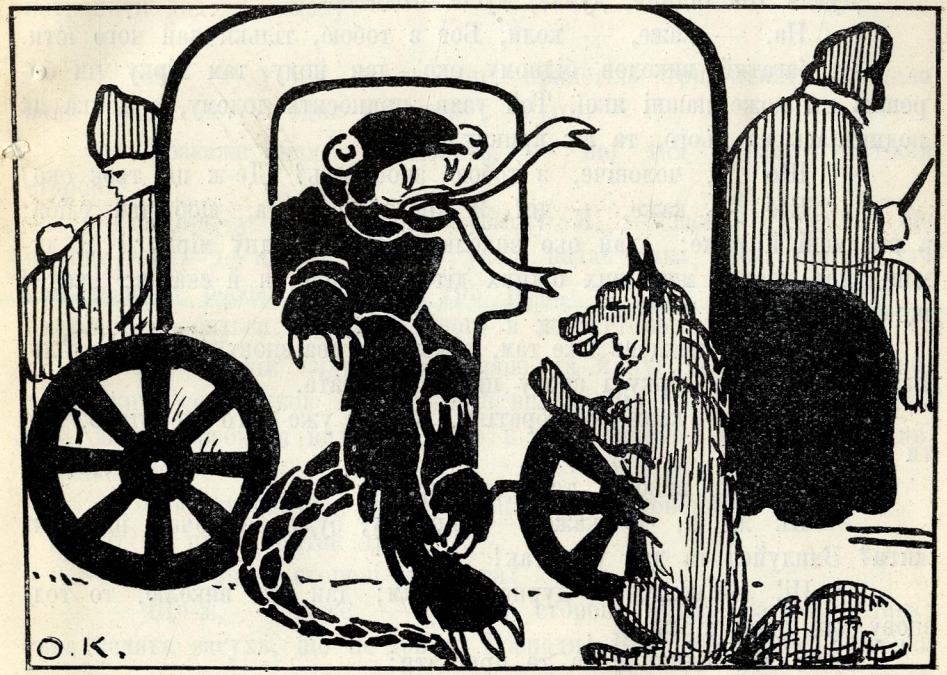
— Спасибі лисичці, від смерти збавила!

Тоді той баштанник убрався у золоту одежу — і такий став гарний, що хоч не схочеш, то полюбиш! Сів у колясу, поїхали.

— Бач, — каже, — ти боявся!

Приїхали до царя. Лисичка цареві в ноги:

— Царю-володарю! — каже, — кланяється тобі царь курінний і шле подарунки: він звоював змія, просить дочку твою за себе!

Царь зрадів, цариця зраділа, царівна... Повискакували, беруть його, ведуть... А через тиждень і весілля справили.

І я там був, мед-вино пив, в роті не було, а по бороді текло.

Народна казка.

2. Про двох братів.

Були собі два брати: один бідний, а другий багатий. От у того багатого є й поля багато і скоту, а в бідного, як у бідного, дітей дрібнесеньких багато, а їсти, то так, як Бог дав, — бувало навіть і так, що й хліба шматка в хаті нема — не доведи Господи такої бідности.

От у бідного не стало хліба. Бідував він, бідував, терпів день, терпів другий — діти кричать, — узяв він мірку і пішов до багатого брата просити хліба:

— Дай, — каже, — братіку, хоч мірку якої там муки, чи якого зерна; нема що їсти; діти з голоду пухнуть.

— Дай, — каже він, — я тобі одно око виколю, то тоді дам мірку борошна.

Думав той бідний, думав, мусів згодитись:

— На, — каже, — коли, Бог з тобою, тільки дай чого їсти.

От багатий виколов бідному око, дав йому там мірку чи борошна чи може пашні якої. Той узяв, приносить додому, а жінка як подивилась на нього, та аж крикнула:

— Що це, чоловіче, з тобою зробилось? Де-ж це твоє око?

— Еге, — каже, — де! Я пішов до брата, щоб дав хліба; а він мені й каже: „дай око виколю, тоді дам одну мірку“! Я думав-думав, жалко мені цих бідних діточок стало, я й сказав: „коли! що-ж робити!“

Аж ось за тиждень вже там, а може за два знову хліба не стало. Взяв той чоловік мірку і знову пішов до брата.

— Дай, — каже, — братіку, хліба, уже того не стало, що ти мені дав.

— Дай око виколю, тоді дам мірку.

— Як же я, — каже, — братіку, буду без очей на світі жити? Змилуйся та дай уже так!

— Ні, — каже, — дурно не дам; дай око виколю, то тоді знову дам одну мірку.

Мусів той бідний і на те пристати:

— На, — каже, — виколи! Бог з тобою!

От багатий брат узяв ніж, виколов йому й друге око і насипав йому мірку хліба. Він узяв та й пішов додому.

Приносить той хліб. Жінка, як глянула, аж перелякалась:

— Як же ти це, чоловіче, будеш на світі жити без очей? Ми-б як-небудь роздобули хліба, а тепер . . .

Плаче сердешна так, що слова не промовить.

— Не плач, — каже, — жінко! Будем жити так, як Бог милосердний дасть. Не один же я на світі темний: є багато сліпих та й живуть таки якось і без очей.

От скоро і того хліба не стало: чи багато там його — мірка; а їсти є кому — семя!

— Ну, тепер, жінко, — каже він, — до брата вже нічого йти: відведи мене за село під таку і таку гору; там мене покинеш на цілий день, а ввечері прийдеш за мною та візьмеш додому: може хто йтиме, або їхатиме, все таки дасть шматок хліба.

От жінка одвела його туди, посадила під горою, а сама вернулась назад. Пройшов уже день, і вечоріє; а жінка й забула піти за ним; так він, бідний, і заночував на полі: сліпий, куди-ж йому потрапити додому самому?

У саму глуху ніч на ту гору прилетіло три птиці; посідали вони і сидять. От одна й питає у другої:

— Розкажи нам, — мовить, — що там чувати у твоїй стороні?

— Що-ж у моїй стороні чувати? Я, — каже, — чула, що на цю гору, де це ми сидимо, уночі падає така роса, що як хто сліпий цією росою потре очі три рази, то буде бачити знову — видющий зробиться; а більш нічого в моїй стороні.

А той чоловік сидить під горою та й чує це все. Зараз полапав круг себе рукою — роса вже впала. Він раз потер очі, другий раз, зовсім зробився видющий, що й став бачити, як перше бачив, і думає собі:

— Посижу, почую, що вони ще будуть говорити.

От та птиця питає другу:

— А в твоїй стороні що чути?

— Що-ж, — каже, — у моїй стороні чути? Засуха велика; така велика засуха, що не доведи Господи! Все повисихало: і ставки і річки і криниці; люди мруть, як мухи. Але, — каже, — як-би хто отой камінь, що серед села лежить, з місця рушив, то вода-б із-під нього пішла така, що й ставки і криниці були-б повні — було-б води вволю для усього села.

А той чоловік сидить під горою та все те й чує.

— Ну, — каже друга птиця до третьої, — тепер же ти нам розкажи, що в твоїй стороні чути.

— В моїй стороні заслабла дуже царівна: от дожидаються уже її смерти: уже така суха стала, як скипка. Скільки вже до неї лікарів не їздило, усе не помагають; а її можна вилічити. Вона, як говіла, закашлялась і святе причастя випустила з рота; а жаба сиділа під підлогою та й ухватила його і тепер у неї під ліжком, під підлогою лежить і кров з неї тягне — уже напилась так, що така

стала, як відро. Як-би хто дістав ту жабу з-під підлоги, розрізав її надвоє та зробив із неї купіль: викупати ту царівну три рази, то ще краща стане, як перше була; на третій день і танцювати піде.

Переговорили вони це між собою і полетіли. Тоді цей чоловік пішов додому.

Приходить у хату:

— Жінко, засвіти та дай лиш чого-небудь повечеряти.

Вона скоренько з печи, чи там з полу, засвітила вогонь, коли дивиться — аж чоловік видющий!

— Що це з тобою, чоловіче? Хто це тобі так поробив, що ти знову став видющий? Слава Тобі, Господи! Слава Тобі, Милосердний! Розкажи, чоловіче!

— Хто постарався? Я сам собі постарався. Ще підожди, ще не те буде! . . .

На другий день каже він жінці:

— Зоставайся-ж ти тут з діточками дома, а я піду на заробітки.

Попрощався і пішов із села. От іде та й розпитує дорогу на те село, що засуха велика. Заходить він у крамницю; йому там і кажуть:

— Така велика засуха у нашому селі, що не доведи Боже! Ми вже і в очі води не бачимо. Коли-б, — кажуть, — найшовся хто і поробив так, щоб вода була, то йому-б люди дали і грошей багато і скотини, скільки захоче, і пів села-б землі віддали, аби тільки знов у селі була вода.

— Добре, — каже, — я зроблю так, що у вас буде знову вода, тільки дайте мені стільки то і стільки людей до роботи.

— Чоловіче добрий, та ми тобі цілісіньким селом будемо помагати, як що тобі треба буде, тільки вирятуй нас од видимої смерти.

Зібрав він людей, пішов, знайшов той камінь. Взялись до нього може чоловіка з двадцять, з тридцять, зсунули з місця: така вода з-під нього пішла — насилу втікли. Скоро вже стали і річки і криниці і ставки повні; такої води стало скрізь, що й геть-то!

Люди так уже дякують тому чоловікові, так дякують: дали йому і землі, хліба і грошей багато. Він сів і поїхав.

От їде та їде, їде та їде та все дорогу розпитує на те царство, де слаба була царівна. Не скоро там уже — може через рік, або й через два — приїхав він у царство; а царівна ще й досі не вмерла, але вже така суха стала, така суха стала, що й страшно на неї глянути. Заїхав той чоловік у село та й хвалиться:

— Я, — каже, — вашу царівну вилічив би; вона-б у мене через тиждень і в танець пішла.

Люди чим скорше побігли до царя, сказали йому, що в селі є такий то і такий чоловік, що він може за тиждень вилічити його дочку. Царь не довго думав та велів зараз запрягти в карету — і назад. Привезли в палату. Царь уже стоїть у дверях і питає:

— Ти можеш, — каже, — вилічити мою дочку?

— Можу, — каже.

— Ну, як ти тільки вилічиш її, то я тобі півцарства свого віддам; дам тобі всього, чого тільки душа забажає.

— Добре, — каже, — вилічу!

Пішов він у ті покої, де лежала царівна, зараз і принявся за роботу. Зірвав там підлогу під ліжком, дістав ту жабу (а вона вже така, як велике відро: так її розперло), розрізав її на куски, звелів зробити купіль із неї, скупав царівну — їй трохи лекше стало: уже й говорити починає. Царь такий радий, що дочці лекше стало.

Скупав той чоловік царівну на другий день, їй ще лучче зробилось, уже й їсти попросила, уже й сміється й жартує. На третій день скупав він ще раз у тій самій купелі — царівні як рукою зняло: встала з ліжка, бігає, танцює, співає — таке виробляє, що наче вона ніколи й слаба не була. Пройшов тиждень — уже царівна стала і по садочку ходити. Царь тоді дав тому чоловікові півцарства свого, дав волів, хліба всякого, дав йому шість коней, карету, грошей багато. Той сів і поїхав додому. Приїздить до хати — жінка й признаватися не хоче:

— Де там! — каже. — Мій чоловік бідний; де-б у нього взялись коні та карета?

Тоді він розказав жінці, як йому Бог поміг розбагатіти.

От через тиждень, чи там може й більш, приходить до нього брат і каже:

— Виколи, братіку, і мені очі, може і я чи не зроблюсь багатшим.

— Та цур тобі! — каже, — відчепися од мене; на тобі сто карбованців, а тільки не проси мене, щоб я тобі очі виколював.

Брат забрав гроші, пішов додому. От він дома виколов собі очі, та й каже своїй жінці:

— Знаєш ти, — каже, — що? Заведи мене під ту саму гору, де мій брат сидів, і покинь на цілу ніч: може й я трохи чи не побагатію; брат мій, бачиш, яким багачем зробився.

— Добре, — каже жінка.

От діждали вечора; вона його одвела і покинула під горою. Сидить він і жде. Коли це так, як опівночі, прилітає щось на гору і сіло; далі — друге, а далі — й третє. Посідали вони (та то не птиці були, а чорти) та й питають один у другого:

— Що там у вашій стороні чути?

— Що-ж у нашій стороні чути? Чути те, що цього чоловіка, що сидить під горою, ухопить буря і розірве на шматки і кістки рознесе так, що й сліду не останеться.

На тому чоловікові аж тіло потухло з ляку, як він це почув.

— Ну, — каже другий, — а в твоїй стороні що чути?

— В моїй стороні така-ж сама чутка ходить.

— А в твоїй, — питають третього, — що чути доброго?

— Що-ж у моїй стороні чути? Чути те саме, що і в ваших. Той чоловік сидить під горою ні живий, ні мертвий та труситься; пішов би скоріш додому, так очі собі повиколював.

Ото ті, що сиділи на горі, переговоривши, полетіли; а тут як схопиться буря, ухватила цього чоловіка, розірвала на шматки — і сліду не осталось: не знати, де й дівся. А його менший брат, що був перш дуже бідний, тепер, як царь, живе і хліб жує.

Народна казка.

3. Білосніжка.

Раз серед зими сиділа королева й шила коло віконечка, що його рями було зроблено з дорогоцінного чорного дерева. А на-дворі тим часом став падати густий сніг. Задивившись на той пухкий гарний сніг, королева, не счувшись, нахромилась на голку й поранила собі пальця. З ранки викотилось три краплини крови і впали на свіжий сніг. Рожева кривава плямка так любо красувалася на білому пухкому снігу, що королева подумала:

— Як би то було гарно, коли-б я мала дитинку таку білу, як сніг, таку рожеву, як кров, і таку чорноволосу й чорноброву, як це дерево рями!

І, як на диво, незабаром після того уродилася в неї дівчинка справді, така біла, як сніг, така рожева, як кров, і така чорноброва, як чорне дорогоцінне дерево. Ту дівчину назвали Білосніжкою. А як народилася дитина на світ Божий, то королева щось швидко після того вмерла.

Через рік після того вдовець-король одружився вдруге. Він узяв собі дружиною дуже гарну на вроду панну, тільки була вона недоброї вдачи: гордовита, зарозуміла й ніяк не припускала думки, щоб знайшовся хтось другий, кращий за неї на вроду. В неї було чарівне дзеркальце, котре, коли вона ставала перед ним, дивилася в нього на себе й питала:

„Щиру правду мені, зеркальце, скажи, —
Хто найкраща на все царство — назови!“

То дзеркальце відповідало:

„Ти, королево, найкраща на все царство.“

Вона після такої відповіді була дуже вдоволена, бо знала, що дзеркальце каже щиру правду.

А тим часом Білосніжка підростала й з кожним днем ставала все кращою; а як минуло їй сім років, то була така гарна, як ясний день: була краща, ніж сама королева. Як та й цього разу спитала дзеркальце:

„Щиру правду мені, зеркальце, скажи, —
Хто найкраща на все царство — покажи!“

то дзеркальце відповідало:

„Пані-королево! правда, — гарна ви, та проти вас
Білосніжка краща більш, як в сотні раз.“

То королева, таке почувши, дуже злякалася й зробилася жовта, аж зелена від завидок. З того часу, як бачила вона де Білосніжку, то в неї серце переверталося в грудях, так вона зненавиділа дівчинку. Та заздрість і зненависть росли в її серці, як погане бадилля, все вище та більше, і вже не давали королевій відпочинку ні вдень, ні вночі. Тоді вона гукнула до себе одного мисливця-сердюка й сказала:

— Одведи дівчину в ліс, бо я не хочу, щоб вона була в мене перед очима. Ти повинен там її вбити й принести мені, як посвідку того, її легені та печінку.

Сердюк послухався й одвів дівчинку в глухий ліс. Як вийняв він там свого ножа, щоб проколоти ним безневинне серденько бідної Білосніжки, то вона почала плакати й промовила:

— Любий дядечку! не вбивай мене. Я зостануся тут в дикому лісі й ніколи-ніколи не вернуся додому.

І тому, що була Білосніжка дуже гарна на вроду, сердюк змилосердився й сказав їй:

— Ну біжи, бідна дитинко, куди хочеш! — а сам подумав: дикі звірі скоро її розірвуть на дрібні шматочки.

А проте у нього мов би важкий камінь звалився з серця тому, що чоловікові не хотілося вбивати безневинної дитини. Як раз тут нагодився молодий олень, то сердюк заколов його списом, вийняв з нього легені та печінку й одніс їх, як доказ королевій, що убив царівну. Королівський кухарь мусів зварити те мясо в солоній воді, а лиха молодиця зїла його й думала, що то вона поживилась легенями та печінкою Білосніжки.

Тим часом бідна дитинка опинилася в дикому глухому лісі однісінькою душею. Їй було дуже страшно, вона всі листочки на

деревах огляділа, шукаючи, як би то їй знайти десь порятунок. Потім вона побігла . . . Бігла через дике гостре каміння, по колючих тернах, зустрічала диких звірів, котрі пробігали поуз неї, не роблячи дитині ніякої шкоди. Вона бігла, поки ноги носили, поки не смеркло.

Над вечір побачила царівна маленьку хатинку й зайшла в середину, щоб там відпочити. В тій хатинці все було дуже маленьке, проте таке чистесеньке та гарнесеньке, що й списати неможна.

Серед кімнатки стояв столик, застелений білою скатертиною, із сьома маленькими мисочками; біля кожної мисочки лежала невеличка ложечка, трошки далі — ножі та вилочки й сім малих чарочок. По-під стіни стояло сім ліжок одно поруч другого; всі чепурненько застелені білосніжними простиралами. Білосніжка була така зголодніла, що ззіла з кожної тарілочки по ложечці кулешику, від кожної лусточки хліба по крихотці, а з кожної чарочки випила по краплинці вина. Бо вона не хотіла брати від одного дуже багато, щоб його не скривдити.

Після того, як була вона дуже стомлена, спробувала лягти спати в постіль: коли-ж одно ліжко було дуже куце, друге — довге, третє — вузьке, так що тільки сьоме прийшлось їй як-раз по мірі. В ньому вона, помоливши Богові, примостилась і швиденько та солоденько заснула собі.

Як уже зовсім стало темно на-дворі, прийшли в хатинку хазяйни. Їх були семеро. І всі — карлики, — ті, що риються в горах, виламуючи та викопуючи звідтіль всякий рудяк. Вони засвітили кожен свого каганчика і, як стало в кімнатці світло, тоді карлики побачили, що хтось у них був у хатинці, бо не все стояло так доладно, як було ними зоставлено. Перший з них промовив:

— Хто сидів на моєму ослончику?

Другий: Хто їв з моєї мисочки?

Третій: Хто вломив мою лусточку хліба?

Четвертий: Хто брав мій кулешик?

Пятий: Хто стромляв у їжу мою вилочку?

Шостий: Хто різав моїм ножем?

Сьомий: Хто пив з моєї чарочки?

Потім перший став озиратись на всі боки та заглядати в куточки й помітив, що на його ліжку була подушечка трохи примята, то він промовив:

— Хто лягав на моє ліжко?

Львівська державна наукова бібліотека
№ 3094

Тоді й инші побігли до своїх ліжок і стали кричати:

— І в моєму хтось лежав!

А сьомий як глянув у своє ліжко, то побачив там Білосніжку: вона любісінько собі лежала й крішко там спала. От він зараз же гукнув усіх до себе. Всі позбігалися докупи, оточили ліжко, підняли свої каганчики, освітили Білосніжку й скрикнули з дивовижі:

— Ой, Боже-ж мій милий! Ой, Боже-ж мій любий! Яка гарненька дитина!

І дуже тим втішалися, що дівчинка не прокинулась, а спала собі спокійненько на подушечці. Сьомий карлик, у котрого не було свого ліжка, спав з товаришами, з кожним по одній годинці, то якраз і ніч минула.

Як розвиднялось, прокинулася Білосніжка від сну, а як побачила сімох карликів, то дуже злякалася. Та вони були до неї дуже приязні та ласкаві й зараз же спитали її:

— А як тебе зовуть?

— Мене зовуть Білосніжкою, — відповіла вона.

— А як ти зайшла в нашу хатинку? — знову спитали її карлики.

Тоді вона розказала їм чисто все, як хотіла звести її з світу лиха мачуха, і як сердюк змилосердився й не вбив її, як вона потім бігла лісом цілісінький день, аж поки не потрапила на їх хатинку в лісі. Після того карлики сказали Білосніжці:

— Як що хочеш ти доглядати наше господарство, варити страву, стелити постелі, прати, шити й вязати, як хочеш усе держати чистенько та ладненько, то можеш зостатися у нас жити, і тут тобі ні в чому не буде нестачи.

— Добре, — відповіла Білосніжка, — з дорогою душею! — і зосталася у них.

Вона доглядала все їхнє хазяйствечко: карлики що-ранку йшли в гори і там шукали всякий рудяк та злото, а смерком верталися додому. Увесь день Білосніжка зоставалася в самоті, то її попережали добрі карлики, говорячи:

— Бережись дуже своєї мачухи, бо вона швидко довідається, що ти тут у нас. Нікого не впускай сюди в кімнату!

А королева, після того, як зїла легені й печінку, на її думку Білосніжчині, раділа, що тепер уже безперечно вона на все царство перша й сама краща на вроду. От вона підійшла до свого чарівного дзеркальця й спитала його:

„Щиру правду мені, дзеркальце, скажи, —
Хто найкращий на все царство — покажи!“

А дзеркальце їй відповіло:

„Пані-королево! Ви найкраща тут, нема чого казать, —
Та живе у хатці з карликами в горах
Краля Білосніжка, мов та ясна зоря,
То вона гарніша проти всіх і вас у сотні крат!“

Тоді дуже перелякалася королева, бо вона знала, що дзеркальце не скаже неправди. Вона тепер знала, що сердюк її обдурив і що Білосніжка жива. І вона знову почала думати, все думати та вигадувати, як би то їй звести бідну царівну з світу. Бо поки вона була не найкраща на все царство, доти їй завидки не давали спокою. А як вона кінець-кінцем щось вигадала, то вимастила собі лице темним коліром, одяглася перекупкою й стала така, що неможна було її пізнати. Так виряжена пішла вона через сім гір до семи карликів, постукалася в двері їхньої хатинки й голосно загукала:

— Гарний крам поцінно й дешево!

Білосніжка визирнула через віконечко й озвалася:

— На добридень, тіточко! А що у вас є для продажу?

— Гарний крам, хороший крам, — відповідала та, — стьожки, намистечко, гребінчики.

І підняла вгору цілий жмуток ріжнобарвних шовкових стьожок так, що ті заблищали на сонці й заграли на легенькому вітрі.

— Це совісна молодиця, її можна впустити в хату, — подумала Білосніжка й позпімала защіпки з дверей. Вона купила собі стьожок та шнурочків до керсетки.

— Люба дитинко, — загомоніла до неї перекупка. — Яка ти гарна! Ось іди, моя голубонько, я хочу сама тебе зашнурувати.

І от лиха королева так швидко й так туго її зашнурувала, що бідній Білосніжці дух урвався, і вона мертва впала додолу.

— Ну, тепер я знову стала найкраща, — промовила сама собі лиха царица й вернулась додому.

Як смерклось, то на вечерю вернулись додому всі семеро карликів. Та як же вони злякались, як побачили свою любу Білосніжку долі. Дівчина ні підводилась, ні ворушилась, була зовсім ніби мертва. Вони підняли її з землі вгору, оглянули і як побачили, що вона дуже туго зашнурована, то зараз же порозрізали шворочки на шматочки. Тоді Білосніжка почала потрошку дихати, а разом з тим помалу-малу зовсім опамяталась. Коли довідались карлики, як усе тут скоїлось, то сказали:

— Та стара перекупка — ніхто инший, як лиха королева. Будь, Білосніжко, обережна: нікого не впускай у хатку, як зостаєшся дома сама!

А лиха молодиця, як вернулася додому, то зараз же кинулася до свого чарівного дзеркальця й спитала:

„Щиру правду, дзеркальце, мені скажи, —
Хто найкраща на все царство — покажи!“

То дзеркальце їй відповіло:

„Пані-королево! Ви найкраща тут — нема чого казать, —
Та живе у хатці з карликами в горах
Краля Білосніжка, мов та ясна зоря,
То вона гарніша проти всіх і вас у сотні крат!“

Як почула таку відповідь королева, то так кров і кинулася їй до серця. Ото так вона злякалася, бо побачила, що Білосніжка жива.

— Ну, та тепер я таке вигадаю, — сказала вона сама собі, — що вже ніщо тебе, дівчино, не врятує. І як зналася в чарівництві,

то зробила отрутного гребінчика. Потім передяглася знову вже зовсім иншою старою бабусею й пішла через сім гір до хатини семи карликів, постукалася в двері й гукнула:

— Гарний крам, хороший крам поцінно й дешево!

Білосніжка визирнула з віконечка й промовила:

— Йдіть собі далі, я нікого не можу до себе пускати.

— Та подивитися-ж тобі можна на крам? — спитала бабуся й витягла отрутного гребінчика та й простягла дівчині його вгору. Дівчинці сподобався гребінчик, вона й цього разу

дала себе обдурити, одчинила двері й впустила стару в хату. Як уже вони сторгувалися, то стара їй сказала:

— Дай же я тебе гарненько розчешу.

Бідна Білосніжка ніяк не думала про щось лихе й дозволила старій себе розчісувати. Та тільки доторкнувся гребінець до волосся, як уже отрута зробила своє страшне діло, і Білосніжка впала безпритомна додолу.

— Ну, — промовила лиха королева, — тепер уся твоя краса пішла за водою! — і подалася додому.

На щастя діло було над вечір і карлики швидко вернулися додому. Як побачили вони Білосніжку на долівці безпритомну, то відразу подумали на королеву, стали пильно оглядати дівчину, знайшли отрутного гребінчика й витягли його з волосся. Тільки те вони зробили, як зараз же почала Білосніжка вертатися до памяти й розказала карликам, як усе трапилося. То вони її ще раз стали попережати, щоб була обережна й нікогісінько не впускала в хату.

А королева, як вернулася до палацу, зараз же побігла до дзеркальця й спитала його:

„Щиру правду, дзеркальце, мені скажи, —
Хто найкраща на все царство — покажи!“

То дзеркальце й цього разу відповіло, як і попереду:

„Пані-королево! Ви найкраща тут — нема чого казать, —
Та живе у хатці з карликами в горах
Краля Білосніжка, мов та ясна зоря,
То вона гарніша проти всіх і вас у сотні крат!“

Як сказало дзеркальце таку мову, то королева вся затремтіла й задріжала од гніву.

— Білосніжка повинна вмерти, — закричала вона, — хоч би мені прийшлося самій загинути!

Після того сховалася в одну потаємну кімнатку, там зварила отрутне зілля й намочила в ньому яблучко. Як дивитись на нього, то було воно дуже гарненьке: білесеньке з червоненьким бочком. Хто-б його не побачив, то кожному закортіло-б покоштувати, та як тільки ззів би він хоч один шматочок його, то неминуче загинув би на смерть. Як було яблучко готове, перемалювала собі королева лице, вдяглася простою селянкою й пішла через сім гір до хатинки семи карликів. Як постукалася вона в двері, то Білосніжка визирнула через віконечко й сказала:

— Я нікого в хату не впущу, бо мені заборонили те сім карликів.

— Мені то байдуже, — відповіла селянка, — бо свої яблучка я вже продала. А ось оце одно я хочу тобі подарувати.

— Ні, — зріклася Білосніжка, — я нічого не можу брати.

— Може ти боїшся отрути? — спитала стара, — то дивись, я розріжу яблучко надвоє, одну половинку ззім я сама, а другу червоненьку ззіж ти.

А яблучко було так хитро зроблене, що тільки червоненький бік був отруєний. Білосніжці закортіло покоштувати яблучка. Як вона побачила, що його їсть селянка, то далі не могла вдержатись, простягла рученьку через віконечко й взяла отруєну половинку. Та ледви вкусила маленький шматочок, як попав він їй до уст, то зараз же звалилася додолу мертва. Королева глянула на неї страшним поглядом, зареготалася й промовила:

— Біла, як сніг, рожева, як кров, а чорнява, як чорне дерево! Цього разу тебе вже не розбудять твої карлики.

А як прибігла додому, то зараз же стала питати своє дзеркальце:

„Щиру правду, дзеркальце, мені скажи, —
Хто найкраща на все царство — покажи!“

То дзеркальце таки сказало по її вподобі:

„Пані-королево! Ви найкраща на все царство.“

Тоді заспокоїлося заздре серце королеви, як що тільки може заспокоїтись завидюща душа.

Коли, вернувшись увечері додому карлики, знайшли Білосніжку долі, то вже її уста ніяк не дихали, бо вона була мертва. Вони її підняли з долу, оглядали всюди, чи нема де отрути, розвязали шнуровку, розчісували волосся, поливали водою, оприскували вином, та ніщо не помогло: люба дитина була мертва й не верталась до життя. Карлики поклали її на мари, посідали навколо мертвої і всі семеро, не вгаваючи, плакали три дні підряд. Вони хотіли її поховати на могилі. Коли-ж вона була така свіжа, мов жива людина, і навіть щічки в неї рожевіли румянцем, то карлики рішили:

— Ні, її неслід класти в сиру холодну землю. — І зробили для неї скляну прозору труну, щоб можна було бачити покійницю з усіх боків, поклали туди Білосніжку й написали золотими буковками її ймення й те, що вона була королівська дочка. Потім однесли труну на високу гору, і один з них раз-у-раз зоставався при покійниці й стеріг її. Навіть дикі пташки прилітали сюди й голосили над труною: попереду прилетіла сова, потім гайворон, а далі голубка.

Так лежала Білосніжка в труні довго-довго, зостаючись нетлінна, а навпаки — здавалося, ніби вона крішко спала, бо була все така сама: біла, як сніг, рожева, як кров, і чорнява-чорноброва, мов чорнее дерево.

Якось прилучилось, що в той ліс заїхав королевич і зазирнув у хатинку карликів, прохаючись переночувати. Він побачив на горі труну, а в середині ясну зорю, Білосніжку, і прочитав, що було написано на віці. Тоді він став прохати карликів:

— Дайте мені труну. Я вам за неї дам, що тільки ви зажадаєте від мене.

А карлики йому відповіли:

— Ми не продамо труни з нашою Білосніжкою ні за які скарби, навіть за все на світі срібло й злото.

Тоді він знову попрохав:

— То подаруйте мені її, бо я не можу жити, не бачучи Білосніжки. Я її буду шанувати й доглядати, мов мати дитину.

Як він так сказав, то карлики зглянулись на королевича й подарували йому труну з Білосніжкою. Королевич звелів своїм слугам понести її на плечах до себе в замок. І тут таке прилучилось, що

як проносили труну через густі кущі терну, то зачепилися й дуже трусонули ношою. І тоді від того торсання випав отой шматочок отруєного яблучка, що проковтнула Білосніжка, з горла геть. А як випав, то зараз же Білосніжка розплющила оченята, підвелася в труні, підняла її віко, сіла й стала жива.

— Ах, Боже-ж мій, де-ж то я? — скрикнула вона.

Королевич, радий без краю, озвався до неї:

— Ти зо мною, люба Білосніжко! — і розповів їй, що з нею трапилося, а потім додав: — я тебе, моя люба ясочко, кохаю дужче

всього на світі. Ходім зо мною в замок мого батька-короля, там ти станеш моєю дружиною.

Білосніжці королевич сподобався, вона пішла з ним, і, як прибули вони в замок, то там відбулося бучне та пишне весілля.

На це свято Білосніжка покликала навіть свою лиху мачуху. От як та прибралася й причепурилася в своє чудове убрання, то підійшла до дзеркальця й спитала:

„Щиру правду, дзеркальце, мені скажи, —
Хто найкраща на все царство — покажи!“

То дзеркальце відповіло:

„Пані-королево! ви найкраща тут, — нема чого казать, —
Отже молоденька королева — краща вас у сотні крат.“

Тоді лиха мачуха стала сипати прокльони, і їй робилося де-далі страшніше та страшніше, так що вона не знала, що вже їй робити. Попереду подумала не піти на весілля. Коли-ж заздрість не давала їй покою, гнала її подивитись на молоду королеву. А як прийшла вона до весільної залі і впізнала Білосніжку, то з переляку та жаху остовпіла і не могла рушитися з місця. Тоді принесли сюди в кліщах розпечені на вогні залізні черевички й поставили їх перед королевою-мачухою. Їй довелося набути ті червоні від жару черевички собі на ноги й доти танцювати, аж поки, знесилена, вона не впала додолу мертва.

В. Гауф.

4. Царенко і змій.

Десь у якомусь то царстві, у якомусь государстві був жив собі такий-то царь; не мав він зроду до своїх старих літ дітей.

Раз їхав він додому і захотів дуже пити. Виїхав на таку гору, що ні він не знав, ні його батько, щоб на тій горі та була криниця і щоб у тій криниці та була вода. Побачив її і зараз припав до неї, не перехрестившись. І зараз узяв його за бороду проклятий . . . той бісурка. Він тоді назад і каже: „Пусти!“ А біс: „Ні, не пущу!“

Царь його питає:

— Чом же ти не пустиш?

— Подаруй, — каже чорт, — мені те, що в тебе дома єсть, то тоді пущу.

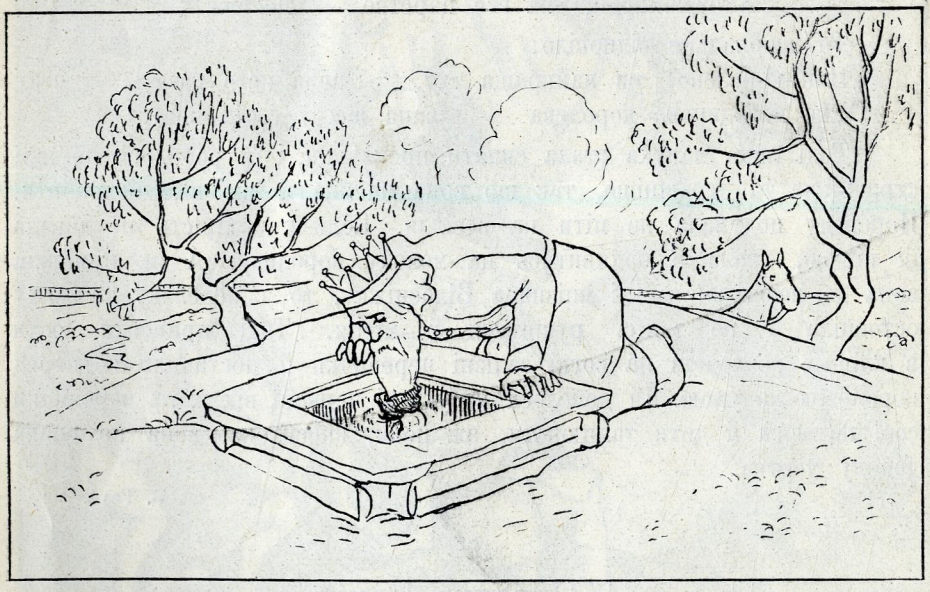
А царь одповідає йому:

— Що-ж у мене дома єсть? Єсть у мене восьмеро коней. Я й не їжу ними, тільки загадую кучерові, то він приведе до крильцят — я полюбуюсь ними, та й назад він заведе у конюшню. Візьми їх!

— Ні, — каже чорт, а за бороду все таки держить.

— Єсть у мене вісім волів. Вони у мене не ходять орати і нічого не роблять. Тільки приведуть їх до мене, полюбуюсь я, та назад у степ знов велю гнати.

— Ні! — знов каже чорт.

Вже царь переказав все, що було в його найкращого, а чорт усе каже: „Ні!“ А за бороду все таки держить. Бачить царь, що чорт нічого не бере, та й каже:

— Єсть у мене жінка, така красуня, що й на світі такої нема. Візьми її, тільки пусти.

— Ні, — одповідає чорт.

Думав-думав царь: „Що-б то такого, коли й жінку не бере, яку я зоставив на останок, — а вона-ж у мене найкраща за все!“ Нічого робити:

— Бери, — каже царь, — те, що знаєш!

Підписався, що оддасть непремінно. Тоді чорт пустив його. Сів собі царь на коня та й поїхав.

А без його, як його не було вдома, народились царенко і царівна, і ростуть вони не по днях і не по годинах, а ростуть по хвилинах: уже такі бігунці гарні! І може його за верстов дві угляділа жінка і зрадувалась йому дуже, і вибігла насупроти його з дітьми. Ну, тепер він, як побачив, зараз ізомлів. Вона його питає:

— Друже мій любий! Чого ти зомлів? Чи то ти так ізрадувався, що не було зроду дітей, — так ти тепер, як побачив, то й зомлів, що говорити не можеш?

Розповів тоді їй царь усе, як було, і додав:

— Я й не подумав, що дав мені Бог таку благодать! . . . Де-ж ми тепер їх поховаємо, жінко моя люба, щоб їх не дати йому?

— А що-ж, — каже, — чоловіче: треба якось сховати. Викопаймо ми яму під хатою, під причілком!

Викопали яму під причілком, поставили води і їсти всього і туди дітей повпускали. І тепер зверху закрили і замазали, а сами виїхали з дому.

Прилітає змій — чорт та зробився змієм. От прилітає змій за тими дітьми, кинувся по всій хаті — нема нікого. Він зараз на самий перед, до кочерги:

— Кочерго, кочерго, де царь діти подівав?

Кочерга йому відповідає:

— В мене царь добрий чоловік був: мною огонь загребе, то я собі й стою.

Не допитавшись у кочерги, він до помела:

— Помело, помело, де царь діти подівав?

А помело сказало:

— В мене царь добрий чоловік був: вимете мною піч, то я собі й стою.

І помела не допитався. Він тоді до сокири:

— Сокиро, сокиро, де царь діти подівав?

Сокира говорить:

— В мене царь добрий чоловік був: мною дрова нарубає положить мене, то я собі й спочиваю.

Він знову каже:

— Долото, долото, де царь діти подівав?

А долото каже:

— У мене царь добрий чоловік був: мною дірку продовбає, та положить мене, то я собі й лежу.

А змій йому говорить:

— Чи-ж то добрий чоловік був у тебе царь: дивись, як він тобі голову побив! А ти кажеш, що він добрий чоловік був.

— І то правда! — каже долото. — Візьми-ж мене, та винеси на кінець хати, на причілок, та кинь через себе, — то де я упаду та загрузну, то там і копай.

От змій так і зробив, і там, де загрузло долото, почав копати — і викопав. Знайшов дітей. І так то вже вони не діти, а вже стали парубок і дівчина гарненькі — великі вже виросли.

Забрав їх змій та й несе. От і притомився він, і сів собі спочивати. Заснув. Аж біжить кінь. Добігає й каже:

— Здоров, царенку! Чи по волі, чи по неволі?

А царенко одказує:

— Ей, конику-братіку, не по волі, а по неволі.

— Сідайте на мене, — каже кінь, — я вас винесу.

Вони і сіли. А змій спить. Ну, кінь як узяв — та так біжить, так біжить; а змій як пробудився, — побачив, що нема, — як сунув поверх комишу, тоб-то в погоню. От вони сидять на тому коні, а царенко й каже:

— Ей, конику-братіку, уже припікає: пропадеш і ти і ми!

Уже на коневі і хвіст одгорів: такий то палючий той змій! Бачить кінь, що невидержка, узяв хвицнув, — сам побіг, а вони, бідні, зостались. Як прилетить до їх змій:

— А! — каже, — кого ви слухаєте? Я-ж вам і батько і царь, то я-ж вас зсім!

— Ой, таточку! не будемо вже слухати нікого.

— Ну, цей раз вам прощаю, та тільки не слухайте нікого! — каже змій.

І знов забрав їх та й поніс. Ніс-ніс він і притомився, — і знову сів спочивати. Заснув змій. Аж летить чмелик. Прилітає та й каже:

— Здоров, царенку!

— Здоров, чмелику! — каже царенко.

— А що, брате, чи по волі, чи по неволі? — питається чмелик.

— Ей, чмелику-братіку, сюди-б я не зайшов по волі, а вже видно, що по неволі.

А чмелик каже:

— Сідайте, я вас винесу.

— Ей, чмелику-братіку, коли кінь та не виніс, а то-б то ти винесеш!

— Та вже, — каже чмелик, — чи винесу, чи не винесу, — однаково вам пропадати!

— А що-ж, — каже царенко, — нам все одно пропадати, а він може винесе.

Ото взяли вони, попрощались, сіли на того чмелика, — він їх і поніс.

Змій, як пробудився, як уздрів, що їх нема, — та як сунув поверх комишу доганяти, — та так біжить, так біжить; а царенко й каже:

— Ой, чмелику-братіку, уже припікає: пропадемо й ми й ти!

Той чмелик перевернув крильця, скинув їх; вони попадали, а він полетів.

От прилітає змій — упав та й рот роззявив:

— Ага! попались! — каже, оддихавши: — і ззім вас тепер... Я-ж казав вам, щоб ви нікого не слухали, опріч мене.

Ото вони як почали проситись та плакати: — „тебе одного будемо слухати, а більш нікого!“ — та як узяли плакати та благати, та й одпросились.

От він забрав їх і несе знову. Сів він одпочивати. Аж іде волик, такий поганенький собі, та каже:

— Здоров, царенку! Чи по волі, чи по неволі?

— Ей, волику-братіку, сюди-б я по волі не зайшов, а мабуть що по неволі.

— Сідайте, — каже той волик, — я вас винесу!

А вони кажуть:

— Е, вже коли кінь та чміль не виніс, а то вже-б ти виніс!

— Нічого, — каже волик, — сідайте, то винесу.

Ото вони кажуть собі: „Пропали ми!“ — взяли та й сіли. Той волик несе їх — і так несе, що хвилька, то й милька, а як спотикнеться, то й дві. Ото змій, як пробудився, розсердився дуже, — та як кинувсь уже аж поверх дерева, та так летить, так летить! Ото царенко й каже:

— Ой, волику-братіку, припікає: пропадеш і ти, пропадемо й ми!

А волик і каже:

— Заглянь мені, царенку, в ліве ухо і вийми гребінку і махай назад себе.

Він виняв гребінку, махає назад себе — і став ліс, такий густий, як і гребінка. А волик усе таки своє робить: що хвилька,

то милька, а як спотикнеться, то й дві. А змій прогризся крізь той ліс і знову летить за ними. Ото царенко й каже:

— Ой, волику-братіку, знову пришікає: пропадеш і ти, пропадемо й ми!

А волик каже:

— Заглянь мені в праве ухо, вийми щітку та махай назад себе.

Ото він махнув — і став ліс, як щітка. Змій як прилетів, та так гризе той ліс, так гризе . . . А той волик: що хвилька, то й милька, а як спотикнеться, то й дві. Змій знову прогризся, знов їх пришікає. А царенко й каже:

— Ой, волику-братіку, от-от пришікає, — от-от пропадем!

А той волик уже прибігає до моря.

— Заглядай, — каже волик, — мені у праве ухо. Виймай хусточку та махай наперед мене.

Він витяг, махнув — і поперед його став міст. Ото збігли вони на той міст, а змій добігає до моря. А той волик каже до царенка:

— Махай назад себе тією хусточкою!

Він махнув назад — аж позад них ламається міст, а поперед становиться. Змій добігає до моря та й став, бо вже йому нема по чому бігти.

От переправились вони через це море на свою сторону, а змій зостався на тій стороні. Тепер же той волик каже до їх:

— Повезу-ж я вас до хатки, і тут, у цій хатці, будете ви жити недалеко од моря, а мене візьміть та заріжте.

Ото вони так плачуть:

— Як ми тебе будемо різати: то-ж ти визволив нас од смерти, ти-ж наш батько!

— Ну, вже-ж то заріжте і одно плічко повісьте на печі, друге на полу в кутку, третє на покуті, а четверте — коло порога; на всіх чотирьох кутках.

Вони зарізали його перед порогом, коло тієї хати. Повішали вони ті плічка, як їм сказано, по всіх чотирьох кутках, — самі полягали спочивати. Тепер царенко пробудився вночі, дивиться на покутя — аж там стоїть кінь в такім славнім уборі, що тільки сісти та їхати; а коло порогу в кутку — меч-самосіч; а на полу в кутку собака Крутиус, а на печі собака Недвига. Брат тепер будить сестру:

— Вставай, сестро: нам тепер Бог дав благодать; вставай та будем Богу молитись.

Встали вони, помолились Богу, і стало світати. Ото він сідає на того коня, та й поїде з тими собаками. Що вловить, тим і живляться.

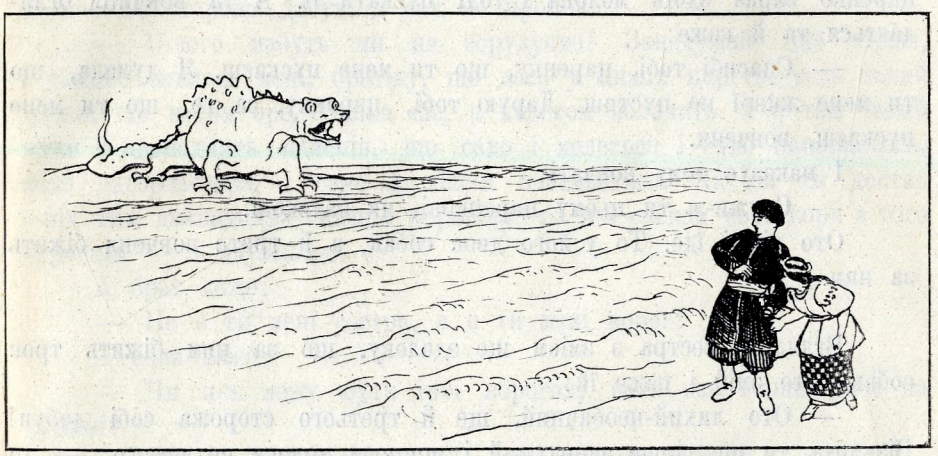
Вони живуть близько над морем. Сестра ходить туди ложечки мити та одежину прати. А по той бік моря сидить змій. Він і питається її:

— Як то ви перебралися?

А вона каже:

— Ось як ми перейшли: єсть у мого брата така хусточка, що як нею махнути, то зробиться міст.

А змій каже:

— Знаєш що? Попроси ти у його ту хусточку, неначе-б то шити, та махни, то я до тебе переправлюсь і буду з тобою жити, а брата твого ми збудемося.

Ото вона прийшла додому і просить брата:

— Дай, братіку, мені ту хусточку. Вона брудна, я піду та виперу тобі.

Брат повірив їй та й дав: думав, що справді вона буде добра. Вона взяла ту хустку, прийшла до моря, махнула — став міст. Змій переправився на цей бік.

Тепер то вже вони гуляють вдвох і радяться, як би то брата згубити з світу. А він мав такий звичай, що як тільки настав ранок, то зараз сідає на коня і їде на полювання, бо кохався у полюванні. Ото змій каже:

— Ти занедужай та й скажи: снилось мені, братіку, і виділось: от як би ти поїхав, братіку, та достав мені вовчого молока . . . Як він поїде діставати вовчого молока, то вовки розірвуть його собак. Тоді ми й його візьмем: а то в собаках сама сила.

Ото приїзжає брат з полювання додому. А сестра йому каже:

— Снилось мені, братіку, що як би поїхав та дістав мені вовчого молока, та я-б напилася, то може і одужала-б, бо я така слаба, що не дай, Господи!

— Та й дістану, — каже брат.

Сів він на свого коня й поїхав. Приїзжає у чагарець; зараз тут вовчиця схопилась. Крутиус догнав, Недвига придержав, — царенко зараз здоїв молока і тоді пускати її. А та вовчиця оглядається та й каже:

— Спасибі тобі, царенку, що ти мене пускаєш. Я думала, що ти мене живої не пустиш. Дарую тобі, царенку, за те, що ти мене пускаєш, вовченя.

І наказує тому вовчаті:

— Служи-ж ти цьому царенкові, як батькові.

Ото він і їде. То у його двоє собак, а й третє вовченя біжить за ним.

Вгляділа сестра з змієм ще здалеку, що за ним біжить троє собак. Ото змій і каже їй:

— Ото лихий-необачний, ще й третього сторожа собі добув! Візьми-ж ти ще гірше занедужай і попроси молока ведмежого, — то там його розірвуть непремінно.

Змій перекинувся голкою. Вона застромила його в стіні. Ото як брат зліз із коня, а собаки та вовк до хати, то так і пнуться на стіну до тієї голки. А сестра тоді каже:

— Скажи, нащо ти тих собак держиш? Вони мені спокою не дають!

Він крикнув — собаки й посідали. А вона й каже:

— Снилось мені, братіку, що коли-б ти дістав мені іще ведмежого молока, то я-б напилась та й одужала.

— То й дістану! — каже брат.

Лягає він спати. Недвига лягає в його головах, Крутиус у ногах а Вовчик з боку. Переночував він, сів собі на коня та й поїхав. Приїзжає знов у чагарець: тут зараз схопилась ведмедиця. Крутиус догнав, Недвига придержав, — здоїв її царенко й пускає. Ото ведмедиха й каже:

— Спасибі тобі, царенку. За те, що ти мене пустив, дарую тобі ведмедча.

А до ведмедчати каже:

— Слухай його, як свого батька.

Їде він додому, і вгляділи сестра з змієм, що вже четверо біжить за ним.

— От, — каже, — уже четверо біжить: ніяк його не згубиш.

Послала його сестра ще за заячим молоком і за лисячим. Він добув. Ще й зайча й лисеня придбав.

Їде він додому; угляділа сестра із змієм, що він ще й пятого й шостого сторожа добув, а сам не пропав.

— Нічого мабуть ми не зорудуємо! Занедужай іще гірше, і скажи: снилось мені, братіку, що десь у иншім царстві єсть такий кабан, що носом оре, ушима сіє, а хвостом волочить. І є там такий млин і дванадцять каменів, що само і мелеться і само насипається, само одгортається, і само в мішки набивається. Як би ти достав з-під тих дванадцяти каменів борошна, то я-б спекла собі корм з того борошна — і одужала-б.

А брат каже:

— Не є ти мені сестра, а є ти мені ворог!

А вона каже:

— Чи я-ж можу бути тобі ворогом, коли нас тільки двоє на чужині?

— Ну, та й дістану! — Бо він повірив знов їй.

Сів собі на свого коня, забрав свою сторожу й поїхав. Приїзжає туди, до того кабана і до того млина, що казала сестра. Привязує свого коня і пішов у млин. І там — дванадцять каменів, і дванадцять дверей, і так ті двері сами одчиняються, сами зачиняються. Він узяв з-під першого каменя борошна, пішов у другі двері, а собаки його зачинились тими дверима. Ото як прийшов він через усі ті двері, вийшов на двір, — бачить: собак нема. Свистав-свистав — і чує, що собаки десь виють, але не прибігають. Заплакав він, та сів на свого коня й поїхав додому. Приїзжає він додому, — сестра його гуляє із змієм. Тільки що брат входить у хату, а змій і каже:

— Ну, журився за мясом, а мясо само йде!

А там, де вони зарізали того волика, та на тому місці виріс явір, та такий високий, що й не здумати і не згадати, а тільки в казці сказати. А царенко, як углядів, та й каже:

— Ой, зятю мій коханий! Дозволь мені вилізти на цього явора, та хоч надивитися, бо його так любив дуже.

А сестра каже до змія:

— Друже мій! Нехай же він наставляє окропу на себе, та обмиємо його, бо запачканого тобі не випадає їсти.

— Ну, та й справді — нагрівай окропу!

А царенкові веліли рубати дрова і наставляти окріп. От він рубає дрова, а сорока прилітає та й каже:

— Загайся, загайся, царенку, — загайся, як можна, бо вже твої собаки прогризлись крізь двоє дверей!

От царенко поналивав у казани води і розтопляє. А дров нарубав гнилих, та вони підсохнуть трохи та й займуться. А він прихлюпне та й прихлюпне водою, щоб не так горіли. А сам вийде на двір. То сорока й каже:

— Ей, загайся, загайся, царенку, бо вже твої собаки прогризлись крізь четверо дверей!

От як увійде він до хати, то сестра й каже:

— Ей, не вгоден ти окропу нагріти!

Та сама візьме кочергу, та й поштовхає. То дрова займуться, а він прихлюпає знов, як вона одійде, то дрова опять помалу горять.

Вийде він знову на двір, ніби за дровами, то сорока й каже йому:

— Загайся, царенку, як можна, вже твої собаки крізь шестеро дверей прогризлись.

А то вже й крізь восьмеро й десятеро . . .

А царенко набере як найгниліших дров та й вкине в піч, щоб не так горіли. От уже й казани начинають закипати. Опять вийшов на двір, ніби-то по дрова, а сорока й каже:

— Ей, загайся, царенку, загайся, бо вже твої собаки прогризли усі двері і спочивають.

От уже закипіли ті окропи, а сестра бігає та:

— Ну, обливайся швидче, доки тебе будемо ждати!

— Ой, зятю мій коханий! — він каже до змія. — Дозволь таки мені вилізти на цього явора, бо я його так любив. Хоч подивлюсь, чи далеко з його видно.

А сестра до змія:

— Не дозволяй йому, друже любий. Він там ще буде гаїтись та час тратити.

А змій каже:

— Нічого, нічого, нехай собі лізе.

От царенко вийшов до того явору, та й почав лізти, і ні одної гилки не пропускає: все на кожну ступає, щоб тільки загаятись трохи. І виліз аж на самий верх та став грати на сопілку. Прилітає сорока:

— Ей, загайся, загайся, царенку: от-от-от прибіжать твої собаки!

А сестра вибігла та:

— Ану, зачав ще грати там! Хіба ти забувся, що тут тебе ждуть?

От і почав він назад лізти, та все на кожну гильку ступає: а сестра все його підганяє, щоб швидче йшов. От підліз він на останню гилку, — то так тільки на останню гилку ступати та додолу скочити — і думає собі:

— От коли я пропав!

Коли це так його собаки, неначе що загуло, прибігли і стали круг його. А він тоді перехрестився та й каже:

— Слава тобі, Господи! От може ще трохи поживу.

І гукає на змія.

— А йди лиш, любий зятю, я вже готовий!

Змій виходить, а він до собак:

— Вовчук! Ведмедчук! Крутиус! Недвига! беріть його! . . .

Собаки як кинулись — так і розірвали його в шматки.

Зараз він трупа склав, спалив, а лисичка хвостом змела, забрала, винесла на поле та й розвіяла.

Царенко й каже:

— Коли ти, сестро, такий мені приятель, то зоставайся собі тут; а я поїду у другий край.

Сідає собі на свого коня, забірає собак і їде в инше царство і в инше государство.

Приїхав у такий-то город, і на ввесь город той одна криниця, і в тій криниці сидить змій з дванадцятьма головами. І то так: як ідуть усі по воду і ведуть йому одну душу, то він зїсть її, а вони наберуть собі води, а инакше неможна. От приїзжає той царенко в той город і став собі у заїзді. Там люди зібрались та й балакають:

— От приходить черга нашому цареві вести свою дочку! Каже царь, що коли-б хто убив того змія, то він би оддав свою дочку за його і половину царства.

А він каже:

— Я можу вбити отого змія.

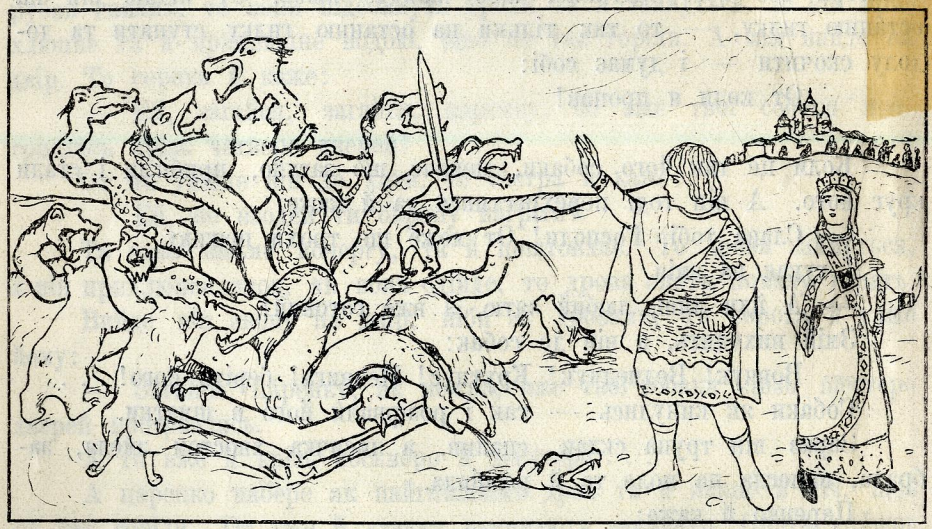
Ті люди зараз і послали до царя сказати, що такий-то находиться і береться збавити того змія.

Ведуть ту царівну, а за нею і його ведуть, а за ним ідуть його собаки й кінь. Привели вони ту царівну, таку убрану, та так усі плачуть. Тут змій тільки що виткнувся, щоб іззісти царівну, а царенко зараз меч-самосіч:

— Рубай його!

А до собак:

— Крутиус! Ведмедчук! Вовчук! Недвига! беріть його! . . .

Тут той меч-самосіч січе, а собаки рвуть. І розірвали його зовсім. Ото, як розірвали його, зараз він трупа склав, спалив, а лисичка змела хвостиком попіл і розвіяла. Тепер уже то він узяв ту царівну і йдуть до царя; а люди дякують за те, що вода стала свобідна. А царівна дала йому перстінь.

Ішли вони, йшли . . . Він притомився, заснув. А лакей одвязав той меч-самосіч од тороків, прийшов до царенка та й каже:

— Меч-самосіч, січи його!

Той меч і посік його на маленькі шматочки, і собаки його, як на те, поснули по трудах і нічого не знають.

А лакей до царівни:

— Скажеш, що я тебе од смерти одвоював? Бо як ні, то буде тобі те, що й йому. Заприсягни, що скажеш.

Вона злякалась та й каже:

— Заприсягну, що ти мене одвоював од смерти.

Тепер вони приходять додому, царь уже такий радий: зараз одежу гарну надів на його і почали гуляти.

Як пробудився Недвига, побачив, що нема хазяїна їх: порубаний лежить. От побудив усіх, почали думати та гадати, хто то найпроворніший із них. От як почали гадати, то й присудили, що заяць найпроворніший, і що нехай заяць біжить і дістане води живущої і цілющої і нехай дістане молодого яблука. Побіг заяць діставати тієї води і того яблука. Не минуло багато часу, приносить цілющу й живущу воду і яблучко.

Прибіг до царенка. Зараз Крутиус взяв ту воду, помазав нею шматки царенка — вони й сцілились. Влив йому в рот живущої води, він і ожив; дав йому ззісти молодого яблучка — він помолодів і зробився ще кращий, ніж був. Встав царенко на ноги та й каже:

— Ох, як же я довго спав!

— Добре-б ти спав, як-би ми не достали води живущої і цілющої! — каже Крутиус.

— Що-ж тепер будем робити? — кажуть усі.

Як почали раду радити й порішили: щоб царенко перебрався за старця і йшов у царський дім.

Прийшов царенко туди, просить, щоб його пустили подивитись на молодих. Лакеї його не пускають. От він як почав проситись, а царівна й почула і звеліла його впустити. Увійшов він у покої і почав скидати шапку. А перстінь, що йому подарувала царівна, так і засяв! Царівна пізнала його. Та ще не вірить собі й каже:

— Ходи сюди, старче божий, я тебе почастую!

Підійшов царенко до столу, а царівна налила йому чарку вина та й дає, а він бере лівою рукою. Побачила, що він бере не тою рукою, на котрій перстінь, та й випила сама ту чарку. Наливає другу, а він бере правою. Вона зараз і пізнала свій перстінь і каже до батька:

— Оце мій муж: він мене визволив од смерти; а цей — показує на того лакея — цей пройдисвіт, лакей убив його і заставив мене, щоб я сказала, що він мені муж!

Царь так і закипів:

— А! то ти такий! — каже до того лакея.

Зараз звелів вивезти з конюшні такого неука, що на його ще ніхто й не сідав, і звелів привязати його до хвоста і пустити по полі. А царенка посадив за стіл і зараз одгуляли весілля.

Народна казка.

5. Ріккі-Тіккі-Таві.

Я розкажу вам про страшенну і завзяту боротьбу, що відбулася в одному домі Сеґовлійської кріпости в Індії. Героєм тої боротьби був мунґос[1]) Ріккі-Тіккі-Таві. Довгохвостий кравець Дарзі та його дружина помагали йому; щур Чучундра, що через усе своє життя мрів про те, щоб вилізти в хаті на середину помосту і ніколи не мав на те відваги, давав йому пораду: але боровся Ріккі-Тіккі-Таві сам без спільників.

Мастю шерсти і хвостом він схожий був на кошеня, а вдачею на лисицю. Очі його, а також і кінчик рухливого носика були рожеві; хвіст свій він міг так розпушити, що нагадував хвіст лисиці, а сміливий крик його, коли він біг по високій траві, був такий: „рікк-тікк-тіккі-тіккі-чк!“

Якось то вліті підчас великої повені його винесло з нори, де він жив при батьках і понесло водою вниз до ями, що була над шляхом. Він верещав і боровся і, побачивши жмуток трави, що плавав по воді, вхопився за нього, але потім стратив память.

Прийшов до притомности на стежці в садку під промінням яскравого сонця. Маленький хлопчина стояв над ним і говорив:

— Глянь, мамусю, це мертвий мунґос, треба його поховати.

— Ні, — відповіла мати, — візьмемо його та обігріємо: можливо, що він ще живий.

Вони принесли його додому, а там якийсь високий чоловік узяв його в руки, оглянув і сказав, що він ще живий, тільки трошки захлинувся. Його закутали в бавовну, обігріли, а по якімсь часі він кліпнув очима і чхнув.

— Не страште його, — сказав батько.

Та злякати мунґоса не так то й легко, бо він од носа до хвоста переповнений почуттям цікавости.

Він подивився на бавовну і порішив, що вона не годиться до їди, оббіг кругом столу, сів, пригладив на собі шерсть, почухався і скочив на плече маленькому хлопчикові.

---

[1]) Так зветься в Індії звірятко, що нагадує Фараонову миш.

— Не бійсь, Тедю, — сказав батько, — це його звичка призвичаїтися.

— Ух! та він лоскоче мені шию під підборіддям, — закричав Теді.

Ріккі-Тіккі просунув свій ніс між ковнір і шию хлопця, потім подихав йому в ухо і нарешті скочив додолу, сів і почав потирати собі носик.

— Боже милий, — промовила Тедова матуся. — І це дикий звірь! Певно такий неполохливий він тому, що ми поставились до нього гарно.

— Усі мунґоси такі, — відповів їй чоловік. — Коли Теді не буде його смикати за хвіст та не здумає засадити в клітку — він цілісінький день буде бігати по всьому домі. Дамо йому що-небудь попоїсти.

Йому дали шматочок сирого мяса. Це була найкраща їжа для Ріккі-Тіккі. Він повипростував свою шерсть, щоб висохла аж до корінців. Після того він почув себе значно краще.

— В цьому домі дуже багато річей, з котрими конче треба познайомитись, — подумав він. — Мої батьки на протязі усього свого життя не побачуть стільки нового. Я лишуся тут і робитиму над усіми речами досліди.

Цілий день минув йому на біганині по всіх кімнатах у домі. Він мало не втопився у ванні, ткнув носом у чорнило, що стояло на столі, а потім опік себе кінчиком довгої циґари, коли скочив на груди господареві дому, щоб розглянути, як він пише. Коли звечоріло, він попростував до дитячої кімнати, щоб поглянути, як світять ґазові лямпи, а коли Теді ліг у ліжко спати, то і Ріккі-Тіккі також поліз туди. Він був страшенно неспокійний товариш, бо що-хвилини кидався, прислухався до найменшого згуку і біг дізнатись, від чого той згук повстав. Пізно увечері батько й мати прийшли поглянути на свого Теді і побачили, що Ріккі-Тіккі лежав на подушці в нього з розплющеними очима.

— Це мені не подобається, — сказала Тедова мати, — він може вкусити дитину.

— Ніколи цього він не зробить, — відповів їй чоловік. — Навпаки, багато безпечніше, коли Теді буде разом з цим маленьким звірятком, ніж коли його стерегти буде собака. Коли-б тепер наважилась гадюка залізти в дитячу . . .

Але Тедова мати не хотіла не то що говорити, а й думати про такі страшні речі.

Рано Ріккі-Тіккі явився до снідання на ґанок, сидячи на плечах Теда. Йому дали банана і варене яйце, а він дуже ввічливо посидів у кожного із своїх знайомих на колінах. Він був дуже задоволений з такої щасливої долі, тим паче, що кожний гарно вихований мунґос мріє про те, щоб попасти до людей, оселитися в домі і бігати по всіх покоях. Мати Ріккі-Тіккі, що якийсь час жила в домі президента в Сеґовлії, докладно пояснила своєму синові, як саме треба поводитись, коли доведеться попасти до білих людей. Після сніданку Ріккі-Тіккі подався в сад, бажаючи уважно оглянути його. Це був великий, досить занедбаний сад, з високими, як доми, кущами рож, з цитриновими та помаранчевими деревами, купами бамбусів і густою високою травою. Ріккі-Тіккі аж ротик собі облизував.

— Чудове місце для полювання! — подумав він, і від самої думки про це його хвіст настовбурчився і розпушився.

Він почав бігати по всьому саду, обнюхуючи кожну місцину, і раптом почув жалібне пищання у кущах терну. Це був Дарзі та його жінка — довгохвості кравці. Вони збудували чудове гніздо, склавши докупи два великі листки та зшивши їх краї ниткою з бавовни; в середині гніздо було застелене бавовною та мягеньким пухом. Воно колихалося з боку на бік, а пташки сиділи скраю і плакали.

— Чого ви плачете? — спитав Ріккі-Тіккі.

— Нас спіткало велике горе, — відповів Дарзі. — Вчора одна наша дитина випала з гнізда і Наґ зїв її.

— Гм, — сказав Ріккі-Тіккі. — Це дійсно велике горе — але я не тутешній. Хто то такий Наґ?

Дарзі і його дружина, не сказавши ні слова, пурхнули в середину гнізда і сховалися там, а з густої трави, коло куща почулося тихе сичання — страшне, від якого кров холоне у того, хто його почує. Вчувши це, Ріккі-Тіккі відскочив на два кроки назад.

Потім помалу з трави зявилася голова, за нею, звиваючись, і тіло Наґа, великої чорної кобри[1]), довжиною мало не на сажень. Підніс ши третину свого тіла над землею, він спинився, хитаючись з боку на бік, як стеблина під натиском вітру, і подивився на Ріккі-Тіккі злими очима, які ніколи не зміняють виразу, про що-б не думала гадюка.

— Хто такий Наґ? — сказав він. — Я Наґ. Великий бог Брама поклав ознаку на ввесь наш рід у той час, як перша кобра

[1]) Гадюку очкаря в Індії звуть коброю.

піднесла голову, щоб захистити його від гарячого соняшного проміння, коли він спав. Дивись і бережися!

Він повернув голову, і Ріккі-Тіккі побачив на потилишній частині голови ознаку, що скидалася на окуляри або на ґаплик. Він злякався, але тільки на мить, бо-ж мунґоси дуже сміливі. Ріккі-Тіккі, що правда, ще ніколи не бачив живої кобри, але мама досить часто годувала його мертвими кобрами, і він знав, що головна мета в житті кожного мунґоса битися з гадюками і їсти їх. Наґ також знав про це і жах обхопив його холодне серце.

— Гаразд, — промовив Ріккі-Тіккі, і шерсть його на хвості почала настовбурчуватись, — з ознаками ти чи без них, але чи вважаєш ти за справедливе їсти маленьких пташенят, що випали з гнізда?

Наґ знав, що присутність мунґоса в саду доведе його й його сему до загибелі, бо раніш чи пізніш він усіх їх знищить. Раптом він помітив легеньке хвилювання трави за Ріккі-Тіккі. Він знав, від чого це колишеться трава, і зрозумів, що йому необхідно треба подбати, щоб мунґос того не помітив. Схиливши трохи голову в один бік, він промовив:

— Поговоримо! . . . Ти їси яйця. Чому-ж мені не вільно їсти птахів?

— Назад! Назад! Оглянься назад! — заспівав Дарзі.

Ріккі-Тіккі не тратив часу на те, щоб розглянути, що там позад нього. Він скочив, як тільки зміг високо, і побачив під собою свистячу голову Наґаїни, злої Наґової жінки.

Вона підкралася до Ріккі в той час, коли він розмовляв, маючи на увазі ужалити його, і злісно зашипіла, коли їй не пощастило зробити це. Після скоку він спустився на землю майже коло самої її спини. Старий мунґос зрозумів би, звичайно, що тепер і було саме найкраще вчепитися в неї зубами. Але Ріккі-Тіккі не насмілився цього зробити; правда, він вкусив її, але не дуже боляче, і в ту-ж мить поспішив зіскочити з її рухливого хвоста, що лякав його. Наґаїна на цей раз одержала тільки рану і поповзла сердита та роздратована.

— Ах ти, поганий Дарзі! — промовив Наґ, пориваючись піднестися на ввесь зріст, щоб дістати до гнізда, котре висіло на тернині. Але Дарзі зробив його на такій висоті, що гадюки не могли дістати до нього, й воно безпечно гойдалося в повітрі.

Очі Ріккі-Тіккі почервоніли і занялися полумям, — це буває, коли мунґос лютує, — він підобгав хвіст і сів на задні лапки, ніби то маленький кенґур, поглянув навкруги й люто заклацав зубами. Але Наґ з Наґаїною вже зникли в траві.

Коли гадюці не пощастить в її замірах, то вона звичайно мовчить і нікому не каже про те, що має далі робити.

Ріккі-Тіккі не насмілився гнатись за ними, бо не був певний, що зможе справитися разом з двома гадюками. А через те він і побіг скоренько на посипану піском стежечку, щоб там гарненько роздумати про те, що йому тепер трапилось.

Ріккі-Тіккі знав, що він ще малий, і тим більш почував себе задоволеним, що встиг визволитись од напасти злого Наґа. Це дуже його підбадьорювало, а коли він побачив Теді, що біг по стежечці, то його обхопило велике бажання, щоб Теді погладив його. Але в ту хвилину, як Теді спинився, щось майже непомітно почало рухатися в поросі і почувся тихий голосок: „Стережіться! Я — смерть“. То був Караїт, сіренька гадюка, яка взагалі здебільшого лежить де-небудь на шляху або на стежці в поросі. Коли вона вкусить кого-небудь, то це так само небезпечно, як коли ужалить кобра. Жало її викликає смерть так само, як і жало кобри, але вона така маленька, що ніхто не звертає на неї уваги, а через те ще більш шкодлива, ніж кобра або яка-небудь инша гадюка.

Очі Ріккі-Тіккі знов почервоніли, і він поскакав до Караїта з якимись чудними вихилясами. Звичку до таких вихилясів він дістав од своїх батьків. Вихиляси ті робили його дуже смішним, але разом з тим давали йому можливість накинутись на яке він схоче місце на гадюці, а це в бійці з гадюками має велику вагу: Ріккі-Тіккі і не гадав, що битись з Караїтом багато важче, ніж з Наґом. Караїт такий малий, а до того ще й рухається так жваво, що йому дуже легко ужалити мунґоса в око або в ротик, коли той завчасу не встигне вчепитись йому просто в потилицю. Та Ріккі нічого того не знав. Очі його були червоні і він скакав то наперед, то назад, роздумуючи, в яке саме місце найзручніше впястись. Караїт поліз назад, а Ріккі-Тіккі кинувся слідом за ним, наміряючись вхопити його.

Теді побіг додому і кричав:

— О гляньте, гляньте! Наш мунґос убив гадюку!

Ріккі-Тіккі почув, як закричала в розпуці Тедова мама, і побачив, що тато Тедів вибіг з хати з ломакою в руках. Але перш,

ніж добіг він туди, Караїт уже лежав мертвий. Ріккі-Тіккі скочив йому на спину, схилив свою голову між чотирі лапи і вчепився йому в потилицю. Караїт задубів, а Ріккі-Тіккі хотів уже братися за їжу, почавши з хвоста, як звичайно робилося в його родині в час обіду, але спинився, бо згадав, що такий обід надасть його тілові ваги і позбавить легкости та жвавих рухів. Він одійшов до кущів, щоб скупатися в росі, а Тедів тато почав бити ломакою мертвого Караїта.

— Яка користь з того? — думав Ріккі-Тіккі. — Він же й так неживий.

Потім надійшла Тедова мати, взяла Ріккі на руки і почала голубити його та промовляти, що він визволив Теда від смерти; батько величав його провидінням, а сам Теді дивився витріщеними з переляку очима. Ріккі-Тіккі все те дуже-дуже дивувало, бо він зовсім не знав, що за причина такого поводіння. Та проте він почував себе зовсім щасливим.

Підчас обіду, коли він ходив по столі поміж склянками з вином, йому давали стільки ласощів, що він міг би й обїстися. Але він памятав про Наґа та Наґаїну, і хоч приємно було йому те, що гладила його Тедова мати, і хоч з великим вдоволенням сидів він у Теда на плечах, а все-ж таки иноді очі його раптом червоніли, і він насилу здержував себе, щоб не закричати войовничим голосом: Рікк-тікк-таві-тіккі-чк!

Теді приніс його до свого ліжка і конче хотів, щоб він спав під його підборіддям. Ріккі-Тіккі мав добре виховання і не міг укусити або дряпнути хлопця; але як тільки Теді заснув, він попрямував на нічну гулянку всюди по кімнатах і в темряві натрапив на щура Чучундру, що скріб коло стіни. Що-ночи намагався він набрати сміливости, щоб вилізти на середину кімнати, але ні разу в цьому йому не пощастило.

— Не убивай мене, — простогнав Чучундра крізь сльози. — Ріккі-Тіккі, не убивай мене!

— А ти гадаєш, що той, хто убиває гадюк, буде убивати щурів? — зневажливо запитав Ріккі-Тіккі.

— Ті, що убивають гадюк, сами гинуть од них, — ще жалібніше захлипав Чучундра. — Чого доброго Наґ ще помилиться і, замісць тебе, убє мене.

— Ну, цього боятись нема чого, — сказав Ріккі-Тіккі. — Наґ живе в саду, а я певен, що там ти ніколи не буваєш.

— Мій брат щур Чуа, казав мені . . . — почав Чучундра і раптом замовк.

— Що казав?

— Це! Наґ може чути, Ріккі-Тіккі. Ти-б поговорив з Чуа в саду.

— Не хочу, — і ти можеш розказати мені. Ну, швидче, Чучундро, а то я вбю тебе.

Чучундра сів і почав плакати та так гірко, що аж сльози йому покотилися по вусах.

— Я нещасне сотворіння, — казав він, ридаючи. — Мені завсігди бракувало сміливости вийти на середину кімнати. Я нічого не можу розповісти тобі. Чи чуєш, Ріккі-Тіккі?

Ріккі-Тіккі почав прислухуватись. В домі було тихо, тихо, але раптом до нього долетів легенький згук, ніби то чміль бився у вікно; то було ледви чутне, сухе повзання гадючої шкіри по цеглі.

— Це Наґ або Наґаїна, — промовив він. — Хтось із них плазує по стоці купальні. Твоя правда, Чучундро, слід було поговорити мені з Чуом.

Він проліз тихенько до Тедової купальні, але там нікого не було; тоді він побіг в ту кімнату, де містилася материна ванна. Ріккі-Тіккі потихеньку проліз в долину до того місця, де із стіни була винята цеглина, щоб вільно спливала вода з ванни. Він почув, що за стіною тихенько розмовляли Наґ та Наґаїна.

— Коли не буде в хаті людей, — казала Наґаїна своєму чоловікові, — він також зникне, і сад знов буде належати тільки нам. Іди тихенько і починай од високого чоловіка, що убив Караїта. Коли скінчиш усе, то прийди розказати мені, а потім разом підем на полювання за Ріккі-Тіккі.

— А чи-ж буде користь яка-небудь, коли я убю людей? — питав Наґ.

— Розуміється. Коли не було людей у хаті, то хіба бігали по нашому саду мунґоси? Поки нікого не було в хаті, ми жили, як король і королева, в саду. А крім того памятай, що, як тільки вилізуть наші діти з яєць, що лежать на грядці в саду, — а це може трапитись і завтра, — їм потрібне буде спокійне місце.

— Твоя правда, я про це й не подумав, — сказав Наґ. — Я піду, але шукати потім за Ріккі-Тіккі нема ніякої потреби. Як що пощастить мені, я убю високого чоловіка, його жінку, дитину і тихенько повернусь. Коли в хаті нікого з людей не буде, то Ріккі-Тіккі і сам піде звідсіль.

Ріккі-Тіккі тремтів, переповнений почуттям гніву і ненависти. Голова Наґа зявилася з дірки зробленої для спуску води, а за головою помалу зявилося і довжезне холодне його тіло. Хоч і лютий був Ріккі, а проте він злякався, коли побачив, яка велика кобра. Наґ випростався, підніс голову і подивився в темну кімнату. Ріккі бачив, як палали його очі.

— Коли я тут убю його, — думав він, — Наґаїна зараз довідається, а коли я буду битись з ним де-небудь на просторі, то перевага буде на його боці. Що-ж мені робити?

Наґ рухався то в один, то в другий бік, а потім Ріккі-Тіккі почув, як він став пити воду з глека.

— Коли високий чоловік убив Караїта, — промовив Наґ, — він мав ломаку в руках. Напевно він і тепер її має, але коли прийде рано сюди купатись, то ломаки з собою не візьме. Пожду на нього тут, Наґаїно, — чуєш? Я пожду на нього до ранку тут, у холодку.

Із-за стіни не було відповіді, і Ріккі-Тіккі зрозумів, що Наґаїна пішла геть. Наґ обвився кругом великого глечика, а Ріккі-Тіккі стояв нерухомо, як мертвий. Тільки після того, як проминула година, почав він тихенько наближатися до глечика. Наґ заснув, а Ріккі-Тіккі дивився на його велику спину і міркував, в яке місце найкраще вчепитись йому зубами.

— Коли не прокушу йому спини за один раз, — думав Ріккі, — він почне пручатись; а коли він буде пручатись — ох, Ріккі!...

Він глянув на Наґову шию і побачив, що вона дуже велика і товста; коли-ж укусити його коло хвоста, то це тільки роздратує Наґа і викличе у нього великий гнів.

— Треба впастись у потилицю, — вирішив він нарешті, — в потилицю, вище плями, а як тільки вчеплюсь я зубами, то вже не випущу його.

І він скочив. Голова гадюки трохи була відхилена від глечика і лежала саме в тому місці, де тіло починає розширюватись.

Вчепившись зубами, Ріккі притиснув спину до червоної глини глечика, щоб зручніше було тримати голову до долу. Мав він не більш хвилинки для нападу і за цей час зробив усе, що тільки міг. Через хвилинку Наґ уже тряс ним з одного боку в другий, як собака стрясає з себе щура. Він кидав його на діл, підкидав угору, кидав униз, але очі у Ріккі були червоні. Він не розчіпляв зубів і терпів усе, звалюючи своїм тілом мильниці, щітки для умивання і стукаючись об бляшані краї ванни. Він усе міцніш та міцніш сціпляв зуби. Пере-

конаний у тому, що Наґ убє його на смерть, він, щоб показати всім честь своєї родини, тільки й бажав, щоб його знайшли із сціпленими зубами.

Ріккі відчув, що в голові йому почало крутитись, все тіло його було понівечене, і йому здавалося, що ввесь він ось-ось розлетиться на шматочки, але раптом щось гримнуло просто під ним: розлягся ніби то вибух грому, гарячий вітер зробив його непритомним, а яскраве полумя осмалило йому волосся. Тедів батько прокинувся від шуму і вистрілив у Наґа із своєї рушниці.

А проте Ріккі-Тіккі не випускав Наґа. Очі його були заплющені, і в цю мить він був цілком переконаний, що вже помер. А проте голова гадюки перестала рухатись, і Тедів тато, знявши з неї Ріккі, промовив:

— Знов мунґос, Аґнесо. Маленьке сотворіння і на цей раз визволило нас від смерти.

Потім надійшла Тедова мама, бліда та налякана, і подивилася, що лишилося од Наґа, а Ріккі-Тіккі пішов до Тедової кімнати і довго не міг заснути.

Потрушуючи шерстю та обмацуючи себе, він хотів переконатись, чи не розірваний він справді на сорок шматочків, як це йому здавалося.

Як настав ранок, то Ріккі почував себе так само бадьорим, як і завсігди, і був надзвичайно задоволений із своїх подвигів.

— Поки-що лишається мені покінчити з Наґаїною, але вона гірша пятьох Наґів, а також не знаю, коли вилупляться з яєць її діти. Мушу побачитись із Дарзі, — подумав він.

Не чекаючи на сніданок, Ріккі-Тіккі побіг до кущів тернини. Дарзі сидів на гильці і співав гимн побідникові. Робітник викинув Наґове тіло на купу сміття, і звістка про Наґову смерть облетіла в саду всі закутки.

— Ех, дурна ти чуприно! — грізно промовив Ріккі. — Хіба тепер час співати?

— Наґ умер-умер-умер! — співав Дарзі. — Хоробрий Ріккі-Тіккі вхопив його за голову і міцно тримав її. Високий мужчина приніс рушницю, і Наґ розлетівся на два шматки. Ніколи вже не буде він пожирати моїх дітей.

— Все те правда. Але де Наґаїна? — запитав Ріккі-Тіккі, уважно оглядаючись навкруги.

— Наґаїна надійшла до дірки до спуску води з ванни і покликала Наґа, — співав Дарзі.

— І Наґ зявився на кінці ломаки: робітник настромив його на кінець ломаки і викинув на смітник. Будемо вихваляти подвиг великого червоноокого Ріккі-Тіккі.

І Дарзі набрав у горляночку повітря й заспівав.

— Коли-б я міг дістатися до твого гнізда, то я-б викинув звідтіль усі твої діти! — закричав Ріккі-Тіккі. — Зрозумій, будь ласка, що все добре в свій час. Тобі тепер нічого боятись у власному гнізді, а мені тут далі ще треба буде битись. Пожди і не співай хоч хвилину, Дарзі.

— Слухаю величного і славного Ріккі і спиняю свій спів, — відповів Дарзі. — В чім річ, побіднику страшного Наґа?

— Втретє питаю тебе, де Наґаїна?

— На смітнику, коло конюшні. Вона тужить за Наґом . . . Ох, який же величний Ріккі-Тіккі із своїми білими зубами!

— Дай спокій моїм білим зубам. Знаєш, де вона поклала свої яйця?

— На грядці динь, у тому кінці, що ближче до стіни, де сонце світить цілий день. Там давно вже вона їх переховує.

— І ти до цього часу мовчав про це? Ти кажеш у тому кінці, що ближче до стіни?

— Ріккі-Тіккі, невже ти маєш ззісти ті яйця?

— Ну, не ззісти, ні! Дарзі, коли ти маєш хоч краплину розуму, лети до конюшні, удай що твоє крило перебите і замани Наґаїну сюди. Мені треба піти на грядку, а коли я піду, то вона побачить мене.

В маленькій, укритій піррячком, голівці Дарзі ніколи не могло вдержатись більш одної думки. Він знав, що діти Наґаїни вилупляться з яєць так само, як і його діти, а тому і думав він, що нищити їх не гарно. Ця думка міцно засіла йому в голову, і він не міг думати про щось инше. Але його жінка сягала своїм розумом трохи далі і памятала, що з Наґаїниних яєць вилупляться маленькі кобринята. Вона вилетіла з гнізда, лишивши Дарзі, щоб обігрівав дітей. Він співав далі пісню про смерть Наґа. Його жінка підлетіла до смітника і почала перелітати з місця на місце перед Наґаїною і кричала: „Ой, крило мені перебили! Хлопчик з дому кинув камінь і перебив мені крило!“ І вона затріпала крильцями ще дужче, ніж перед тим. Наґаїна піднесла голову і засичала:

— Ти остерегла Ріккі-Тіккі, коли я хотіла убити його. Але можу сказати, що не дуже пощастило тобі вибрати це місце, щоб скакати з перебитим крилом!

І вона полізла до Дарзової жінки, яка ніби то ледви летіла над землею.

— Каменем перебив його хлопець! — закричала птичка в розпуці.

— Гаразд. Хай потішає тебе перед смертю те, що я порахуюся і з хлопцем. Сьогодня мого чоловіка викинули на смітник, але поки смеркне на дворі, хлопець також буде лежати в домі нерухомо. Ну, що з того, що ти біжиш і втікаєш од мене. Все-ж одно, я тебе впіймаю. Глянь лишень на мене.

Але птичка знала, що як-раз цього й не треба робити: гадючі очі наганяють на птиць такого страху, що вони каменіють і не можуть рухатись. І тому Дарзова жінка знов почала підлітати з місця на місце, та все жалібно пищала й насилу підлітала над землею, а Наґаїна поспішала за нею.

Ріккі-Тіккі почув, що вони віддалялися од хліву, і подався на той край грядки, що був коло стіни.

Там на гарячій соломі він знайшов гарно захованих двадцять-пятеро яєць, завбільшки як курячих, але тільки з білою шкірою замість шкаралущі.

— Ще день і було-б пізно, — подумав він. Крізь шкіру було видно всередині скручені молоді кобринята, і він знав, що як тільки вони вилупляться, то можуть поубивати і людей і мунґоса. Він почав зривати зубами вершки яєць і нищити молоді гадюки. Час від часу він перегортав солому, щоб оглянути, чи не закотилося ще куди-небудь ціле яйце. Нарешті лишилося тільки троє яєць і Ріккі-Тіккі почав уже радіти собі, але раптом вчув пронизливий голос Дарзової жінки:

— Ріккі-Тіккі, я заманила Наґаїну до хати; вона влізла на ґанок і . . . — Ой, поспішай — вона хоче повбивати їх!

Ріккі-Тіккі знищив ще двоє яєць, а третє вхопив у зуби і подався до ґанку. Теді, його батько і мати сиділа за сніданком, але Ріккі-Тіккі побачив, що вони нічого не їли. Сиділи нерухомо, з бліди-ми лицями. Наґаїна вилася на долівці, коло стільця у Теда і була так близько його ноги, що могла вкусити її. Вона вихилялася з боку на бік і співала про свою перемогу.

— Сину високого мужа, що вбив Наґа, — сичала вона, — сиди тихо. Я ще не приготовилася. Пожди трохи. Сидіть тихо всі троє. Коли ви почнете рухатись — я вжалю вас, а будете сидіти смирно, також вжалю. Ой, дурні люди, що вбили мого Наґа!

В цю хвилину прибіг Ріккі-Тіккі і закричав:

— Повернись, Наґаїно, повернись сюди і будемо битись!

— На все свій час, — відповіла вона, не повертаючи до нього голови. — Я зараз зроблю і з тобою рахунки. Глянь на своїх друзів, Ріккі-Тіккі. Бач, як нерухомо сидять вони, які бліді і налякані. Вони не сміють поворухнутись і, коли ти наблизишся до мене хоч на ступінь, я вжалю хлопця.

— Поглянь на свої яйця, — сказав Ріккі-Тіккі, — поглянь на ті яйця, що лежать на грядці коло стіни. Піди подивись, Наґаїно.

Велика гадюка повернула трохи голову і побачила яйце на ґанку.

— Ой, Ріккі-Тіккі! Поверни його мені! — закричала вона.

Ріккі-Тіккі взяв яйце в передні лапи — і його очі стали червоні, як кров:

— А що ти даси, Наґаїно, за яйце? За молоду кобру? За молодого короля-кобру? За останнього, за самого останнього. Решту їдять тепер уже комахи там на грядці!

Наґаїна повернулася зовсім, забувши про все на світі, крім цього одного яйця. Ріккі-Тіккі побачив, як Тедів батько простяг свою довгу руку, вхопив хлопчика за плече і перетяг його на другий бік столу; на той бік уже не могла дістатися гадюка.

— Не вдалось! Не вдалось! Не вдалось! Рікк-чк-чк! — закричав Ріккі-Тіккі, — хлопчика визволили, і це я, я, я вчепився в кімнаті в Наґову голову, в тій кімнаті, де стоїть ванна! . . . І він почав плигати, нахиливши голову додолу: він кидав мене на всі боки, але скинути не міг. Він помер перш, поки ще чоловік розбив його надвоє. Це я зробив! Ріккі-тіккі-чк-чк! Іди, Наґаїно. Іди і бийся. Не довго пробудеш ти вдовою!

Наґаїна зрозуміла, що нагода убити Теда пропала, а яйце лежало у Ріккі-Тіккі у лапах.

— Віддай мені яйце, Ріккі-Тіккі! Віддай мені моє останнє яйце, і я піду і ніколи не вернуся сюди, — сказала вона, схиляючи голову.

— Так, ти щезнеш і ніколи не вернешся, бо також будеш лежати на смітнику поруч з Наґом. Бийся, вдово! Високий чоловік ніпов по рушницю! Бийся!

Ріккі-Тіккі плигав кругом Наґаїни в такому віддаленні, щоб вона не могла дістати до нього, і очі його палали, як жар. Наґаїна підненеслась і кинулася до нього і що-разу билася головою об підлогу.

Потім Ріккі-Тіккі почав плигати кругом, хотів, бач, зайти ззаду, але Наґаїна круто повернулася так, щоб голова її була проти його голови, а хвіст її зашарудів по підлозі і зашумів, ніби сухі листки в осени під натиском вітру.

Він забув про яйце. Воно лежало ще й тепер на ґанку, і Наґаїна підсовувалася до нього все ближче та ближче. Нарешті саме тоді, коли Ріккі віддихувався, вона вхопила яйце в рот, повернулася до східців на ґанок і посунула, як стріла, по стежці. Ріккі-Тіккі подався за нею. Коли кобра тікає, щоб визволити себе від смерти, вона біжить, як вітер. Ріккі-Тіккі розумів, що йому конче треба її догнати, бо инакше мусів би всю справу починати знову. Вона бігла по високій траві між кущами тернин, і Ріккі-Тіккі почув, що Дарзі ще й досі співав свою вихвальну пісню. Але розумна жінка його вилетіла з гнізда в той час, як Наґаїна лізла поуз те дерево, і почала бити її в голову крильцями. Коли-б у цьому допоміг їй Дарзі, то можливо, що тим би примусили гадюку повернутись; а так Наґаїна нахилила тільки голову і полізла далі. А проте ця маленька пригода дала Ріккі-Тіккі можливість догнати її, і коли вона долізла до нори, де жила з Наґом, — він встиг уже вхопити її своїми дрібненькими та біленькими зубками за хвіст, та з тим і поринув разом з нею в нору. Не багато знайшлося-б навіть між старими мунґосами таких, що відважились би увійти в мешкання кобри.

Там було темно, і Ріккі-Тіккі не міг вгадати, як саме буде рухатись Наґаїна і як вона буде боротися з ним в такім вузькім проході. Він сціпив зуби і спустив ноги, щоб зачіпатися ними за сиру землю та припинять скорість гадючого руху в норі. Коли вони обоє щезли, а трава перестала колихатися, то Дарзі промовив:

— Ну, тепер пропав Ріккі-Тіккі! Будемо співати про його славну смерть. Завзятий Ріккі-Тіккі помер. Напевне Наґаїна убє його під землею.

І він заспівав жалібної пісні, і ту пісню встиг уже скомпонувати за хвилину, і тільки-що дійшов до найжалібнішого місця, коли трава знов заколихалася: ввесь у поросі зявився з нори Ріккі-Тіккі

і облизував свої вуси. Дарзі спинився легеньким криком, а Ріккі-Тіккі обтрусив із шерсти пилюку і чхнув.

— Все скінчено! — промовив він. — Ніколи вдова не вилізе звідтіль.

І червоні комахи, що жили між стеблинами трави, почули його слова і натовпом полізли в нору, поглянути, чи правду він сказав.

Ріккі-Тіккі згорнувся на траві в клубочок і зразу-ж заснув, і спав він довго, бо дуже важка була сьогодня його праця.

— Ну, — сказав він, прокинувшись, — тепер я піду додому. Скажи Дарзі Коваликові, що Наґаїна померла, а він цю звістку рознесе по всьому саду.

Ковалик — це птичка, що викрикує згуки, схожі на те, як би хто цокав молоточком у мідяний горщик, а робить вона це для того, щоб сповіщати усім в садах Індії про всякі новини. Коли Ріккі-Тіккі йшов додому, то почув згуки, подібні до того, як би хто дзвонив маленьким дзвоником; то Ковалик хотів звернути увагу всіх, хто був у саду. А потім коли всі зацікавилися, почав оголошувати радісну новину.

— Дзінь-доні-так! Наґ помер, доні! Наґаїна померла! Дзінь-доні-так!

І всі птички в саду почали співати, а жаби рахкати, бо Наґ та Наґаїна їли не тільки птичок, а також і жаб.

Коли Ріккі-Тіккі повернувся додому, Теді, його мати, що ще була бліда, бо зомліла з переляку, і батько Тедів підійшли до нього і мало не плакали над ним. А ввечері він їв усе, що тільки йому давали, так довго, аж так наївся, що не міг уже нічого проковтнути, а потім сів Тедові на плече та так і пішов з ним до ліжка. Там його й побачила Тедова мати пізно ввечері, коли зайшла туди з чоловіком.

— Він визволив від смерти Теда і нас, — сказала. — Уяви тільки собі, що лишилися ми живі завдяки йому!

Ріккі-Тіккі прокинувся і скочив: мунґоси сплять дуже чутко.

— А, це ви, — промовив він. — І треба-ж вам непокоїтись. Та-ж усіх кобр знищено. А коли і не всіх, то я ще поки-що тут!

Ріккі-Тіккі мав право вихвалятися своєю хоробрістю, але він не дуже вихвалявся. Він так уважно оглядав сад, що в скорому часі ні одна гадюка не насмілювалася просунути свою голову в той сад крізь тин.

Рудіярд Кіплінґ.

II. Перекази.

6. Запорожці.

Над Дніпром, коло славних порогів, в селі Старому Кодаку жив собі молодий лоцман Карпо Летючий. Як і всі лоцмани, він був нащадок славних Запорожців і мав усю вдачу запорозьку. Високий, чорнявий та кучерявий, гарний з лиця, гарний з стану — кругом гарний, ще й до того сміливий! Ще змалку брав його з собою батько на байдаки та плоти, переводячи їх через пороги. Карпо знав добре всі пороги, всі забори, знав кожний камінь. Він любив пороги, бо зріс коло них. Карпо любив летіти стрілою, прудким козацьким ходом через пороги, летіти птицею з лави на лаву; любив слухати, як шумить Дніпро на порогах, як реве Звонець або Дід і обливає бризками його гаряче лице.

Лоцманський отаман дуже любив Карпа і наставив його дядьком, не вважаючи на його дуже молоді літа. Отаман вірив йому, як самому собі.

От раз прилив до порогів великий байдак якогось багатого купця.

— Дай мені, отамане, лоцмана, та найпевнішого, найліпшого! — каже багатий купець до отамана.

— Нема в мене певнішого і вірнішого лоцмана, як Карпо Летючий, хоч він і молодий. Посилаю його, то все одно, що й сам їду, — відповів отаман.

Виміряли байдак, зняли з нього трохи ваги, приробили довжезне стерно. Готове судно в страшну дорогу! Карпо поблагословився в отамана і вилетів орлом на байдак. Всі попереду сіли по українському звичаю, потім стали на коліна і помолились Богу. Ніхто не знав певно, чи вернеться живий додому!

— Гребімо! — крикнув Карпо на гребців, ще й рукою махнув. Гребці запустили гребки в воду. Байдак знявся з місця і полетів, як птиця.

На гладенькій, як дзеркало, воді почали скакати неначе білі крілики і, булькотячи, знов ховались у воду. Поріг був недалечко.

— Шабаш! — крикнув Летючий, і всі гребці підняли гребки.

— До стерна! — командував він, і всі кинулись до стерна, щоб направити байдак просто на прохід.

Зашуміла вода і заревла. Кодацький поріг появився ввесь од берега до берега, ввесь білий, вкритий піною та бризками. Байдак загув і полетів з лави на лаву рівно, як стріла. В одну мить його перенесло через поріг. Вода обризкала гребців і присипала Карпові кучері. Судно тихо загуло, як порожня бочка. Всі перехрестились.

Карпо не оглянувся, як байдак минув Звонецький, Сурський і Лохманський пороги. Його смілива і горда душа палала щастям. Водяна курява і бризки тільки прохолоджували йому лице.

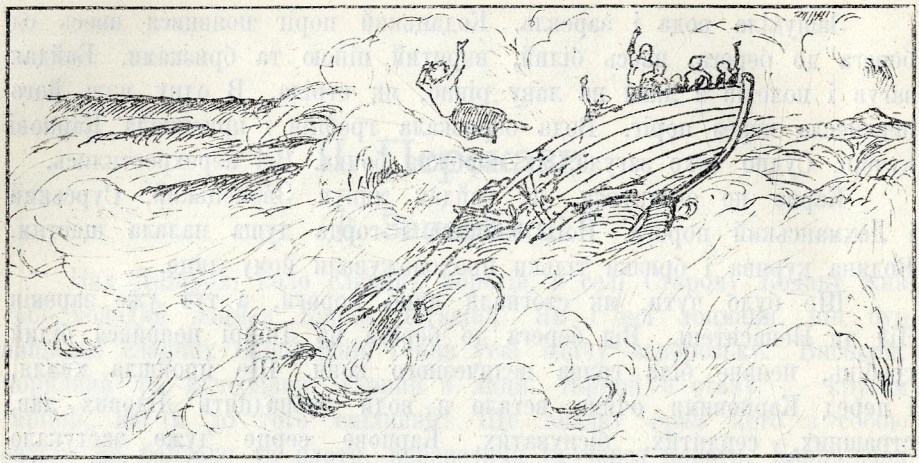
Ще було чути, як стогнали вищі пороги, а тут уже заревів Дід чи Ненаситець. Від берега до берега на Дніпрі появився білий гребінь, неначе біла грива величезного коня. Ще пройшла хвиля, і перед Карповими очима встало з води дванадцять Дідових лав, страшних, сердитих, біснуватих. Карпове серце дуже застукало в грудях! Байдак уже був направлений стерном як раз на хід і летів, як стріла.

Коли це де не взялась вітрова полоса. Вітер дмухнув трохи з боку. Коло самісінького порога вода вкрилась неначе чорними воронами. Вітер ухопив судно і зніс трошки набік . . . В душі у Карпа похололо . . . Він сам кинувся до стерна, кричав на гребців, махав руками, налягав на стерно грудьми. Але нічого не помогло! Велика сила вхопила байдак і знесла на бік. Байдак полетів з лави на лаву й черкнувся дном об Зелений камінь, котрий одначе не шкодить байдакам. Судно разом загуло, наче крикнуло, і знов полетіло, як стріла, та все звертало убік. Ще нижче його вхопив страшний камінь Крутько й обкрутив кругом себе . . . Байдак застугонів, зачепився довгим стерном за Крутька. Стерно тріснуло, як трісочка, і переломилося натроє. Тепер усе пропало, все згинуло!

Карпо і гребці зняли руки до Бога.

Вода вхопила байдак, як легеньку трісочку, крутила його на всі боки, понесла і кинула на лаву. Судно заревло перед смертю, затріщало дуже страшно, аж перемогло великий клекіт Ненаситця, і впало на гостру скелю. Каміння відбило йому ввесь ніс. Колодки полетіли вниз і розбились на маленькі поліна. Частина судна зачепилась на скелі. Люди, як птиці, держались за вірьовки.

Пекло не було таке страшне, як Ненаситець! Зверху ревла вода, внизу кипіла хвиля. Цілі гори білої, ревучої піни бились об каміння, скакали вгору, закручувались гребінями і знов падали назад на каміння. Від берега до берега ніби лютувала біла водяна буря,

крутились вихори, вертілись чорториї, неначе все те викидав підземний вогонь або заховані на дні вітри.

Внизу від порога лоцмани вже побачили розбитий байдак. Човни й дуби вже поплили спасати живих людей і крам. Один вже був наблизився до скелі, де висів байдак, вже лоцмани кидали вірьовку гребцям, щоб пристати збоку до тої скелі й забрати хоч людей.

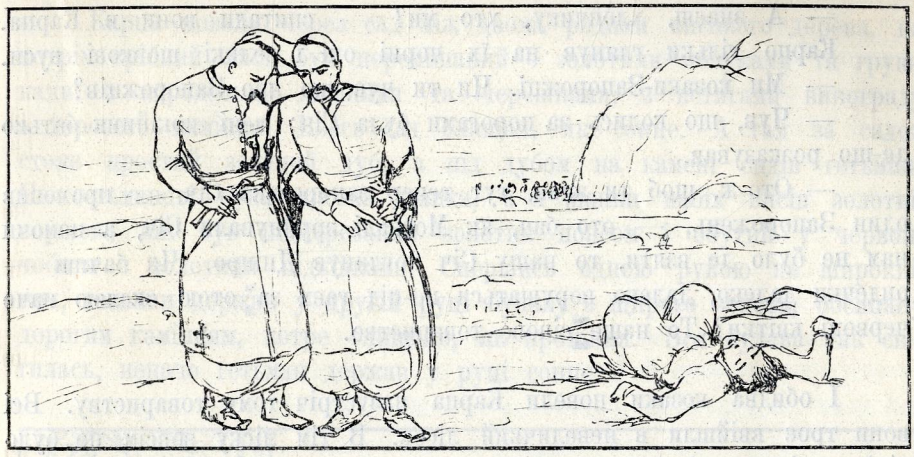
— Пропала навіки моя честь! — крикнув Карпо і впав у білу кипучу хвилю.

Карпо тільки й памятав, що вода клекотіла, крутила ним, кидала його то вгору то вниз, як вода в печі кидає зерном у казані. Вже вода залила йому вуха й рот. Карпо вже ждав, що вода от-от вдарить ним об скелю і роздавить його, як пелюсточку. Коли це він почув, що разом так полетів униз, у якусь безодню і стратив память.

От прокидається Карпо і дивиться, аж він лежить на сухому. Полапав він рукою кругом себе й налапав мягкий мох, а під мохом твердий камінь, відкриває очі, — і бачить світ.

— Боже мій! Де це я? Чи мене витягли, чи я вмер, чи це мені сон сниться? — подумав Карпо і глянув угору.

Високо над ним висіла водяна стеля. Він почав придивлятись і побачив, що там угорі лилася вода, текла, пінилась, і навіть шуміла, а через скляну стелю синіло небо, а серед неба світило ясне сонце. Біла піна купами летіла і часом заслоняла сонце, неначе хмара; а через піну, через хвилі мінилось сонце: то синіло, то червоніло, то жовтіло, то знов блищало, мов золото.

Глянув Карпо кругом себе і побачив, що він лежить на скелі. Під водою стояла, як стіна, рівна скеля від одного Дніпрового берега до другого: то була одна лава Ненаситецького порога; а там далі, нижче, знов стояла друга рівна скеля, така сама, як і перша. Камяні стіни були вищі одв исокої дзвіниці, а поверх них лився цілий Дніпро і послався над ними водяною стелею. Два чоловіки ішли просто до того місця, де був Летючий. На них були сині кунтуші.

— Еге, ти, хлопче, з України? — промовив один з них, і голос його розсипався між скелями, як весняний перший грім.

— З України, — тихо обізвався Карпо.

— Чи вже-ж тепер на Україні стали такі маленькі та мізерні люди, як оце ти? — спитав один чоловік, і обидва вони якось жалібно усміхнулись.

Карпо, глянувши на їх несказану красу, трохи опамятався і став сміливіший.

— Отакі, як бачите! — промовив він.

— Хто-ж ти такий, хлопчику? — спитали вони.

— Я лоцман на порогах, Летючий на прізвище, — сказав Карпо, а імени свого все таки не пригадав.

— Правда, ти розбив байдака?

— Правда, — промовив Карпо, і та гірка правда прийшла йому на память, як дуже давній, Бог-зна колишній сон.

— Ходи-ж із нами, — сказали ті люди і повели Карпа далі, ставши по обидва боки.

— А знаєш, хлопчику, хто ми? — спитали вони в Карпа.

Карпо тільки глянув на їх чорні очі і великі шовкові вуси.

— Ми козаки-Запорожці. Чи ти чув що про Запорожців?

— Чув, що колись за порогами була Січ; мені покійник батько де-що розказував.

— Ото-ж, щоб ти знав, тут тепер запорозька Січ, — промовив один Запорожець, — ото бач, як Москалі зруйнували Січ, а помочи нам не було де взяти, то нашу Січ поглинув Дніпро. Чи бачиш — ондечки далеко, далеко ворушаться по-під гаєм за отою скелею наче червоні квітки? То наше січове товариство.

І обидва козаки повели Карпа назустріч тому товариству. Всі вони троє ввійшли в невеличкий лісок. В тім ліску зовсім не було тіні; скрізь по-під деревом блищав однаково ясний, теплий світ.

Карпо озирнувся набік і побачив, що через обох Запорожців було видно кожне дерево, кожну квітку. Запорожці здались йому тінню, одначе він і кришки не злякався, бо страху там зовсім не було на тому світі.

Зараз за ліском вони стріли инших козаків. Запорожці сиділи на зеленій траві гуртками, сиділи на дрібному камінні, стояли по два, по три, розмовляли між собою і всі поглядали на Карпа, як на якесь диво. Всі козаки були високі, рівні та здорові; всі були гарні, повбирані в гарну одежу, неначе в свято або в неділю. Вони стиха розмовляли, а Карпові здавалося, що то ревуть страшні Дніпрові пороги.

— Оце наш січовий курінь! Ми побачимо ще не один курінь, поки дійдемо до нашого куріня, — промовив один Запорожець.

— До гетьмана! до гетьмана! — закричали де-які Запорожці, і слідком за Летючим і за його двома проводирями посипали усі козаки.

От вони йдуть та йдуть. Карпо побачив сад, увесь зелений, ввесь засажений квітками, а з того саду лився чоловічий голос, та такий же гарний та дзвінкий! Хтось співав козацьку думу, дуже старинну. Голос той лився низом, як грім, то підіймався вгору і дзвенів, як голосний дзвін, а під той голос стиха грала бандура, неначе птиця щебетала. Карпо ввійшов у сад і побачив, що ту думу співав сивий кобзарь, сидячи на камені, а кругом нього сиділи й стояли козаки і слухали старинну думу про козацьких гетьманів, про славні давні діла на Україні.

Карпа повели через сад між двома рядами високого дерева, на котрім срібний лист був перемішаний з золотими яблуками та грушками, з коралевими вишнями та черешнями, з кетягами винограду з дорогого каміння. Ввесь сад блищав, як сонце. А там за садом стояв простий зелений дуб, а під дубом на камені сидів гетьман. На гетьманові була висока шапка, а з шапки набік висів золотий вершок; він був підперезаний золотим поясом і обутий у червоні чоботи з золотими підківками. Спершись одною рукою на широкий меч, гетьман держав у другій руці булаву з щирого золота, обсипану дорогим камінням, котре блищало, як проміння. Вся булава так світилась, неначе гетьман держав у руці сонце.

Гетьман кинув оком на Летючого.

— Чи ти, хлопче, з України? Як же ти зайшов до нас? Чи не наслав тебе до нас Бог і народ?

— Я розбив байдака на порогах і не знаю й сам, як я сюди зайшов.

— Скажи-ж мені, сину, що там діється на Україні?

— Нічого, — відповів Летючий.

— Чи памятають на Україні про гетьмана й козаків, чи згадують?

— Трохи памятаємо. Старі люди де-що розказують. Трохи чули де-що від кобзарів.

Гетьман важко зітхнув і поклав свою булаву на камінь. З каміня так і бризнули левкої та фіялки кругом булави, а виноград оплів навкруги камінь і послався по траві.

Карпо вглядів нове диво. Дивиться він — стоїть одним один зелений кущ: то був кущ калини. Зверху на кущі червоніли спілі ягоди, а середина куща була облита білим цвітом. Під самісіньким кущем блищала в калині криничка. Аж чує Карпо, хтось співає пісню і співає голос дівочий. Карпо чув усякі голоси, та ще зроду не чув такого гарного, рівного, високого, дзвінкого та голосного! Той голос співав українську пісню. Карпові здалося, що той голос лллється або з калини або з криниці.

Один дід пішов до криниці, набрав у пригорщі води і тричі бризнув на калину. І Карпо бачив, як червоні кетяги калини ставали квітками та стрічками на голові чудової дівчини, ставали румянцями на повних щоках; він бачив, як білий цвіт ставав білим лицем, білою сорочкою, як криничка стала відрами. Де був кущ калини, там стояла чудова дівчина і брала воду з криниці. Коли придивиться Карпо до тої дівчини, аж то дочка отамана Музики. Як дві краплі води, Олеся Музиківна! Такі самі в неї були великі карі очі, такі-ж маленькі губки, такі-ж довгі чорні коси. Навіть такими квітками була в неї вишивана сорочка.

— Олесю! Чи вже-ж ти мене оце не пізнаєш? — промовив Летючий.

— Я не Олеся; я Маруся, хоч я й Музиківна, — тихо промовила дівчина, але де це я? Боже мій! де-ж моя мати?

Один дід почав говорити до дівчини:

— Ти стояла отут уже сто літ. Твій рід і тепер живе на Україні, — то ваше вже пяте коліно.

Гетьман згорнув руки, подивився на Марусю і промовив:

— Іди, Марусю, з цим хлопцем на Україну. Іди і, коли людям добре жити на Україні, то оставайся там і кінчай свій людський вік; а коли людям погано жити, то ти вернешся до нас, знов отут перед хрестом станеш калиною і розкажеш і виспіваєш нам про Україну. А ти, діду, винеси Марусю та Карпа на той світ! — промовив гетьман та махнув рукою на одного діда.

Той дід зараз став орлом, вхопив на себе Марусю та Карпа, махнув широкими крилами. Водяна стеля так і розступилась на три сажні, неначе од великого вихора. Орел поніс їх обох по-над страшними Дніпровими порогами.

Пишно заблищав Дніпро між берегами; зеленіли українські степи, ліси, поля; знов забіліли великі городи й села. Орел почав спускатись

на правім березі Дніпра, де колись була Січ. Він глянув на той острів, де й сліду козацького не зосталось, де козацькі могили заросли буряном та городиною, де на гетьманських могилах кольонисти-Німці насадили картоплі. Де колись на майдані роєм гули на раді Запорожці, там тепер паслася німецька череда . . . Орел гірко заридав, тихенько зсадив на беріг Карпа та Марусю, а сам знявся і впав у білу кишучу шіну Ненаситецького порога.

Довго сиділи Карпо і Маруся над Дніпром і відпочивали. Перед ними була чудова картина Дніпра, облитого сонцем. По обидва боки Дніпра стояли високі сірі скелі. На воді скрізь були розкинені зелені острівці, оброслі високим очеретом та лозою. Між островами і на островах стирчало каміння, зеленіли верби. А пороги все ревли та гули, наводили думи на душу.

Вже сонце стало на вечірньому опрузі. Карпо й Маруся встали і пішли на степ.

— Проведи-ж мене, козаче, до мого батька до хутора Чаплів. Я тобі спасибіг скажу.

От ідуть вони та йдуть і вже далеко одійшли від берега. Степ почав розстелятись далеко-далеко і зеленів, скільки засягали очі. Трава зеленіла, квітки пахли, птиці співали в синьому небі.

— Степи мої, степи мої! Ви й досі такі гарні та зелені, як колись були, — промовила Маруся.

От дивляться вони, аж на степу пасеться велика череда: голендерські корови, здорові коні, круторогі чумацькі воли, цілі табуни еспанських овець. Череда була сита, а пастухи й чабани пообдирані, босі або в драних постолах. На свитках були самі за себе лати; вони були худі, замлілі.

— Чий це скот ви пасете? Чи козацький чи свій? — спитала Маруся.

— Панський, — обізвався обідраний, як старець, пастух і побіг за коровою, на котрій шерсть аж вилискувалась проти сонця.

Ідуть вони далі, аж пасеться друга черідка: коровки погані, кудлаті, бички миршаві, низенькі, свині дрібні.

— А це чия черідка? — спитала Маруся.

— Людська! — обізвався босий і обідраний хлопець.

— А чи далеко ще до хутора Чаплів?

— Та тут нема хутора Чаплів, а є здорове село Чаплі! — відповів чабан.

— А чи живе ще у тих Чаплях козак Петро Музика? Його хата стоїть у самій балці.

— На балці стоїть цілий куток Музиківка. Там буде хат з тридцять, як не більше.

Здивувалась Маруся і задумалась, де ті хати набрались у Чаплях.

От пішли вони далі. Ідуть вони, а там на степу ростуть баштани.

— Оті жита, чиї вони? — спитала дівчина баштанника.

— Панські!

— А де-ж людське? де-ж козаче?

— Отам трохи людського ік селу! — гукнув дід із куріня.

Маруся стала смутна-смутна! В неї зявилась думка стати калиною і вернутись до свого любого гетьмана, щоб співати йому вічно пісню.

Пішли вони далі, аж перед ними розстелилося велике-превелике село. Вкінці села був великий став на яру.

— От і Чаплі! — промовив Карпо.

Вже сонце стояло низько, як Маруся з Карпом прийшли на Музиківку на балці. Вона відразу пізнала ту балку . . . і тепер на балці стояла така сама невеличка хатка, обгорожена низеньким тином, обкопана ровом, обсажена садком, а на окоші — високою березою.

Маруся ввійшла в хату. В хаті було дуже бідно. Коло віконця сиділа старенька женщина. Вона була трохи похожа на Марусину матір! Маруся так і кинулась до неї на шию і назвала її своєю матірю.

— Що це з тобою, дівчино? Я не мати твоя, а ти не дочка моя, — тихо промовила женщина.

— Але-ж це хата Петрова Музиччина? — спитала Маруся.

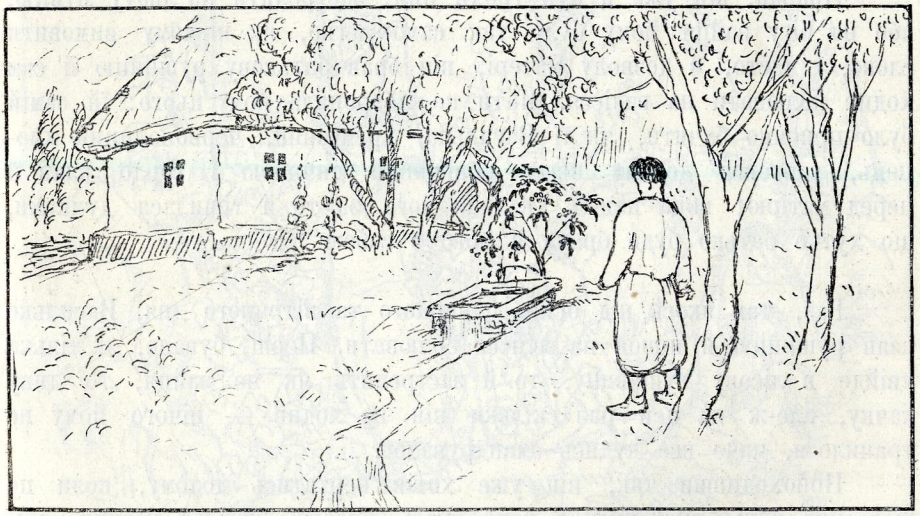
— Музиччина — тільки не Петрова, а Василева, а я Василева жінка.

Маруся стала і руки опустила. Вона зрозуміла, що то була дуже давня річ на світі.

Маруся вийшла з хати, подивилась на обідрану повіточку, на убогу оселю, потім пішла в садочок і довго дивилась на зелений степ, на балку, засажену вербами. Походила по садочку і почала плакати . . . потім стала коло криниці, ще раз глянула на убогу хату, на вишні, ще раз глянула на синє глибоке небо, все залите останнім червоним промінням сонця. Сонце впало десь у степу, неначе потонуло; останній червоний промінь зачепився на хмарці і розтопив

її на червоне золото. Маруся глянула на ту хмарку, зітхнула важко і знов стала калиною. Знов на тій калині зачервоніли зверху спілі ягоди; кущ навкруги зацвів білими квітками. Настала чудова зоряна ніч, і калина вмилася росою . . . роса заканала в криницю . . . то були Марусині сльози. В криниці так і піднялася вода полилася, через край по траві, потекла річечкою аж до синього Дніпра.

Карпо все те бачив і не здивувався після того дива, що він недавно бачив. А вдосвіта вся семя Музиченків вийшла в садок дивуватись, де то за ніч виросла і зацвіла калина і сповнила росою з листя всю криницю водою . . .

А гетьман і Запорожці все стояли і поглядали на те місце, де стояла калина. І в той час, як Маруся стала калиною в Музиччиному садочку, в той час Запорожці побачили, що знов зазеленів кущ калини, зачервоніли ягоди, — забіліли квітки. А під калиною знов заблищала криничка, ще й вода бовталась у криничці, неначе хтось от-от тільки що набрав з неї води. І в той час знов заспівав пісню чудовий дівочий голос, тільки та пісня була ще жалібніша, ще смутніша.

Іван Нечуй-Левицький.

7. Запорозький скарб.

На славнім Запорожжі, недалеко від того місця, де Самарь вливає свої прозорі води в Славуту-Дніпро, є ще й тепер хутір Ярок. Колись у тому хуторі був хлопець років пятнадцяти, — Васильком

звали. Жив він, звичайно, не один, а з батьком та матірю, як живуть усі діти його літ, коли в їх є рідні. Мати у нього була добра, жаліслива, вона була завсігди вдома на хазяйстві й не пропускала вільної хвилини, щоб не попестити свого одинчика — синка Василька. Батько-ж був завзятий стрілець: цілими тижнями блукав у Самарських пущах за дичиною і тільки коли-не-коли бував дома. Василько ніколи не бачив від його ласки; батько був перед ним завсігди суворою й наче гордою людиною. Але Василько чогось страшенно його любив і поважав і в душі своїй дитячій таїв бажання зробитися таким же суворим стрільцем.

Правда, він уже й був трохи ним: застрелити на льоту птицю, або на бігу зайця йому було так само легко, як иншому вимовити слово, і часто, з дозволу матері, він брав батькову рушницю й сам ходив полювати на взлісся. Мати не забороняла йому цього: їй самій було приємно бачити, як її Василько, кремезний, червонолиций хлопець, вертався додому ввесь обвішаний дичиною і гордо клав її перед матірю; вона навіть хвалила його за те й тішилася думками, що хутко батько буде брати й його з собою.

Раз, так якось під осінь, хмарного та вітряного дня, Василько взяв рушницю й пішов на взлісся полювати. Перш, бувало, як тільки увійде в лісову гущавину, то й застрелить як не зайця, то дику качку, але-ж на цей раз скільки він не ходив — нічого йому не трапилося, наче все кудись змандрувало . . .

Попоходивши так, він уже хотів вертатись додому, коли це шелеснув кущ, вискочила з його якась цибата, мов би козиня, звіринка й, насторочивши вушка, почала дивитися на Василька, ані трохи не лякаючись.

Дивиться й Василько на неї і не знає, що йому робити: чи стріляти, чи ні? — Такої втішної звіринки він іще ніколи не бачив і йому було чогось шкода вбивати, занапастити її.

Отже натура мисливця взяла таки своє: несамохіть він прицілився і стрельнув. Звірина скрикнула й упала мертва. Але-ж коли він підійшов до неї, щоб узяти її додому, вона прудко скочила на ніжки й, хитаючись, сховалася в кущах.

— А, підожди, не втічеш від мене, — гукнув він і ту-ж хвилину метнувся й собі за нею, щоб вціймати її. Ось-ось трохи ще і звірина знесиліє, упаде, й хлопець її візьме. Ще трошки, не багато . . . зробити тільки один зайвий ступінь і простягти руку! . . . Тільки-ж що за диво? — Зовсім прибита, вона втікає все далі та

далі, й Василько ніяк її не дожене. Біжить що-духу він, подряпав собі й руки, й лице об усякі колючки . . . І, хто його знає, доки-б він біг, коли-б не подіялось із звірятком дивне диво: в одному місці воно так хутко зникло у нього з очей, наче крізь землю провалилось. Хлопець аж скамянів од здивування; він не знав, що й подумати. Йому навіть зробилося моторошно: в його голові майнула думка про нечисту силу, котра, мабуть, над ним насміялась. Опамятавшись, він хутчій наклав набоя в рушницю, скинув її на плече й пішов

назад ніби додому. Іде ото він та й іде. Тільки — що за диво: ліс не рідчає, а ще густіший стає, дерева пішли такі великі, яких він ще ніколи не бачив, і от він, запримітивши це, зупинився й почав збентежено придивлятися до місцевости: він скоро зрозумів, що, біжучи за звіриною, заблудився.

Треба було розпитати дорогу у сонця, так день же був хмарний і неможна було ніяк розпізнати, де яка сторона світу. Як його бути? Що діяти? Довелося йти навманя, й він пішов. Ліс же ще густішав. Спотикаючись на коріння й зачіпаючись за гилля, йшов Василько непролазними нетрями.

Сердито шумів і свистів угорі вітер, пробігаючи поміж верхами дерев.

Хлопець звертав у ріжні боки, але нічого не помагало. Неспокій, а далі й переляк став обхоплювати його.

Аж ось дивиться він: ліс одразу порідчав, і крізь дерева забовваніла висока камяна скеля, а під скелею заблищав з чистої, як кришталь, води струмок.

Тепер він побачив, що кудись далеко зайшов, бо ні скелі, ні струмка він не тільки ніколи не бачив, а навіть і не чув про їх ніколи.

Підійшов він до струмочка і почав думати, що йому робити. Вертатись зараз назад він не хотів: перше, тому, що вже й так тяжко втомився, блукаючи по лісі, а вдруге — він бачив, що вже смеркалося й що незабаром повинна була зайти ніч.

— Ні, вже переночую тут, — наважився він, поміркувавши, — а завтра, як тільки розвидниться, подамся назад. От тільки де-б його так примоститись, щоб було захистно від звіря.

Кинувши навкруг себе оком, він побачив недалечко від скелі величезну дуплинасту вербу. Дупло було таке велике, що не тільки малий хлопець міг в йому заховатись, а й великій людині було в йому просторо. Кращого захистку нічого було й шукати. Тільки Василько знав, що в дуплах иноді гніздиться всякий гад, і небезпечно забиратися в них, не упевнившись попереду, що там нема нічого лихого; а через те хлопець, переступивши через струмок і підійшовши до верби, пильно обдивився його з усіх боків: дупло було зовсім чисте й навіть діл в йому був усипаний камяним піском.

Тим часом ніч насовувалась, і ліс і скеля загорталися темрявою.

Над самою головою Василька пролетіла якась невідома птиця й так крикнула, що він аж жахнувся.

Не гаючись, Василько вліз у дупло. Тільки тепер він згадав, що не взяв з дому харчів. Та чи він же думав, що така пригода трапиться з ним: мало хіба він блукав по лісі й нічого такого не бувало, а це — на тобі! . . . Ніхто, як нечистий насміявся! Думки про звіринy, про те, що з ним може статись, коли не вийде з лісу й про покинуту вдома матір, роєм закрутилися в його голові. Виразно уявив він собі, як там його ненька плакала, побиваючись за ним; у нього самого навіть сльози навернулись на очі від цієї думки.

— Хоч би тато вернулись сьогодня з полювання, — думав він, — вони знають ліс, не заблудяться і, може-б, і мене знайшли тут.

Зненацька в лісі почувся якийсь вибух, схожий на постріл, і хлопець почав прислухатися. Йому вже здавалось, що то стрельнув його батько, шукаючи його. Він і сам уже хотів стрельнути, щоб дати про себе знати, але вибуху вдруге не чути було, й він за краще визнав зберегти набій на щось потрібніше.

Ще сумніше стало йому на душі після цього: якийсь незрозумілий острах починав огортати його.

Йому иноді здавалось, що десь тут недалеко од його хтось пошепки ніби радився й все наближався до нього, але-ж коли він став уважно прислухатися до того шепотіння, то упевнявсь, що то булькотів на ріжні лади струмок.

Ще сумніше стало хлощеві, коли загукав пугач, і його гучне пугукання покотилось сотнями відгуків по лісі. Наче вся лісова нечисть відгукувалась на нього й змовлялась зійтись десь на пекельний бенкет.

Лісовик з зеленою бородою, русалка у вінку, заквітчана квітками, живо вимальовались у його уяві. Він пригадав і ті оповідання про них, що колись покійна бабуся розказувала, прядучи куделю.

Правда, його батько завжди казав, що то все пусті вигадки нерозумних людей, що він скільки не тинявся по пущах та нетрях, а нічого такого ні вдень, ні вночі не бачив, але-ж батькові слова не впевнили хлощя, й він чудово уявляв собі ріжні облуди таємних лісових сил. Тільки надія на силу Божу й заспокоювала його.

Такими думками збентежений, просидів Василько в дуплі до самої глухої ночи.

В глуху-ж ніч, коли навіть пугач замовк, а хлощя почав змагати сон, як-раз проти дупляної діри, під скелею наче щось блиснуло.

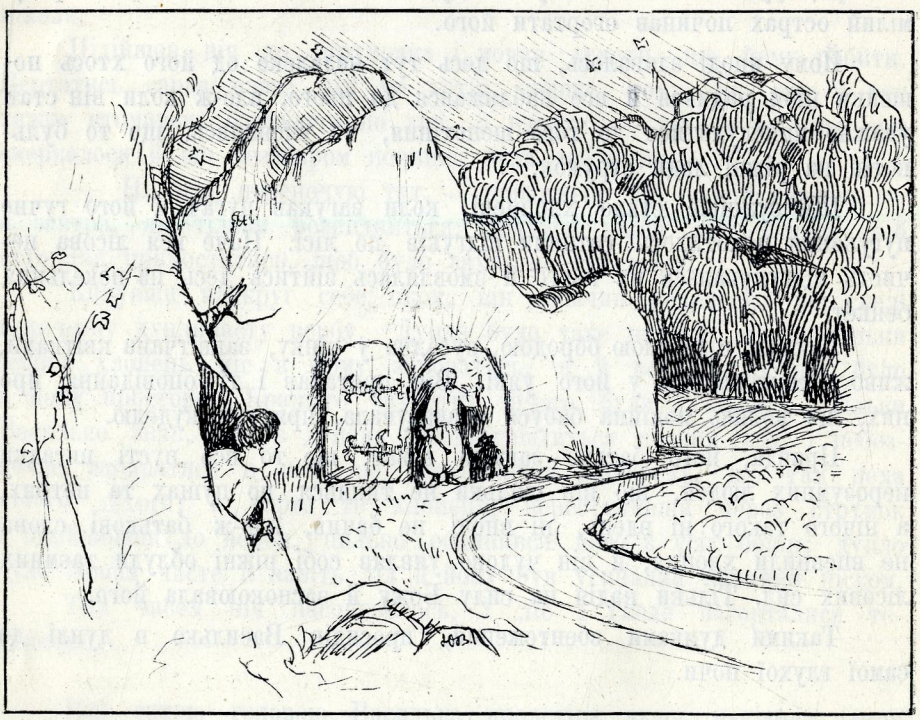
Блиснуло й згасло. Дрімота Василькова в ту-ж мить зникла, й він почав придивлятися. Тільки, як він не придивлявся, в чорній темряві нічого не міг побачити . . .

Це мені так здалося, — подумав він, і став моститися, щоб хоч трохи задрімати. Коли це знову блиснуло, тільки вже дужче. Жовтий вогонь, мов тільки що засвічено каганця, застрибав, загойдався й стежкою потягся вгору, ширючись на всі боки.

І Василько ясно побачив світом осяяні одчинені в скелі двері, на котрих стояв з великою кудлатою собакою старий, старий дід!

Собака завищала, закрутила хвостом і почала лащитись до старого. Вона була прикована на ланцюгу до стіни, й ретязь при кожнім її повороті бряжчав.

Нема що й казати, що Василько дуже злякався: у нього по спині мов би комашня полізла, чуб на голові заворушився, й хлопець наче закляк на місці.

— Що воно таке? — питав він сам себе, — чи не лісовик, чи не характерник, чи не розбійник?

З вечора він ніяких дверей не бачив у скелі, а тут ось тобі — диво дивне. Він не зводив очей з діда й чудне щось робилось із ним: що більше він вдивлявсь, то ніби пропадав його острах; лице старого не тільки не було страшне, а навпаки, привітне; навіть в йому було щось знайоме — такого діда він наче десь бачив.

Дідуган був огрядна людина з довгими сивими вусами й такою-ж чуприною, що спадала з лоба за вухо. Одежа його складалась з білої,

з широкими вишиваними рукавами сорочки і червоних запорізьких штанів, зібраних у сапянові чоботи.

В одній руці він держав важкий келеп, а в другій — жовту воскову свічку, огонь котрої, освічуючи його величну постать, золотив його сиві вуси й чуприну.

Переступивши поріг, дід підняв угору очі й почав вдивлятися в небо. Поводячи головою на всі боки, він щось довго шепотів, а далі промовив голосно:

— Ті-ж небеса, що колись були. Девяносто девять літ минуло, а той же і Волосожар, ті-ж і Чепіга й Віз... Все те саме, ні одна свічечка небесна не згасла. Чи так же воно й на землі?... Не знаю, нічого не знаю... живим захований...

Сказавши це, він тяжко зітхнув. Так тяжко, що Василькові зробилось аж жалко старого... Він уже зовсім не боявся його. Йому навіть хотілось вилізти з дупла й спитати, хто він такий і за що він був живим похований. Але-ж не зважився: він ще не впевнився, що бачить перед собою добру людину.

— Подивлюсь, що далі буде, — подумав хлопець і почав вмощуватися вигідніше.

Мабуть собака почула шарудіння, бо ту-ж мить почала рватися і злюче гавкати.

Дід повернувся в бік Василька й став пильно вдивлятися просто, як йому здавалося в дупло.

— А хто тут? — розітнувся його бадьорий голос. — Хто тут? Озивайся!

— Це я! — озвався сміливо Василько.

— Та хто-ж ти й де ти?

І не ждучи відповіді, дід сам підійшов до дупла й освітив Василька свічкою.

— Е! так ось кого мені Бог послав у гості! — буркнув він, не то зрадівши, не то кепкуючи. — Вилазь же, синашу, вилазь. О, який козарлюга! Відкіль ти й як сюди потрапив?

Василько виліз із дупла, й знявши перед дідом шапку, коротко розповів йому, хто він, звідки і як заблудився в лісі.

Вислухавши його, дід якусь мить стояв мовчки, наче щось пригадував, а далі промовив ніби сам до себе:

— Не ждав... Не ждав на старости літ побачити свого правнука... Видно, я ще не прогнівив зовсім Творця.

Потім, погладивши Василька по голові, додав:

— Ну, так ось що, сину: Божа воля була, щоб ти провідав мене в цих нетрях. Ходім же до моєї оселі, там я в тебе де-що розпитаю, та й тобі де-що повідаю . . .

*

Сердито загарчала собака, коли Василько наблизився з дідом до дверей. Очі її заблищали, як вуглики, й вона наче збіралась його проглинути. Тільки коли дід на неї гримнув, то вона покірно одійшла набік і пропустила їх у двері.

Переступивши поріг, дід і Василько пішли довгим підземним хідником. Скрізь по його стінах і стелі висіли пасми павутиння, а в повітрі чути було тяжкий дух вохкости й цвілі.

Довгенько щось ішли вони. Коли це дід зупинився й Василько побачив залізні двері аж червоні від іржі.

Дід торкнувся до них келепом — вони заскрипіли, глухо задзвонили, відчинились і, пропустивши їх, знову зачинились, мов невидима рука повертала ними.

За дверима знов протягся хідник, а там далі знову були двері.

Девятеро дверей пройшли, а підземному хідникові все не було краю. Василькові вже здавалось, що він увесь свій вік іде за дідом, простуючи в якийсь підземний світ. Та ось відчинились десяті двері, й вони ввійшли у великий мурований льох, осяяний якимсь таємним, мов би місяшним, світлом.

Хлопець довго не міг нічого розібрати в льоху, а коли роздивився, то побачив, що в йому була велика сила всякої воящької зброї.

Шаблі, рушниці й сідла в дорогій оздобі з золота та срібла цілими купами лежали на долівці, порозвішувані були на стінах і так сяяли, що неможна було глянути.

— Ну, от ми й у хаті! — промовив дід, як увійшли в льох. — Сідай же, будеш гостем.

Василько сів на ослінці, а дід, устромивши свічку в просверлену дірку в столі, сів і собі коло нього.

Коли ото вони посідали, дід трохи помовчав та й каже:

— Ось що, синашу: багато треба було-б мені тебе розпитати, тільки-ж ти ще малий і мало що знаєш, та й часу немає для цього, бо ось-ось заспівають півні й нам треба буде попрощатись. Чого так — ти скоро довідаєшся. Скажи тільки мені ось що: чи не чув ти часом чого про свого прадіда?

— Як не чувати? Чув! — одмовив згорда Василько. — Покійний дід часто про нього згадували, та й хуторяне багацько дечого розказують.

— Ну, от і добре. Так розкажи-ж мені про все, що ти чув, а я послухаю.

Василько почав розповідати і його голосок якось чудно залящав по льоху: наче сотні невидимих дзвоників дзвонили в камяних стінах.

Він розказував, як його прадід був не тільки завзятим воякою, лицарем-запорожцем, а ще й великим характерником, що не раз ставав у великій пригоді Запорожцям під час їх війн з ворогами України.

Там, де був його прадід Петро Сокіл, для Запорожців була не війна, а ніби іграшка.

Оце мов та хмара, було, обляжуть наших звитяжців Турки чи Татаре. Стріли, кулі й бомби дощем сипляться в наш кіш! А братчикам ані гадки: сидять собі, та люльки курять, та з ворогів глузують, бо отаман Сокіл один справляється з невірою: то він на чорному, як ніч, коневі вискочить на вал, ухопить руками ворожу бомбу, кине її назад, от їх же бомба та їх і вбиває; то він витягне з кишені хустку, махне нею хрест-на-хрест, і вороги сами себе плюндрують. Чутка про його йде по всьому Запоріжжі, по всій Гетьманщині, аж у самі Карпати. І чого тільки люди не розказували! Де-хто бачив, як він один загнав нагайкою цілу орду в Самарь річку, а де-хто й таке оповідав, що під його приводом пливли Запорожці по Дніпру на повстях: сидять собі хлопці, мов на човнах, та в карти грають, а повсті сами пливуть, куди треба.

Отже, видно, Запорожці прогнівили чим-небудь Творця, бо скоро скоїлось таке лихо, що й Сокіл не зміг одвернути його. На Запорожжя найшла велика сила московського війська, а ватажком його теж характерник був, тільки з німецької землі. Німець-характерник переміг своїми чарами Сокола, й Москалі прогнали Запорожців за Чорне море, в Туреччину. Сокіл же невідомо де дівся, бо ніхто й нігде більш його не бачив.

Дід слухав Василька, не рухаючись, і коли він скінчив оповідання, то тяжко зітхнув і промовив:

— Так, синашу, так . . . Тепер я тобі скажу, куди дівся твій прадід. Коли Запорожці побачили, що їм не встояти проти німецьких чарів, що їм треба кидати свій рідний край Москалям на поталу, то почали вони просити свого отамана, а твого прадіда, щоб він своїми чарами врятував од рук ворожих хоч козацькі дорогі скарби, котрих

вони не могли забрати з собою. Твій прадід вволив волю лицарства. Звелів їм як хутчій знести все добро в один льох, що був у захистнім місці, потім зібрав козаків докупи й промовив до них так: „Ну, дітки, присягаюсь вам, що скарб ваш буде цілий, непорушний! Мої чари збережуть його для вас. А щоб ви були спокійні, я сам зостаюсь у льоху. Ви-ж, мої друзі, йдіть туди, де вам буде краще; тільки де-б ви не були, не забувайте матері України, не забувайте своєї християньскої віри, своєї голосної мови й своїх звичаїв. Коли-ж ви вернетесь і захочете взяти цей скарб, то знайдіть порубаний людський труп. Його голова коло гір Карпатських, груди на берегах Дніпрових, а ноги в степах Киргизьких. Складіть його докупи і, коли він оживе, тоді й скарб візьмете. Прощайте!“ — Добре, батьку, зробимо, як кажеш! — гукнули Запорожці і, попрощавшись з отаманом, рушили в далеку дорогу. Прадід же твій зостався й стереже льох аж до цього часу!

У Василька закрутилась голова, коли почув він останні слова діда: він зрозумів, хто був старий. Тепер тільки він побачив, що його обличчя дуже скидається на обличчя його тата.

— Діду, дідуню! — скрикнув він, — адже-ж ви мій прадід?

— Я, синку, я! — промовив старий і міцно обняв і поцілував правнука.

Розпитавши ще де-що у Василька, старий підвівся з ослону і вже суворо сказав:

— Ну, синку, пора нам прощатися. Скоро півні заспівають, і мої таємні слуги замурують двері в льох. Але-ж перше, ніж розійдемося, я покажу тобі все те, що тут є найдорожчого.

Він підвів Василька до панциря, що висів на стіні й вилискував проти світла дрібними золотими кільцями.

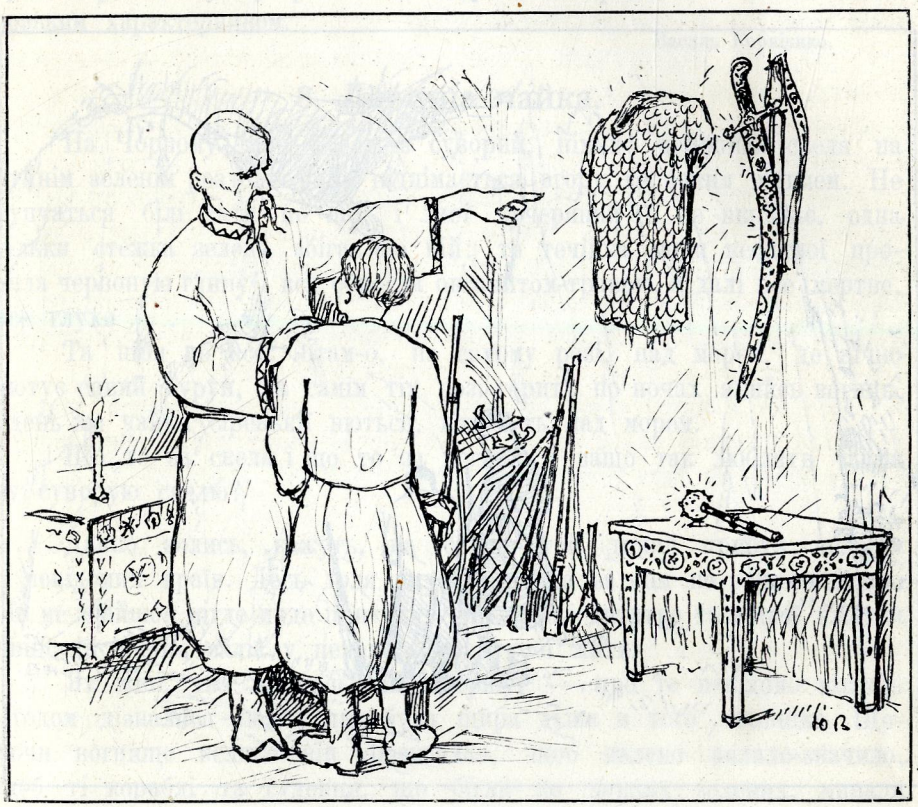
— Оце, синку, панцирь гетьмана Мазепи. Розумний був гетьман і добра хотів нашому краєві, але його не розумів простий народ, і всі його великі заміри остались несповнені. Вмер, неборака, вигнанцем на чужині. Люди повинні розуміти одні других, коли хочуть жити в добрі.

— А це, — показав він на шаблю, що висіла поруч з панцирем і вся горіла золотом і дорогим камінням, — шабля славетного кошового Сірка. Добрий був лицарь, не раз давався поганій татарві в-знаки за її хижі наскоки на Україну, й за те слава його не вмре, не поляже.

Далі від панциря й шаблі дід підвів Василька до критого чорним оксамитом столу, що стояв у кутку. На столі щось сяло й світ від його розкидався по всьому мурові. Придивившись, Василько побачив,

що то була якась золота річ, схожа на кий, що на його краю сяли дорогі самоцвіти. Показавши на золотий кий, дід урочисто промовив:

— А це, синашу, булава великого проводиря України гетьмана Богдана Хмельницького. Розумом і шаблею він доказав всьому світові, що Україна має в собі велику духову силу, якої ніщо в світі не зламає, й що всякий, хто осміліться занапастити її — сам загине.

Сказавши так, він на хвилину замовк, а далі додав:

— Ну, тепер ходім.

Коли вони вийшли з хідника на двір, дід підійшов до старого дуба, що стояв коло самої скелі, й ударив по ньому келепом.

Дуб глухо загув, кора на ньому тріснула й з-під неї брязнуло на землю кілька пригоршень червінців.

— Бери, — сказав він Василькові, — це мої гроші, і я маю право їх віддати.

Василько почав збірати гроші, а дід казав далі:

— Ну, сину, тепер тобі раджу ось що: ти залізь знову в дупло й сиди там, поки не стане світати. Коли-ж заблагословиться на світ, то вилазь з його й стрельни три рази з рушниці. Після третього пострілу ти почуєш ще чийсь постріл і скоро побачиш свого тата, який тебе шукає всю ніч. Перекажи йому мій щирий привіт та ще скажи, що його дід живий і довго ще буде жити!

Він ще хотів щось промовити, але десь далеко кукурікнув півень, скеля затряслась, загула й дід з дверима та собакою зник, як крізь землю провалився.

Василько довго стояв у нестямі, а коли опамятався, то зробив так, як велів дід — заліз у дупло й сидів там до ранку.

На світанні він стрельнув три рази із своєї рушниці. Десь розітнувся теж постріл, і незабаром Василько побачив високу постать свого тата, який ішов просто до нього.

Через хвилину батько й син міцно цілувались.

Василько розказав йому про свою пригоду.

На батька й сина напав якийсь смуток, коли вони покинули скелю: там був їх предок. Подивившись на чудову скелю, в котрій ніде й знаку не було дверей, батько й син рушили до хутора і через якийсь час були вдома.

Батько, мати і син були щасливі, а по хуторі зараз пішла чутка про дивну зустріч Василька з його прадідом, великим запорозьким характерником.

Василь Корнієнко.

8. Дівчина чайка.

На Чорному морі є острів суворий, німий: червоная скеля на буйнім зеленім роздоллі одна піднімається вгору червоним шпилем. Не купчаться білі хати по ній, і лист кучерявий її не вкриває, одна тільки стежка зелена збігає по ній: то течійка води весняної прорила червоную глину і вся обросла оксамитом-травою, а далі все мертво, все глухо . . .

Та ніби не все: отам-о, на самому розі, над морем, де вічно лютує сивий бурун, на самім тім розі горить по ночах якийсь вогник, удень же чайки сіренькії вються, кигичуть над морем.

Що то за скеля і що то за вогник, і защо так люблять чайки ту суворую скелю?

Давно колись, кажуть, на острів той дикий прибув чоловік з невідомих країв. Десь доля лихая вганяла за ним по всім світі, що він не знайшов нігде инде притулку. Маленьке дитятко та вбогії вжитки виніс із човна, заліз у печеру і став собі жити.

Як жив, чим живився він іспершу, — про те невідомо нікому. Згодом дізналися люди, яка була щира душа в того чоловіка. Щоночи вогнище велике він розкладав, щоб далеко палало-значило, щоб ті кораблі та суденця, що бігли по хвилях зелених, минали безпечно суворе каміння й мілини лихі потаємні. Коли-ж розбивалося судно, він сам на маленькому човні сміливо кидався у море нещасних пливців рятувати.

І вдячнії люди охоче давали йому великії дари — і гроші,й с карби, що возили на тих кораблях; нічого не брав чужоземець, лиш трошки харчів на прожиток та дрова, та смолу, щоб ними вогнище живити.

І скоро дізналися всі про діда чудного, прозвали його „морським буслом,“ дізналися й про його дитину, котру, мов русалку, хвилі морські колихали-пестили, котру й каміння німе і ревуча буря жаліли, втішали.

І виросла дивно гарна дочка у старого. Біла, мов піна морська, як кушір кучерявії коси вкривали її по-коліна. А очі блакитні світились, як море у ранішній час, а зуби блищали, мов перли з-під уст коралевих.

Нічого вона не боялась: ні бурі, ні грому, ні грізної хвилі, бо море було їй, як рідне. І сміливо дівчина кидалась з батьком укупі, як часом траплялось когось рятувати, і тільки до кого торкнеться вона, того не займає розлючене море.

От раз, накупавшись уволю, дівчина тихо заснула на теплім пісочку. Спить вона й чує, щось то шепоче; а то між каміння забралося троє: птиця бабич торбоноса, свинка морська та рибонька золотопера. Рибонька й каже:

— Винесу я з глибини перлів, коралів, ясних самоцвітів за те, що вона рятувала мене. Лежала я бідна на мілині — хвилі сердиті закинули дуже далеко, пекло мене сонце, посмажило зябра, крутивсь надо мною мартин білоперий та хижий, і з ним моя смерть наближалась. Ця-ж добра дитина взяла мене в руки, всміхнулась привітно і тихо пустила у море, — й я знов ожила.

— Я її вивчу так плавать, пірнати, водити веселих танків, таких їй чудових казок розкажу, — промовила свинка морська, — за те, що вона, моя добра, годує мене, ділиться щиро зо мною харчами; не раз би я вже й здохла, як би не вона.

— А я їй, — озвалась задумана птиця-бабич, — я їй скажу новину, та таку, якої ніхто ще не знає. Була я за морем далеко і чула: прибудуть сюди кораблі та ґалєри, на тих кораблях та ґалєрах люди чудні: завзяті, чубаті — їх звуть козаками, — нікого вони не бояться і мореві навіть старому дари не дарують, як інші купці мореплавці, лиш веслами часто січуть-зневажають. І море сердите поклало свій гнів на чубатих, і доля лиха присудила усіх потопити, побити і скарб їх віддати камінням, мілинам та всім нам морським челядинцям. Великої тайни ніхто ще не знає, лиш їй молосердній повинна я все розказати за те, що вона і мене зрятувала. Злочинець якийсь перебив мені стрілкою крила, і я помірала на хвилях зелених. Ця-ж дівчина мила вшіймала мене, замовила кров і якогось там зілля приклала та все годувала-гляділа, аж поки загоїлись крила. За те розкажу їй цю тайну велику . . .

— Мовчи! — зашуміли, прокинувшись, хвилі. — Мовчи! Не твоє діло: не сміє ніхто дізнатись про волю великого моря, не сміє ніхто сперечатися з грізним!

Кинулись хвилі до скелі-каміння, сердито бурчать поміж ними. Злякана свинка й рибка пірнули на дно, а птиця бабич ізнялась, полетіла. Та пізно прокинулись хвилі: дівчина вчула, скочила раптом і кличе:

— Вернися, птице-бабичу, вернися, усе розкажи доладу. Не треба ні перлів мені, ні коралів, ані казок чарівних, ні таночків, — краще мені розкажи доладу, щоб я знала, звідки чубатих отих виглядати, як безталанних з біди визволяти.

А море лютує й реве:

— Мовчи, не питайся, дурненька дитино! Корись, не змагайся ти з морем, бо тяжко море карає!

А дівчина думає:

— Байдуже! Ревіть собі, хвилі зелені, чорнійте од злости, кажіться! А я не оддам на поталу людей тих відважних. Я вирву із пельки у хижого моря своїх безталанних братів! Лиш батькові й слова не пісну, бо він вже старенький, не змога йому вже боротись. А буде велика негода, я бачу.

І день догорів, і сонце пірнуло у море. Настала велика тиша. Лиш в темряві чути, як дід бубонить та збірається варту нічну одбувати. Дочка попрощалася з батьком, лягла у печері. А тільки старий заходився з вогнищем, вона зараз у човник стрибнула, усе зготувала, назброїлась — бурі чекає.

Ще море спокійне, а там щось далеко гуде: то спільничка моря тучева хмара йде і моргає страшними очима і темними крилами віє на дрібнії зорі і гаснуть ті зорі од жаху. Ось вітер її посланець налетів, засвистав, хоче вогнище згасити. Та дід догадався, підкинув смоли, — розгорілось вогнище ще дужче. І вітер назад, засоромившись, плигнув і стало все тихо . . . Знову і ближче ревнула тучева хмара і ціла зграя хижих вітрів закрутилась, завила, штовхнула під боки соннії хвилі. Хвилі безладно метнулись до скелі, — скеля шпурнула на їх камінцями, — хижо вони проковтнули гостинці і кинулись знову до скелі.

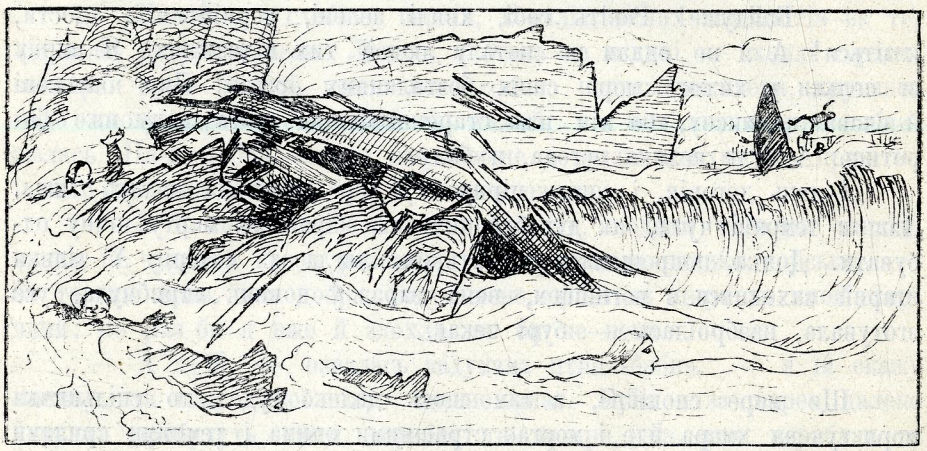
А хмара находить, і грім гуркотить, і блискавка хижо моргає, і буря жене-підганяє нещасні ґалери: щогли ламає, вітрила дере, купає у хвилях солоних. Та борються з морем відважні гребці, не подаються чубаті! І ось надігнало їх море, ось розгойдало страшенно і кинуло просто до скелі — і скеля завила, як хижа звірюка, побачивши ласу добич. І око не вспіло зморгнути — усі ґалери побиті!

Дівчина страху не знає. Плаває, керує човном, вихоплює сміливо втопників з моря і жваво на беріг безпечний виносить. Вже їх чимало на березі стало, — ще більше їх гине у морі. А дівчина втоми не знає. Й слухать не хоче, що море їй грізно гукає:

— Гей оступись, не змагайся зо мною! Здобич моя — не оддам я даремне! Геть, оступись, необачна! Доля страшна покарає тебе! Оступись бо!

Байдуже — вона не слухає!

Кинулась хвиля страшенна, утлого човника міцно вхопила, кинула геть на мілину, розбила, наче лушпайку. Дівчина плаче —

не од болю, не од страху і не за човном: жаль їй великий, що нічим вже їй рятувати безщасних.

— Ні, таки спробую ще раз!

Миттю одежу зірвала із себе і кинулась просто у море. Не зглянулось гнівнее море: хижо її проглинуло. Та зглянулась праведна доля: смерти собі не знайшла жалібниця відважна. Чайкою сірою з моря спурхнула і з гірким плачем полетіла над морем.

А дід і не знав, що дочка поробляє. Та ті козаки, що вона врятувала, сказали йому. З горя, з розпуки, дід, як розводив огнище, так в його і кинувся. Згибли і дід і дочка, та згибли не зовсім: що-ночи вогник на скелі блукає, а сірі чайки без ліку розплодились на скелі, літають над морем та плачуть-кигичуть, як тільки зачують бурю. Звіщають пливців-мореходців та свідчать про давню давнину, про славную дівчину чайку.

Дніпрова Чайка.

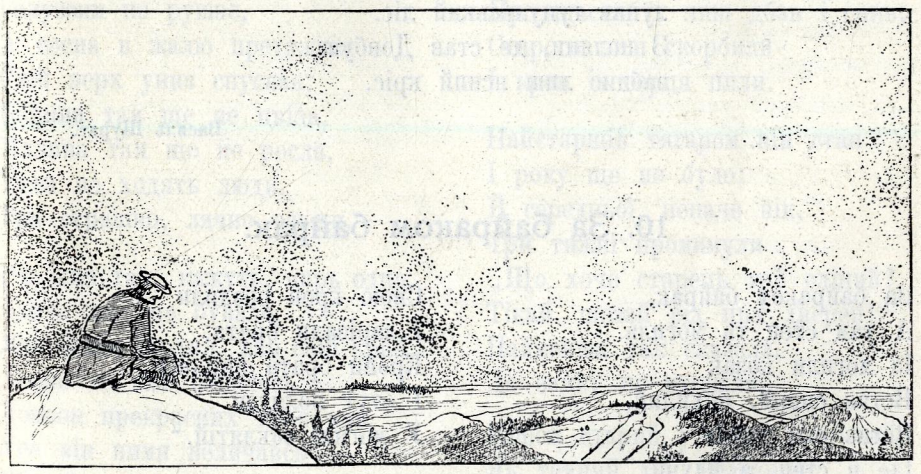
9. На синій Чорногорі.

На синій Чорногорі,
в гуцульській вітчині,
там хилить славен Довбуш
вниз голову у сні.

Вниз голову він клонить,
жде, поки сьомий раз
соколи не повторять,
що вже вставати час.

На камяному кріслі
над камяним столом
здрімався він — аж чує,
гроза встає кругом.

Зірвався з місця Довбуш,
полою очі втер:
„А де-ж мої соколи?
Чи це-ж мій час тепер?“

— Твій, твій час, пане Довбуш!
Твоєї мести час!
Чи бачиш нашу єдність?
Чи бачиш скільки нас?

Взяв Довбуш порошниці
і ясний кріс до рук,
і далі ходом в доли —
за ним потоків гук.

І став він на поляні,
і глянув праворуч:
прапори повівають
з-по-за Дніпрових круч.

І ліворуч прапори.
З-над Дону аж по Сян
за воями йдуть вої —
а де-ж їх отаман?

І дивиться пан Довбуш:
з-над Канева з гори —
що хвиля гонці гонять,
а гонять, як вітри.

А де вони являться
між воями, там вмить
ряди стають до бою,
завзяттям кров кипить.

Заграли сурми, труби.
Гей гра-ж бо тото, гра!
Довкола загреміло
сто-тисячне урра!

На радощах пан Довбуш
сплакнув лиш, як дитя:
„Хвала Тобі, мій Спасе,
Досить мені життя!

„Спічну на Чорногорі
навіки без турбот,
бо, бачу, кращих має
ватажків мій народ.

„Настали нині бої
без крісів і шаблюк:
пора мені спочити
без горя і без мук.“

Іще останнім словом
лунав гуцульський ліс.
З поляни, де став Довбуш,
заблис лиш ясний кріс.

Василь Щурат.

10. За байраком байрак.

За байраком байрак,
А там степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий, похилий,
Встає сам уночи,
Іде в степ, а йдучи,
Співа, сумно співає:

„Наносили землі,
Та й додому пішли
І ніхто не згадає.
Нас тут триста, як скло,
Товариства лягло,
І земля не приймає.
Як запродав гетьман
У ярмо християн,
Нас послав поганяти:
По своїй по землі

Свою кров розлили
І зарізали брата.
Крови брата впились
І отут полягли
У могилі заклятій.“

Та й замовк, зажурився
І на спис похилився,
Став на самій могилі;
На Дніпро позирав,
Тяжко плакав-ридав,
Сині хвилі голосили.
З-за Дніпра із села
Луна гаєм гула,
Треті півні співали;
Провалився козак,
Стрепенувся байрак,
А могила застогнала.

Тарас Шевченко.

11. Озеро царя.

Кругом столітній ліс стоїть,
Там озеро видати
Глибоке, чорне, як той гріх,
Аж лячно споминати:
Осока там лиш шелестить,
Од співу ліс там не гудить,
Пташата там німіють,
Неначе каменіють.

Смерека там, мов мертва спить,
Галуззям не рушає,
А сосна в жалю претяжкім
Свій верх униз спускає;
Калина там ще не цвіла,
Малина там ще не росла,
Туди не ходять люди,
Там страшно, лячно всюди.

Раз жив там, кажуть, царь один,
Давно вже це бувало, —
Мав замок гордий, мав свій край,
Давно то вже запалось;
Доньок прекрасних троє мав,
Усе він ними величавсь
Ще більше, як зорями,
Маєтками, краями.

На старість царь той отемнів
І тяжко нудив світом,
Не бачив, як красується світ,
Зімою ані літом;
Та він про теє і не дбав,
Одно в душі собі гадав:
Дітей я троє маю,
У них старий сконаю.

І так він царство розділив
Дочкам, щоб царствували,
За те старого щоб вони,
Як діти, дозирали.

„У вас склонити голову
Я хочу, діти, цю стару . . .“
— У хаті, батьку, нашій
Спочинуть кости ваші.

Не довго тішився той царь
Прекрасними дочками,
Небаром сліпі очі вмив
Гіренькими сльозами;
Бо діти, при котрих він жив,
Про щастя їх лиш дбав і снив,
Старого лиш скорбили
І кров із серця пили.

Найстаршій тягаром він став
І року ще не було;
В середньої, неначе вік,
Три тижні проминули . . .
„Що хоче старець той сліпий?
Тікай, щезай від цих дверей!“
Найменша так сказала,
До замку не пускала.

Пішов старий у світ . . . самий,
Як темний дід, незнаний. —
„Ох, доле моя зла, гірка
Та світе мій поганий! . . .
Чим був колись, про що я снив?!
Чого тепер ось я дожив!
Защо я так страждаю,
Ні жив, ані вмираю?“

По світі так старий ходив,
Під тином годувався
І хлібом жебраним, гірким; —
Не жив, а лиш карався.
По-під ворітьми в арфу грав,
Тускливі думи так співав,
Що серденько кроїлось
І гибло і боліло.

Отак зносив він біль тяжкий
У грудях тих сточених,
Отак то сльози проливав
З очей давно зсушених.
Аж біля царських раз воріт
Впинився нещасливий дід
І голосно став грати
І грізно промовляти:

„Щоби вас, діти, покарав
Великий Бог із неба,
Щоб ви не знали поки вік,
Що раз умерти треба;
Щоб ви за вашу ганьбу, сміх,
За ваш той непростимий гріх
Ридали, сльози, лили,
До Суду жили . . . жили!“ . . .

Ще раз забренькли струни всі,
А сльози покотились,
Старе, бліде, сухе лице,
Мов кровію, зросили;
Ще раз глибоко він зітхнув,
Потім навіки тут заснув,
Усі струни порвались,
Навіки повтихали . . .

І царський двір і мур і сад
У землю тут запався,
Тоді саме, коли гусляр
З цим світом попрощався.
А з ним запались усі три
Його невдячнії дочки,
І озеро там стало,
Де їх гніздо стояло.

Тепер що-ночи, як блідий
На небі місяць світить,
То чути, як під озером
Ридають царські діти
І молять Бога, щоб судив
За гріх великий, щоб спустив
Свій гнів, щоб раз померли
І чорний гріх отерли.

Та дармо, пусто! Муки ті
Зносити вони мають
Аж доти, поки янголи
У труби не заграють;
Аж поки буде суд страшний,
Де стане добрий, стане й злий;
То будуть все ридати,
За батенька страждати.

Кругом столітній ліс стоїть,
Там озеро видати
Глибоке, чорне, як той гріх,
Аж лячно споминати.
Що-ночи там три сестри ті
Являються, мов духи злі, —
Тоді аж поринають,
Як зорі погасають.

Сидір Воробкевич.

III. Міти.

12. Вітер.

В одному селі було собі два брати: один убогий, другий багатий. Ото у багатого то усього багацько, а в бідного то нічого нема, тільки дітей купа.

Пішов бідний чоловік із жінкою на жнива і заробили мірку жита за літо. Ото пішли віяти. Як схватився Вітер — і розвіяв те жито до зерна. Дуже розсердивсь чоловік та й каже:

— Хіба не я буду, щоб Вітра не знайшов! я йому розкажу, яке то жито було загорьоване, а він розвіяв!

Ото став чоловік убіратися, а жінка питає:

— Куди ти, чоловіче, збіраєшся?

Чоловік відказав:

— Ось що, жінко, я хочу йти Вітра шукати. Як ти скажеш?

Жінка:

— Я-б сказала, щоб ти не йшов, чоловіче, то-б лучче було, бо чи ти знаєш, як кажуть люди: шукай Вітра в полі . . . Тобі одна дорога, а йому десять. Подумай ти сам, чоловіче, де ти його знайдеш!

— Знайду, — відказав чоловік, — а то й додому не вернусь.

Попрощавсь із жінкою, з дітьми, та й пішов світ за очі — шукати Вітра в полі.

Чи далеко йшов, чи ні, коли гляне в ліс — аж там стоїть хатка на курячій ніжці. Увійшов той чоловік у хатку, дивиться — аж там лежить превеликий дід, і сивий, як молоко, лежить розплатавшись, на покуття головою, а руки і ноги розкидав по кутках, чуприна задралась угору. То був самий Вітер.

Як глянув той чоловік на того страшного дідугана, та й злякавсь, бо й зроду такого не бачив, та й каже:

— Помагай-бі вам, дідусю!

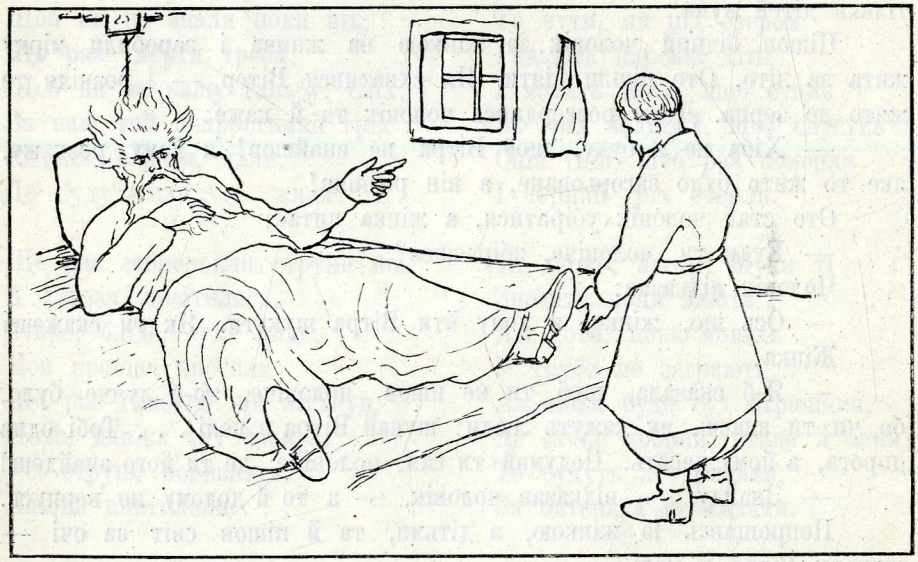
— Добре здоровля, чоловіче добрий, — відказав той дід, лежачи. Та й питає подорожнього: — Куди тебе Бог несе, чоловіче добрий?

Чоловік відказав:

— Та, не вам кажучи, іду світ за очі: Вітра шукаю! Знайду — вернусь, не знайду — то буду довго ходити.

— Нащо тобі Вітер? — спитався дід, лежачи, — і що він тобі заподіяв, чоловіче добрий, що ти його шукаєш?

— Як же не заподіяв, — відказав подорожній, — ось слухайте, дідусю, яку він мені шкоду зробив! Пішли ми з жінкою на жнива і заробили мірку жита; от я став віяти, а Вітер де взявсь, та як дмухнув, то так усе жито розвіяв, мов би не було, — ні однієї зернинки не осталось. От бачте, дідусю! Як йому це подарувати, — скажіть ви мені на милость Божу? У людей є багато

жита, то й не розвіяв, а у мене мірка всього на всього, та ще яке то жито загорьоване, а він і те розвіяв по світу так, що й не позбираєш . . . От я думав, що його робити? Та й кажу жінці: піду Вітра шукати, щоб йому розказати: нехай на другий раз знає, у кого мало жита, то нехай не розвіває, бо воно й так гірко приходиться.

— Добре, сину, — каже той дід, лежачи, — тепер буду знати, не буду розвівати. А ти, чоловіче добрий, не шукай Вітра в полі, бо я самий Вітер!

Ото подорожній і каже:

— А коли ти Вітер, то верни моє жито!

— Ні вже, — сказав дід, — мертвого з ями не вертають. А що я тобі таку шкоду зробив, то на тобі торбу оцю, чоловіче

добрий, та й іди собі додому; а як схочеш їсти, то скажеш: торбо їсти й пити! — то так де воно й набереться: усього буде їсти й пити.

— От буде чим жінку годувати і дітей, — подумав чоловік.

Подякував той чоловік Вітрові:

— І спасибі тобі, Вітре, за твою ласку, що ти мені таку торбу дав, що я не буду робити і буде що їсти й пити!

— Для ледачого то й дуже добре! — відказав Вітер. — Іди-ж та гляди мені, не заходь у шинок, бо я буду знати.

— Ні, — каже чоловік, — не зайду.

Попрощався з Вітром і пішов.

Іде біля шинку і дуже закортіло дізнатися, чи правду Вітер казав, та й думає:

„Як таки можна минути шинок? Зайду, що Бог дасть: Вітер не буде знати, бо й не віє.“

Зайшов у шинок, повісив торбу на кілочку. Шинкарь зараз питає:

— Чого тобі треба, чоловіче?

— Нічого.

Сердиться шинкарь. А чоловік:

— Торбо, їсти й пити!

От так стіл і вставило всякими напитками і наїдками.

Його питаються:

— Що воно таке, чоловіче, що ми ніколи й не бачили такого дива?

— Та не питайте, тільки їжте, що є на столі, — сказав чоловік.

Стали вони всі їсти. І не счувся сердешний чоловік, відкіля і лихо склалось: утомився, що й з того місця не встав — заснув. Шинкарь торбу перемінив: свою повісив, а його взяв і чоловіка збудив:

— Чуєш, чоловіче, устань, бо вже пора йти тобі додому. Уже, бач, світ.

Нічого чоловікові робити. Узяв торбу ту, що на кілочку висіла, та й пішов сердега додому.

Прийшов чоловік до господи й каже:

— Одчини, жінко!

Ото жінка одчинила. Повісив він торбу на кілочок та й каже:

— Сідай, жінко, і ви діти, біля столу. Тепер, слава Богу, буде що їсти й пити.

Жінка подивилася на чоловіка, усміхнулась та й сіла, а дітки коло неї, та й дивляться, що буде батько робити. Ото чоловік і каже:

— Торбо! їсти й пити!

Мовчить торба. От він ізнову:

— Торбо, їсти й пити дітям дай!

Мовчить торба. Як крикне той чоловік із серця: „У шинку давала, а тут неначе заклало, — не даєш і не чуєш?“ Та як скочить, як ухватить макогін, та давай бити торбу, та й стіну вибив і торбу на шматки побив, а сам ізнову пішов до Вітра. А жінка все поприбірала, нарікаючи на чоловіка.

Прийшов той чоловік до Вітра та й каже:

— Здоров будь, Вітре!

Вітер одказав:

— Добре здоровля, чоловіче. — Та й питає Вітер чоловіка: — Чого ти прийшов, чоловіче? Я-ж тобі дав торбу, то чого-ж ще треба?

— Та бодай ту торбу чорт узяв, — сказав чоловік. — Я через неї шкоди дістав собі й усім!

— Якої шкоди ти дістав? — крикнув Вітер.

— От якої, — відказав чоловік. — Бачте, дідусю, вона мені не давала їсти й пити, то я став її бити та стіну пробив. Ну, що-ж я тепер буду робити у розваленій хаті? Дай мені що-небудь.

А Вітер одказав:

— Е, чоловіче, вибачай! Дурних ні сіють, ані орють, сами родяться. Ти у шинок заходив?

Чоловік каже:

— Ні, не заходив.

— Як не заходив? — крикнув Вітер. — Хоч би не брехав!

— Еге! — сказав подорожній. — Хто-ж бреше? Собі шкоди нароби та й мовчи! Усе через вашу торбу — усе лихо скоїлось: як би дала їсти й пити, то я-б до вас більше не пішов.

Ото почухав Вітер голову та й каже:

— На-ж тобі, чоловіче, іще баранчика, а як треба буде тобі грошей, то так скажи: „Баранчик, баранчик, струснись!“ — то він струснеться і будуть тобі гроші . . . Тільки, гляди мені, не заходь у шинок, бо я буду знати. А як третій раз ти прийдеш, то будеш до нових віників памятати.

— Добре, — відказав чоловік, — не зайду.

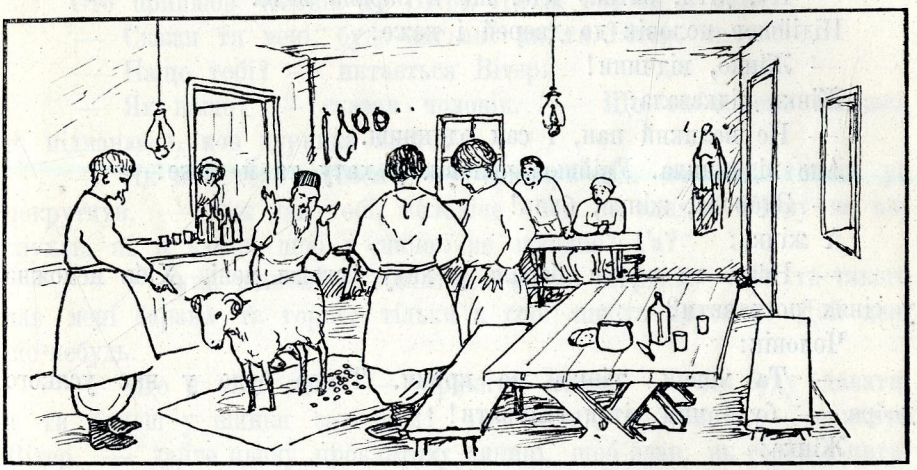
Та узяв баранчика, подякував Вітрові й пішов.

Іде той чоловік і баранчика веде на мотузку. От дійшов до шинку, до того, що й тоді був. І знову закортіло його зайти у шинок. Став біля його, подумав трошки: „Чи йти, чи ні? І треба-б правди дізнатися. Ні, вже — зайду, тільки буду уважати; випю чарку та й додому піду.“

Зайшов у оренду із баранчиком: боявся покинути.

От як побачив шинкарь того баранчика, як зачав кричати на чоловіка:

— Чуєш пак, чоловіче, нащо ти барана увів у хату? Хіба тобі нема сіней? То там постав!

— Та мовчи, проклятий! — крикнув чоловік із серця. — Чого він заходивсь? Це не такий баранець, щоб тобі капость яку зробив: стели рядно, то й побачиш, коли не ймеш віри.

Коршмарь відказав:

— Нащо?

— Іще питається, проклятий! — крикнув чоловік сердито. — Баранчик, струснись!

Баранчик струснувсь, а гроші так і порснули, а коршмарь закричав:

— Чоловіче! Який це у тебе баран, зроду і не бачив такого! Продай мені його, я тобі багацько грошей дам.

— Та збірай гроші, та не кричи, бо я продавати не буду.

От коршмарь назбірав грошей, а йому понаносив повний стіл усякої всячини — чого душа забажає. І просить ласкаво. Та так уже припрошує, хоч би не живий, то й той би збився з пантелику.

А чоловік дивиться на цю щирість, що його так просять, укинувши тієї дурниці в голову, про все забувся: сидить собі та мед попиває, та з коршмарем розмовляє, а об домівку не згадає. А шинкарь його підпоїв, спати поклав, а собі баранчика обмінив: собі узяв його, а йому свого постановив, такого самого.

От чоловік виспався та й устав; узяв баранчика, попрощавсь із коршмарем і пішов додому. Дійшов до своєї хати, а жінка була на-дворі. Та як побачила чоловіка, що йде, — так вона в хату. Як накричить на дітей:

— Ну, діти, батько йде, ще й барана веде.

Підійшов чоловік до дверей і каже:

— Жінко, відчини!

Жінка відказала:

— Не великий пан, і сам одчиниш.

Але відчинила. Увійшов чоловік у хату та й каже:

— Здорова, жінко, була!

А жінка:

— Нащо ти ведеш барана у хату, скажи мені. Хіба неможна у сінях поставити?

Чоловік:

— Та мовчи, жінко, не кричи. Тепер буде у нас усякого добра — буде чим дітей годувати!

Жінка:

— Якого там добра від барана? Найшов чорта за свої гроші, щоб харчу більш ішло. Самим нічого їсти, а то іще баранові треба: що видумає, то півтора людського!

Чоловік:

— Та мовчи, жінко. Це не такий баран, щоб що їв.

— А який? — спитала жінка.

— Та не питай, — відказав чоловік. — Стели тільки рядно, то побачиш!

— Нащо рядно? — спитала жінка.

— Як нащо? — крикнув чоловік із серця, — бач яка! Іще й не слухає!

А жінка:

— От лиха мені година, неначе пороблено! Прийде додому вередувати та ще й не сам, — з баранами та з торбами, щоб хату завалити.

Дуже чоловік розсердився. Як крикне на барана:

— Баранчик, баранчик, струснись!

Баранчик стоїть собі неначе не до його.

Ото чоловік ізнову:

— Баранчик, баранчик, струснись!

Стоїть баранчик, мов укопаний. Розсердивсь чоловік — як ухватить поліно, як трахне його . . . тільки сердешний баран крикнув, та й упав.

Дуже було чоловікові досадно, та й каже:

— Піду ізнову до Вітра третій раз, я його спитаюся, доки він з мене буде сміятися! — Та узяв шапку й пішов. Покинув усе.

Ото прийшов чоловік до Вітра третій раз та й каже:

— Скажи ти мені, будь ласкав: чи ти Вітер, чи ні?

— Нащо тобі? — питається Вітер.

— Як нащо? — сказав чоловік. — Що ти з мене смієшся та підманюєш, мов дурника якого?

— Як я з тебе сміюся? — гримнув дід, лежачи; тільки ус покрутнув, — я-ж дав тобі, чоловіче, чом не глядів? Чому не послухав, як я казав, щоб у шинок не заходив? Га?

— У який шинок? — спитав чоловік згорда. — Та ти такого дав мені барана та торбу, тільки я собі шкоди наробив! Дай мені що-небудь.

— Що я тобі дам? — крикнув Вітер. — Я буду давати, а ти будеш у шинки заходити! . . . Хлощі з бубна! — крикнув Вітер, — дайте цьому проклятому пяниці, щоб знав, як горілку пити, а старих людей не слухати!

Ото як вискочило дванадцять хлощів з бубна — так і хватили того чоловіка на кулаки; тоді чоловік дивиться, що непереливки, та давай просити:

— Дідусю, голубчику, помилуйте, пустіть живого: до страшного суду до вас не прийду і усім закажу!

Крикнув Вітер:

— Хлощі в бубон!

Хлощі поховались. Ото Вітер і каже:

— На-ж тобі, чоловіче, цей бубон з хлощями, та йди до того проклятого шинкаря, нехай він тобі оддасть торбу й барана; а як не буде давати, то й ти так скажеш.

Подякував чоловік за науку й пішов.

Прийшов до шинку. Побачив коршмарь, що він іде і нічого не несе та й каже:

— Чуєш, пак, чоловіче. Не йди, бо у нас нічого нема. Нема горілки!

— Та чорт тебе бери без горілки, — крикнув чоловік. — Мені твоєї горілки не треба.

— То чого йти?

— А того, — сказав чоловік із серця, — віддай мені моє!

— Що твоє? — відказав коршмарь. — Бога бійся!

— Бійся вже ти Бога! — гримнув чоловік, — а мені оддай баранчика й торбу.

— Яку торбу, якого баранчика? Ти від нас узяв!

— Так ти переміняв!

— Як переміняв? Що ти говориш? Я піду до станового . . . чуєш пак!

— Та лиха тебе година бери, хоч із становим! — гримнув чоловік, — а мені моє віддай!

І дальше за стіл сунеться.

Шинкарь його за плечі, не пускає й кричить:

— Рятуйте! Куди цей чоловік лізе! Мабуть злодій!

Од цих слів дуже чоловік розсердивсь та й каже:

— Хлопці з бубна! Дайте цьому проклятому шинкареві, щоб він знав, як людей обдурювати!

Як вискочить дванадцять хлопців з бубна та як ухватять на кулаки шинкаря. Він в крик:

— Чоловіче, голубчику! Що хочеш, я тобі дам, тільки перестань мучити, дай іще на світі пожити, я тобі все віддам.

— Добре, — каже чоловік. — Щоб на другий раз знав, як перемінювати!

От крикнув чоловік:

— Хлопці в бубон!

Хлопці ускочили, а шинкарь чуть живий остався. Ото віддав чоловікові торбу і баранчика. І пішов собі чоловік додому. А шинкарь довго буде памятати тих хлопців.

Прийшов чоловік до своєї хати й каже:

— Баранчик струснись!

Він струснувся — гроші так і посипались.

— Збірайте, діти, і ти, жінко.

Кинулись вони збірати. А чоловік повісив торбу на кілочок та й каже:

— Торбо, їсти й пити!

Де воно не взялось: повнісінький стіл усякої всячини — напитків і наїдків. Ото чоловік і каже:

— Сідайте, діти, і ти, жінко, обідати, — слава Богу, тепер у нас буде що їсти й пити довіку, хоч нічого не будем робити!

Дуже чоловік і жінка раді були і дякували Вітрові.

От трошки розжилися, — чоловік і каже жінці:

— Знаєш що, жінко? Покличмо мого брата.

— Добре, — сказала жінка. — Та я не знаю, чи він до нас прийде.

— А чому-ж? Тепер і у нас, слава тобі Господи, усе є! То він тим не приходив, що ми убогі були, а він багатий, то йому стидно було й казати, що я йому брат. А тепер, то й у його того нема, що у нас!

Порадились, і пішов чоловік просити. Прийшов бідний брат до багатого та й каже:

— Помагай-бі тобі, брате!

А брат був на току — жито забірав. Підняв голову, дивиться, що брат його, та й каже згорда:

— Здоров, спасибі. Сідай у нас, брате, та розкажи, чого ти прийшов?

— Спасибі, братіку, — сказав убогий брат. — Ніколи сідати. Я прийшов тебе, братіку, прохати й жінку твою.

— Нащо?

— Просила моя жінка і я прошу, прийдіть до нас, будьте ласкаві, з жінкою на обід.

— Добре, — відказав багатий брат, усміхаючись, — прийдем, — який там у вас обід буде.

Прийшов багатий з жінкою до убогого, бо вони вже давно чули, що бідний брат забагатів. Дуже убогий брат ізрадів, як побачив брата свого у своїй хаті. Став розмовляти і усе показувати, худобу, що у його було. Дуже багатий брат дивується, як побачив, що у його добра, у брата, є. І питає багатий бідного, як це він розжився. А бідний і каже:

— Е, не питайся, брате! У мене ще є.

Ото привів до мідних грошей та й каже:

— Оце у мене, брате, овесець.

А на срібні каже:

— Оце у мене, братіку, ячмінець!

А на золоті каже:

— Оце у мене, братіку, саме чоло!

От багатий брат не раз голову почухав, дивлячись на таке добро, та й питається:

— Де ти, брате, набрав його?

— Е, брате, — сказав бідний. — У мене ще й не таке є! Тільки сідайте за стіл, будьте ласкаві, то я вам розкажу і покажу все.

Ото посідали. А торба висить на кілочку. От він і каже:

— Торбо! їсти й пити!

Так і стало повний стіл усього. Їдять, аж за ушима лящить. А як наїлись, напились, ото крикнув бідний брат на сина, щоб увів у хату баранчика. А багатий брат і дивиться, що будуть робити з ним. От бідний і каже:

— Баранчик, струснись!

Баран струснувсь, а гроші так і посипались.

— Збірай! — каже бідний багатому.

Позбірали гроші і дивуються багатий брат із жінкою. Та й каже:

— Дуже оце у тебе гарна штука, брате. Як би мені таке, то — Боже мій! Не треба-б нічого. Продай мені, братіку. Я тобі дам шість пар волів і плуг і рало, іще дам жита посіяти. Увесь свій маєток дам тобі. У тебе будуть воли, у мене торба й баранчик.

Помінялись. Багатий узяв торбу та барана, а убогий забрав воли і пішов орати.

Ото оре бідний брат день, другий, третій, не годуючи, не напуваючи волів. Приходить раз вранці до волів, а воли лежать, боки позивертали. Став він їх згоняти — вони не встають. Він дрюком став бити — воли мовчать. Ото чоловік дивиться, що ніщо не помагає, він побіг до брата та й бубона не забувся взяти з хлопцями.

Прийшов бідний до багатого, не вспів порога переступити та й каже:

— Здоров будь, брате!

Багатий відказав:

— Добре здоровля. Чого це ти, брате, прийшов? Може плуг поламався, або воли пристали? Може ти їх водою наноїв гарячих, так кров напала або перелоги?

— Та які там перелоги, що й зовсім не встають! Я це бив, бив, аж утомився, а вони не встають, мов навіки поснули. Так я розсердився і оце прибіг тобі сказати. Віддай мою торбину й барана, а ти собі свої воли забірай, бо вони мене не хочуть слухати.

— Як забірай? — гримнув багатий брат на бідного. — Хіба ти на день-два мінявся? Ти-ж навіки дав, а тепер, бач, як розходився, мов коза на ярмарку! Ти мабуть не годував їх і не напував, що вони не встають.

— Бо й не знав, — сказав бідний, — що волів треба годувати або напувати.

— Як не знав? — крикнув багатий брат і дуже розсердився, та ухопив бідного брата за руку та й веде з хати. — Іди, — каже, — брате, та й більше не приходь. Бо, як прийдеш, то у потилицю вибю.

— Еге, який ти пан! Віддай моє та й прощай! — сказав бідний брат.

— Не діждеш! — крикнув багатий. — Розстарувавсь, поганий! Іди собі, поки не бив!

— Не ти-б це сказав, — відказав бідний. — Віддай торбу й барана, то я й сам піду.

Дуже розсердився багатий і крикнув на жінку і на дітей:

— Чого дивитесь? Поможіть вигнати оце ледащо з хати!

Ухватились усі за убогого брата, щоб вигнати з хати. Ото дивиться бідний брат, що непереливки, як крикне на своїх хлощів:

— Хлощі з бубна! Дайте цьому проклятому братові і його жінці, щоб знали, як брата з хати виганяти!

Ото вискочили хлощі. Як ухватять на кулаки всіх. І багатого брата і бідного, як стануть молотити.

Тоді багатий брат в крик і всі кричать:

— Братіку ріднесенький, бери собі, що хоч, тільки нас пусти живих.

А бідний брат і собі не знає, що з ним діється. Не може відборонитися від своїх хлопців, так вони його на кулаки взяли. І тільки, як уже до сльоз йому доходило, згадав, що йому робити:

— Хлопці в бубон! — крикнув.

І в одну мить іщезли хлопці і бубон, а з ними й баранчик і торба і все багатство, яке від них надбали брати. І осталися брати — бідний без барана і торби, багатий без волів . . .

Народний міт.

13. Филимон і Бавкида.

Сонце схилялося до заходу; спека літньої днини слабшала. Вкриті порохом ішли два подорожні, умучені, спітнілі. Один з них був старший віком, поважний, другий молодий.

— Ось місто в долині, — промовив молодший. — Буде де покріпитися і заночувати.

— Побачимо, — сказав старший, а в його голосі пробивалася непевність, чи знайдеться в місті людина, яка-б їх приняла.

Місто було невелике, але скрізь було видко добробут, бо і хати були красно побудовані, і лиця людей були вдоволені.

Подорожні підійшли до першої з краю хати і застукали до дверей. Згодом вийшов господарь дому і з видимою неохотою запитав, чого бажають.

— Ідемо з далекого краю, — відповів старший. — Цілий день ішли ми, а оце й ніч нас захопила. Прийміть, коли ласка, у хату. Небагато місця займемо у вашому просторому домі і клопоту вам ніякого не вчинимо.

— Гості в мене сьогодня, — сказав пан, — і нема місця. А ось мій сусід певно вас прийме.

І зачинив перед ними двері, посміхаючись злобно.

А сусід був дуже лихий чоловік. Як тільки подорожні увійшли у двір і попросили чемненько переночувати, визвірився на них, немов на яких злодіїв:

— А то морока чиста з тими волоцюгами! плентається того стільки, що хоч заїздний дім для них постав і тільки гости їх заєдно! Та й то до тижня розкрали-б, де що є в хаті!

Подорожні подалися мерщій на вулицю і довго ще лунали вслід за ними нарікання і прокльони розлюченого господаря.

Не повелося їм і в других хатах. Одні чемно, другі з криком вітали їх, але ночувати ніхто їх не приняв.

Так дійшли аж на другий кінець міста.

— Ось бачиш, які люди гостинні, — сказав з жалем старший. — Стільки хат ми перейшли, і не знайшлася ні одна людина, яка-б нас погостила. І варті-ж вони тих ласк, які їм подаємо? Витопити їх годилося-б, бо на ніщо ліпше не заслугують.

— А я все ще не трачу надії, — промовив молодший. — Мені не хочеться вірити, щоб геть усі люди були такі без серця. Ходімо ще до оцеї палати, а коли і тут нас не приймуть, то зайдемо до он тої маленької хатчини.

Осторонь від инших величних домів стояла за містом мала, курна хатина, з соломяним дахом, на якім поросло вже всіляке зілля. Перед хатою був невеличкий городець з пахучими квітками, а по боках хати і за нею було мале поле, вкрите городиною і доспіваючим збіжжям. На призьбі під віконцем сидів сивенький дідусь і дивився, як старенька господиня вешталася по городі між городиною. Филимон називався дідусь, а його жінка Бавкида. Вже з півсотні літ жили собі любенько у парі, все веселі і вдоволені, хоч не такі то великі гаразди були у них у хаті. Сами садили і сіяли весною і сами управляли невеличке поле, яке давало їм в-осени стільки хліба, скільки треба було, поки новий не зародив. В любові і згоді жили старенькі, для усіх привітні, для всякого добрі і ласкаві.

— Дивна річ, що у наших панів так пси розгавкалися, немов уночі на злодіїв, — заговорив старий.

— Або-ж то у них першина, травити людей псами, як коли хто чужий до них зайде чи за милостинею чи з иншим проханням? — відповіла Бавкида. — Та-ж знаєш, яке в них жорстоке серце.

Старий пішов тим часом до воріт і побачив, як наші подорожні мерщій утікали дорогою, а пси, голосно уїдаючи, гнались за ними. На брамі стояв їх пан і гнівно лаяв подорожніх зайдами та злодіями. Обганяючись палицями від собак, скрутили подорожні на стежечку в бік, що вела до старої хатчини, привіталися з обома господарями, а старший став просити:

— Дозвольте нам, добрі люди, крихітку під вашим дахом спочити. Ми певно вам не докучали-б під ніч, як би не утома з далекої дороги. Всюди просилися ми до хати, але ніхто нас не хотів при-

няти, а як хто — то ще й налаяв. Як ще й у вас не знайдемо приюту, то . . .

— Але-ж просимо, просимо, — перебив Филимон. — А чому-ж би ми не мали погостити струджених подорожніх? Просимо в хату: відпочинете собі, знайдеться й що попоїсти, тільки будьте вибачні, коли щось не так удамо, як би ялося. Ми люди неучені та й не багаті; та чим хата багата, тим рада.

З цими словами відчинив вузенькі двері хатчини, і подорожні, схиляючи спини, увійшли в хату. Заметушились старі, щоб гідно погостити їх. Филимон присунув стільці, накрив їх чистими скатертями і просив сідати. Потім приніс води в деревляних мисках, щоб гості вмили запорошені ноги.

Тим часом Бавкида побігла на город, витяла що-найкращі головки капусти, обчистила з землі і обполоскала в воді, а потім приставила в горняті до вогню. Доложила ще сухого галуззя, щоб ліпше горіло, і дула в огонь, аж задихалася. А Филимон здоймив з гачка під стелею шматок вудженини, який заховували там од великого свята, відкраяв кусень і подав жінці, щоб зварила разом з городиною. І підчас коли страва варилася, Филимон дбав про те, щоб забавити гостей розмовою, як годиться ввічливому господареві. Бавкида поставила на середині хати стіл, натерла його пахучим зіллям і стала класти на ньому посудину. Та стіл був старий і одна нога була надломана, і як уже Бавкида його не клала, а хотів стояти просто. Аж підставили кавалок черепка і як-та його наладили.

По звичаю того краю, а діялося це у Фригії в малій Азії, люди не сиділи при столі, як у нас, але лягали на софах і, спершися лівою рукою на узголові, правою брали їжу. У багатих людей були ті софи мякі і вигідні, у наших старенських були вони звичайні деревляні, тільки виложені подушками з сіна. Бавкида накрила їх старими килимами домашньої роботи, присунула до столу і подала вечерю на глиняній посудині. Десь і вино знайшлося в коморі, не таке то дуже солодке, як у багачів, але Филимон так умів припрошувати та захвалювати, що подорожнім здавалося, немов ще ніколи в своїм житті не їли смачніше і не пили.

Та тут помітив Филимон незвичайну річ: уже стільки разів доливав гостям вина до чарок, а вина якось не було менше. Моргнув на Бавкиду і промовив пошепки:

— Щось воно мені видається, немов би наші гості не були звичайні люди. От подивися, наливаю вина, а воно все наново підпливає і більше його є, ніж було спершу. Це хіба якісь боги прийшли до нас.

— Падоньку-ж мій нещасливий, — зашепотіла стара з острахом. — Чи-ж ми їм в чім не ухибили? Падаймо на коліна та й просім, щоб змилувалися та й не карали нас, як ми в чім прогрішилися.

І витягли обоє руки і стали благати, щоб гості не гнівалися за лиху гостину, бо у них бідних нема нічого иншого, що могли-б пожертвувати богам.

— Та за гуску ми забули, — нагадав собі Филимон, і поки гості вспіли заговорити, метнулися обоє старі на двір до стайні, де мали одну-одніську гуску. Її хотіли принести богам у жертві.

Але гуска наполохалася того, що обоє нагло вскочили до стайні, і не давалася зловити. Що старі не набігалися за нею, а зловити її не могли. Врешті гуска влетіла до хати і сховалася за плечима гостей, наче-б у них шукала рятунку перед смертю. За нею вбігли задихані старі.

Тоді піднявся старший з подорожніх і заговорив лагідним голосом:

— Лишіть при житті бідне сотворіння, коли воно схоронилося під нашу опіку! Ми не звичайні люди, ми боги! Я Зевес, якого величають наймогутнішим з усіх безсмертних богів, а мій товариш — Гермес, наш посланець. Ми взяли на себе людську подобу, щоб подивитися, як люди користають з наших дарів, чи тільки про своє добро дбають, чи й тямлять про нижчих і нуждених. І от з жалем великим прийшлося нам побачити, що нема у них у серці милосердя. Ніхто з усього міста не приняв нас, хоч до багатих ми заходили з проханням. Тільки ви не питалися нас, звідки ми і хто ми, але приняли, чим мали найліпшим. За це й нагорода чекає вас, якої самі захочете, а лихих ваших сусідів покарається, як на це заслужили. А тепер ходіть з нами на горбок побачити, як боги карають тих, що не допускають до серця свого співчуття для ближніх!

Зевес встав і разом з Гермесом, посланцем богів, вийшов з хати, а за ними обоє старі.

Були вже майже на горбку, що стояв над містом, коли нагло почули грюкіт і тріскіт, немов би все валилося. Перелякані обернулися і остовпіли з дива і страху. На місці величавого міста стояло тепер озеро, а води його били з шумом об горбки, що довкола оточали долину.

Старі підняли вгору руки з дива, а тут нове чудо! На березі побачили свою хатину, якої вода не залляла. Дуже утішилися старенькі, але радість їх тривала коротко. Хатина стала в їх очах рости вгору і вшир; десь поділася соломяна стріха і старі похилені стіни, а замість того здіймалися високо вгору стрункі кольони з лискучого мармору, а на них вилискував у промінняхъ заходячого сонця дах, вкритий золотом. Широкі двері, прикрашені малюнками і виложені плитами дорогих металів, стояли навстіж, а за ними видко було прекрасну в середині будівлю. Нужденна хата стала з волі богів величною святинею.

— Так покарав я немилосердних мешканців долини; но тому можете пізнати мою силу. А тепер нагороджу по заслузі ваше добре серце. Бажайте, чого хочете, все станеться. Два прохання ваші сповняться. Погадайте-ж добре, чого маєте жадати від мене і виявіть ваше бажання.

Так сказав всемогучий Зевес, а Филимон порадився хвилину з Бавкидою і сказав, низько схилившись:

— Старі ми вже обоє, пане, і не довге нам життя. Як же нам тепер на старости літ тинятись між чужими людьми, в чужій чужині? Дозволь же, коли твоя ласка, щоб ми докоротали нашого віку в оцій святині, як слуги твої. В згоді і любови жили ми довгі роки з собою. Ділилися і щастям і горем і звикли так одно до другого, що тяжко було-б нам розлучатися. Пекучий біль стиснув би моє серце, коли-б прийшлося мені, немічному старцеві, покласти мою вірну подругу в сиру могилу і жити далі на самоті, самим горем та смутком. І Бавкида не пережила-б розлуки зо мною, коли-б мене перше від неї смерть забрала. Тому вчини нам ту ласку, щоб ми в одній і тій самій хвилині розпрощалися з життям.

— І це станеться! — сказав Зевес і зник враз із товаришем.

*

Чутка про долю багатого колись міста рознеслася хутко по цілім краю, і тисячі людей ішли оглядати озеро, що затопило грішників і помолитися в святині богам.

Багато ще літ служили Филимон з Бавкидою в храмі божім, розповідаючи богомольцям про всемогучість і справедливий гнів небесних богів. Аж прийшла пора, коли й друге їх бажання мало сповнитися.

Одного вечора сиділи обоє на порозі храму і гомоніли весело з собою. Коли це побачила Бавкида, що сиве мов срібло волосся

Филимона робиться густішим і буйнішим, стає поволі зеленіти і переходить у листя. Рівночасно побачив і Филимон, що з Бавкидою діється щось незвичайне, бо вкривається зеленим листям. Вмить зрозуміли, що це прийшла їх остання година. Витягли до себе руки, щоб в-останнє обнятись, але руки стали галузями; коли хотіли ступити наперед, почули, що ноги корінням вросли в землю.

— Бувай здоров, любий!

— Бувай здорова, мила! — встигли ще промовити, і кора закрила їм лице.

Зевес не тільки сповнив їх бажання, щоб разом скінчили життя, але ще й те вчинив, що і по смерти стояли побіч себе, обнявшись галуззям, він — дуб, вона — липа.

Минали літа і століття. Храм розпався в звалища, а дуб і липа все вкривалися весною свіжою зеленню, бо ніхто не смів приложити сокири до святих дерев. Батьки розповідали синам про дивне це чудо, і так з покоління у покоління йшла слава про Филимона і Бавкиду, які за свою побожність і милосердя удостоїлися нагороди від богів.

Іван Демянчук.

14. Одисей в гостині у Поліфема.

Була темна, хмарна ніч. Легкий вітер гнав кораблі. Гребці повідкладали весла і відпочивали. Плили незнаними морями, і ніхто не сподівався побачити землі.

Нагло в нічній тиші розітнувся радісний оклик: „земля!“ То один корабель доплив до невідомого берега. Туди спрямувалися і інші судна, і в короткому часі все товариство опинилося на суші. А що було темно, ніхто не пускався в глиб острову; всі спочивали при березі.

Раннім ранком глянули Греки із зацікавленням на новий край. Над самим морем простягалися вохкі левади, де гарно міг би родити виноград; далі рівне поле, родюча земля, що вродила-б буйні, колосисті збіжжя; було також захистне місце, що так і просилося на пристань, таку тиху, що не треба-б навіть якорь закидати, ні линвами привязувати кораблів. Одначе все воно стояло пусткою, край був безлюдний. Тільки стада диких кіз блукали по лісистих горбках острову зовсім безпечно, бо ніколи ніякий стрілець не цілив у них.

Греки взяли свої загнуті луки і довгі ратища, поділилися на три відділи і розпочали лови.

Дуже скоро могли похвалитися багатою здобиччю. Після ловів бенкетували цілий день, запиваючи червоним вином, що його у великій скількости везли з собою.

Недалеко острову, до якого причалили, находилася ще більша земля. Підчас бенкету завважали Одисеєві люди, як там дим підносився до неба, чули також мекання овець та кіз; отже догадувалися, що там мешкають люди. От Одисей і каже при вечері:

— Завтра всі ви останетесь на цьому острові; тільки я із своїм кораблем підпливу до сусіднього берега і роздивлюся, що он там на поблизькому острові; чи живуть там гостинні люди, чи може які зухвальці та дикуни. Як що які гідні люди, то дізнаюся від них, де ми знаходимося і куди нам плисти, щоб дістатися домів.

Другого дня переплив Одисей своїм кораблем на сусідній беріг. Корабель примістили у затишному місці, а Одисей каже:

— Ви оставайтесь тут і бережіть корабля, а я виберу собі дванадцять і з ними піду на розвідини. Ви не відступайте звідсіля, хоч би ми довше забавилися!

На дорогу не брав Одисей нічого з собою, хіба що трохи поживи, а також у великий шкіряний бордюг міцного вина.

— Може самим нам воно здасться, — казав до товаришів, — а може зложимо його в дарі гостинним людям, що нас приймуть.

От і пішли вони на край острову, де здалеку бачили якісь мури. Коли зближалися, запримітили велику печеру в скелі. Отіняли її лаврові дерева.

Вхід до печери був широкий, як брама; а перед нею було подвірря, огорожене великими камінюками, вкопаними в землю, тяжкими брусами. Так і знати було, що не руками звичайних людей воно збудоване. В печері не було нікого, але вхід не був заложений; мешканці очевидно не сподівалися, щоб який непрошений гість зайшов до них.

Греки вступили до середини і цікаво стали розглядатися. Печера була велитенських розмірів. Як на подвіррі, так і всередині були загороди для овець. В де-яких перегородах були вівці, особливо малі ягнята, і всі розділені по віку: осібно старші, осібно середущі і осібно молодші. Одначе знати було, що це тільки незначна частина великого стада. В одному куті стояло багато горшків, дійниць, скіщів і иншої посуди з сироваткою, а також величезні плетені кошики, повні сира. В другому куті було леговище, що складалося з вербового пруття.

Греки почали радитися, що їм робити. Одні казали, що найкраще було-б набрати сира, скільки зможуть, і де-що овець та втікати мерщій на корабель. Ждати нема чого, казали вони, бо довкруги страшно і неможна нічого доброго сподіватися. Инші бажали знову остатися, щоб можна побачити нових, незнаних людей. А Одисей каже:

— Я гадаю, що нам треба вижидати в печері, доки не прийдуть люди. І красти не будемо, бо сподіваюся, що вони нас приймуть гостинно та ще й сами наділять гостинцями на дорогу. Зрештою ми із-за того приплили сюди, щоб поговорити з тутешніми людьми та довідатися, куди нам далі їхати. Не можемо забіратися звідси, не осягнувши цілі.

І так рішили остатися. Покріпилися сиром, бо були голодні, посідали і ждали.

*

Вечоріло вже, коли наші мандрівці почули мекання овець і людський голос. В печері було темно, але крізь отвір видно було ще все, що діялося на дворі.

По хвилі стали збігатися гурми овець, а далі появилася в брамі людська постать. Страх огорнув Греків, коли придивилися незнайомому. Був він удесятеро вищий і більший од звичайних людей; кудлате волосся спадало на плечі, а на лиці, де у звичайних людей пара очей, там у нього одно велике, кругле око. На кремезних плечах ніс вязку сухих дров, які колись з корінням повиривав у лісі. З тріском і лоскотом вкинув їх до печери. Голосно і грізно кричав на вівці. Баранів позаганяв до обори на подвіррі, а вівці до печери. І сам увійшов до середини, а вхід заложив відломом скелі, якого не рушило-б і двадцять пар коней.

Перелякані Греки тулилися по кутиках печери. Велитень розпалив принесені дрова і доїв по черзі вівці. Довго воно тривало, бо овець було багато. Скінчивши цю працю, зілляв половину молока в окремі посуди і покропив соком дикої смоковиці, щоб швидче зсілося на сир. Другу половину молока, а було кільканадцять дійниць, оставив собі на вечерю.

Тим часом огонь ясно розгорівся. Велитень повернувся і з здивуванням побачив в кутику громадку людей, що дріжали з перестраху. Приступив ближче і запитав:

— А ви звідкіля тут узялися, пройдисвіти? Чого ви сюди прибули? Чи з яким ділом, чи ви які розбишаки морські, що наражають своє життя, щоб тільки чужинцям лихо вчинити?

Непривітливо і дико згучав голос велитня. Збентежилися всі, тільки Одисей опанував себе.

— Ми не розбишаки, а люди мирні, — сказав він. — Ми Греки, що вертаємо з-під Трої. Вітри загнали нас у незнані країни.

Велитень споглядав з недовіррям. Щоб збудити пошану до себе, став Одисей хвалитися:

— Ми військо Атреєвого сина Аґамемнона, якого слава сягає до неба. Ми здобули величезне місто і поконали багато ворогів.

А коли ці слова не робили враження на велитня, став Одисей ще инакше говорити:

— Тепер ми, нещасливі мандрівці благаємо навколішках: змилуйся над нами! Порадь нам у нашій біді, прийми нас гостинно і дай дари, бо звичай у нас у Греції обдарувати гостя. Шануй і бійся богів, а головно Зевеса, що опікується подорожніми і гістьми.

— Дурний ти, гостю, — відповідає велитень, — або десь здалеку приходиш, коли радиш мені боятися богів. Ми, Кикльопи, зовсім не журимося богами і не боїмося нікого. І я не пощажу ні тебе, мій любий, ні твого товариства. Скажи мені тільки, де ви поділи свій корабель!

Тепер уже побачив Одисей, що не до жартів іде і що Кикльопові неможна казати правди.

— Питаєш, де корабель, — відповів. — Наш корабель розбив нам об скелі бог моря Позейдон. І ми ледви доплили до берега і врятувалися. Корабля ми не маємо.

— Не журіться цим і не гризіться, куди вам плисти, бо я заопікуюся вами, — сказав Кикльоп, прискочив до Греків, простягнув руки і зловив двох. Взяв їх за ноги, і як малими цуциками, вдарив ними до землі. Мізок потік по долівці; Кикльоп пошматував добичу на кавалочки і став смачно заїдати. Не лишав ні кісток, ні кишок; зсів усе до клаптика. Потім запив молоком, що приготовив був на вечерю, і ліг спати на своє леговище.

З жаху стрепенулися Греки. Хвилю стояли, наче вкопані. Навіть Одисея переняв страх, і він довго стояв безпорадно. А далі став думати, що йому робити. Боронитися треба, Кикльоп зсість їх усіх.

Велитень спокійно спав. І прийшло Одисеєві на думку, що можна зовсім просто покінчити з ним. Виймив меч. Думав тільки про те, що треба вдарити так сильно, щоб на місці убити ворога; бо инакше він збудиться і не помилує їх.

І вже замахнувся, щоб ударити у саме серце. Та в мить инша думка здержала його: чи вирятує себе і товаришів, коли убє Кикльопа? Адже-ж вхід заложений таким відломом скелі, що її ніколи вони не рушать. Як убють Кикльопа, то ніколи не побачуть світла сонця; всі погинуть у печері . . .

І безпорадно опустив руку.

Бібліотека ім. Шевченка Наукового Товариства

Не могли Греки спати тої ночи. Як засуджені на смерть, дожидали ранку. А Кикльоп збудився рано, розпалив огонь і видоїв вівці. Потім вхопив знову двох гостей і зїв на снідання. Греки заніміли із страху. Кожний сподівався, що Кикльоп ще раз замахнеться і вхопить його. Але Кикльопові вистарчило. Він збірався виганяти вівці на пашу.

Одисеєві майнула гадка: тепер хвиля рятуватися! Коли не всі врятуються, то бодай частина. Кивнув на товаришів і всі стали посуватися до дверей. Ждали, коли Кикльоп відсуне камінюку. Аби тільки через двері, а там уже воля! Де-небудь у лісі заховаються.

Тим часом Кикльоп відсунув камінюку з отвору і вівці почали вибігати. Одисей схилився і замішався між них. Ждав тільки хвил коли Кикльоп одверне свою увагу.

І діждався. Кикльоп побачив свою любу овечку і почав до неї говорити. Одисей скоро посувався між вівцями до входу. Ще крок — і буде на подвіррі.

Та раптом сильна рука Кикльопа схопила його.

— Ти куди, братіку? Думав втікти? Тям, що від Кикльопа Поліфема (бо так я звуся) ще ніхто не втік.

І з розмахом кинув ним до середини. Вигнав вівці і привалив вхід камінюкою.

А в печері довга хвиля тиші. Всі були так приголомшені, що ніхто не промовив ні слова. Остання надія розвіялася. Ніхто не втіче з рук Кикльопа!

Про їжу ніхто не думав, хоч настало вже полудне. Одні сиділи по кутках і тихо плакали, инші бігали по печері або товкли головами об стіни і рвали на собі волосся.

Розпачливі ридання розлягалися по широкій печері. І промовив тоді Одисей:

— Тепер хочу сказати вам усім правду. Всі ви тільки плачете та сумуєте і про ніякий рятунок не думаєте. А у мене перейшли десятки гадок, десятки способів рятунку. Але ні один не вдоволив мене; нічого путнього не придумав я. Справа така тяжка, що і бог

не знайде ради. Попали ми в небезпечні руки. Ще замолоду чував я, що живуть десь на світі страшні одноокі велитні, Кикльопи, що не слухають навіть богів, їдять людське мясо, що в них нема ні законів ні зборів народних, а мешкають одинцем по просторих печерах на верхах скель; і що вони ні винограду не садять, ні поля не орють, тільки все родить їм родюча земля без труду. І в руки таких людоїдів ми попалися . . . Тому, коли хочете мати ще яку надію на рятунок, дайте мені хвилю спокою, втихомиріться і сами продумуйте над способами втечи! Ридання і плачі не поможуть.

*

Тихо було в печері. Вже зближався вечір, і всі мовчали. Споглядали на Одисея, як на спасителя, але Одисей також мовчав. А здалеку чути вже було голос Кикльопа, що гнав вівці . . .

Коли ось розяснилося лице Одисея і він промовив:

— Други мої! Маю один спосіб. Як що боги дозволять, то може вирятуємося, тільки, на жаль, не всі. Двох із нас зсість ще Кикльоп на вечерю. Може я впаду жертвою, тому слухайте всі, що скажу, щоб бодай инші вийшли живі.

І став обясняти свій спосіб. Прояснялися радістю лиця слухачів, то знову захмарювалися страхом, що може тільки їх другам доведеться вийти живими, а їх зсість Кикльоп на вечерю.

Тим часом Одисей розглядався по печері. В одному куті побачив пень оливного дерева, великий як щогла корабля, що його Кикльоп готовив собі на палицю. З нього відрубав двометровий кусень, казав товаришам його вигладити, а сам затесав на кінці вістря. Потім старанно заховав кіл.

Надійшов Кикльоп. Одвалив камінюку і став при вході. Впустив до середини всіх баранів і всі вівці і сам увійшов за ними. Як і попереднього дня заложив вхід, розложив вогонь, видоїв вівці і кинувся до Греків, щоб двох зсісти на вечерю. Всі розбіглися, а Кикльоп пустився ловити. В його руки попав молодий Антіфос. Жалісно закричав він, а безсилому Одисеєві стали сльози в очах . . .

Поліфем схопив ще другого і зсів їх на вечерю. І хотів запити молоком, але не дав йому Одисей:

— Кикльопе Поліфеме, — сказав, — не пий молока, але по вечері з людського мяса скоштуй краще нашого вина. Я хотів більшу міру його зложити тобі в жертву, коли-ж бо ти ошалів і їси нас, як баранів, тому я своє вино заховав. Тільки на спробу маєш ось трохи, щоб знав, що втратив.

І простягнув приготований кухоль сильного вина, що наточив був із бордюга. Кикльоп вхопив його і випив жадібно. Око йому заіскрилося, бо вино дуже смакувало, і він сказав примилюючися:

— Мій любий гостю, будь ласка, дай ще! В нас є вино, але воно зовсім не таке. Твоє вино то божий нектар! Дай мені ще! І скажи своє імя, як мій милий гість. Від мене дістанеш також сердечний дарунок.

— Прошу, маєш іще! — відповів Одисей, — коли дійсно хочеш мене відпустити з дарунком. А що питаєш, яке моє імя, то знай, що я називаюся Ніхто. Ніхтом кличуть мене батько, мати і всі товариші.

— Хе, хе, хе, — засміявся Кикльоп. — Дуже по дурному звешся, гостю! Але як тебе твої батьки назвали Ніхтом, то я на те не поражу.

А тим часом Одисей ще і ще доливав Кикльопові вина. Не сильна була в нього голова, а вино було сильне, тому хутко почав плутати язиком.

— Слухай, мій любий Ніхто! — промовив, коли вже випив увесь бордюг вина, — я обіцяв тобі дар. Знаєш ти що? В нагороду я ззім тебе на самому кінці з усіх вас. Це буде мій гостинець!

І захитавшися, повалився пяний на землю та зараз заснув.

Коли Кикльоп захропів, Одисей добув приготований кіл, роздув вогонь і пришік вістря. Поставив чотирьох товаришів коло Поліфема і при їх помочи всадив розпечений кіл в одиноке око велитня. При цьому оперся на кіл і обертав ним, наче сверлом, що аж виплила кров, а око сичало, як розпечене залізо, що його коваль вложить у воду.

Осліплений велитень схопився, наче в одній хвилі отверезів, і закричав з болю. Греки розскочилися і заховалися за вівці. Як шалений бігав по печері і бажав зловити котрого-небудь у свої руки, дико вив, а відгомін розносився по всьому острові.

Посхоплювалися сонні сусіди Кикльопи і позбігалися перед печерою.

— Хто там у тебе? — запитали.

— Ніхто! — відповідає Поліфем.

— Чого-ж ти так поночі викрикуєш і не даєш нам спати? Хто тебе там скривдив, зробив що злого?

— Ніхто, Ніхто! — кричить Поліфем.

— Хто-ж тобі докучив?

— Ніхто, кажу-ж вам, Ніхто! Чуєте? Ніхто!

— Та чуємо, чуємо, не позакладало! Ну, коли ніхто тобі не докучив, ніхто не зробив тобі нічого злого і нікого в тебе нема, то чого, дурний, кричиш?

— Щось з ним недобре, — шепочуть між собою, — чи не помішалося йому в голові? От краще забіраймося мерщій, бо як божевільний вибіжить, то дістанеться нам!

— Молися до свого батька, бога Позейдона, — кажуть до нього, — може він тобі що поможе, бо ми безсилі!

І розійшлися Кикльопи, а сліпий Поліфем вганяв по печері, бо бажав зловити когось, щоб помститися за лютий біль і каліцтво. Але даремні були його змагання. Вкінці змучився і знесилений упав на землю.

Товариші Одисея дожидали ранку і тої хвилі, коли Кикльоп буде виганяти вівці з печери. Але Одисей знав, що Кикльоп стане при дверях і буде пускати тільки вівці, а коли намацає людину, то не пустить її з рук. Тому тихенько підготовляв підступ. Набрав вербового пруття з леговища Кикльопа і поскручував; а потім вибірав баранів з найгустішою вовною і звязував по три разом. До живота кожного середнього барана привязував одного товариша. Так причіпив усіх шістьох, бо стільки їх лишилося при житті.

Був у череді товстий баран-провідник, що мав дуже багато густої вовни. Його вибрав собі Одисей і до нього сам причепився.

Коли настав ранок, сліпий Поліфем не бачив доїти овець, але постановив вигнати їх на пашу. Стогнучи з болю і гніву, сів коло виходу, одвалив камінюку і випускав вівці. Обмацував кожну зверху по хребті, чи не зловить кого з ненависних людей, як би хто з них хотів утікати. Не сподівався, що вони не будуть іти між баранами, але будуть їхати під баранами. А барани виходили, несучи з собою людей. Так видісталися на двір усі товариші. Останній ішов повагом кудлатий баран-провідник, що ніс Одисея. Його дуже любив Кикльоп; намацав його і промовив до нього:

— Мій любий баранчику! Чому ти сьогодня останній виходиш? Давніше ти завсігди був перший. Перший біг ти пастися на сіножать, перший пив воду в річці, перший вертав до загороди. А сьогодня йдеш останній . . . Мабуть жалуєш свого пана і сумуєш ураз із ним, що клятий Ніхто підступно позбавив його ока. Ех, як-би ти вмів говорити! Ти сказав би, де він криється, а тоді вже він відчув би на собі мій гнів! Потрощив би я йому кісточки, а його мізок обризкав би все довкруги. Коли-б тільки він зблизився до моїх рук!

Так сказав і пустив з рук барана враз з Одисеєм крізь вихід. Опісля старанно засунув порожню печеру камінюкою.

Одисей перший відчепився од барана, далі одвязав усіх товаришів. Тихо втікали в сторону укритого корабля і гнали із собою стадо що найтовстіших овець. Занепокоєні приятелі приняли їх радісно; одначе із смутком слухали звістки про смерть шістьох товаришів.

Тим часом сліпий Поліфем, підпіраючися дрючком, гнав свої вівці на пашу над море. Ставши на горбі, почув несподівано знайомий голос. Був це голос Одисея, що, відпливаючи од берега, так прощався з осліпленим велитнем:

— Дурний Кикльопе! Ти ладився зжісти мене із смаком? Та в твоїй печері Ніхто не остався і нікого вже нема. А що ти поводився так погано із своїми гістьми, покарав тебе Зевес. Ходи тепер сліпий по світу за кару за свої злочини!

Розлютився велитень, що його ворог утік та ще й сміється з нього; з досадою вломив кусень скелі і жбурнув у сторону, звідки чув голос.

Полетіла камінюка по-над кораблем і впала недалеко нього. Зашуміло море і розбризкалася вода. Хвиля понесла корабель до берега. Перелякані Греки з тяжким трудом відбили його од землі і з усіх сил працювали веслами, щоб утікти від рук Кикльопа.

А коли вже були вдвоє далі, як перше, закортіло Одисея ще раз насміятися над Кикльопом. Здержували його Греки і перестерігали, що Поліфем знову кине відломом скелі і або поцілить, або хвилі занесуть знову корабель до берега під руки велитня. Але не видержав Одисей, щоб не довести своєї помсти до кінця. Він закричав:

— Слухай, Кикльопе! Коли хто з людей спитає тебе, хто тобі вибрав око, то не кажи, що Ніхто, але що Одисей, син Ляерта, володарь Ітаки, що збурив уже не один великий город.

Заридав Кикльоп.

— Горенько мені! сповнилося пророцтво старого віщуна Телєма, який казав, що я страчу око через Одисея. Але я думав, що це буде якийсь велит, рівний мені силою. А то нуждений чоловічок хитрим підступом обпоїв мене вином і випалив моє око. Але пропало! Тепер же вернися, Одисею, я все тобі дарую, почастую тебе і попрошу свого батька Позейдона, щоб дав тобі щасливу їзду. Бо знай, що я син бога Позейдона!

— Не обдуриш мене, Поліфеме, своєю гостинністю! — відповів Одисей. — Я жалую тільки, що зовсім не доїхав тобі кінця і що ти ще остався між живими!

Розярений Кикльоп підніс руки до неба і молився до батька Позейдона:

— Вислухай мене, володарю моря, що своїм тризубом ломиш скелі, і сповни прохання свого сина! Дай, щоб Одисей, син Ляерта з Ітаки, ніколи не вернувся до свого дому! Одначе коли Доля-Мойра, що володіє всіми богами і людьми, призначила йому вернутися, то хоч подбай, щоб довго блукався, багато натерпівся, стратив усіх приятелів і всі кораблі, як жебрак, вернувся домів і застав там у родині нещастя. Пімсти, батьку, кривду свого сина!

Помолився і відломив ще більший кусень скелі, розмахнув ним і напружуючи свою безмірну силу, кинув у сторону корабля.

Не докинув до корабля, але камінь упав дуже близько. Схвилювалася вода і підігнала корабель в сторону острова, до якого плили.

Михайло Соневицький.

IV. Лєґенди.

15. Великодна пятниця.

Коли Ісуса Христа засуджено на муки і смерть, пішло двоє посіпаків до лісу, щоб зладити приряди до мук. Дерева, побачивши їх, догадалися про все. Страшний біль стиснув їх серця, бо ні одно не хотіло стати прирядом до мук свого Сотворителя. Цілий ліс заколихався, мов би од вихору, зашумів тяжким стогоном, а з листків покотилися краплі сліз.

Посіпаки стали край лісу. А коли почали розглядатися, що-б там витяти, всі дерева перестали шуміти, бо великий страх запер їм віддих і здержав їх руки. Оподалік стояв високий дуб — пан лісу. Він не міг здержати великого болю і крикнув:

— Люди, люди! Які-ж ви камяні серця маєте, коли хочете свого Спасителя розпясти!

Цей крик звернув увагу посіпаків на дуба: вони приступили до нього і сказали!

— З того дерева буде хрест!

І почали його стинати.

— Боже мій! Боже мій! Змилосердися надо мною! — благав дуб.

— Мусиш піти зо мною, — відповів йому голос з неба, — щоб сповнилися слова пророків і щоб світ був спасений!

— Зжалься, Боже, надо мною, — просив далі дуб, — бо я негідний тримати Твоє святе тіло.

— Незмінимі є постанови Божі! — сказав знов голос з неба.

Біля дуба росла струнка і гнучка осика. Вона подобалася посіпакам, бо виглядала, як пані, оточена громадкою вродливих сельських дівчат. Коли посіпаки наблизилися до неї, осика задріжала зо страху і ледви могла прошепотіти:

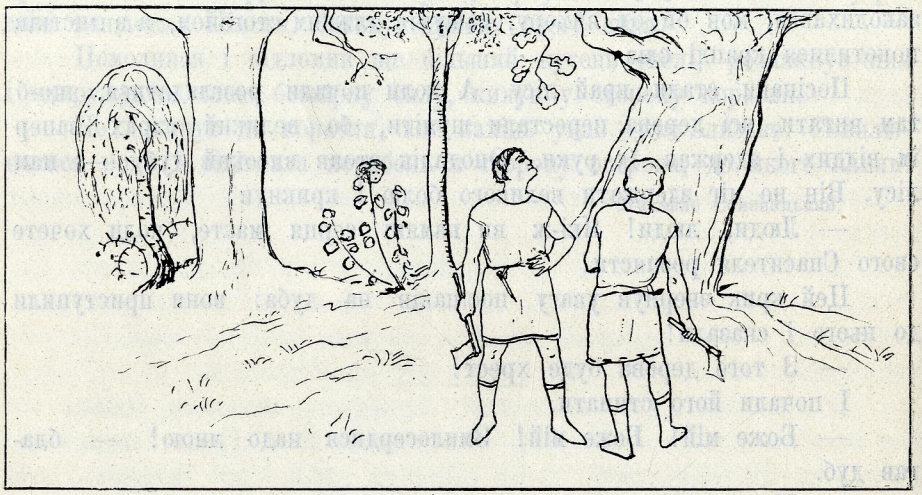
— Найсвятіша Мати, рятуй мене!

Змилосердилася над нею Мати Божа. Посіпакам показалося дерево осики замягке, і вони дали їй спокій. Але бідна осика так перелякалася, що від того часу дріжить і шелестить листям, хоч

вітру нема; і так пригадує вона безнастанно світові муки і смерть Ісуса Христа.

Коло осики стояла тонка ліщина, наче дочка біля матері. Коли бачила, що їй загрожує, тряслася і плакала великими сльозами. Та сльози її не оборонили. Посіпаки витягли її і зробили з неї берло для Ісуса Христа. Ревно випрошувалася бідна деревина від того, але Божі постанови мусіли сповнитися. На памятку ревних сліз і прохань казав їй Господь Бог родити горіхи.

Недалеко був бук, високий і плечистий, в білім уборі, немов сельський парень у білій полотнянці. Коли посіпаки збіралися рубати дуба, бук пробував вирватися із землі: він хотів упасти на них

і роздусити їх своїм величезним тягарем або зімняти їх своїми твердими жиластими руками. Але не міг видістатися із землі, то-ж перестало йому бити серце, він поблід з болю і стояв пригноблений і німий. Аж як посіпаки почали стинати молоденьку ліщину, крикнув:

— Поганці, то навіть тому бідняткові не дасте спокою?

Почули це посіпаки.

— Добрі з нього будуть підпори для піддержання хреста, — сказали вони і вхопилися за сокири.

— Ісусе Христе, рятуй мене, — йойкнув бук і, стятий, повалився на землю.

Коло бука росла береза з розпущеним волоссям, немов мати, що оплакує смерть сина. Коли бачила, що роблять страшні люди,

не могла з болю промовити ні слова. Вона овинулася сильніше волоссям і, ревно плачучи, шепотіла:

— Пресвята Діво, змилуйся надо мною, а я за те буду карати дітей, скільки разів забудуть про муки і науки твого єдиного Сина.

Змилосердилася над березою Мати Божа: посіпаки її покинули.

За березою стояв глід, наїжений шпильками, бундючний своїми цвітами, сміли й і відважний через свою молодість.

— Чого маю боятися? — думав зухвало. — На що-ж міг би я їм придатися?

Але тяжка кара стрітила його за ту зухвалість, бо в тій же хвилі сказав один з посіпаків:

— Дивись! який це знаменитий кущ на вінець для Христа!

Посіпаки стяли глід. З терня його сплели вінець, котрий ранив чоло Христа, а з дерева його зробили рукоять для бича, котрим мали бичувати найсвятіше тіло Спасителя.

Вночі з Страстного четверга на пятницю всі дерева в лісі по нинішній день німим шумом, тихими зітханнями і сльозами виявляють свій біль із-за страшних мук і смерти Ісуса Христа. Глід усю ніч людським голосом плаче і заводить.

Народна леґенда.

16. Київська Лавра.

Київська Лавра зветься так тому, що той майстер, котрий її побудував, називався Лавро. Він мав ще одинадцять братів, таких, як і він сам. А як мав він ставити ту церкву, то три дні пісникав, молився і просив Бога, щоб поміг виставити йому церкву, але таку, якої ще нігде нема на світі.

І взялися ці дванадцять братів ставити церкву. От ставили вони й ставили, та якесь чудо творилося: що через день вони поставлять, те за ніч увійде в землю й не слідно роботи. Молодші брати дивувалися, але найстарший не казав нічого. Ставили вони так через дванадцять років, і все, що поставили, входило в землю. Аж нарешті каже Лавро:

— Досить, буде, браття, треба нам уже завершити.

Взяли вони завершили, як має бути, дали баню й хрест і скінчили роботу. Та й дивувалися всі й ждали, що з того буде. Аж тут зачала церква із землі виходити потроху що-ночи так, як перше входила. І так за одинадцять ночей вона вийшла вже вся

і стала висока, така висока, що люди не бачили ще такої. Міркували тоді люди та й кажуть:

— А бачиш, що Бог так навмисне зробив, що церква входила в землю, инакше ти-б не виставив її таку високу!

А ті майстри зараз усі повмірали, тільки найстарший остався живий та пішов у світ. А тих поховали всіх у печері під церквою, кожному дали труну і повідкриваних поставили разом, бо вони святі стали.

Минуло може одинадцять літ, коли той брат, що жив іще, почув, що й йому пора вмірати. І пішов він просто до тої печери, де його брати лежали, та й каже до одного:

— Посунься, брате, нехай і я ляжу коло тебе!

Вмерлий брат посунувся, а той положився коло нього, але не мав де одної ноги покласти, та й поставив її на своїй другій нозі так, що зігнув коліно. І так там все є і донині, всі лежать, як живі, звичайно — святі люди.

Народна легенда.

17. Рука Івана Дамаскина.

Великий учитель церковний Іван
Служив у султана в Дамаску.
Цінив, поважав його дуже султан,
Робив не одну йому ласку.

Та завись підюдила злих двораків
Згубити Івана та й годі!
Підкинули лист, мов Іван написав
Царю християн в Царгороді:

„О царю, шли військо своє на Дамаск,
Побіда вас жде знаменита:
Самого султана в рішучий я час
Отрутою зглажу зо світа.“

Султанові зрадники лист донесли:
„Чи бачиш, — говорять, — султане!
Оце твій любимець, твій християнин
Яке здумав діло погане!“

Розлютивсь султан і прикликать велить
Івана і так йому каже:
„Так ось як за милость, за ласку мою
Платиш мені, лютий мій враже?

„Отрутою хочеш ти згладить мене?
Такий ти святий, справедливий?“
Даремно Іван присягає, що він
Невинний, що лист цей фальшивий.

„На смерть заслужив ти, — говорить султан, —
Та жий! Лиш всім зрадцям в науку,
Щоб більше подібних листів не писав —
Утніть йому правую руку!“

Зраділи всі злюки, Івана взяли,
Ще й ганьби до болю доклали:
На ринку Дамаськім при здвизі людей,
Йому правую руку врубали.

Мовчав і молився у муках Іван,
Взяв руку відтяту в лівицю,
А потім, крівавий, каліка пішов
В Пречистої Діви каплицю.

І перед іконою впав до землі
І руку відтяту тримає,
І молиться голосно й плаче і так
У болю тяжкім промовляє:

„Маріє, небесна леліє! Це я,
Що цею своєю рукою
На честь твою стільки похвальних пісень
Списав, ось корюсь пред тобою!

„Не милі мабуть ті гарячі пісні
Були тобі, райськая роже,
Коли допустила, щоб руку мені
Відрізало племя вороже!

„Не жаль мені, що я невинно терплю;
Твій Син терпів також невинно!
А жаль, що не зможу на славу тобі
Пісень укладати невпинно.“

Та враз заясніла каплиця уся,
Марія з ікони зступає
І мовить: „Іване, невже-ж і твій дух
У сумніві вже потопає?“

І руку відтяту Марія взяла,
До рани її приложила,
І враз здоровіська рука та була,
Мов краплі крови не зронила.

І вийшов здоровий з каплиці Іван.
Народ ввесь аж ахнув із дива.
Дізнався про зраду дворацьку султан,
То злим була кара правдива.

Іван же ще довго в повазі там жив,
Поборював блуди старії,
Й багато прекрасних пісень ще зложив
На честь пресвятої Марії.

Іван Франко.

18. Смерть.

Як заболіло серце Найвищого Творця на людей за їх первородний гріх, то й послав він на землю смерть. Нема, мабуть, на світі такої людини, що не зазнала-б, як та смерть виглядає: кожному вона прикро заглянула в хату і косою своєю підтяла когось з його улюблених близьких. Та не кожному може відомо, звідкіля вона взялася і кого з челяді своєї Найвищий Творець вибрав і послав на таку ганебну роботу.

А сталося воно так: коли одного разу Бог скликав усіх своїх янголів, щоб їх оглянути, була там між ними одна діва-янголиця, всім красам краса. І коли Господь скликав усіх, вона забарилась, бо саме тоді чесала свої довгі коси, придивляючись у краплинку роси, що зависла була на хмарочці коло самого Божого Престола.

Коли почула та красуня янгол-діва Божий поклик, то й подумала собі: „Не піду-ж я з нечесаними косами: нехай почекають!“

А треба сказати, що кожному Бог дав час, щоб міг прибратись та причепуритись; тільки вона так загулялася, та так їй коси були розтрішались, що ніяк не встигла ставитись на Божий поклик.

Але Бог наче нічого про це не знав; сказав усім иншим янголам свою волю і розіслав їх по цілому світі. На останку кличе ту красуню-янголицю. А знала вона, що Бог не любить, як хто бариться його слухати, то-ж, не встигши заплести коси, як стояла з гребінцем у руці і з розплетеним волоссям, так і прилинула, але не була спокійна; злість і гнів мала на серці.

Глянув тільки Бог на неї і все до глибини і наскрізь побачив. Не питався він її ні про що, тільки сказав:

— Лети у світ, на землю, і великі жнива будеш там робити невпинно, без спочинку. Від сьогодня смерть будеш!

І враз з її кругленького та гожого личка відпало все тіло, очі позападали, зуби заклацали в голих щелепах; довгі коси перетворились у білу плахту, а гребінь перетворився у косу.

І як їй Бог звелів, так полетіла вона і літає досі по світу широкому. Чи весна зеленим килимом покриває поля й лани, чи осінь усе покриє імлою та туманом, чи мороз кригою скує все, і сніг усю землю засипле — смерть не питає: косить та й косить . . .

Хотіла-б може й спочити сердешна, та куди-б вона не постукала, скрізь перед нею двері зачиняють, куди-б не заглянула — скрізь плач та стогін, сльози та сум страшенний, скрізь тихо чи голосно кленуть її, небогу . . .

І загорнеться вона у свою білу плахту, перекине косу через плече, клацне зубами у голих щелепах та й летить далі і далі . . . Раз над вечір у весняній імлі тинялась вона по світі і так була тяжко зморилась на своїх жнивах, що захотілось їй непереможно хоч на хвилинку спочити.

Та де-ж спочити? Ніхто її приймати не хотів. Вона побачила великий цвинтарь, і сила людей там була; коло кожної могилки стоїть хто-небудь навколішках — тихо так було, тільки над кожною могилою тихо плаче хто або зітхає. Одна тільки однісінька могила була, що коло неї не було нікого; і віночка на ній не було, і нічиї очі там не плакали, нічиї уста молитви не шепотіли. Тим часом над цвинтарем повіяв вітер холодний, аж люди всі коло могилок здригнулись.

То смерть була спинилась над сирітською могилою. Спинилась на хвилинку, зітхнула, а потім, обгорнувшись білою плахтою, перекинула косу через плече та й полинула далі і далі . . .

Полетіла далі чинити Божу волю. Але що-року на Провідну неділю прилітає вона на цвинтарь. І тоді є одна така хвилинка, одна-однісінька коротенька хвилинка, що ніхто тоді на усьому світі не вмірає.

Смерть плаче тоді над сирітською могилкою.

Народна легенда.

19. Гордий царь.

Десь-не-десь, у де-якімсь царстві, в де-якімсь господарстві, — не в нашій землі, не за нашої памяти, — жив собі царь, та такий гордий, такий гордий, що не приведи, Господи! Хто-б йому що не радив, що-б не казав — нікого не послухає, а робить усе, що тільки йому на думку упаде, — і ніхто йому перечити не смій! Засумували усі міністри та бояре, засумував і люд увесь.

Раз пішов царь до церкви. Слухає — піп читає святе письмо . . . Якесь там слово йому не вподобалось. Після служби іде царь додому і звелів попа привести. Приходить піп.

— Як ти смів читати таке й таке місце?

— Як же не читати, — каже, — коли написано?

— То що, що написано? Це буде написано не знати що, то ти й читатимеш? Щоб ти те місце замазав — і більше читати не смій!

— Не я, ваше царське величество, писав ті слова, — каже піп, — не мені їх і замазувати!

— Як ти смієш мені перечити? Я царь — ти повинен мене слухати!

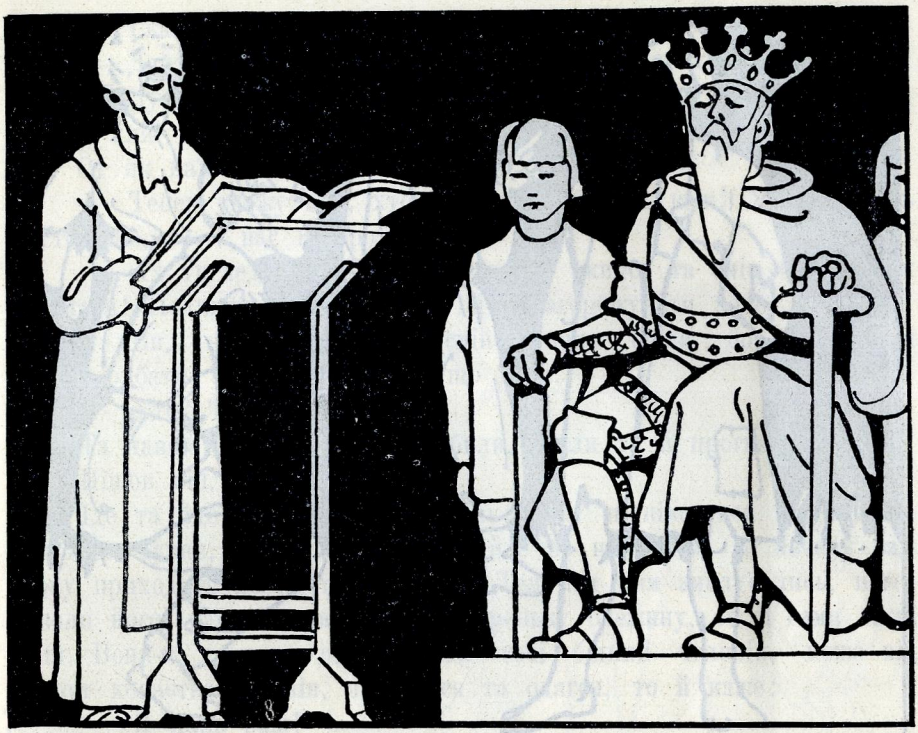
— Усе, — каже панотець, — буду слухати, а у церковнім ділі Бог постановив — а людям не змінити!

— Як то не змінити? — крикнув царь. — Коли хочу змінити, то й зміню! Щоб ти мені зараз викинув слова ті і щоб ніколи не читав їх у церкві — чуєш?

— Не смію, — каже, — не моя воля!

— Я тобі наказую!

— Не смію! — каже.

— Ну, то даю тобі три дні подумати, а в четвертий день, увечері, явись до мене, і не зносити тобі голови на плечах!

Панотець низенько уклонився і пішов додому.

От уже третій день кінчається, а панотець і сам не знає, що робити? Умерти-б за віру не страшно, та жінка, дітки маленькі . . . Ходить та плаче . . . Горе! — Ліг він і спати — та не спиться, коли к світу заснув і бачить у сні — стоїть у головах янгол та й каже:

— Не бійся нічого: Бог мене послав на землю боронити тебе!

Встав панотець уранці радий, наче на світ народився, і помолився щиро Богу.

Прокидається й царь уранці, та й гукнув, щоб скоріш мисливі збірались — на полювання поїде.

Полюють вони у лісі. Коли бачить царь: олень вискочив із-за куща. Царь за ним; так женеться: олень не втіче, царь не дожене. Розпалився царь, погнав коня: ось-ось-ось настигне . . . Коли річка на дорозі. Олень у воду; царь одежу з себе та собі у воду. Плавати умів добре, думав — настигне. От-от ще кришечку і за

роги-б ухопив . . . А олень переплив на беріг — і царь разом. Та тільки хотів його за роги — аж оленя й не стало . . . (Бо то був янгол!)

Царь здивувався — дивиться сюди, туди: де то олень подівся? Коли бачить: на тім боці хтось одягається у його одежу. Сідає на його коня й рушає.

Царь думав, що то злодій який, або що; а то був той самий янгол. Приняв він на себе обличчя царя, догнав мисливих та й поїхав з ними додому. А царь зостався голий у лісі.

Коли дивиться — аж далеко десь дим піднімається над лісом, і неначе хмара стає по чистому небі. Він подумав:

— То мабуть мої мисливі палять!

Пішов туди на той дим. Приходить — аж то цегельня. Робітники повиходили — дивляться: що воно за чоловік голий? А він у кущах ноги покалічив, тіло подряпане . . . Люди змилувались над ним; дали йому стару обдерту свитину, винесли йому їсти хліба черствого та огірків. Питають:

— Скажи, чоловіче, хто ти такий?

— Дайте, — каже, — наїмся, а то їсти хочу.

Нагодували його: може він зроду не їв нічого з таким смаком, як той хліб черствий та огірки.

От як наївся, то й каже:

— Тепер скажу вам, хто я такий: я царь ваш! Як дістанусь у столицю, то я вас нагорожу!

— Ах ти ледащо! Щоб то старець якийсь та смів себе царем величати! Подивись на нього: ще й винагорожувати хоче!

— Ви, — каже, — не смійте мене лаяти, бо звелю вам голови рубати! (Забувся: думав, що дома.)

— Хто? Ти?!

Та давай його бити. Били, били, взяли та й прогнали.

Пішов він, по лісі блукаючи.

Іде та йде — аж бачить знову: дим піднімається над лісом. Він знов думав, що то мисливі, та йде на них. Аж ік вечеру вже знову приходить до другої цегельні. Там над ним змилувались, нагодували його, напоїли, дали йому стареньку одежину, бо й сами бідні були. Вони-ж думали, що то так собі бідний чоловік, може від рекрут ховається, а він, як наївся та одягся, то й каже:

— Я царь ваш!

Ті сміються з нього. Він знов посварився з людьми. І ті його побили добре та й прогнали. Він і пішов собі у ліс. Аж уже й ніч. От він приліг під деревом та й переночував, а вранці вставши і поплівся, куди очі глядять.

Аж ось приходить у третю цегельню; та вже й не признається, що він царь: усе думає про те, як би йому у столицю дістатися. От і там його нагодували робітники, та бачуть, що у нього босі покалічені ноги — та змилувались: дали йому старенькі чоботи. Він їх питає:

— Чи не знаєте, куди тут шлях на столицю?

Вони йому розказали. А вже далеко увійшов за цілий день.

От пішов він тою дорогою, якою йому показано. Іде та йде, та приходить у якесь містечко. Аж от перестріває його на дорозі становий:

— Стій! — кричить.

Він став.

— Паспорт є?

— Ні, нема.

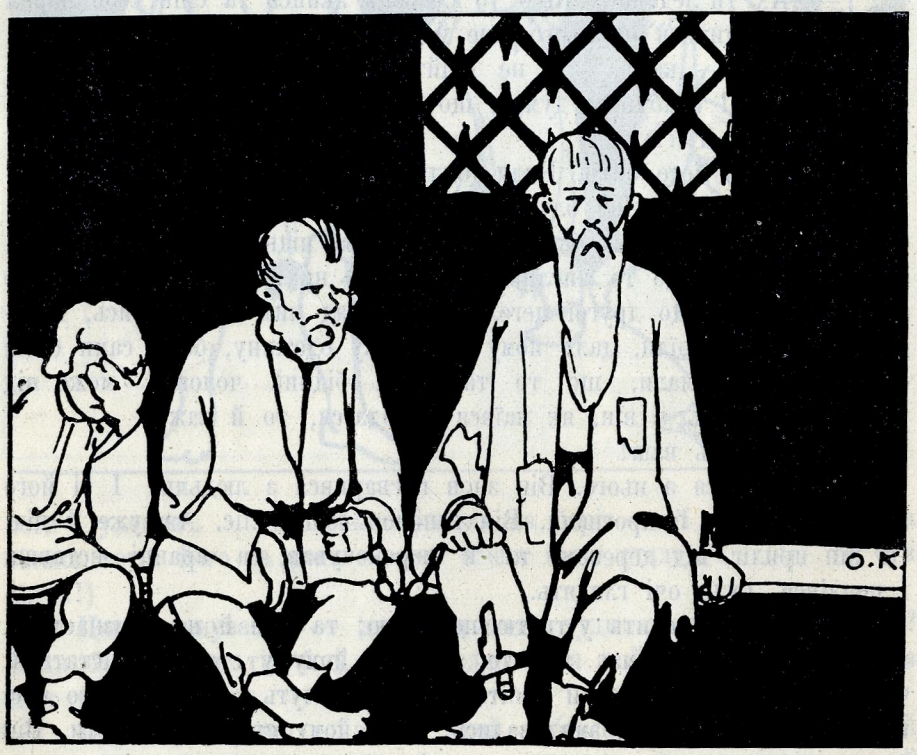
— Як же ти без паспорта ходиш? Ти блудяга якийсь! Візьміть його! — крикнув на соцьких.

Тут де не взялись соцькі, взяли його та й посадили у холодну.

Через кілька днів питаються:

— А звідки ти?

Він і сказав: з такої й такої, каже, столиці. Тоді його скували із злодіями та й повели.

От привели його у столицю та й знову сажають у тюрму. Через якийсь час приходить старший і розпитується: хто за що сидить. От один каже:

— Мене пан знай бив і жінку забрав у мене, — так я терпів-терпів та й посадив його на вила: за те мене оце сюди посадили!

Підходить до другого:

— А ти, — питає, — за що?

— У москалях, — каже, — був, так мене били та нівечили, що не вмію на трубі грати, так я і втік; а оце мене й піймали.

— А ти за що? — питає далі.

— А я, — каже, — не мав що їсти та й поліз до Жида в комору, — то мене сюди завдали.

Сказано — хто за що.

А оце підходить старший до нього:

— А ти, — питає, — за що, старий?

От він йому й розповів усю правду:

— Був я царем, та таке й таке приключилося зо мною . . .

Тут на нього дивляться, що він цілком не схожий на царя. А він, звісно, за довгий час змарнів, борода відросла . . . Куди там — зовсім не схожий! . . . А таки запирається, що царь. Як уже його не запитували: „Царь та й годі!“

От і порішили всі, що він божевільний, та й вигнали його з тюрми:

— Навіщо, — кажуть, — дурного будем держати, тільки хліб царський переводить.

І як випустили його, — то так він бідує, так бідує, що Господи! Як що знайде яку роботу (а до роботи не звичний), то ще й нічого; а часом то тим тільки й живе, що випросить шматок хліба. Ночує — де Бог дасть: часом де в буряні, або так де під тином. До того дожився!

А янгол, зробившись царем, поїхав з мисливими додому. Приїхав. Ніхто нічого й не догадається, що то не царь, а янгол.

Коли увечері приходить до нього панотець та й каже:

— Воля твоя, царю, голову мою зняти: не пристану я на те, щоб викинути й слово з святого письма!

А царь йому:

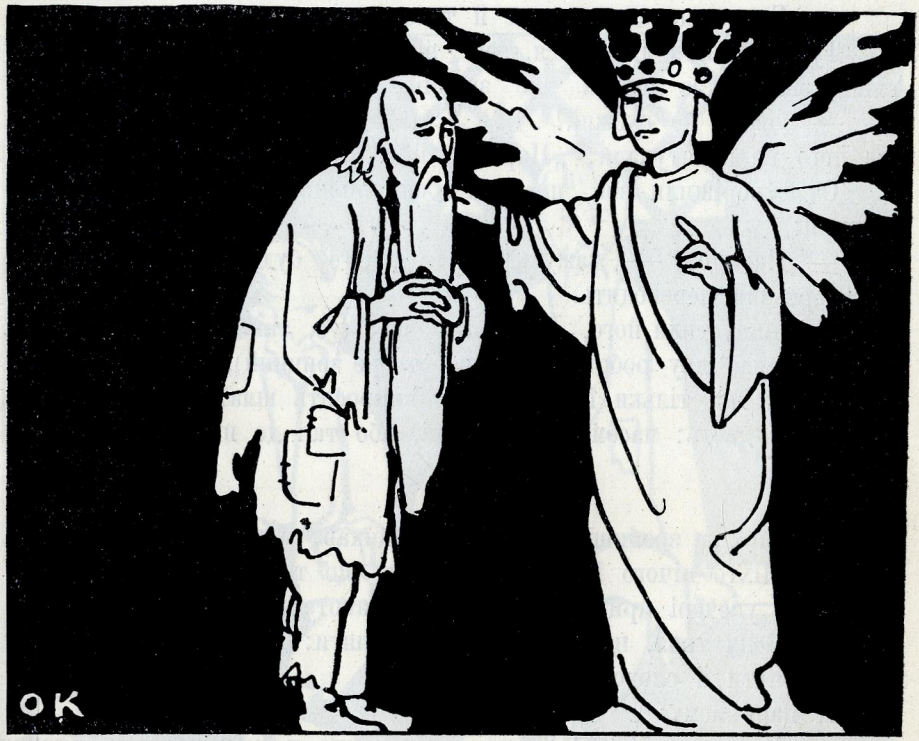
— Ну, слава Богу! Тепер я знаю, що у моїм царстві є такий священик, що міцно стоїть за слово Боже. Роблю тебе найстаршим архиєреєм.

Панотець подякував, уклонився до землі, та й пішов собі, дивуючись: що це таке, що з гордого царя та зробився такий тихий та справедливий?

От і всі, всі дивуються, що таке з царем сталося: такий зробився тихий та поважний, по полюваннях не розїжжає, а все ходить, розпитується: де яка неправда, чи яка кому кривда, чи що; на все сам увагу звертає: скрізь суд справедливий чинить, суддів та розсудчиків справедливих назначає . . . як перш народ сумував, так тепер радіє: і податки не великі і суд справедливий!

А царь той — так бідує, так бідує!

Коли через три роки приходить такий царський наказ, щоб на такий то і на такий день усі сходились до царя обідати: і багаті і убогі, і пани і мужики! І посходились усі, прийшов і той царь нещасливий. А на царськім дворі такого, такого столів понакривано, що Господи!

От сідають усі за столи, пють та їдять, а царь сам з міністрами усякі напитки та наїдки розношує, кожного сам припрошує; а тому цареві нещасному удвоє проти инших накладає й наливає.

Усіх нагодували й напоїли; а далі царь почав і розпитуватися людей: чи нема кому якої кривди або образи? А як почали вже люди розходитися, царь став у брамі з мішком грошей — і усім дає по гривні, а тому цареві нещасному дав аж три гривні.

Через три роки знову царь зробив обід, і знову скликає всіх людей. От нагодував, напоїв, розпитався, дав по гривні усім, а тому цареві нещасному удвоє давав їсти й пити і на дорогу дав знову три гривні.

От через три роки знов робить обід, — щоб були всі: і багаті й убогі, і пани й мужики! Посходились люди, понаїдались, понапивались, подякували — стали розходитися. Той царь нещасливий і собі хоче йти, так він його зупинив. Повів його до себе в палати та й каже:

— Це тобі Бог присудив, щоб ти девять літ покутував свою гордість; а мене послав, щоб я навчив тебе, як царь повинен людей жалувати. Ну, тепер ти, бідуючи та тиняючись по світу, набрався трохи розуму, — то гляди, щоб добре народом правив! Бо з цього часу ти будеш знов царем, а я полечу до Бога на небо!

Та це кажучи, звелів йому умитися й поголитися, — бо борода у нього виросла, наче у пасішника, — та дав йому царську одежу, а далі й каже:

— Іди тепер — там у покоях сидить тепер царська чесна рада. Іди туди, то там тебе ніхто й не пізнає, що ти той самий, що старцем тинявся! Нехай тобі Бог поможе у всім добрім!

Та як сказав це янгол, то й не стало його, тільки одежа лишилася.

От царь перш усього помолився щиро Богу, а тоді й пішов на раду. Від тої пори правив уже він народом, як його янгол навчив.

Народна легенда.

V. Сміховинки.

20. Собака на містку.

Десь трапилось Рябкові добути добру кістку. Він взяв її у зуби і несе додому через річку. Зійшов на кладку і вже був на середині, як глянув ненароком у воду й бачить, що якийсь кудлатий та рябий собака держить у зубах добренну кістку. Рябко пустив свою та до чужої в воду. Що за диво: нема ні кістки, ні собаки!

А то себе він бачив у воді. Рябко почав свою вже кісточку шукати, та ба! що в воду впало, те пропало!

Народна сміховинка.

21. Як трава встала.

Нанявся раз циган у пана на косовицю. Наївся добре рано вдома та й пішов у поле з иншими косарями. Тільки повиймали коси, а циган каже:

— Та хіба пополуднуймо відразу та й будемо косити.

— Полуднуймо!

Наїлися.

— Та відпочиньмо трохи, — каже циган.

Відпочили.

— Та хіба ще й попідвечіркуймо!

Попідвечіркували, полягали, — сплять до вечора. Ввечері збіраються додому. Приїздять.

— Покосили все? — питається пан.

— Покосили, — каже циган, — але ми так помучилися, що належалося-б дати нам ще трохи сала.

— Ей, давати вам чотирі рази їсти, та ще й сала! То забагато! — каже пан.

— Не хочете дати сала, то щоб вам до завтра трава назад встала! — сказав циган та й пішов.

Виходить пан другого дня на сіножать, а трава стоїть.

— І не ліпше було мені дати циганові сала, ніж наймати знов косарів! — каже пан.

Народна сміховинка.

22. Брехун.

Був в однім селі брехун на все село, вже такий, що де поступиться, то збреше: де-б був, хто заговорить до нього чи що, то він уже певно відітне або вигадками, або смішками, або таки просто брехнею. От таки, правду сказавши, ніхто від нього правди не чув, та всі в селі прізвали його Іваном Брехуном.

Ішов раз він через село, та зустрів його пан та й каже до нього:

— А-ну, Іване, збреши, не розмишляючи, дістанеш чвертку пшениці.

— Не маю часу, пане! — відповів Іван.

— Що-ж таке робиш? — питається пан.

— От іду, бо там кінець села міняють попіл за сіль: та кваплюся, щоб не розхапали; треба і собі з діжку попелу проміняти.

З цим розминулися.

Пан думає собі: у мене попелу досить. Можна-б і собі послати — сіль здасться. І поспішив до двора та зараз казав парубкам понабірати повні мішки попелу та й понести кінець села заміняти за сіль.

Хлопці набрали попелу, завдали на плече, аж погнулися. Несуть. Зайшли аж кінець села, питаються в людей: ніхто не бачив і не чував. Ходять, двигають, уже аж попріли: питаються — нема та й нема. Аж один чоловік питає:

— А хто-ж вам казав, що тут міняють сіль за попіл?

— Хто казав! — відповідають в один голос парубки. — Та-ж пан казав!

— А панові-ж хто сказав? — питається знову чоловік.

— Та либонь Іван Брехун! — обізвався один парубок.

— Те . . . — засміявся чоловік. — Або-ж ви не знаєте, що Іван Брехун ще зроду правди не сказав. Ідіть, ідіть назад додому.

Народна сміховинка.

23. Чумак з мазницею.

Чи в Київі, чи в Полтаві, чи в самій столиці,
З мазницею чумак ходить помежи крамниці.
А в крамниці — куди глянь: сріблом, злотом сяє;
А йому то і байдуже, — він дьогтю питає.
В найбагатішій крамниці два купці сиділо;
І туди чумак заходить у крамницю сміло.
— „Добридень вам, добрі люди!“ — Та й почав питати:
— „Чи нема у вас принаймні де дьогтю дістати?“
— „Нету, нету! — купці кажуть, та й самі сміються;
Здесь не дьоготь, только дурні одні продаються.“
— „Що-ж ніврокy, — чумак каже, — добре торгувалось,
Що йно два вас таких гарних на продаж зосталось! . . .“

Степан Руданський.

24. Козак і король.

Став багатий колись пан короля благати,
Щоб король йому зволив воєводство дати.
А король йому й сказав: „Відгадай три штуки,
Відгадаєш — тоді на! А як ні — на муки!
Перша штука: скільки зір в небі серед літа?
Друга штука: покажи середину світа!
Третя штука: угадай, що думати буду?
І от тобі цілий рік для твого розсуду!“

Відійшов багач назад, та так йому нудно!
Не вгадати — так біда, а вгадати — трудно!
Сидить, плаче неборак, козак проїзжає . . .
— „Чого плачете ви так?“ — старого питає.
Той і каже: так і так! . . . „Не журіться, діду!
Коли так, то я за вас на одвіт поїду!“

І палицю в руки взяв, в кожух одягнувся,
Чорні вуси підбілив, в чоботи озувся,
І чим-дуж до короля. Король оглядає:
— „А що, пане, скільки зір?“ — з міною питає.
Той кожуха одкотив, чи як довелося:
„Стільки, — каже, — в небі зір, скільки тут волосся.“

Задумався сам король від його одвіту.
— „Ану, — каже, — покажи середину світу!“
А той палицю підняв може з пів аршина
Та в підлогу нею гуп: „Отут середина!“

Почухався наш король, ще раз поглядає.
— „Що-ж я думаю тепер?“ — козака питає.
„Думаєте, що я пан?“ — „А то що за річі?“ —
„То за річі, що не пан, я козак із Січи!“

Засміявся наш король, подарував тому,
А козака відослав в золоті додому.

Степан Руданський.

VI. Оповідання.

25. Дай, Боже, здоровля корові!

— Го, го, го, небоженьку! Не мало я напрацювався, поки заробив пятьдесят ринських[1]) . . . Пятьдесят ринських — то не пятьдесят разів кивнути пальцем, не пятьдесят калачів ззісти, а товктися цілу зіму з сокирою по лісах, по нетрях, коло сажнів, коло брусів . . . мерзнути, як собаці, та ще й о жидівську ласку стояти, щоб жидовин не пхав чоловікові замісць грошей горілки! А таки я заробив і купив тебе, мосьпаненьку, та веду додому дітям на потіху! . . .

Так говорив халупник[2]) Матвій Бас до корови, ведучи її на мотузі з ярмарку додому. Корова гарна: попелястої шерсти, з закривленими догори рогами, з великим вимям, — видно, добре перезімована.

Довкола зеленіли поля, у повітрі заливались жайворонки, а тут при дорозі росла зелена, мягка травиця, що так і надила до себе корову. Сонце спустилося вже до заходу, чоловік спішив додому, але корова на це не вважала. Вона що-кілька кроків ставала й жадібно скубла зелену траву.

— Ну, ну, йди бо! Яка-ж ти уперта! — провадив Матвій далі свою балачку, силуючись з коровою. — Ти давай тільки багато молока, то вже моя стара буде доглядати, та й діти пастимуть по межах, по берегах, скільки сама схочеш . . . І ту, що я торік продав, доглядали, тільки прийшла біда . . . треба було в-осени довг віддати, податок заплатити, одежу на зіму посправляти, та й мусів продати. А добра була корова і молока сипала багато!

Корова мов розуміла розмову свого провідника, бо від часу до часу обертала до нього рогату голову і міряла його своїми великими, чорними очима.

*

На подвіррі перед невеличкою хатиною, що стояла край села, бавилося пятеро малих дітей в полотняних сорочках і все бігали до воріт та виглядали на дорогу, чи не йде батько. Сонце, мов вели-

---

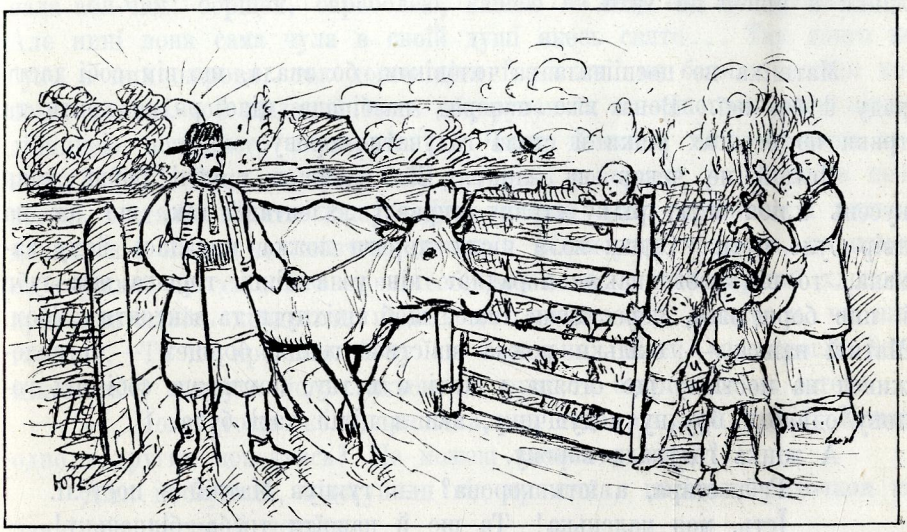
[1]) Ринський—золотий ринський, ґульден — гривня і шістьдесят шагів.
[2]) Халупник — селянин, що не має поля, тільки саму хату — „халупу“.

чезне кружало, спускалося за рубець лісу і червоним промінням обливало хатину з малими віконцями, обливало подвірря, обливало білі голови дітей, що качались по мураві.

Рипнули двері, й на порозі стала халупничка Матвіїха, жінка ще не стара, але вже з поморщеним і почорнілим лицем. Останні проміні сонця ще захопили її, поцілували в лице, й Матвіїха виглядала де-який час наче мідяна статуя.

— Ще не йдуть тато! Ще нема тата! — щебетали діти до матері. — Ми хочемо гами, дайте нам їсти!

— Ах ви, сарана якась! Нічого, тільки-б їли, а до роботи нема вас! — обізвалась мати з ласкавою усмішкою на лиці.

Вона знала, що від таких дітей ще неможна сподіватись великої помочи.

— То ми будемо пасти корову, як тато приведуть з ярмарку! — сказав палко найстарший хлопчик, семиліток.

Мати винесла з хати кусень чорного хліба і стала обділяти діти по черзі, — аж тут і Матвій непостережено зявився під ворітьми з коровою.

— Гей! а ну, відчиняйте! — далося чути з-за воріт.

Діти, як заздріли батька, так і кинулись прожогом до воріт, тільки одно маленьке зосталось у матері на руках.

— Тато! тато! корова! — кричало одно, то друге.

Четверо малих людей вчепилось за ворота і в одну мить одчинили навстіж. Одчинили — і корова з тріюмфом вступила на подвірря, а діти обступили і стали її цікаво оглядати.

Матвіїха перехрестила хребет корові і поцілувала її в лоб між рогами.

— Ах, моя голубонько! Ах, моя маленька! . . . Ти певне їсточки хочеш, ти певне питоньки хочеш! — лебеділа вона, примилюючись до корови і гладячи її по боках.

Матвій стояв збоку й гордо дивився на ту сцену. Його очі так і промовляли: — „Дивись, стара, який з мене господарь! Який з мене батько! Шануй же мене, небого! . . .“

— Ну, годі панькатись з коровою! Лучче зробиш, як даси їй хопти [1]) або трави. Корова дійна, добра — всі люди говорили. Та й мені дай що хлепнути, хоч борщу, або що, — сказав Матвій до жінки й пішов до хати.

Матвіїха не поспішала за чоловіком, бо знала, що він собі дасть раду й без неї. Вона вже наперед назбірала ціле рядно хопти та трави по берегах річки й стала годувати корову.

Матвій не чекав на жінку. Він знайшов у печі борщ, узяв кусень хліба й ту рідку страву справді „хлептав“ так, що аж на двір було чути. Однак коли після дороги ложка видалась йому замала, то він собі инакше порадив: він узяв вінці горшка між зуби й пив борщ ласо, перестаючи лише, щоб відіхнути та закусити хлібом. Матвій наївся — скільки можна наїстись голим борщем — і положився на постіль, що стояла у хаті в кутку, поклавши собі під голову одиноку брудну подушчину, яка в цілій хаті була.

А жінка годувала корову.

— Гей, стара, а їсть корова? — гукнув Матвій з постелі.

— Їсть, моя маленька! Та ще й напоїти треба бідненьку! — далась чути відповідь Матвіїхи.

Вдоволений Матвій лежав на постелі й ні про що не думав. Це були найщасливші хвилі в його житті, коли він собі лежав чи то в хаті, чи в лісі під сосною й пускав самопас свої думки, що без звязку кружили по його голові, а потім десь геть розходилися собі з шумом лісу, і його огортав твердий сон . . . Однак такі хвилі випадали йому рідко. Невсипуща праця, журба та клопіт за жінку й дітей допікала йому вдень і вночі.

Матвіїха взяла дійницю і стала доїти корову. Діти не відступали ні на крок і цікаво та жадібно слухали, як цвіркало тоненькими струмочками в дійницю молоко. За хвилину була повна дійниця,

---

[1]) Хопта — буряк.

а Матвіїха не тямила себе з радощів. Вона завела корову до хлівця, що був прибудований до хати. А діти слідом за нею . . . їм так і пахла молошна каша.

— А що, стара, дала корова молока? — спитав Матвій.

— Дала, дала, та ще й повну дійницю . . . добре молоко, густе . . .

— Вари кашу! — закомандував Матвій, лежачи на постелі, мов баша турецький.

Не було того звичаю в Матвіїхи, щоб варити молошну кашу в будний день. Така страва на неділю, на свято, а будні вона збувала аби-чим: борщем, бараболею, кашею на воді або на сироватці . . . Але нині вона сама чула в своїй душі якесь свято . . . Так довго не було в них корови, так довго діти й на очі не бачили ложки молока, а нині той жаданий гість обдарував їх з першого-ж разу цілою дійницею поживного нектару! . . . Чи-ж неможна нині зробити винятку? Так! Вона не дала собі два рази говорити, розіклала в печі вогонь і стала варити кашу. Діти стояли коло припічка й пильно дивилися в огонь, що жовтими язиками підлизував челюсти, дивились на горщик, що спокійно стояв собі при вогні, а найстарший хлопець притулив навіть крадькома палець до горшка, щоб дізнатися, чи вже гарячий. Та не пройшло йому це безкарно. Мати спостерегла його цікавість і пацнула його ложкою по руці та закричала на дітей:

— Чого стоїте коло припічка, як той гріх при душі? Хочеш одно з другим попектись? Не можеш вичекати хвилі?

Діти послухали, відступили від припічка, посідали рядочком на лавці під піччю й чекали.

Вогонь тріщав, каша зачинала кипіти, а Матвій лежав на постелі й ні про що не думав. Ні про що не думав? Дивне диво! Той щасливий стан душевний впроваджував його звичайно в сон, а сон обявлявся знов голосним хропінням, мов би хто різав пилкою соснову колоду. Нині-ж Матвій не спав. Він лежав собі тихо, зложивши руки навхрест, і водив по хаті очима . . . він ждав . . .

Нарешті прийшов кінець і жданню. Матвіїха відставила горщик від огню, поставила на столі миску й налила до неї каші, а молошна пара розійшлася хмарою по хаті. Діти кинулись до ложечника, й кожне взяло свою ложку, посідали за стіл і чекали батька. Але батько не йшов до вечері; він навіть не ворухнувся на своїм леговищі, бо йому конче хотілося, щоб жінка кликнула на нього, що вечеря вже на столі.

Матвіїха вистудила в маленькій мисочці кашу для наймолодшої дитини й посадила її з ложкою в руці на долівці. Дитина їла.

Аж тепер прийшла черга на всіх. Матвіїха взяла ложку для себе й для чоловіка і сіла коло стола.

— А ну, старий, вставай до вечері! — покликала вона чоловіка.

— Га? що? вже? — говорив Матвій, мов би спросоння, підводячись повагом з постелі.

Він мав вигляд ніби зовсім байдужний. Його неголене лице так і говорило: — „Ет, що мені молошна каша? все одно, що борщ... чи то я дитина?“ ... Тільки це дивно: чому він на перший поклик жінчин зараз устав з постелі? Та-ж звичайно жінка його сіпала, щоб добудитись до вечері, а діти тягнули за ноги ... Чому він перед тим, поки сів коло стола, зробив на собі три рази великий хрест і в пояс поклонився перед кашею, — коли перше він любив з привички тільки махнути кілька разів рукою по грудях, або здорово позіхнути й перехрестити рота? ... Діти цього не завважили, але жінка замітила, осміхнулась під носом і подумала:

„Дивуйся-ж тут дітям, коли старий — як дитина: аж трясеться за молошною кашею.“

Стали їсти кашу. Матвій ззів ложку, другу, третю, — смакує...

— Добра каша! — каже, — я вже давно таку їв!

— Добра каша! — жибонять весело діти, їдять.

Шість рук озброєних ложками бігає то до миски, то з миски, і шість тіней гойдається на стіні.

Ззіли все, що було в мисці.

Матвій подивився з-під густих брів на жінку.

— А ну, стара! Досип ще! То либонь не вся ...

— Досипте, мамо, досипте! — домагаються діти.

Але Матвіїха не досипала. Вона хотіла трохи подрочити свого чоловіка.

— Де вже тобі не вся? — каже вона, — і горщик вишкрябала! ... Коли хочеш, то заглянь ...

Матвій не поняв віри жінці. Він не даром водив по хаті очима, лежачи на постелі: він бачив кожний рух жінчин.

— Ет, не жартуй, не дури, та сип кашу! Коли їсти, то їсти!

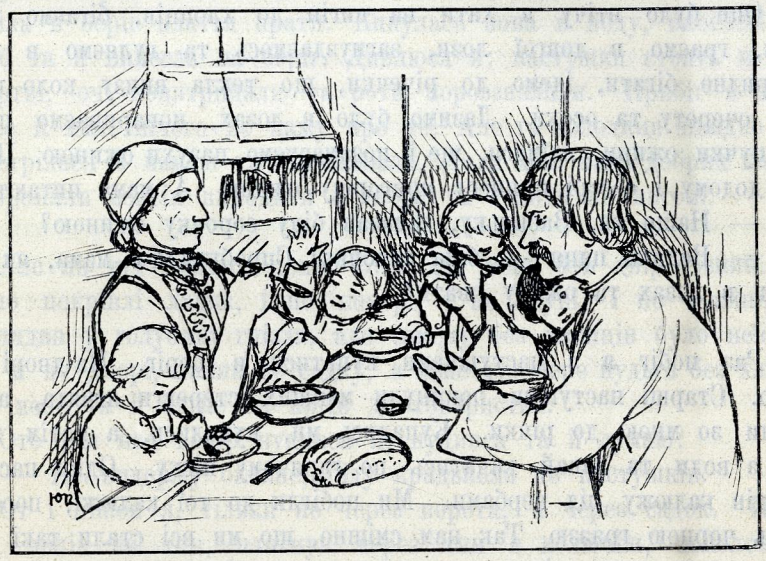
А діти й собі:

— Коли їсти, то їсти!

Матвіїха насипала ще повну миску каші, а сама сіла на долівці коло найменшої дитини, вишкрябувала горщик та годувала малого, а батько з старшими дітьми чистив з миски.

Коли вже зосталось тільки трохи на дні в мисці, Матвій положив ложку, обтер піт з чола й сказав:

— Ну, нагодувала-ж ти нас нині, мати, коли-б так все! Дай же, Боже, здоровля корові за те, що дала молока!

— Дай, Боже, здоровля корові! — повторили діти в один голос за батьком і кінчили вишкрябувати миску.

Матвіїха була дуже рада з того, що нагодувала всіх досита, але більшу частину тої заслуги вона приписувала не собі, а корові. То-ж зараз по вечері вийшла до неї подивитися, що вона там робить, „бідненька“ . . .

Ніч була тиха, погідна, на небі світили зорі, а корова лежала собі в хліві та ремиґала спокійно.

Тимофій Бордуляк.

26. Вітрогон.

Памятаю, мені було років шість або сім, як це діялось. Наша хата стояла сливе край села, вся обсажена вербами та тополями. За нею стелився до кінця села широкий вигін, де весною й літом пастушки пасли ягнята.

Дома не було мені з ким бавитись. Була в мене одна менша від мене сестра, але така вередлива та плаксива, що й гуляти з нею не було можна. Оце почнемо гратись, я торкну її чи зачеплю, а вона й починає плакати на всю хату та й зараз біжить до матері жалітись.

Нема мені дома з ким гуляти, а гуляти, Господи, як хочеться! Так було мене й тягне на той вигін. І побігати є де на просторі і з хлопцями гарно погуляти.

Оце було втічу з хати на вигін до хлопців, бігаємо навперейми, граємо в довгої лози, загнуздаємось та гуляємо в коней. А обридне бігати, ідемо до річечки, що текла внизу коло вигону серед очерету та осоки. Лазимо було в лозах, понариваємо прездорові пучки ожини, наїмося, ще й позамазуємо пазухи ожиною. Прийду було додому і сестрі принесу пригорщу ожини. А мама питають:

— Нащо ти, Василько, замазав білу сорочку ожиною?

— Велика цяця — біла сорочка! Спробували-б мама, як гарно лазити в лозах та ожину рвати!

Раз побіг я з пастушками купатися в беріг. На-дворі було душно. Старші пастушки покинули менших стерегти ягнята, а сами побігли зо мною до річки. Купались ми, купались, а потім вискочили з води та давай качатись по гарячому піску. Один пастушок наглядів калюжу під вербами. Ми побігли до тої калюжі, пообмазувались чорною гряззю. Так нам смішно, що ми всі стали такі чорні. Я знав, що мама мені за цю мазанину дали-б на закуску зо дві або зо три кислиці, але все таки обмазався увесь гряззю, навіть лице й лоба обмазав.

В березі стояв човен. Хлопці повлазили в човен та давай стрибати з човна в воду на бік, де було води по пояс. Я дивився, дивився та й думаю:

— Ви стрибаєте в воду, як маленькі, а от я так скочу, як скачуть парубки з каменя або з гаті в воду.

Розігнався я з берега, перебіг по човну та плиг у воду з самісінького носа човна на глибиню! Хотілось мені почванитись перед хлопцями, та я й не знаю, де та сміливість узялася. Скочив я в воду; думав, буде мені по шию, але чую, що ногами дна не дістаю та все потопаю глибше. Плавати я ще не вмів, та й ніхто з нас ще не вивчився плавати. Я пригадав тоді вперве, що люди топляться в воді, і в мене в душі похололо. Черкнувся я ногами об дно, чую, несе мене вода вгору. Я вирнув, глянув на світ, бюся руками й ногами

та й крикнув, що було сили. Але чую, я знову потопаю, знов пірнув під воду. Тягне мене на дно, неначе руками. Вже мені дух вода забиває, вже мені важко дихати. Я роззявив рот і хотів дихнути, а вода пішла в рот, і я пю її. Я зрозумів, що топлюся, що я тут сяду на дно та й не вирну більше на верх води, тут мені буде смерть. Я знов черкнувся об дно: почав борсатись у воді. Чую, вода мене знов винесла наверх. Я липнув очима, побачив світ і знов крикнув. Мабуть на моє щастя саме тоді нагодилась якась молодиця, прийшла в беріг плаття прати. Кинулась вона в воду, вхопила мене за чуб та й винесла на беріг. Дивлюся я: пастушки стоять ні живі, ні мертві, очі повитріщали та роти пороззявляли. Прибіг я додому та вже й мамі нічого не кажу про те. Але та молодиця швидко після того стрілася з мамою та й розказала. Дали мені мама добрих кислиць і заборонили зовсім виходити з двору та гуляти на вигоні.

Але як тут всидіти дома, коли для мене був двір тісний. Вже я й по покрівлі лазив, і по коморі, і по клуні, і по стайні, вже й заглядав у голубині гнізда, але самому без хлопців було невесело. Бігав я по дворі, ганяв по садку, а мене все бере нудьга без хлопців. Тягне мене та й тягне на вигін до товариства.

Ото раз над вечір нудився я, нудився та й думаю:

— Не видержу більше, піду крадькома до пастушків.

От і пішов я, тільки не через ворота, а через садок. Перебіг садок, виліз на тин, плигнув через тин в колючки, поколов собі ноги, набрався репяхів, як та вівця, а далі дременув на вигін, що було сили. Біжу я, дивлюсь — ягнят не видно і пастушків нема. А далі думаю, що пастушки погнали ягнята на кінець вигону. Прибіг я — і там нема пастушків. Я побіг шляхом по-під високим житом, що вже викидало колос, а поперед мене біжить чубата посмітюха та так недалечко від мене. Мені здавалось, що вона молоденька, і я її зловлю руками та й принесу сестрі на гостинець. Що добіжу до неї, то вона перелетить далі на два кроки по-над самісінькою травою. Я знов за нею, а вона від мене: неначе дражниться зо мною. Біг я, біг, а посмітюхи не вспіймав. Коло невеличкого мосту вона схопилася з місця і полетіла в жито.

Добіг я до мосту. Коло мосту так гарно та зелено. Під мостом дзюрчить малесенька річечка по камінцях. По-над річкою зелена трава. Я побіг до річечки, вглядів камінці, кидав, кидав ними в воду, а далі задумав загатити гребельку і зробити ставок та й почванитись потім перед хлопцями: дивіться, яке я диво вчинив. Загатив я гре-

бельку, вода спинилась, стала і почала розливатись на зелені бережки. Я проробив посеред гребельки спуст для лотоків. Отут, думаю, поставлю млин та ще як би так зробити, щоб він крутивсь і ще й борошно мололось, як у млині, — ото хлопці з дива очі повитріщали-б на мій млин. Я глянув під міст, а там так чудно якось, неначе в хаті: і дві стіни по боках і стеля зверху і неначе двоє здорових дверей — одні проти других. Я пішов під міст, ліг на мягкій траві та й задивився на струмочок, як він булькотить, переливаючи воду з камінчиків на камінчики. Я дивився, дивився, роздивлявсь. Так мені чудно, бо я ще зроду не був ніколи під мостом. Лежав я, пацав ногами, думав, як мій млинок буде молоти, а з-під млинка буде борошно сипатись у маленький мішечок та й не счувся, як і заснув.

Вже й сонце зайшло, а я сплю. Як прокинувся я, то вже почало на світ благословитись. Розкрив я очі та й лежу, а мені здається, що я лежу в себе дома на ліжку та чогось прокинувся вночі чи що. Тільки глянув я на один бік, передо мною якесь здорове вікно сіріє, таке здорове, що в нього чоловік сміливо увійшов би, не схиливши голови.

— Що це таке! — думаю я, — чого це наше вікно за ніч стало таке велике?

Я чув, як батько недавно говорив, що нашу кімнату будуть розкидати та переставляти наново.

— Може це майстри за ніч встигли вже розібрати стіну, — думаю я, лежачи.

Коли повернув я очі на другий бік — і там сіріє таке саме здорове вікно.

— Що це за оказія сталася за ніч! — думаю я.

Лапнув я під собою, щось мягке підо мною, неначе кожух; а я памятаю, що мама не стелила мені кожуха на ліжку. Дивлюсь я вгору, стеля чогось чорна, неначе обмазана. То, було, коли не прокинусь і гляну на стелю, то вона все біла літом, а зімою сіра, а це чогось стала зовсім чорна. Ото лежу я та спросоння собі це все думаю, коли прислухаюсь, коло мене близько щось дзюрчить, неначе річечка тече по камінцях: кап-кап, ляп-ляп, дзюр-дзюр! Зовсім річечка шумить.

— Що це за диво! думаю я, — де-ж це в хаті взялась річечка та ще й неначе через хату близько від мого ліжка.

Вже я трохи й прочумався, та все лежу, прислухаюсь, чи не заговорять десь у другій кімнаті мама, чи не крикнуть десь тато.

Коли чую, хтось ніби по стелі іде й бубонить. Я прислухаюсь і виразно чую: „Господи помилуй, Господи помилуй, Господи помилуй. Слава Отцю і Сину і Святому Духу, і нині і присно і во віки віков, амінь. Отче наш, іже єси на небеси . . .“ це мабуть батько встав та голосно Богу молиться, бо мій панотець мав звичай вранці молитись голосно, ходячи по кімнатах. Але-ж, думаю я, чого це він виліз на горище Богу молитися! Або може то наймит ходить по горищі та голосно Богу молиться.

— Це не тато, — думаю я собі.

Коли тут щось як загуркотить! Як затріщить стеля! Чую на свої уха, що попереду застукали кінські копита, а за ними покотився віз, а дошки в стелі аж лущать.

— Ой, Боже мій! Що-ж це за диво! Хтось по нашому горищі кіньми їздить! І як воно туди виїхало кіньми та возом? Ой, ще стеля завалиться та й мене вбє! — блиснула в мене думка.

Та при тому як скочу з ліжка на ноги, аж . . . і скакати не було куди. Вже трохи розвиднілось, і до мене вернула память. Я в одну мить пригадав, що я під мостом і як я туди заліз. Тільки ніяк не міг вгадати, що тепер на-дворі: чи вечір, чи ранок, чи вдосвіта.

— А може я оце заночував під мостом . . . лежав і спав тут вночі? — майнула в мене думка.

І чогось мені зразу стало страшно і містка і тої ночи.

Як дремену я з-під моста та мерщій на горбок та на шлях. Дивлюсь — шляхом іде чоловік та як крикне: „Дух святий при нас! Ой чорт!“ — та як дремене назад! аж курява за ним піднялася. Біжить та хреститься, а я за ним біжу та кричу! Чоловік біжить і собі кричить до того чоловіка, що тільки що переїхав через місток:

— Потривай, підожди! Дух святий з нами! Чорт з-під містка!

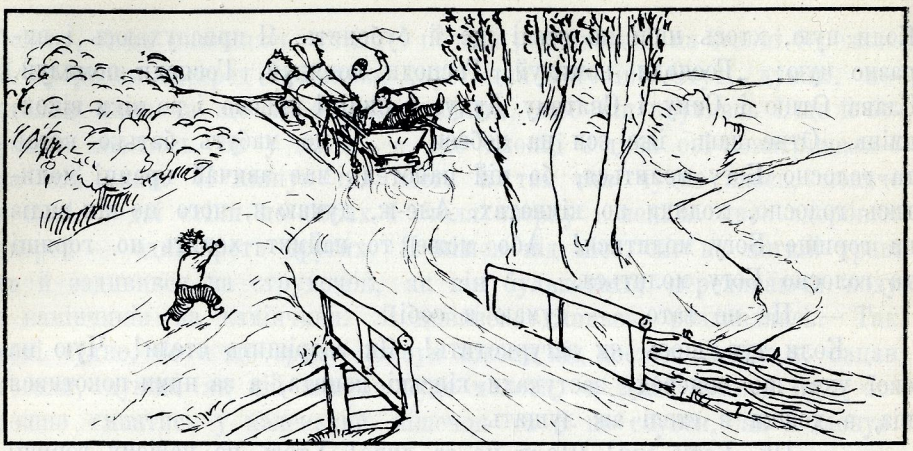
Чоловік спинив коні. Я біжу та кричу:

— Потривайте, дядьку, дядьку, дядьку!

А чоловік каже:

— Еге! нечиста сила, а ще й дядьком зве. Який я тобі дядько? Нехай Бог боронить і заступить від такого небожа!

Скочив чоловік у віз, аж ноги задер у возі з переляку. Батіг свиснув. Віз покотився, лишився я сам серед шляху. Іду шляхом за возом та й плачу. Зайшов вже далеченько, бо мені неначе памороки відбило, але сльози перестали литись. Я став та й роздивляюсь, куди це я зайшов. Дорога повилася далеко-далеко між житами, а далі піднялась на гору та й сховалась у ліс. Глянув я на ту гору та й здо-

гадався, що я йду не в село, а відходжу од нього. Я озирнувся назад і глянув на село. Село мені здалося ніби не наше, бо з цього боку я ніколи й не бачив нашого села, а коли може й бачив, то не доглядався. Дивлюся я, від шляху повертає між житами втоптана стежка просто до хат. Я повернув тою стежечкою та й неначе пірнув у жита.

Йду я тою стежечкою, як у лісі. Мені нічого не видко, тільки небо синіє надо мною. Коли гляну, проти мене йде молодиця. Вгляділа мене та як крикне:

— Ой, Боже мій! Дух святий з нами!

Повернула назад та як дремене! тільки жито за нею слідом зашелестіло. Вона біжить, а я й собі біжу за нею, радий, що стрів живу людину.

— Дядино! дядино! тітко! — кричу я до молодиці, а вона біжить і не оглядається. Що це таке зо мною сталося, що мене люди жахаються та втікають від мене! Переночував під мостом та неначе й сам чортом став, коли від мене люди відхрещуються.

Вийшов я з жита, перебіг через шлях та й пішов улицею по селі. Дивлюся, молодиця вбігла в двір та й ускочила в сіни, ще й двері за собою причинила. Я й собі пішов до того двору. Коли як вискочать з двору дві собаки та як кинулись до мене. Я махаю руками, вони капосні от-от вхоплять мене за руки. Я з переляку видерся на тин, сижу та й душі в собі не чую. А собаки аж на тин скачуть, але до мене не дістають. На моє щастя відчинились сінешні двері і звідтіль вийшла старенька бабуся, а через поріг боязко виглянула й молодиця.

— А хто ти такий? — питає мене бабуся.

— Я Василь, — кажу я до баби, — обороніть мене від собак.

— Чий же ти, хлопче? — знов питає баба, а сама коли-б тобі з місця рушила.

— Я економів, я Василь, — кажу я та плачу. Бабуся взяла ломаку, щось пошептала, перехрестилась та й прогнала собак і зняла мене з тину.

— Ой, Боже мій, як воно мене налякало! — обізвалась молодиця, — я думала, що русалка грає в житі та за мною гониться.

— Чого це ти, аж сюди забрів та дражниш собак удосвіта? — питає мене баба.

— Та я ночував під мостом, — обзиваюсь я до баби.

— Під мостом? Оце диво. А чого-ж ти туди заліз? — питає баба.

Я розказав бабі про свою біду. Вона взяла мене за руку та й одвела додому. Як прийшли ми додому, вже сонечко викотилось із-за верб.

Тільки що ми увійшли в двір, десь узялись мама на ґанку, прибігли до мене та й обняли мене. Я боюсь, аж трушуся, жду кислиць, а мама плачуть.

— Що це за диво якесь трапляється мені? — думаю я.

— Де ти, Ганно, його знайшла? — питають мати в баби.

— Приблукався він до нашого двору оце вже світом, а молодиця наша вгляділа його в житі та й утікла від нього; вона думала, що то русалка гуляє в житі. Мабуть грався вчора ввечері та й переночував там, — каже баба.

— А ми тут цілісіньку ніч не спали, шукаючи його, — говорили мама з слізьми на очах. — Тато з ліхтарем обійшов увесь вигін, оглядів усі рови, обійшов чагарник. Ми вже думали, чи не втопився він часом, купаючись із хлопцями, і оце з світом послали з волоком людей, щоб зайшли в тих місцях, де вони купаються та хоч витягли його з води. А я цілу ніч ні на волос не спала і очей не стуляла через оцього вітрогона.

Я слухаю, що мати розказують бабі, та й постеріг, якого я клопоту задав матері та батькові. Мені стало ніяково. Я не знав, де й очі діти, та вже дивився собі на ноги, замазані грязею.

Подякувала мама бабі, пішла в пекарню, винесла хліб і дала бабі, а мене все за руку держить та за собою водить.

От і тато вийшов. В мене і в душі похололо. Одначе тато вийшов веселенький і тільки сказав:

— А де це ти, волоцюго, бродив цілу ніченьку, що й дома не ночував? Де ти ночував?

— Під мостом, — насилу стало в мене сили обізватись.

— Під мостом! — аж крикнула мати, а за нею наймичка, і обидві вони перехрестились. Батько засміявся на всю кімнату.

— Чого-ж ти туди заліз? — спитала в мене мати.

— Гуляв та й зайшов під місток та й заснув там, — кажу я.

Полаяв мене батько за сніданням, посміявся з мене та й заборонив мені купатись у річці. Мені було дуже ніяково. Я почував, що вчинив провину, наробив клопоту мамі й татові. Після снідання я вискочив на двір, сів на ґанку, а мені все якось погано на душі. Але налинули до ґанку голуби збірати просо. Я побіг у стайню, заглянув у кошіль, дивлюсь, голуби знеслися. Я став такий радий, що зараз забув і про місток і про собак, як усяке лихо забувається на світі.

Іван Нечуй-Левицький.

27. Дідусь.

— Прошу єґомостя!

— А що там?

— До хворого. Чоловік чекає.

— Най іде до дяка, щоб церкву відчинив і приладив, що треба.

Служниця зачинила двері і чути було, як у кухні повторяла панотцеві слова.

За малу годину вулицею з церкви в село пішло двоє людей. Вони потопали в морі білої мряки, і один другого майже не бачив, так що прохожі, тільки почувши дзвінок, ставали навколішки, як це годиться, коли священик іде з Паном Богом.

На-дворі був осінній приморозок; сельське, як тісто в діжі розмішане, болото стялося і світило брудними хрусталями. Під ногами вони ламалися і видавали легенький хрупіт. Панотець почув холод і скорив, дяк собі поспішав і що третій-четвертий крок дзвонив. Так перейшли довжезну вулицю, аж опинилися за школою біля керниці.

— То тут! — озвався дяк.

— Тут? — повторив священик і відчинив ворота.

Його здивувало, що на подвір'ї було зовсім тихо. Ніхто не вийшов назустріч, не було сусідів, свояків, сельських лікарів і лікарок.

— А може то не тут? — спитав панотець дяка.

— Ні, таки тут, старий Скрегота хворий. Я-ж знаю.

— Ну, як так, то ходім! — І вони увійшли в хату. У хаті тиша. Пусто, як вимив. Тільки постіль лежить розкрита, але недужого нема.

— Гей, є тут хто? — крикнув дяк, заглядаючи до кухоньки, комори і до світлиці. Ніхто не відповідав, тільки кури озвалися на поді.

— Нема що. Підождімо . . .

Сіли на лаву і чекають.

А тут і сонце засвітило, і мряка вже піднеслася вище хлопа. Сидять і ждуть, коли чують, на дворі якийсь крик: „Ацю! Ацю!“

Вийшли на поріг. Старий дідусь, босий, простоволосий, вганяв за годованими підсвинками і намагався їх намовити, щоб зайшли до кучи. Але годованці, немов насмівалися з безсилля та неповоротности старого, бігали собі по цілому подвіррі і видко мали велику охоту заглянути в город, що був забезпечений невисоким плотом і ворітцями з ріща.

— Ацю! Ацю! — кричав старий, блендаючи худими ногами. — До кучи!

Панотець дивився якусь хвилю, а там і став непокоїтись.

— А що то ви собі думаєте! Посилаєте по мене, не знати нащо і пощо? Хто у вас хворий?

Старий подивився на панотця і кивнув головою:

— Та то я, прошу отця духовного, то я вмираю.

Панотцеві було того забагато.

— Що то ви собі жарти з мене робите, чи що? Вмірає і за безрогами бігає по цілому обійсті!

— А як-же, прошу отця духовного? Як вийшли, то треба загнати. А то пішли-б у город або до сусіда. Ацю!

Хто знає, як довго були-б тривали ті перегони, коли-б не дяк. Він поставив дзвінок і червону ліхтарню на порозі, а сам взявся помагати старому.

Годованці, як побачили таку поважну підмогу, зайшли зараз до кучи. Дідусь ще раз накричав на них і запер дверцята на грабовий кілок.

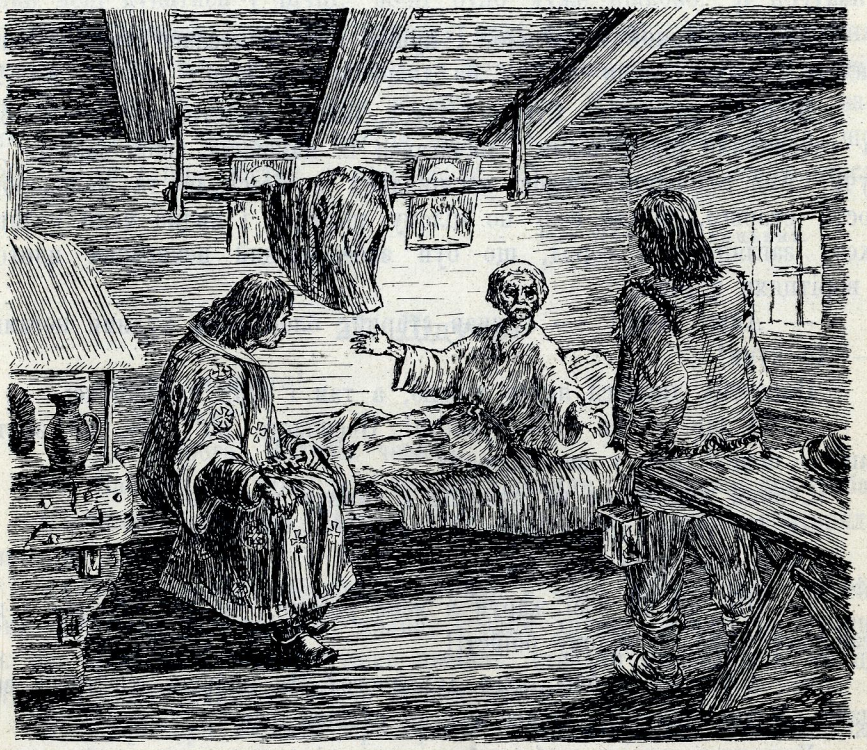
Аж тепер підійшов до панотця і поцілував його в руку.

— Най отець духовні будуть вибачні і на мене не гніваються! Але звичайно, вийшли, так треба загнати.

Панотець змяк. Гніватися не міг, бо мав серце добре і до людей прихильне, а втім — гніватися не було й защо.

— Я не гніваюся, — озвався лагідно, — але все таки трудити мене, коли нема потреби, то несовісно. Ви-ж такі здорові, що в неділю сами до церкви прийшли-б та висповідалися.

— Ох, Боженьку мій! Де там у неділю! Де! Я ось хто знає, чи до полудня дочекаю. Я лиш насилу жду вас. Так мені Боже, що насилу!

— Добре насилу, — погадав собі панотець, входячи в хату...

Старий пішов до комірки перебратися в чисту одежу. За хвилю вийшов чистий і причісаний. Панотець не спішився. Не бачив потреби. Йому хотілося побалакати з дідусем, що був смертельно хворий і проте бігав по подвіррі за безрогами.

— А давно ви нездужаєте? — спитав панотець, сідаючи на ослін.

— О здавна, здавна. Ніби так, боліти — то мене ніщо не болить, але сила кудись поділася. Нічого її в костях не чую. І в грудях чогось так холоне. Виразно смерть.

— Ну, і як-же, нікого у вас нема? Сами сидите, як пустельник? І здоровому самому нудно, а не хорому.

— Та я не сам, прошу отця духовного, є в мене діти; добрі, добрі діти. Гріх був би нарікати.

— Добрі, а за старого не дбають.

— Дбають, отче духовний, дбають. Ще й як дбають! Сьогодня ніхто з них з хати не хотів вийти. Обступили мене та й плачуть. Але я кажу: чого тут плакати? Йдіть кожне до свого, мене не пильнуйте, бо ніхто мене не вкраде; а як маю вмірати, то й так умру, без вас. Ти, Гриньку, кажу до старшого сина, йди на Змийну. Рілля готова, давно час сіяти, ану-ж прийде похорон і знов відтягнеться, а тут уже і приморозки потягають. А ти, кажу дочці, йди до міста та накупи, чого треба. Знаєш, прийде що до чого, то в наших Жидів удвоє дорожче. Невістку я послав на друге село, щоб дала знати своїм, а зять пішов до отця духовного та мав поступити до теслів. Так лежу я сам, коли чую, підсвинки вийшли. Треба загнати. Підвівся я та якось, славити Бога, загнав. А отець духовні най не гніваються на мене, бо я таки направду хорий. Дуже хорий.

Він поцілував панотця в руку вдруге і впевняв про свою хворобу.

— Ну, як-же, і вам не прикро самому? — питав панотець.

— І не лячно? — додав від себе дяк.

— А чого-ж би лякатись? Нікого не вбив, нікому віку не вкоротив, не обікрав. Пережив своє та й забіратись. То так, як той робітник. Зробить роботу та й додому. Та чи то мені не час? Уже другий місяць, правду сказати, хліб святий марную. Десь та сила втікла, нічого не годен робити, а задурно хліб у дітей їсти якось не добре. В горло не йде. От славити Бога, що кінець. Чого мені боятись? Дітей випровадив на люди, вивінував, розуму навчив, та й чого більше треба? Нема мені нічого боятися.

— Можемо починати, — обізвався священик, зворушений словами старого.

— Починаймо в імя Боже, — відповів дідусь і перехрестився тричі.

*

Що лиш панотець вернувся додому і забірався снідати, як із дзвіниці озвався дзвін: бам, бам, бам!

Старий Скрегота помер.

Богдан Лепкий.

28. Вдома.

Помалу скриплять вервечки . . .

Ай нуй-нуй-но, котино,
Засни, мала дитино . . .

В кутку перед іконами тріщить, мов жива, червона лямпадка, колихаючи тихими тінями, як завісочкою над ликами святих: то одкриє, то знову запне. На скрині блідо горить низенько прикручене світло. В кочергах під припічком і по всіх темних закутках притаїлись, сумуючи, діди. На полу стиха тіпає колискою хлопчик Петько і в задумі дивиться поверх колиски великими темними очима.

Коля, меншенький, лежить на полу, уткнувся лицем у подушку і, плутаючись у довгій сорочці, повагом молотить у два ціпи дрібними ніжками, бубонить щось сам до себе.

Дивно в хаті — і чудно й радісно.

Чудно, що тепер глуха ніч, а в їх горить світло, і вони, малі, сами вдома; що серед ночи вмивалися вони холодною водою з крашанками, в нові сорочки виряжались.

А радісно, що в хаті у їх — як у вінку; на столі новий килим, по стінах скрізь червоніють рушники, аж в очах од них темно. Долівка, піч, лавки — все вимите й вимазане. Проте треба їм тихо сидіти, не пустувати: вони стережуть домівки . . .

— Поле, поле зелене, а по ньому квітки-квітки! — розказував Коля, що мерещиться йому в заплющених очах; летять зірки — жовті, червоні, блакитні, та все рядками, а тепер засіки, а в них жито сиплеться, сиплеться, сиплеться . . .

— Цить, Колю, а то Горпинку збудиш, — обізвався до нього Петрик. Коля примовк і ще глибше уткнувся в подушку. Петько перестав колихати й схилився на бильце.

В колисці зо сну заквикала дитина; Петько знову схопився за вервечки.

Аа нуй-нуй-нуй, коточок . . .

Коля довго качався по постелі, перекидаючи ногами, далі задивився у вікно й затих.

Через вікно долітали здалеку дрібні передзвони.

Коля відразу схопився на ноги, підняв подол сорочки й почапав по полу до Петька. Схилився до самого вуха й страхає пальчиком.

— Цить, Петько! — потайки шепоче йому, — бо отам ходить злодій, кричить: чуйте, кури, чуйте, гуси . . .

— Мовчи, — спинив його Петько, — ось скоро паску привезуть. — Далі укрив дитину й пересунувся до вікна.

— Йди, Колю, будемо виглядати! — Коля подибав до нього.

Притулились головками до шибок і стали приглядатись. Видко було шлях, обсажений вербами, леваду й зоряне небо. Ізсунули головку до головки й стиха гомонять.

— Он бач, Колю, — показував Петько на купку зірок у небі, — ото немов груша на нашому городі, а то чоловік робив у полі клуню, закопав сохи, а обгородити забув.

— Де-де? — приглядається Коля.

— А отам, де просторо . . . А он . . . дивись, дивись, Колю — он панна з відрами . . . Бачиш?

— Петько! то наша мама! — зрадів Коля.

— Ні, то тільки зірки.

— Ні, то мама! — запевняв Коля. Петько замовк.

— Кажи, Петько, то мама? — допитувався Коля й лагодився вже заплакати.

— Ну, годі, не плач — то мама, — погодився Петько.

Коля засміявся.

— То її Бозя послав води брати до колодязя? . . .

— Еге, — кивнув головою Петько.

— Вона прийде через поле до нас?

— Не прийде, Колю.

— Ні, прийде!

— Вона нас не бачить.

— А ми її гукнемо. Петько, давай гукати маму! Мамо! — крикнув Коля, піднявши очі в небо.

— Не кричи, Колю! — спинив його Петько, — маму треба кликати тихенько. Треба так казати, — Петько покірно звів очі до неба й самими тільки устами, мов крізь сон, почав кликати: мамо, йдіть сюди!

— Мамо, йдіть сюди! — ще тихше казав за ним Коля.

— Це ми Петя і Коля . . .

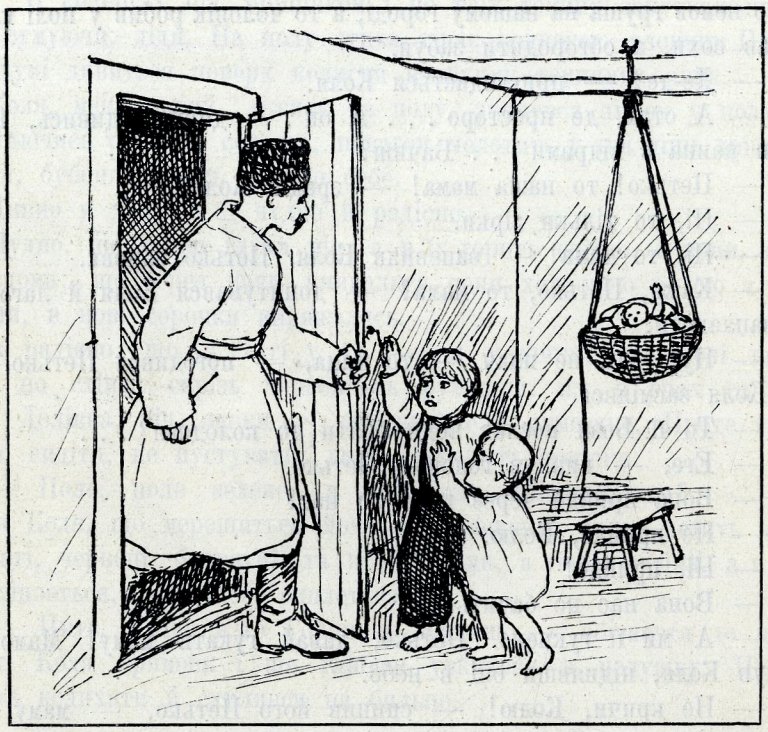
— . . . Петя й Коля, — оддавалося, як тихий шелест листу.

І тільки так заговорили хлощі, все небо немов справді перемінилося перед очима: ожили на ньому срібні звірі, будови, дерева, а між ними найясніша на все небо — їх мама з відрами. І тихо там, тихо, гарно . . .

— Ідіть, ідіть! — голосніше кликали хлощі, бо вже наша друга мама ваші хустки й спідниці поносила, намисто продала, а тато нас не жалує, а вона їсти не дає, гуляти не пускає, а все, щоб дитину гляділи . . .

— І бє . . . Ма . . . мо . . .! — заплакав відразу Коля.

А мама мовчить. Вирядилась у небі срібною мережкою із зорь, запишалася, не чує їх, немов чужа.

Пекучий жаль дитячий обгортає хлощів на таку привабну, але нежалосливу й погордливу маму. І, вже не здержуючись, вони обливалися слізьми і з докорами, перебиваючи один одного, поспішали розказати їй свої сирітські кривди. В колисці прокинулась дитина. Незабаром у хаті було повно плачу. Плакав Петько, тіпаючи колиску, плакала дитина, плакав Коля біля вікна, схиливши голову на лутку.

А в сінешні двері щось стукало . . . тихенько, з осторогою, щоб не сполохати.

Хлощі почули.

— Мамо! — з криком радости кинулися обмарені діти до дверей. В одну мить защіпка злетіла з залізного гачка.

В хату увійшов дядько Михайло, ласкавий і смутний.

— Що у вас тут таке? . . . Полякалися чого, що крик зняли? — спитав він дітей.

Хлощі держалися за його поли й мовчали.

— Мама . . . не йде, — промовив Коля й схлипнув.

Дядько помовчав, і його очі понялися слізьми.

— Не йде — ото горенько, — промовив він щиро. — Ну не плачте: я оце зустрів вашу маму в переліску: вона ось вам крашанки подала, — і дядько дав їм по крашанці. Хлощі й вірили й не вірили, а їх очі помалу почали загоратися тихою радістю.

А дядько сів на лаву, меншого взяв на руки, а Петька посадив поруч і став їм довго розказувати про маму. Казав, що мама їх не забула, що вона дивиться на них з неба, Бога за них благає, щоб дав їм долю щасливу. Казав, що коли вони плачуть, то й вона там плаче.

Хлощі прищулились, як пташенята, слухають. А дядько все розказує, розказує, а сльози котяться по його смуглявому, вітром запаленому, обличчі.

А десь дзвони серед ночи гудуть-гудуть. Замовкнуть — прислухаються та й знову загомонять, немов розказують про те, що там почули.

С. Васильченко.

29. Старий Максимець.

В одному селі жив собі чоловік на ім'я Максим, уже старий, і був він у всіх у повазі. Про нього казали всі: „Е, старого Максимця не обдуриш!“ І сам він те саме казав, бо покладався на свій розум. От якось поїхав Максим на ярмарок і забаглося йому купити жінці на кожух зайців. Пішов торгувати по крамницях та все йому здається, що купці задорого правлять у нього — мов змовилися. Перебравши багато крамниць, він нагадав ще одного купця, в якого не був, і там гадав дізнатися про правдиву ціну. І думав він, що купець не обдурить його, коли він спитає про ціну так собі, не торгуючи. Підійшов він до того купця та й питає:

— А де ви, пане купець, купуєте ці зайці?

— У Москві.

— Аж у Москві? А почому платите?

А купець бачив, що Максимець перейшов уже всі крамниці, та зараз і догадався, куди він прямує, та й каже:

— По коні.

— Гм!

І пішов Максимець від купця та, йдучи додому, міркує: бач, які ті купці! Шкірки по коні, а вони загадують по пять або мало без пять. Хитрі-ж вони, та мене їм не перехитрити!

От повернув він додому та й почав намовляти двох своїх багатих сусідів, щоб зложитися і поїхати в Москву по зайці. Запевняв Максимець, що ціну він добре знає, його не ошукають, а вернувши, можна вдвоє так продати та й заробити чимало. Порадилися господарі проміж себе і згодилися. Зібрали гроші, зложили в скриньку і віддали Максимцеві, бо його зробили своїм скарбником. А сами як слід зібрались у дорогу: насушили сухарів, взяли сала, пшона, муки, ще там чого; запрягли воли і, здаючись зовсім на Максимця, потягли помалу в Москву по зайці; на Максимця вони покладалися як на камінну гору.

Підїхали під Москву, випрягли воли на попас, а сами стали радитись, як краще повести діло, щоб не розгубитись. Стало на тому, що Максимця лишили на попасі стерегти волів та скриньки, а сами пішли вибірати та торгувати. Зостався Максимець один, а тут люди сюди й туди раз-у-раз вештаються. Думає собі Максимець: краще сховати гроші десь далі. Та зняв скриньку з воза, сів на неї біля вогню і, поглядаючи на волів, варить куліш.

На той час де й не взялись дурисвіти-мантії — а їх багато в Москві — та такі штукарі, що й не приведи Мати Божа! Занюхали зараз наших земляків, що, як і звідки, та й погадали, що тут і поживитись можна. Частина їх зараз і попленталась за господарями, що пішли торгувати, а инші все зближаються потроху до Максимця та випитують його, що він за чоловік. А Максимець не вірив їм та, не маючи охоти довго з ними розмовляти, гадав одчепитись од них одразу:

— Йдіть собі, куди йдете. Я знаю, що ви Москалі, та старого Максимця не ошукаєте!

Але таким словом Москаля-мантія не проженеш. Вони пішли собі, але зараз таки вернулися назад і пристали знов до нього. А тим часом господарі Максимцеві ходять собі по крамницях та торгуються з купцями, запевняючи їх, що зайці в Москві по коні,

бо так казав старий Максимець. Кущі по коні не беруть; мусіли наші цілу Москву церейти, але всюди ціна не та, що казав Максимець.

А мантії що-хвилини то вертають до Максимця, то йдуть геть; і що не доказували вони з бідним Максимцем: то моргають на нього, то перекривляються, то глузують, то підбіжить хто з них, покаже язик та й дражниться. А там у одного вже й колода готова — саме така, як Максимцева скринька з грішми, що на ній сидів.

Ні лайки, ні замірювання Максимця нічого їм не вдіяли: він заміриться — утічуть, а там зирк! — знов ідуть і дратують його, а він усе сидить на скриньці та розправляється з ними. А далі вже так роздратували його, що він вхопив бучка, скочив до них та замахнувся на одного. Але той відхилився набік, а тим часом инші хутко висмикнули з-під Максимця скриньку, підкинули на те місце колоду, а самі навтікача. А він і сів собі, радіючи, що позбувся навіжених мантіїв.

Тим часом справилися і його господарі. Вони обійшли всі крамниці, але нігде не дали їм шкірок по Максимцевій ціні. Врешті надибали одну крамницю, де підкинули трохи до Максимцевої ціни і звеліли нести шкірки за собою до Максимця за місто. Максимець і тут не годився з ними і довго не вірив, що нема шкірок по коні, торгувався ще немало, але вкінці мусів уже згодитися. Піднявся з місця, витягнув з кишені ключ на мотузку і хотів лізти до скриньки за грішми . . . коли зирк! замісць скриньки лежить колода. От Максимець тоді й каже:

— От, прокляті моргачі! Цілий день моргали, а увечері насилу скриньку вкрали!

Народне жартівливе оповідання.

30. Лінива.

То були собі чоловік та жінка і мали одним одну дитину — дочку. Люди заможні, а дитина вдалася гарна та втішна; вони давай її пестити. Вони пестять, а дитина росте; виросло, не навчилось ніякої роботи, опріч танцювати. Коли прийшлось уже й до людей, так вони, порадившись, бачуть, що сами винні, та й кажуть женихові:

— Ми свою дитину наділимо всим добром, тільки щоб вона в тебе нічого не робила, бо вона нічого не вміє.

Ото поткнувсь один, поткнувсь другий, але на таку умову не пристають. А далі батько побачився з приятелем та й розговорились:

— А що, — каже, — товаришу, у тебе дома дочка — вже пора заміж, а в мене син жених — чи не будемо сватами?

— Чому? — каже. — Тільки умова така, щоб моєї дочки не силувати до роботи, бо вона нічого не вміє.

— А як навчиться? — питає женихів батько.

— Добре, — каже батько дівчини, — тільки з тим, щоб її не силувати, бо вона буде на мене плакати.

А той подумав та й каже:

— Добре, давай руку, — нехай Бог помагає!

— Ну, присилай старостів!

Посватались, дівчина згодилась; відгуляли весілля, може й тиждень їздили від одного до другого, — гуляють та гуляють, сказано, люди заможні, а нарешті вже й годі.

Рано вставши, батько порядкує: одного сина туди, другого туди, третього теж, невісток теж, дочок теж — розпорядив усіх, собі роботу знайшов, стара мати теж щось узяла робити, дочка взяла варити обідати, і друга до якоїсь роботи взялась, а молода невістка сидить — ніхто їй нічого і вона нікому нічого. Коли пора вже була обідати, сходяться всі, сідають за стіл: батько питає кожного, хто що зробив? Усякий за себе відповідає, а одна дочка мовчить. Батько до неї:

— А ти, доню?

— Я, тату, нічого не робила, — відповідає.

— Ну, то вже-ж ти знаєш порядок, — батько каже.

Вона одійшла від столу, сіла на лавці коло мисника (тоб-то коло порога) та й сидить, а молодої невістки не питається ніхто, вона сідає, обідає.

Пообідавши, знов до роботи. На вечерю сходяться, знову тим же порядком батько розпитує. На цей раз уже друга дочка нічого не робила — остається без вечері. Молода невістка придивляється і прислухається (звичайно, як нова людина в семї), а далі й питає потихесеньку якоїсь ятрівки чи зовиці:

— Як це воно, серце, у вас діється, — чи воно все так буде?

— Так, — каже, — сестрице.

— А чом же мене за роботу не питають?

— Бо ти, — каже, — серце, у нас ще гостем.

Ну, минув ще день, може й другий, уже й мати зоставалась без обіду, чи там без вечері, — молода невістка дивиться на

все те (не знає, що то в них намова), а далі, вставши рано, питає матері:

— Що-б я, мамо-серце, робила?

— Візьми, доню, — каже мати, — віничок та повимітай хату та сіни.

Взяла молода, повимітала. Геть, геть, сходяться до обіду. Батько розпитує кожного, а вона бачить, що її не питає, та й сама обзивається:

— А я, таточку, хату та сіни повимітала.

— А, моя дитино кохана! — каже батько, — я тебе й не питаю. Я знаю, що ти доброго роду, розумного батька й матері, ти часу не змарнуєш, тим я тебе не питаю.

По обіді всі до роботи, молода знов питає матері, що робити, мати посилає води принести відерцями. Принесла вона. Перед вечерею батько пожалував, поцілував у голову. На другий день теж щось зробила, на третій теж, а далі помалу-помалу — уже й обідати наварить, а далі за приводом уже й хліба напече. Сказано, чоловіка любить, а семя вся голубить її та добрим прикладом учить до праці.

Ото вже якось у тиждень чи в два мати рідна каже до батька:

— Пішов би ти, старий, та навідавсь до дитини. Я щось нездужаю, а тобі й байдуже: віддали дитину в чужий двір, — Бог знає, як то вона там привикає.

Старий каже:

— Може й справді.

Убравшись, потяг помаленьку. А було то на другому селі. Приходить батько, застає, що вона варить обідати сама. Звичайно, зраділа йому, привітала, попросила сідати, а сама знову до роботи. Та так з тими горшками та рогачами порядкує, що батькові аж дивно. От він і питає:

— А що тобі, доню, чи добре діється?

— Добре, таточку.

— А що-ж ти вже вмієш варити обідати?

— Умію, таточку. Та у нас таке, таточку, — додає дочка, — що хто не робить, то той не їсть.

— Ну, дитино моя, у всякого хазяїна свій порядок, — відповів батько, — то ти може, моя доню, й голодом мерла, поки то привчилась до роботи?

— Ні, тату, не нагально вчать, так усе помаленьку.

— Ну, добре, моя дитино.

Свекор бачив, як прийшов сват, але переждав: нехай трошки з дочкою перебалакає, — а далі і йде до хати. Сват виглянув у віконце, побачив свата та взяв на лаві свиточку, що хлощі задрипали та вже висохла, та й чистить грязь, сидячи. Входить хазяїн, привітались по-братерськи, посідали, а гість знову за свитку та все чистить. Та хазяїн:

— Що то ви, свате, робите? Покиньте!

— Еге, свате, добре кажете, та коли-ж я сьогодня ще не обідав.

— А так, так, свате, це в мене давній порядок і, хвалити Бога, мені добре з ним.

— А вже-ж, свате, у всякого хазяїна свій порядок, а як він добрий, то нащо-ж я мав би його псувати.

Народне жартівливе оповідання.

31. У полонині.

(Спомини старого вівчаря.)

Ти гадаєш, небоже, що то мала робота сімсот овець! Адже то живе, адже то кожне свій розум має. Не великий розумець — звичайно німина — а все таки такий, як Бог йому дав. Ади, в ліс зайде, чи в полонину, то все держиться куни. Не розбігається одно туди, друге сюди так, як рогата худоба. А все кушкою.

А ведмідь злодій тільки й чекає на те. О, він також має розум! Ще й який! Не даром вуйко, пан Кулаковський! Сидить за колодою і чекає, поки ввесь гурт овець увійде між виверти, а тоді тільки скік — і має їх усі, як у стайні. І всі видусить до одної. А вони, біднятка, вже навіть не бегечуть, тільки зібються в кушку і чекають тихо своєї смерти.

Палиця в руці, цівка через плече, сопілка за поясом — так я, небоже, що-рана вирушав за вівцями. Три пси — цу-цу! Наперед турми один, а два по боках, а я взаду. Іду та й постоюю. Овечки, як рій бджіл, розсипалися по зеленому. Чорна кушка, біла кушка, чорна кушка, біла кушка. Тут ущіпне травку, там ущіпне та й далі, та й далі. Не пасе так, як худобина, тільки щіпле, як дитина, ніби бавиться, ніби поспішає десь кудись. А передом барани, коменданти. Турми не треба завертати, тільки їх. А бирь-бирь! А дря-у!

А гарно там у нас у горах, у полонині! Ой гарно! Делікатно!

Гарно там у нас! Ой, Господи! Досить чоловік наймитував, гірко бідив, на чужих робив, а проте не жаль згадати. Вийдеш

у полонину — зелено довкола, тільки головатні тулять до землі свої білі головки, мов цікаві очі визирають з-поміж трави та моху. Холодно. Вітер тягне. Дихаєш широко повними грудьми. Все довкола пахне, все так і дихає на тебе здоровлям і силою. Внизу ліс оперізує полонину чорною стіною, а над тобою піднімається круглий шпиль [1]) гори. Тихо довкола, тільки вівці шелестять у папороті, десь колись пес гавкне, зелена жовна застукає в лісі або закричить вивірка. А я йду собі помалу, стану, сопілку з-за ременя, як заграю, як задрібочу, як заведу думки, аж серце в грудях підскакує, або сльози на очі навертаються! . . .

Го, го! Вуйку-небоже! То так не йде! Одна вівця, то ніби нічого, але сьогодня ти зарізав одну, завтра заріжеш дві, а позавтра передусиш мені пів турми. Ні, небоже! Такої згоди в нас нема! Ти гадаєш, що я цівку тільки на пострах ношу? Го, го! Вже я віджалую ночи, вже я засяду на тебе в тім виверті! Вже мені одно, смерть або життя, а з тобою мушу зробити справу! . . .

Злодій вуйко! Три ночі вимучив мене! Мабуть занюхав письмо носом — не приходив. Але не мене здурити! Вже як я завзявся, то не попущу. На четверту таки прийшов. Темно, хоч око вийми. Вітер стогне у верхівях смерік. Потік шумить унизу, а я, скулившися серед коріння величезного виверту, цівку при оці, сижу, чекаю, наслухаю. Вже чую, що йде, знаю, що мусить надійти попри мене, і сижу, дух у собі запіраю. Хрусь-хрусь — уже близько. Витріщаю очі — суне мій вуйко, мов коница сіна в темноті. Морду підняв догори, вітрить, суне звільна, обережно. У мене очі мало з голови не вискочать, так призираюся, щоб вцілити йому просто під ліву лопатку. Раптом він став, голову на бік — фукнув. Занюхав порох. Обертається на місці, щоб дати драла, — і в тій хвилі бух-бух! З обох люф по льотці так і впакував. Навіть не зіщнув вуйко, мов від грому гепнувся на землю. Але то тільки хвиля була така. За хвилю він зірвався з землі, рикнув, звівся на задні ноги та й просто до мене. Видно не дістав у саме серце. Я вже сижу, не рушаюся. Втікати нікуди, набивати не час.

Ну, — думаю собі, — коли я кепсько трафив, тільки задряпнув його, то буде по мені. А втім — Божа воля. Раз мати родила.

Та поки що буде — маю ще сокиру за ременем. Сплюнув я у жменю, вхопив сокиру, перехрестився, поправив ноги, що були

[1]) Верх.

сперті на двох коренях, плечима оперся о сплетене корінняччя виверта, що, мов стіна, стирчало догори, закусив зуби, похилив голову вниз, щоб бачити добре, та й жду вуйка. А він уже ось-ось. Хапається лабами за коріння, нюхає і ричить, так ричить, мов розгнівваний пяниця, що не може сказати слова розумного, тільки чує, що лютий, і ричить і пхається наперед. Ось він занюхав мою ногу та й досягає її лапою. Так немов би опік мене кропивою, не гірше. І в тій хвилі вістря моєї сокири по сам обух утесалося в вуйкову голову, розчерепило її до тла. Він ще раз застогнав — так тяжко, так жалібно, мов грішна душа на муках, і повалився додолу, щез у непрозорій пітьмі, в ямі під вивертом. Я й сокири не встиг виняти, таки з ним покотилася вниз. А тоді, як не скочу з виверта та хащами, та на плай, та лісом, та на поляну, та по-над яр, ялівцями — одним духом опинився на полонині коло кошари.

Стукаю.

— То ти, Паньку? — питає бац із середини.

— Та я, одчиніть!

Устав він, засвітив ліхтарню, одчинив.

— Ну, що?

— Та нічого, — кажу.

— Був вуйко?

— Та був.

— І пішов?

— Ні, не пішов.

— А де-ж?

— Лежить.

— Що, ти? — Бац не договорив. — Ой, любойки, а тобі що в нозі? — скрикнув.

— У нозі?

Я й сам не знав, що мені в нозі, і тільки тепер, поглянувши, я побачив, що ввесь ходак і вся онуча і вся волока — крівава, і кров заливає сліди. Раз, однісінький раз мацнув мене вуйко по нозі і відразу продер і ходак, і онучу, і ногу аж до самої кости. Коли розвинули ногу, то я зомлів — крови багато витекло. Але бац, спасибі йому, вмів примовити, спинив кров, приложив якоїсь масти, і за тиждень я був уже здоров. А вуйка на другий день знайшли неживого з моєю сокирою в головищу.

Іван Франко.

32. Собака.

Це була проста-препроста річ. Що-дня на кожному ступні бачить її багато людей, і тим розумним людям, що давно вже збагнули все своїм розумом і поробили всі висновки, вона вже не кидається в вічі; тільки дітям, чи взагалі „єдиним од малих цих“ стає часами вона перед очима і заступає світ тяжким докором.

Кажу-ж, то було препросто.

Та-ж вулиця, звичайна городська, брукована сірим каменем посередині, з білими у дві смужки пішоходами, з двома рядками обтертих облетілих акацій, два ряди будинків нерівних, як зубці на старій гребінці, — усе те, що кожен має перед очима і не звертає уваги.

Сірий зімовий день, не дуже холодний, але й не теплий, вітер віє безнадійно рівно, дроти телеґрафу одноманітно гудуть, піші люди швиденько хапаються кудись, візники везуть аби-як, десь гостриться, кричучи, ніж на бруску, десь тягне за душу попсована катеринка, — все те, що кожен чує і не слухає.

За однією зачиненою брамою рознісся страшенний галас: скиглить, проситься, вищить, гарчить, виє — прямо реве, — і, наче приграє до дикої мельодії, в лад бухкає, здорова палиця по його тілу. То глухо бухкає, то гулко, мов у барило, то ляскотить, не попавши по собаці. Аж німа вулиця озивається луною на сумну собачу траґедію.

Бухкання раптом перервалося, брязнула клямка, причинилася біла брама, і з вузької щілини вискочив на вулицю, мов опарений, собака. Брама зачинилася, клямка брязнула, дзеленькнув ключ у замку і все замовкло.

Побитий, збасманений пес важко відсапував, звивався вюном, зализуючи перебиту лапу, потрішував довгим рудим вухом, з якого капала кров, і од кожного дотику знов скавучав, аж підгаркував. З других дверей збіглися товариші і, замісць помогти, гарчали й гавкали на бідораку: чи вони, співчуваючи йому, лаяли хазяїна, чи ганили самого пса, що, маючи гострі зуби, піддавсь такій нарузі, чи глузували з нещасного, — хто там розбере їхню розмову?

Побитий не огризавсь: він тільки зігнувся вдвоє, трусився усим тілом і стиха скавучав.

Погавкали собаки і розійшлись кожен до свого діла: цьому треба бігти навперейми візникові, той накинув оком Жида-тандитника, того кличе куховарка.

Спорожніла вулиця, розтала остання луна, тільки телєґрафні стовпи гудуть та тихо скавучить собака.

Минуло кілька годин.

Біла брама була зачинена. У подвійних вікнах одбилося тільки сіре оловяне небо, за брамою не чутно було ані згуку. Пес уже зализав свої рани, забув свої болі, спітніла шерсть на йому вже висохла і вляглася. Тепер уже холод та голод діймали його, але він не кидався шукати притулку або поживи, він усе стояв і очей не зводив з білої брами та залізної клямки. Часами насторочував вуха і, виляючи хвостом, починав вищати ласкаво і ніжно, але через хвилину спускав хвоста, а жалібні очі даремне вдивлялися у замкнену браму.

Зовсім звечоріло. З темного неба сіявся морок разом з дощиком, вулиця втопала в темряві і тихому шемранню дощу. Біла брама ледви одріжнялася од будинку сірою плямою, а пес усе стояв, втонивши в неї свої наболілі од чекання очі.

З далекого кінця вулиці замиготіли ліхтарі, нанизуючись подвійною вогняною низкою; за вікнами сусідських будинків миготіло світло. Пес перевів очі з брами на хазяйські вікна — але там було все чорно. Дощ припускав. Собака змок, вже з його самого капала вода, а він і не шукав захисту, він тільки наважився нагадати про себе хазяїнові і тихо заводив: завиє, завиє і змовкне — прислухається: нічого не чути! Знову завиє, гавкне разів зо два — ні руху! Заскиглить, заплаче — ні одвіту, ні привіту од німого муру, од замиканої брами, од сліпих вікон! . . .

Збігає час. Гасне по вікнах світло, лиш ліхтарі переморгуються. Пес вже не робить переривок: він виє вже на ввесь голос, виє — заливається. Сумне виття плине вулицею, зливаючись у дику гармонію з мороком, холодом і дощем: здається — не собака то виє, а сама нудьга, саме непокрите горе цілу ніч виспівує свою, і без слова усім зрозумілу, пісню.

Настав ранок, такий же сірий, і застав собаку на тому-ж таки місці: темно-рудою плямою вирізався він на тлі білої брами, з головою задертою вгору, з повислим хвостом.

Куховарки бігли на базар, штовхали ледачого пса, молоковоз проторохтів, свистали й гули фабричні гудки — все було байдуже псові: він пильнував тільки своєї брами. І ось він вчув знайому ходу, дзенькнув ключ у замку, брязнула клямка, торгнула брама,

і висунувсь він — він, кого так любить побитий собака, кого він дарма кликав-благав усю ніч. Забуто все: і болі, і зневаги, і холод, і дощ! То — він! Ось його кремезна постать, руда борода, сині гострі очі, твердо стулені уста.

Пес заюрив, завиляв хвостом, підскочив, щоб лизнути дорогу руку, що його так била вчора. Але рука піднялася і важкою палицею оперезала пса двічі по запалих боках. Пес заскавучав, одскочив. Хазяїн, не звертаючи уваги, пішов до своєї крамниці. Пес не посмів іти слідом, він ліг під брамою дожидати. Спати він не міг — дошкуляв голод, але їжа не йшла на думку, він чекав його.

В час обіду пес, як ушпигнений, скочив і став пильнувати пішоходу, де здалеку заманячила знайома постать. Ще тільки забачив, пізнав — не втерпіло собаче серце: вибіг, як бувало, навперейми, кружляючи, радісно гавкав, підскакував, стелився під ноги.

Хазяїн зашнувсь об його і це його більш розлютило: несамовито він пихорнув пса, аж той покотився, пошпурив ще в його камінюкою, одчинив і знов замкнув за собою браму, і пес знов оставсь на вулиці.

Минали години. День змінявсь ніччю, а вигнаний пес усе чекав, коли вернеться до його ласка хазяїна.

Ненадовго одхилявсь він під часи одходу хазяїна, здобував собі якусь кістку або шкуринку хліба і знову блукав, доглядаючи свого двору. Схуд пес, боки йому позападали, ребра і крижі повитикались, вовна скудовчилася, ноги не держать. Не раз нападали на його своя братія — собаки, гладкі, ситі, туряли прохожі, гонили городові, дратували діти, — все даремне: до всього байдужий, він глядів тільки свого двору.

Даремне манила його зграя зухвалих безхазяйних собак, даремне кликала якась жалібниця-куховарка. Він не одходив од брами, стеріг її, настобурчувавсь на всякого чужинця і злегка виляв хвостом, вчувши знайому ходу за брамою, — все ще сподівавсь за вірність повороту хазяйської ласки. Одного дня аж городовий змилувавсь: підкинув йому отрутне мясо, щоб скінчити горе-життя бідолахи.

Смашний був шматок, але не взяв його з чужої руки вірний пес і остався ще жити собі на лихо.

Довго ще він чекав під порогом, довго сумувала темна вулиця по ночах, поки вже сусіди не почали викидати на очі хазяїнові його негарне поводження з вірним собакою.

Розгнівавсь хазяїн і однієї темної ночи, коли вже дуже упеклось йому в безсонні сумне виття, — вийшов таки до його і — побив невміруще.

Кволий собака не боронивсь, не тікав, а коли хазяїн засапавсь, він зібрав усю силу, звівсь на ноги і таки лизнув дорогу йому хазяйську руку.

Хазяїн вернувсь додому, пес зоставсь під ворітьми.

Недовго вже він мучився, бо сили в йому не було й крихти, і одного ранку хазяїн даремне бравсь за палицю, одмикаючи браму: пес лежав перед порогом, як і завше, але вже задублий.

Повили, погарчали сусідські собаки і розбіглися. На їх місце зійшлися добрі люди, вони охали, кивали головами, балакали про „зразок вірности". Та й ті потім розійшлися і забули, — це річ така звичайна: що кому болить од того?

Змовкло все. Але замикана біла брама і досі нагадує сумну смерть через вірність.

Дніпрова Чайка.

33. Бузьок.

Самиця бузька сиділа на ялиці і чистила пірря. Витягала дзьобом зубреці в крилі і виглажувала пух на грудях. Оглянула себе і сиділа тихо. Чиста і біла, як це тільки птиця може бути.

Перехилила голову і дивилася на небо. Хмари бовваніють, зближається осінь. Ген полинув гамірливо ключ журавлів у вирій. Там тепліше. Вона чекає на самця; прилучаться до гурту і полетять.

Загремів вистріл — птиця злетіла коміть головою. Розщибається на гиляках і падає на землю. Страшна поява ловить її, скручує шию, вона борониться дзьобом і гине.

Діти побачили, що тато несе великого птаха, і вибігли назустріч. Тато дав їм птицю, вони оглядають її, бавляться. Жінка шолопає пальцями під пірря.

— Але яка вона худа, самі жили та кістки, нема й крихти мяса. Не знати, що з того за хосен; гріх тільки — село може згоріти.

— Це тільки дурні хлопи так кажуть, — зауважив мисливець. — Хожу вже цілий місяць по лісі і нігде нічого не видко. Не мав що иншого робити та й стрілив.

Птиця лежала на землі. Витягнені ноги, покрівавлене пірря злипалося, глина припала до нього.

Дітям навкучило бавитися, взяли і закопали її . . .

Над зрубом летів бузьок і розглядався пильно довкола. Облетів зруб, облетів цілий ліс, знов вернувся, облетів колесом зо дві милі і, змучений, сів на ялицю. Підняв голову вгору і клекотав. Кругом

тина, смуток і сутінь. Відпочив трохи і полетів знов шукати своєї подруги. Прилетів у село на свою стріху і застав пусте, холодне гніздо. Сів і заклекотав з усієї сили. Пусто . . .

Коло призьби зашуміло — то вітер шелеснув кукурудзинням.

Забіліло перед хатою — то світло мигнуло крізь вікно.

Замаячіло коло яблуньки — ні, то полотно на жердці.

Вложив дзьоб під крило. Холодний вітер куйовдить пірря. Нога стерпла. Витягнув другу, а ту зігнув під себе. Витягнув дзьоб і знов роззирався. Темно і пусто, тільки вітер шелестить. Сховав голову в пірря, посуватив верхами крил і знов умовк. Тільки пірря на грудях підіймається і опадає.

— Пі-гі! Пі-гі!

Прокинувся і став розмахувати крильми і розглядатися. Темно, темно, темно, тільки крила шумлять.

Чайка пігікала далеко.

Ще більше скулився. Так холодно йому, що не міг знайти загрітку в собі . . . Став порошити дощ.

Суятить він і літає і шукає своєї подруги вже девять днів. Ночує на тій ялиці в лісі, де її смерть спіткала, ночує на стирті і на оборозі серед гаю. Ночі студені з бурями й дощами.

— Вже наших бузьків не видко, — говорив мужик вечером у хаті.

— Ая, бідні птахи полетіли. Так здається, осінь. От усе веселіше було, поки вони були.

А бузьок прилетів і сів на стріху. Заслаб. Їсти не міг і не мав часу. Клонить головою і присідає, бо ноги ослабли.

Рано почув шум над собою, відкрив очі, — громада бузьків колує. Хотів розняти крила і покотився долі стріхою на обійстя.

— Ади, що воно є! Певно хтось самицю вбив! Бідна птаха аж серце рветься. Мало ще всякого смутку.

— О, вже той чоловік не варт жити, що на таку невинну птаху важить! Бог би його скарав.

Михайло Яцків.

34. Дощ.

Тихо й нудно й спека пекельна.

Нікуди вже далі — ось ось має щось трапитись.

І десь далеко, за темною смугою лісу, обізвався грім.

Легко й радісно зітхнув густий хуторський парк із столітніми дубами, тихо забреніли маленькі шибки в низенькій хаті-землянці, що притулилась самотна до панського парку. Пішла хвиля, аж засвистіла, по ланах засохлого жита.

Щось насувало грізне.

Потемніло, завітрило, закрутила курява.

Гримнуло ближче, немов звалив хтось на поміст деревину, загуркотіло й покотилось у небі.

Вітер ущух. Між листом зашелестів густий рівний дощ. А на небі счинилась гуркотнява: кидало колоддям, ламало, трощило, й луною розкочувався гук над хмарами по широких небесних просторах.

А з-під тієї тарахкотні тихо сіявся на привяле листя, на присмажені трави й хліба, як із-під каміння у млині борошно на кіш, дрібний, як роса холодний, дощ.

Тихо шуміла трава під бризками, захлинаючись, ковтала воду суха земля, пирскало й плюскотіло віття на дереві.

Випяли лани проти хмар широкі груди й заніміли: сипте, хмари, давайте, до живого промочіть моє жагуче серце . . .

Хмара сіяла й сіяла, — щедро, не жалуючи.

*

У землянці біля вікна сиділо трійко дітей — старша дівчинка й двоє малих хлопчиків. У хатині й завжди буває темно: перед віконцями дуби стіною та буйні, високі стебла квіток; а тепер дітям здавалось, що вже вечір і що зараз прийде мати.

Дала їм мати хліба й на сніданок і на обід. Давно вже й поснідали, і пообідали й, позбіравши ошимки, пополуднували, та й знову їсти захотіли. Треба щоб уже вечір був.

Більшим боязко, а малому байдуже — плаче, просить їсти та маму гукає.

Темно, аж сумно . . .

І відразу щось розтяло хмару і мовчки нахваляється на когось огняною лозиною.

Тихий задуманий блиск тремтить по темних стінах, по миснику й іконах.

Гур-гур . . . торохнуло й покотилось щось над хатою. Дзвенять шибки, посуд на суднику, на воднику у сінях відра.

— Хліба! — тоненько скиглить дитина.

— Цить! — тихо потайки шепоче йому сестра й пучкою показує у вікно, — он Бозя золотою різкою свариться; каже: ну-ну! — Ось я тобі дам хліба!

Широко одкриває дитина очиці й затихає.

А кругом знову темно. Тільки дощ сіє й сіє на чиїсь лани.

*

. . . В пільне вікно почало видніти. Дивуються діти, думали — вже ніч, а воно знову днієє.

І знову синіє небо, а на ньому золоте сонце — сипле скрізь гарячими, блискучими бризками. По шляху біжать жваві струмочки — крутяться, підстрибують, танцюють, весело про щось буркочуть.

Пишається проти сонця гай, увесь у блискучих краплях, як у дорогому намисті. Густіпою стіною сплелося жито, що почало вже квітувати — пустило із себе дух свого цвіту. Поміж його стеблами заясніли волошки, немов посвітились сині лямпадки. Зажаріли голівки горицвіту, загула бджола. Високо під небом кигикнула чайка, блиснула срібним крилом.

Битим шляхом скриплять вози, лунає бадьорий гомін — люди вертаються з базару.

Веселий шлях: з одного боку дуби — як стіна, з другого — лавою буйні хліба. Здіймає чоловік шапку на возі, милується божими роскошами.

Із квітника од землянки вибігають на шлях три маленькі, обідрані, бідні примари. Вирядились на шляху, дожидають.

— Дядю, дайте гостинця! — тихо, боязко промовив хлопчик.

— Мовчи! — суворо насварилась на нього дівчинка, — стидно прохати: як похвалюсь мамі, то будеш знати!

І всі замовкли, тільки дивились на проїжаючих пильними-пильними очима.

Проїхали не помітили.

За возами, спіраючись на костур, тюпає жвавенька бабуся.

Вирівнялись у рядок, склали на грудях руки, дожидають.

— Здрастуйте! — здоровкаються всі до бабусі й як одно низенько вклоняються.

Бабуся спинилась.

— Здорові, діточки, а чого-ж це ви, голубята, всі такі зелені?

Діти витерли рукавчатами носики й подивились на неї великими смутними очима: мовляв — хто-ж його знає.

— Ну, а де-ж ваша мама? — питає бабуся, приглядаючись до чорних тенеточок на дітях.

Дівчинка убік показала очима.

— У хуторі — горниці панам прибірають.

Зорять усі на бабусю, чогось сподіваються.

Побідкалась та стала жалувати дітей.

— Гарні, любі діточки . . . а гостинчика немає, ластівята — не купила.

Почала гладити по голівці хлопчика. Хлопчик приплющив очі й радісно усміхнувся.

— І його, — показав він ручкою на меншенького, що недавно навчився ходити й насилу стояв на тоненьких, як цівки, ніженятах . . . „Здра . . . здра . . .“ крутило воно увесь час голівкою на тоненькій, як мотузок, шиї й щиро приловчалося вклонитися.

Баба пожалувала й того. Далі глянула на старшу дівчинку, що мала розумні й смутні очі, погладила і їй голівку. Бліде лице дівчинки спалахнуло, як рожевий ліхтарь, а очі засяяли радісним промінням.

Пішла бабуся, а діти веселіше пострибали під хату.

Посідали, дивляться на сонце, що чогось не хоче сьогодня заходити довго.

А десь за ланами гомонів, затихаючи, грім, немов той суворий тато, що навідався додому, нашумів, обмив своїм дітям закаляні та заплакані лиця, обдарував усіх гостинцями й пішов собі, буркотаючи, геть, добрий і суворий, і все зеленіло, цвіло й осміхалось услід йому.

Тільки трійко дітей під землянкою тьмарили красу зеленого куточка, як три привялі квітки, яких забули виставити на дощ.

С. Васильченко.

35. За-для науки.

I.

Зімовий вечір. Блідо зелена лямпа ніжне світло розсіває по невеликій кімнатці. Гарні, багаті опони мягкими фалдами опали по-над вікна і двері. З золочених рям визирають на стінах веселі картини, серед пухнастого килимка над дитячим ліжечком красується образ Янгола Хранителя. В малій шафці лежать у поличках пишно оправлені книжечки. Ціла обстанова показує на багатство її властителів.

На дворі мороз-метелиця, та в кімнаті так любо і тепло! Спущені занавіси віконні немов відокремили її від холоду зовнішнього світу. При столі, закиданому паперами й книжками, сидить хлопчина літ дванадцяти. Очі втопив у розгорнену перед ним граматику, та думки малого школяра линуть десь далеко по-за стіни дому, а уява творить гарніші мабуть речі, ніж латинська граматика, бо на личку зявляється від часу до часу весела усмішка. Ще разів скілька заглянув у книжку, перелисткував два-три листочки і, позіхнувши широко, відложив її, знеохочений, набік.

— Що за нудь оця наука! — шепнув сам до себе, — краще прочитати-б мені Верна „Таємничий острів“ або побавитися з Сильвою в доміно. Нехай тільки піде її вчителька. Тим часом спечу собі каштанів, — мовив виймаючи їх із шухлядки столика. Маленьким ножиком став обрізувати навершки, потім присівши перед піччю і насунувши жару, накидав каштанів. Голосні вистріли залунали у тихій кімнатці, червона грань присла на хлопця. Мерщій припер дверцята.

Незабаром виняв Сергій із жару спечені каштани і, перекидаючи їх з одної долоні в другу, висипав у хустинку на ліжечко.

— Нехай простигають! А тепер іще ця вправа, — казав, шукаючи пера між книжками. — Десь пропало! Нема чим писати, пожду, поки Сильва скінчить лекцію, позичу у неї. Ах, коли-б уже швидче малі вакації, хоч три дні не треба буде ходити до школи і вчитися, — зітхав, заїдаючи каштани.

До кімнати вбігла сестричка.

— Пішла твоя вчителька? — питається Сергій.

— Пішла. Тепер я вже зовсім вільна, усе на завтра вмію, — мовила Сильва, і собі забіраючись до гарячих каштанів.

— Стривай, покажу тобі прегарну книжку з малюнками, — сказала по хвилині, — принесла мені її панна Оля.

Незабаром сиділи обоє при столі і, заїдаючи каштани, листкували велику ілюстровану всесвітню історію.

— Хочеш, заграємо в доміно, — намовляв Сергій сестру, коли переглянули всі картини.

— Краще у варцаби, в доміно так нудно, — просила Сильва.

— Нехай буде! — згодився братчик, виймаючи з шафки шахівницю.

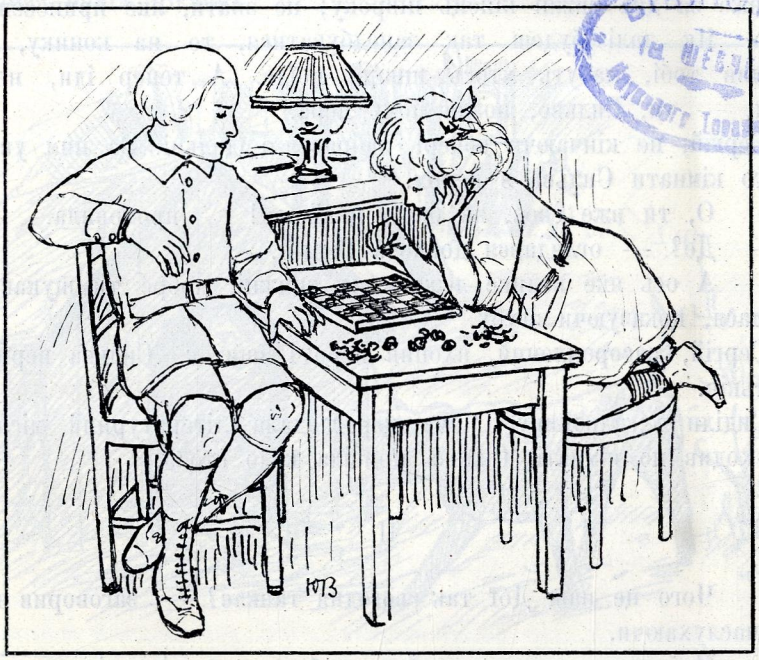
Діти потонули в грі, тільки з-надвору инколи гудів вітер об угли дому, або з далеких кімнат долітала розмова домашніх. Сильва мовчки пересувала варцаби, Сергій посвистував собі стиха під ніс.

— Виграв! — закликав, убиваючи сестрі останню матку.

— Ой, справді, — засумувалася Сильва. — Я зле зробила, що передше не забрала твоїх двох, а могла . . .

— Пропало! — сказав Сергій і встав від гри. — Не знати, чи скоро буде вечеря; я вже голодний і спати хочеться.

— А ще зовсім і не пізно, восьма доходить. Татка може ще й нема з міста.

Вони перейшли до їдальні. Татко вже були та писали якийсь лист у своїй канцелярії. Сильва помогла мамі накрити стіл. Незабаром сиділа родина при вечері.

— Холодно мені, — промовив тато, — сильний бере мороз на завтра, такого цеї зіми ми й не мали. А ви, діти, лекцію вивчили?

— Я вже, татусю, — весело скрикнула Сильва, — панна Оля тільки відпитала мене і вправу поправила.

— А ти свою написав? — звернулася мама до Сергія, що неспокійно крутився по кріслі. Хлопець спаленів. Він аж тепер нагадав собі, що вправа ще не готова і деклямації не вміє.

— Я не мав пера, десь запропастилося, — шепнув, спускаючи очі на тарілку.

— Чому-ж ти не сказав перед вечерею, — відозвалася Сильва, — я була-б тобі своє позичила.

— А що-ж ви досі робили в Сергієвій кімнатці? — спитала мама.

— Оглядали історію і грали у варцаби, але я не знала, що Сергій не вивчив іще лекції. Я застала його, як обірав каштани, — оправдувалася Сильва.

— Гарно, хлопче, пильнуеш науки! — став гніватися тато, — а то вже за два тижні кінець півроку; не знати, яке принесеш свідоцтво. Як далі будеш так занедбуватися, то на конику, якого я обіцяв тобі, мабуть хтось инший поїде. А тепер іди, небоже, писати, — ти, Сильво, позич йому пера.

Сергій, не кінчаючи вечері, забрався з їдальні. За ним увійшла до його кімнати Сильва з пером.

— О, ти вже своє, як бачу, знайшов! — промовила.

— Де? — оглядався довкола Сергій.

— А ось яке велике лежить на книжці, добре ти шукав! — засміялася, показуючи згубу.

Сергій, засоромлений, вхопив перо і зшиток. Сильва вернулась до батьків.

Сиділи в сальонику. Мама переглядала літературний місячник, татко ходив по кімнаті. Сильва присіла коло стола.

II.

— Чого це наш Доґ так сьогодня гавкає? — заговорив згодом тато, наслухаючи.

— Мабуть не випустили його з буди, — відповіла мати. — Іди но, Сильво, до кухні, скажеш Степанові, нехай подивиться до Доґа.

Що-раз завзятіше виття долітало знизу. Сильва не верталась. Тато підійшов до вікна в другій кімнаті, що виходила на подвірря.

— Щось там сталося, — мовив, — усі слуги стоять із світлом біля буди.

Саме в цій хвилині почулися голоси з кухні, і Сильва вбігла до сальонику.

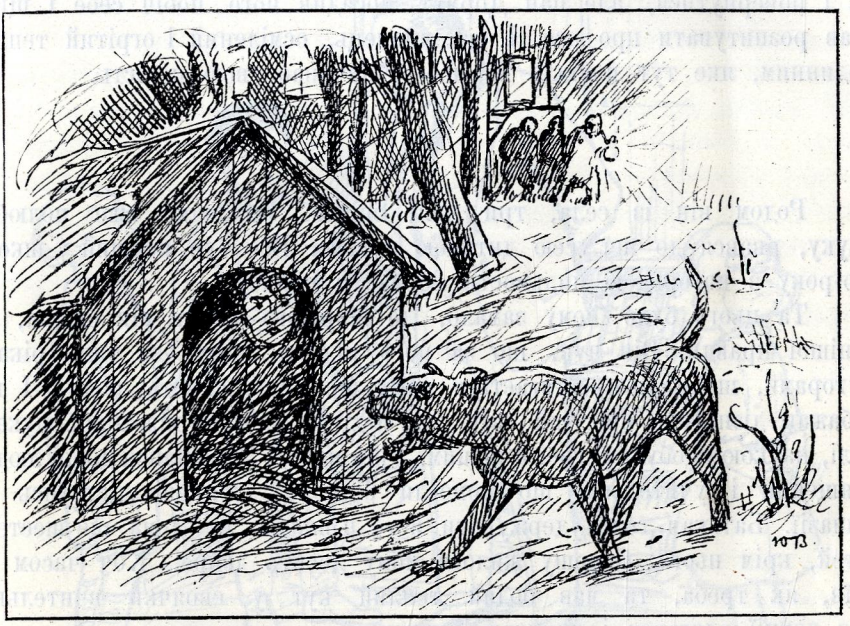
— Степан каже, — розповідала стрівожена, — що в буді хтось сидить!

— Може злодій закрався, — сказав тато і, накинувши хутро, зійшов по сходах у долину. В сінях наткнувся на сторожиху.

— Прошу пана, — мовила, — там знайшли якогось хлопця.

Пан Дормут приступив до громадки, що оточила буду. Між ними стояв невеликий блідий хлопчина в літах Сергія. На собі мав студентський мундурик, старий, мабуть, дуже і тоненький. Хлопець аж посинів од холоду і дріжав усим тілом із страху, бо всі довкола грізно споглядали на нього, а Степан і сторож присунулися близенько, немов побоюючись, щоб він не втік.

— Що ти робиш тут, хлопче? — спитав пан Дормут, перепхавшися поміж цікавих.

— О, пане! — скрикнув хлопець крізь сльози, — не давайте мене на поліцію, я не злодій, я тільки цю ніч хотів тут пересидіти, бо не маю де захиститися.

Степан і сторож глумливо похитали на це головами; жінки милосерднішим оком глянули на малого.

— Ходи за мною, — сказав пан Дормут, — в хаті будеш розповідати мені свою історію.

І він пустив хлопця поперед себе та почав підніматися сходами вгору. В кухні ждала Сильва з мамою.

— Привожу вам гостя, — промовив пан Дормут до жінки.

— Борис! — почувся зненацька голос Сергія, що зацікавлений визирав з-за дверей.

— Сергій! — скрикнув хлопчина і, засоромлений, рванувся мов до утечи.

Пані Дормут спинила його.

— Стривай, хлопче, я бачу, ви знайомі між собою.

— Це мій товариш, — заговорив Сергій, виходячи на середину. — Звідки ти взявся тут так пізно?

— Про це зараз дізнаємося, а мамуся пошукає тим часом для нашого гостя вечерю, — сказав татко, ідучи з дітьми в кімнату.

Борис, збентежений новим своїм становищем, не знав спершу, як і повернутися, але пан Дормут посадив його побіч себе і щиро став розпитувати про все. І ось хлопець, осмілений і огрітий теплом родинним, яке тут повіяло на нього, починає свою повість.

III.

Родом він із села, три милі звідси. Змалечку вже полюбив науку, рвався до неї усею дитячою душею. Все був перший у школі, що-року з нагородою пильности вертав з попису.

Та цього було йому замало, до ширшого зітхав він світла, до яснішої правди. Він чув, що за його рідним селом, за тими ріками й горами, ще далі простягається світ, ще инші живуть люди! І він забажав дізнатись про той світ, тих людей, забажав між ними шукати долі, наукою здобути її собі й иншим. І він пішов. Знайшлися добрі люди: священик і учителька, що помогли бідному хлопцеві дістатись до гімназії. Батькам годі удержувати його в школах — дома ще шестеро дітей, крім нього. Спершу жилося йому досить добре. Хоч часом не доїв, як треба, та мав бодай теплий кут у своячки вчительки, а з лекції одягався і купував книжки.

— Тоді я навіть придбав собі „Кобзаря“ Шевченка з ускладаних грошей, — мовив Борис радісним тоном, оживляючись чимраз більше. — На вакаціях читав я хлопцям у селі, а цього року мусів продати, — докінчив сумним голосом.

Сильва слухала незвичайно уважно, Сергій запхався в темний кут так, що лице його годі було розглядіти.

— Як же цього року проживав ти? — допитував пан Дормут, коли Борис замовк на хвилю.

— Ой, цього року не сприяє мені доля, — почав знов хлопець. — Священик померли, учительку перевели десь далеко, і так я стратив поміч, яку вони мені давали. Вліті ще півбіди, хоч

не холодно і можна вчитися в городі, бо в шевця, у котрого я мав кут на ніч, годі було працювати.

Пані Дормут усміхнулася мимохіть і глянула жалісно на малого оповідача, зір тата полинув у куток, де мовчки сидів Сергій.

— Тепер впало на мене нове нещастя. Панство, у котрих я мав дуже добру лєкцію, виїхали недавно. Через ті засипи і морози

не був від нас ніхто в місті, ні грошей, ні хліба не привезли. Скілька разів я змітав сніг з вулиць, перебраний у старий сіряк, бо в мундурку якось ніяково було, та потім не хотіли брати тому, що я заслабий. Осталась мені тільки одна одніська лєкція. А сьогодня рано казав шевець вибіратися, коли не можу платити. От я й задумав переночувати де в камяниці і зайшов несвідомо сюди. Зразу сховався був у комірку під сходами, та сторож нагнав з вечора. Я вліз потім у буду. Був би й переночував, коли-б пес не став був гавкати.

IV.

Настала довга мовчанка.

— Їж тепер, хлопче, — мовить пані Дормут до Бориса. Хлопчина не дав себе довго просити, такої вечері він не їв ще зроду.

— А де-ж твої речі і книжки? — відозвався з кутика Сергій.

— Річей в мене небагато, і ті задержав швець за комірне; книжки ось тут, — казав Борис, відхиляючи мундурок. Там у кишені містилися його зшитки і зо дві книжки, більше їх нема.

— А лекцію на завтра вмієш? — цікавилась Сильва.

— Вмію. В школі на павзі написав я латинську препарацію, вірші вивчив по дорозі, заглядаючи до книжки і повторяючи в думці. Вправу я написав у одного товариша. Спокійний піду завтра до школи, — мовив зовсім уже безжурний, — не дуже то і потребую вчитися дома, бо в школі добре уважаю, ще й товариша одного підучую.

Сергій ще глибше запхався в куток софи, мама й тато перекинулися поглядами.

— А що-ж ти далі задумуєш, хлопче, робити? Як проживатимеш? — спитав пан Дормут, залюбки спозираючи на синового товариша?

— Як Бог дасть! — мовив Борис. — Може пришлють мені в цих днях хліб і трохи грошей, то вернуся до шевця; може яку лекцію роздобуду! Коли-б іще лютий і марець, а там уже і на-дворі можна пересидіти.

Годинник продзвонив одинадцяту.

— Час нам спочити! — сказала мати. — Ти, Борисе, замісць у буді з Доґом, переспиш цю ніч із Сергієм, а завтра поговоримо про твою будущину.

Сергій вхопив товариша за руку і повів до своєї кімнатки. Борис відразу спинив свої очі на шафці з книжками, — очі аж засвітилися йому.

— Боже, скільки у вас книжок! — крикнув, розгортаючи першу згори. — Байки Ля-Фонтена! — прочитав зовсім гладко французький напис. — Знаю, знаю багато з них, учуся цеї гарної мови і розумію трохи. Буду вчитися ще й по-англійськи.

— Що-ж, ти всю мудрість світа хочеш вивчити? — засміявся пан Дормут, який не спускав з нього ока.

— Хочу, хочу! Коли-б тільки можна! Мені аж серце бється, коли перехожу поуз книгарню і бачу там стільки гарних книжок. Тепер тільки написи вільно мені відчитувати і роздумувати потім над ними по ночах, але колись, колись . . .

— Колись, як станете великим паном, закупите їх усі? — перебила йому Сильва.

— Не хочу бути великим паном, хочу бути тільки розумним чоловіком, — відповів Борис, — а вже хто чесний і розумний, не згине в світі марно, правда, пане?

— Правда, хлопче, — признав пан Дормут.

— А як сам зможу жити в світі, то инших навчу всього, що сам знатиму. Моїм молодшим братам поможу в школах, иншим з нашого села, кожному бідакові, що буде рватися до науки, поможу, щоб просвічені не бідували так гірко.

Тиша залягла в кімнатці. Всі мовчали під вражінням гарячих слів хлопця. А він стояв серед цього пишного панського оточення в старім, витертім мундурку. Тільки марне його личко зарожевіло тепер одушевленням, а ясні очі дивилися десь далеко вперед себе, немов усміхалися до того великого світла, за котрим рвалася молода душа, щоб дістати його і потім повною жменею розкинути серед темряви рідної країни.

Віра Лебедова.

36. На світанні.

— Вставай, сину, вже швидко буде розвиднятись.

Підвожу голову з постелі: в хаті блимає, вікна затулені чорним сукном темряви, неможна вгадати, скільки минуло вже ночи й скільки ще буде — ніщо про світ не нагадує.

— Вставай, сину, підемо.

Протираю од сна очі.

— Куди, мамо?

— О, а хіба-ж ти забув? Підемо дивитись, як сонце сходить. Ти-ж просив, щоб тебе збудили. Вставай! — підводить мене.

Так, я прохав, щоб мене збудили, я давно вже марив про це але тепер . . .

— Спати хочеться, мамо, дуже, — пхикаю я і, мов винуватий, схиляю сонну голову матері на груди.

— Вставай, вставай, не лінуйся, — чую ніжний, лагідний невблаганий голос.

Мнуся, починаю, позіхаючи, одягатись, сопу. Мати нашвидку допомагає, вмиває холодною водою.

Іще на моїх очах теліпалося якесь клоччя од сну, а ноги плутались, мов у гарбузинні, а ми вже з хати вийшли у свіжу темряву.

В темряві видно було одно тільки небо — далеке, темне, як оксамит; а по ньому безліч золотих жучків — лежали, горілись і перебірали золотими ніжками, не маючи сили рушити з місця.

Обвіяв усього, мов злив холодною купіллю з ніг до голови, весняний вітерець, — струснув плечима, ніби скидаючи останні дрімоти.

Я засипаю вже матір, як горохом, усякими питаннями, і мій цікавий, дзвінкий голос будить сонну темряву.

Мати думає щось своє: одповідає лагідно, але коротко, уривками, иноді зовсім мовчить.

Мушу мовчати й собі. Озираюсь кругом: чого-ж ще одначе не світає — темно — темно, як у льоху? Аж сумно. І мати мовчить. Із темряви вирізувалися розпливчасті контури страховищ, чорних, волохатих. Перед очима вирастали якісь високі стіни, страхітні скелі, — мертві, страшні. Здавалось — ось-ось зразу обуряться на нас, задавлять.

Ставало тоскно. Дитяче зневірря почало лякати мене. Забувалося, де ми йдемо і куди. Може звідціль ніколи ми не виберемося, може ми вже там, де сонця не буває, де завжди ніч . . .

Незвичайно висока постать моєї матері в темряві здається чужою, незнайомою.

— А що як це не моя мати? — миготить полохлива думка і в грудях стає холодно. — Може це омана водить мене, малого, темної ночи серед невідомих гір та бескеття?

— Мамо! — сіпаю матір за рукав, — мамо, що це за гори?

— Де, сину?

— А оце біля нас?

— Це не гори — це сади.

Подув вітрець — і мертві, страхітні скелі дихнули з темряви весняним цвітом та зеленим рястом.

Дихала могутна сила — жива запашна.

— І який же я боязкий, — соромлю себе, осміхаючись. Голос матері зразу заспокоїв мене.

І знову я пригадую, знову марю, що буде.

З темряви насувались примари все нові й нові, химерні, страхітні, простягали з боків руки, намагаючись вхопити мене од матері й кинути самого блудити в цих нетрях.

Я міцно держався за руку матері, сміливо озирався на них, нахвалився рукою й навіть дражнився . . .

— А ось уже, хвалити Бога, й на світ благословляється! — чую голос матері.

Справді світало. Як же я не помітив! . . . За великими тінями проґавив, коли на сході почало видніти. Вставала звідтіль якась ясна сила й стіною пхала темряву і всі її страхіття на захід.

Швидко гасилися зірки, як лямпадки після всеношної, а край неба на сході пашів рожевим світом, як лице дитини, що недавно підвелася од жаркої подушки. Рожева темрява впала на поле, на скелі-сади, на якесь село, що помалу виринало з рожевих сутінів. Лежать іще сутінки на хмарах-садах, немов попелом закурило їх, але хтось продимає куряву над ними, і з-під неї вирізуються сизі плями — буйний на дереві цвіт. Як сніг, забіліли десь на рожевому тлі білі стовбури березок, а над ними зеленими хмарками темніли кучеряві, в дрібному молодому листу, віти.

Щось діялось дивне, чудне, і в моїх грудях прокидалось легеньке хвилювання.

А в селі прокидався гомін — якийсь скучний, сердитий. Хришко озивається худоба, чути короткі, сердиті вигуки, ляскання батога. В рожевому, потьмареному світі, як на дні якоїсь ями, вештаються поміж зеленими садами люди — лихі, заспалі, нечесані, аби-як одягнуті. Сон турляє ними у всі боки — через груддя, через колоддя. Спотикаються, сердито одвертають лице од рожевого світу, і в заспаних очах їх іще не горить огонь життя — радощів і сміху немає ще й сліду.

А сади, як живі, повернулися до сходу, не зворухнуться, радісно дожидають чогось із видного краю. Дожидають непорушно, терпляче, — і тільки де далі видніє їх чоло, ясніє радісний усміх.

Ми спинились.

Ось-ось випливає щось на рожевий серпанок дивно, ясно, радісно.

Бється серце.

— Ідуть! Ідуть! Ідуть! . . . — радісно захлипаючись, на всі сади й діброви затьохкав соловей, кинувся поринати десь у зелені.

Пішов радісний шелест.

Справді щось виходить, якась радісна, золота процесія, і вже на рожевому тлі золотими голками скілька промінів.

Здавалось, якісь зореносці, обійшовши землю, вибірались до нас з коругвами, з бунчуками, з радісними сурмами, високо підіймаючи вперед золоту зорю.

— Ах!... — вириває́ться мимоволі з моїх грудей радісний крик.

Це було перше диво, перше чудо, що діялось на моїх очах.

А із затінку виринала вже очеремха в білому цвіту, мов зморена, квола панна в зеленому вінку, — рожевому досвіткові вклоняється.

Спалахнув рожевим усміхом молодий вишняк.

А далі, мов широке море, розгортає зелені груди мертва скеля-діброва, осміхається тихою усмішкою велитня.

В селі десь залящав радісний сміх — прокинувся й він, — ледачий.

В грудях здавлювало дух . . .

Що то буде далі?

Але на обрію, під рожевою тканкою, швидко почало вигинати спину щось чорне, волохате, мов те страхіття, що лякало мене перед світом.

Вигнуло спину, випростало лапи, і на рожевому тлі випливала, як чорна мара, пелехата хмара, розкидала кругом од себе безліч рук і ніг.

Здавалося — сама вона не рушала, тільки одна з її лап почала виростати вдовж, ширитись, розкривати все ширше й ширше волохату жменю.

Досунулась до золотого проміння й лягла на нього чорною плямою.

Погасав рожевий світ. Смутком повійнуло над садами: отемніли, охмурніли.

В селі замовк, сховався сміх. Хмара розпливалася на все небо. Ущух соловей. Сльози душили мене: не було ясного дня, не буде радісного свята . . .

— Мамо, нащо це так?

Мати зітхнула, почала мене розважати.

Вона казала, що хмари розійдуться, а сонце таки засяє, що з цієї хмари на наші сади, на наші лани підуть дощі дрібні, і будуть рости вони густіше, зеленітимуть буйніше.

Але серце одверталося, нудилося в той час од тієї розвали, а очі ворогом позирали на хмару: це-ж вона потьмарила мені моє сподіване, обмарене свято, мій перший, золотий ранок.

С. Васильченко.

37. Сестра жалібниця.

Досить часто навіщає в цих часах мешканців Европи страшна слабість, що її зовуть холерою азійською тому, що до нас заходить з Азії з-над Ґанґесу. Люди її дуже бояться, бо вона пориває багато людських жертв, і зброяться проти неї до завзятої боротьби, в котрій являються лицарі і герої, що заодно з лицарями та героями воєнними заслуговують на подив і вдяку у потомности. На Україні, де та страшна пошесть найгірше лютилася, заслужили собі на лицарську славу сестри-жалібниці, цеб-то женщини, що з незвичайним пожертвуванням і нараженням свого життя на найбільшу небезпеку несли свої щирі послуги недужим, не надіючися за те ніякої для себе заплати. Тому один український лікарь каже справедливо про них, що вони сущі Христові сестри.

Про одну таку праведну душу ось що розказує той лікарь.

Що-тільки появилася пошесть на Україні, утворили скрізь по повітах такі санітарні відділи, що складалися з лікаря, хірурґа, помішниць та помішників під проводом лікаря; ті відділи звалися летючки. Одною такою летючкою управляв той лікарь, а між помішниками його була сестра жалібниця, що на імя їй було Ніна. Вона була з панського роду, ще дуже молода, доволі освічена, а щира така, що її душа, серце, думки були наче на долоні. Не знати, яка причина привела її в жалібниці, але, відай, це була потреба її чистого серця; бо, як пізнати було з її вчинків, так усі її сили підлягали одному високому змаганню: працювати скрізь і завсігди на других, а не на себе. У неї не було слідно ні жалю за чим-небудь минулим, ні нарікання, ні страху, ні сумування, ні радощів, навіть надії на лішше для себе; вона була зовсім задоволена з життя свого, яке присвятила цілковито для терплячих.

Отака вдача зробила з Ніни взірець сестри-жалібниці, бо вона сполучувала в собі незвичайну ревність в боротьбі з недугою і без краю ніжну прихильність до недужих та дбалість про них. Вона йшла до кожного недужого, хоч би не знати на яку заразливу

слабість занепав, а прийшовши, не цуралася при ньому ніякої роботи і всяку звинно робила. І в такі години вона ставала наче не своя, немов перероджувалася. Маленьке і буцім байдуже лице Ніни якось горіло, очі її займалися якимсь лиском, округ чола сяв якийсь чарівний німб. Просто не людина вона тоді була, а втілений янгол; янгол життя, зісланий Господом боротися з янголом смерти.

Отже зразу був я, — оповідає лікарь, — з моєю летючкою в селі Горовім. Скоро ми туди приїхали, день-два оглянули село і сумежні хуторі, я й кажу: тут холєри не буде і робити тут нічого. Село хоч велике, але всі обставини добрі: стоїть на горі, на просторі; ґрунт — супісок; вода в трьох керницях, чиста та погожа — гарна вода. Двори у людей великі, чисті, садків чимало, вулиці широкі, без смітників; але головна річ от у чім: люди чепурні, охайні і з достатками, — а в тім і вся сила!

Просиділи ми там дванадцять день, а не маючи що робити, постановили переїхати на инше місце. Аж ось прибігає гонець та привозить телєграму, щоб чим швидче переїздити в Киселівку, бо там велика холєра.

Киселівка — це жидівська хліборобська кольонія. Бачив я по степовій Україні всякі кольонії, бачив по світах усякі людські житла, але-ж доки не побачив Киселівки, доти нічого й похожого не спроміг би уявити собі! Отже в Киселівці нема ні однісінького вдатного до роботи чоловіка; самі тільки каліки, слабосилі діти, хлопці підлітки та жіноцтво з дітьми. А де-ж робочі чоловіки? Ба де: розлізлися по всій Україні; одні фурманять, другі крамарюють, треті по великих містах ремісникують; а до Киселівки навідуються в ряди-годи, на свята або просто на спочин.

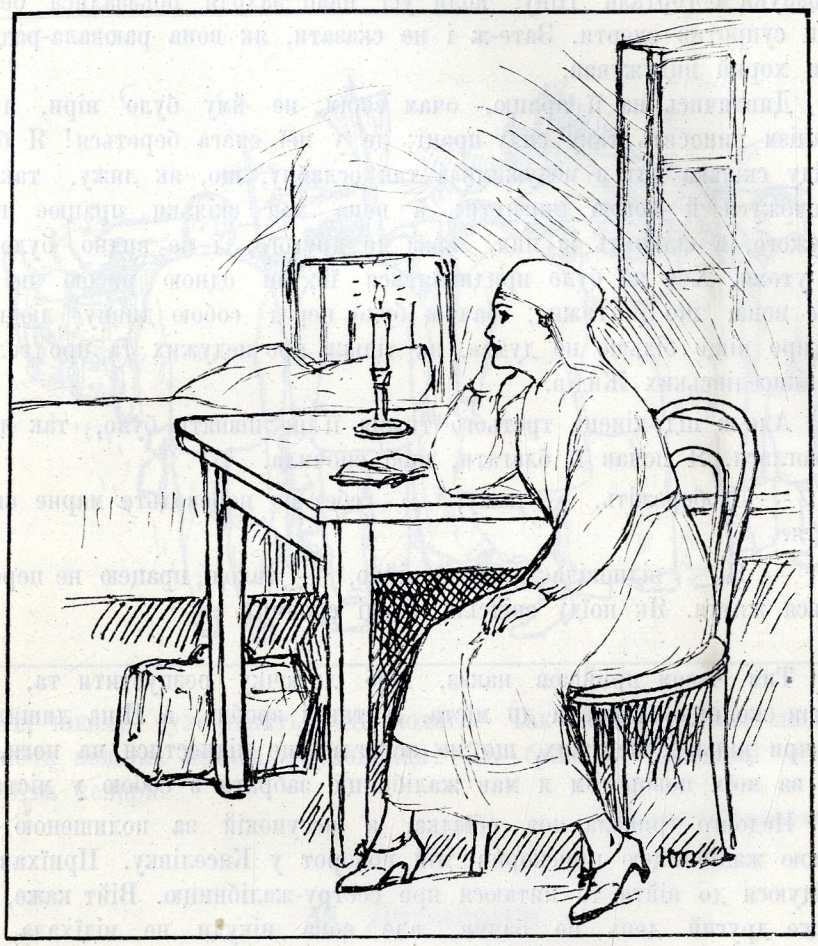
Які мешканці, такі й їх житла. Хатки тісні, кривобокі, обідрані, стріхи пообвисали; шибки наполовину повибивані; дворів нема, бо хати не то що не пообгорожувані, а часто обхідчасті, мов самітний курінь чабана серед степу.

З немалим трудом знайшли ми кінець села опущену хату, в котрій що-йно вмерла самітна вдова; от ми тут стали кватирею, перевівши попереду докладну дезінфекцію. Обійшов я потім з Ніною усіх недужих. У цілім селі розгостилися на добре всякі можливі заразливі недуги, а найбільше голодний тиф.

— Ну, — кажу я до Ніни, — тут є коло кого рук доложити!

— Дійсно, — промовила вона, — над селом, здається, тільки й витає що сама смерть. Але будемо боротися.

Усю ніч Ніна не спала, тільки провела її на роздумуванні, і молитві, так нетерпеливо ждала дня, щоб чим швидче забратися

до діла. Другого дня, ще сонце спало, як я встав. — Ніни вже не було, чим світ поспішила до недужих.

Так працювали ми вже місяць і підрятували нещасну Киселівку. Отоді то, а найбільше через перший тиждень нашої праці, я запевнився, яка то незвичайно людяна, дійсно свята душа ота жалібниця. Де була найбільша небезпека, де можна було найлекше набратися зарази, туди саме вона йшла — та ще як ішла! Ішла

до недужих, як лицарь на війну, — тільки не боротися з людьми, розносячи між людей смерть, але навпаки, боротися із смертю, тим найлютішим ворогом чоловіка, щоб їй не дати поглинути ані одного життя людського. Хто-ж це годен розповісти, яка хмара гризоти і розпуки обгортала Ніну, коли усі наші заходи показалися безсилими супротив смерти. Зате-ж і не сказати, як вона раювала-раділа, коли хорий видужував.

Дивлячись на її працю, очам своїм не йму було віри, як її орґанізм виносить таку силу праці; де у неї снага береться! Я було обійду скілька хат з недужими і так ослабну, що, як ляжу, так не спроможуся й ногою двигнути; а вона хоч скільки працює коло недужого, а скінчить із ним, зараз до другого, і не видно було на ній утоми. Хоч як було придивлятися їй, ні одною рисою не покаже вона, що їй тяжко; бачиш було перед собою дивну людину, що про ніщо більше не думає, як тільки про недужих та про голодних киселівських Жидів.

Але-ж під кінець третього тижня її не пізнати було, так дуже знеможлася. Я почав її благати, щоб спочила.

— Побережіть, — кажу, — себе, не переводьте марне свого життя.

— Ні, — відповідає вона спокійно, — такою працею не переводиться життя. Як поїду звідсіль, отоді спочину.

Тим часом прийшов наказ, щоб летючку розпустити та, обїхавши околицю, вертати до міста. Я так і зробив, а Ніна лишилася ще при кількох недужих, що не встигли ще піднестися на ноги, та вже за моїм поворотом я мав жалібницю забрати з собою у місто.

Недовго тривала моя обїздка, а несупокій за полишеною самітною жалібницею прискорив мій поворот у Киселівку. Приїхавши, навідуюся до війта та питаюся про сестру-жалібницю. Війт каже, що її вже другий день не бачив, але вона нікуди не відїхала, бо коней із села не брала. Тоді я поїхав чим швидче до хати, де була наша кватиря. Хата була зачинена; я думав, що Ніна по премногих трудах уживає тепер відпочинку, та, не хотячи перебивати їй спокою, поглянув через вікно.

Як поглянув, так і не стямився — затремтів увесь, захитався, так на призьбу і присів, наче мені хто косою ноги підтяв.

Мій товариш хірурґ глянув на мене й догадався; зирнув і собі у вікно та прожогом у двері. Я зібрав усі сили і пішов за ним.

Входимо у хату — Ніна лежить мертва посеред хати, знати було, що померла цеї ночи на холєру.

Не було що діяти — поховали. Усе село збіглося оплакувати добродійку, що всім спішила на поміч, а її саму нікому було ряту-

вати, нікому було навіть води подати. Так самітною, без людської помочи полягла велика трудовниця! То була в Киселівці остання жертва холєри.

Олександер Кониський.

38. Дурисвіти.

Доводиться селянам їздити у великі міста, у Київ, Одесу — чи то на прощу, на богомілля ніби-то, чи по инших яких справах, і користуються з їх простоти пройдисвіти та злодюжки, щоб обікрасти їх, або иншим яким способом видурити в них гроші.

На Поділлі купували селяне у пана землю. Не так уже й багато тої землі було, десятин з півтораста, та при такій тісноті земельній, як тепер стало, то й це шматок чималий. Купували громадою та й розкинули, як і хто там був записався: хто на три

десятини, хто на пять, а хто багатіший, то й на більше. І була така умова, що на завдаток мають люди дати панові по десять карбованців з десятини, а як уже зроблять „запродажну“, то знов таки по двадцять карбованців з десятини, а тоді вже мали взяти позичку в банку і до решти сплатити панові.

А виїхав тим часом той пан в Одесу, і така була умова, що завезуть йому люди ті гроші і там таки, в Одесі тій, запродажну напишуть умову.

Ото-ж і склали люди той завдаток, тих півтори тисячі, тоб-то по десять карбованців з десятини, вибрали двох поважних господарів, письменних та тверезих, Івана Сороку та Матвія Гончарука, написали їм довіренність від себе, дали гроші та й виправили до пана в Одесу.

От поїхали ті люди. Та сталася їм така пригода: вже перед самою Одесою занедужав Сорока, чи ззів чого несвіжого, чи води може нездорової напився, чи хто його знає чого. Взяли його кольки в животі, спав так із сили, що й сидіти не може.

Клопіт та й годі.

Приїхали в Одесу. На превелику силу зволік Гончарук хворого Сороку на повозку та повіз у якийсь заїзд: він уже був раз в Одесі, то знав той заїзд.

Було вже над вечір. Напоїв Гончарук хворого товариша чаєм, сам попоїв де-чого, що з дому взяли з собою, та й полягали спати.

Вранці Сороці ніби полегшало, тільки охляв він так, що на ногах не встоїть.

— Хіба вже так зробимо, куме, — каже Гончарук, — піду я, пошукаю пана, справлю з ним усе, як слід, а як уже треба буде в нотаря підписувати умову тую, то заберу вас на повозку, повезу туди, підпишемо та й гайда додому.

— Як так, то й так, — каже Сорока. — Бо я таки нездужаю ходити з вами.

Взяв Гончарук гроші і пішов шукати пана. Іде та й питає дорогою людей: де тая Надеждинська вулиця? Там той пан мешкав. Питає одного, другого, справляють його люди, куди треба, аж один якийсь молодий, огрядненько, по-панськи вбраний, і каже йому:

— Ще далеко, чоловіче. Я у той бік іду, то покажу, де.

Пішли разом.

— А ви-ж кого там шукаєте? — питає той молодий.

— Пана, — каже Гончарук, — такого-то.

— Справу яку маєте?

От Гончарук взяв та й розказав йому все по щирости: що землю купують вони, що приїхали завдаток платити, умову писати, що занедужав товариш, — усе чисто розказав.

— Добре діло робите, — каже молодий, — що землю купуєте. Щасти вам, Боже. Тепер без землі селянинові — що рибі без води. А звідкіля будете?

— Зо Слобідки, — каже Гончарук, — що коло Крутих. Може знаєте?

— А як-же! — каже той молодий, та зрадів ніби. — Я-ж сам із тих сторін. У Крутих бував.

Зрадів і Гончарук, що на земляка натрапив.

Ідуть далі, балакають.

— А знаєте що, земляче, — каже той молодий, — зайшли-б ми у пивну та по кухлику пива випили-б. Спека-ж така!

А спека й справді була: після Спаса воно діялося.

Не хотів Гончарук гаяти час на те пиво та ніяково знов землякові відмовити.

— Ніколи, — каже він, — часу шкода . . .

— Та це-ж одна хвилинка. Ось тут, у холодочку. Ходім. Я вас почастую.

Зайшли. Звелів той молодий подати пива. А коло вікна за столиком сидів якийсь пан, здоровий, з чорною бородою, добре, по-панському вбраний, і собі пє пиво. Той молодий, побачивши його, зрадів дуже.

— О, Іван Іванович, — каже, — а ви тут що робите?

— Те саме, що й ви, — каже той.

Підійшов молодий до бородатого, поговорили щось проміж себе. А тим часом подав хлопець пиво.

Молодий вернувся до Гончарука, налив склянки, почастував його. Поки вони пили те пиво, той бородатий встав і пішов до дверей.

— Ви куди? — питає молодий.

— У банк іду, — каже бородатий, — гроші несу.

І пішов.

Випили пиво, молодий розплатився, і пішли вони з Гончаруком далі. Пройшли з кілька вулиць.

— Ось уже зараз і Надеждинська буде, — каже молодий.

Коли це бачуть — біжить проти них той самий панок бородатий, що у пивній був, переляканий такий, задиханий.

— Ви цією вулицею йшли? — питає він Гончарука й молодого.

— А цею-ж.

— Оце тільки що я сюди пройшов та й гроші свої загубив . . . пять тисяч . . . Ви знайшли?

— Ні, — каже молодий. — Ніяких грошей ми не бачили.

— Пять тисяч! — жахнувся Гончарук. Та й мимохіть лапнув себе за кишеню, де був його гаман з грішми.

Гаман був у кишені.

— Не може бути, — каже той бородатий. — Крім вас ніхто за мною не йшов. Ви мусіли знайти.

— Та ні, паночку, — каже Гончарук, — їй-Богу не бачили ми ніяких грошей. Біжіть далі, шукайте, поки час.

— То ви знайшли! — сердито сказав бородатий панок молодому та вхопив його за груди. — Слухайте, віддайте, бо то не жарт! Пять тисяч!

— Чи ви здуріли, Іване Івановичу? — каже молодий. — Як би знайшов, то віддав би. Хіба я злодій який? Ось оцей чоловік бачив, то мій земляк.

— Таки не знайшли, пане, — застушився Гончарук, — ні вони, ні я.

— То значить ви підняли! — причепився той бородатий до Гончарука та й лап його за груди.

— Ото напасть якась! — каже молодий. — Згубив гроші чоловік та й з глузду зсунувся, до чесних людей чіпляється.

— То-ж пять тисяч! — хрипким голосом репетує бородатий.

— Знаєте що, — каже молодий. — Як що ви нам не ймете віри, то зайдім сюди, ось у цей двір, то ми вам повивертаємо свої кишені і ви перевіритесь, що ваших грошей у нас нема. У мене своїх карбованців десять, а оцей чоловік має свої, тисячу, чи скільки там, не знаю.

— Півтори тисячі, — каже Гончарук.

Зайшли у якийсь двір. Гончарук добув гамана, показує.

— Ось мої гроші, там таки й папери, довіреність.

А сам вивертає всі кишені.

Переглянув той бородатий Гончаруків гаман, подивився у папери, а далі віддає йому все та й каже:

— Коли ваші, то й беріть собі. А де-ж мої гроші?

А тим часом і молодий панок повивертав свої кишені.

— Нате, дивіться, — каже.

Бородатий тільки руками сплеснув.

— Біжіть, — каже молодий, — не гайте тут часу, може ще знайдете свої гроші.

Вийшли на вулицю, пройшли трошки.

— Ось вам і Надеждинська, — показує молодий праворуч, — а мені у цей бік треба. Бувайте здорові, земляче.

— Бувайте здорові! Спасибі вам, паночку, — попрощався Гончарук.

Повернув праворуч та й пішов шукати того дому, де їх пан поміщик мав стояти.

Шукає, питає — ніяк не знайде. Підійшов до городового.

— Чи не знаєте, будь ласка, де тут пан Васьковський живе?

— Так не скажу, — мовить городовий, — а як скажете, в якому нумері, то знайдемо.

— Та ось у мене записано, — каже Гончарук, — ч. 26, Надеждинська вулиця.

— Оввa! — каже городовий. — Та ви всамперед підіть на Надеждинську вулицю, а тоді вже шукайте того нумера.

— А це-ж хіба не Надеждинська? — здивувався Гончарук.

— Це Пушкинська. А Надеждинська далеченько. Ось у той бік ідіть та йдіть, там далі спитаєте . . .

— Що за мара? — здивувався Гончарук та аж руками розвів.

— А ви не тутешні? — питає городовий.

— Та не тутешній. А ото диво: тут панок один водив мене — земляк ніби мій — та й сказав, що оце Надеждинська.

— Брехав ваш земляк.

— Нащо-ж йому було брехати? — дивувався Гончарук. — Я-ж його не просив — сам він казав, що до самого місця доведе. Ще й пивом частував . . .

— То ваш знайомий? — питає городовий.

— Та ні, уперше його бачив.

— І так, незнайомий, пивом вас частував?

— Еге.

— Ой, глядіть, дядьку, чи не жулик то був одеський, — каже городовий. — Чи не витягнув він у вас грошей часом.

Гончарук лапнувся за кишеню.

— Ні, гаман є.

— А-ну, подивіться у гаман, — каже городовий.

Гончарук розкрив гамана.

— Мати Божа! Грошей нема! . . . скрикнув він.

У гамані були тільки папери й довіренність, а гроші як язиком злизало . . .

Модест Левицький.

39. На нові гнізда.

Село. Починається весна. Де-не-де лежить іще сніг. По вулицях болото. Далеко на селі дівчата співають „веснянки“ . . .

У старого козака Максима Квача людей мало не повнісінький двір. Переселенці! Ідуть козаки на нові гнізда. Сини Максима кидають батька, матір, кидають своє кубло, та ідуть на Амур за шматком хліба. Ось уже й воза підмазує старий батько, і коні годуються, сини-переселенці і скрині виносять та всякий дрібязок.

В хаті попорядковано. Долівка підметена, стіл накритий білою скатертю. На столі по звичаю лежить хліб, а на ньому дрібок соли. Перед образом чадить воскова свічка. Всі дожидають „батюшку“ . . . Ось він приїхав з паламарем. Вони увійшли в хату. Батюшка перехрестився, поблагословив людей, — всі підходять і цілують йому руку. Він одягається у свій одяг, що виняв з хустки паламарь. Паламарь поклав з печи жару у кадильницю, роздмухав його, кинув у нього дрібок ялівцю. Димок закурився і розлягся по хаті. Всі люди стоять богобійно. Батько розіслав долі ряднину, батюшка став на неї перед образом, а позад паламарь та родина.

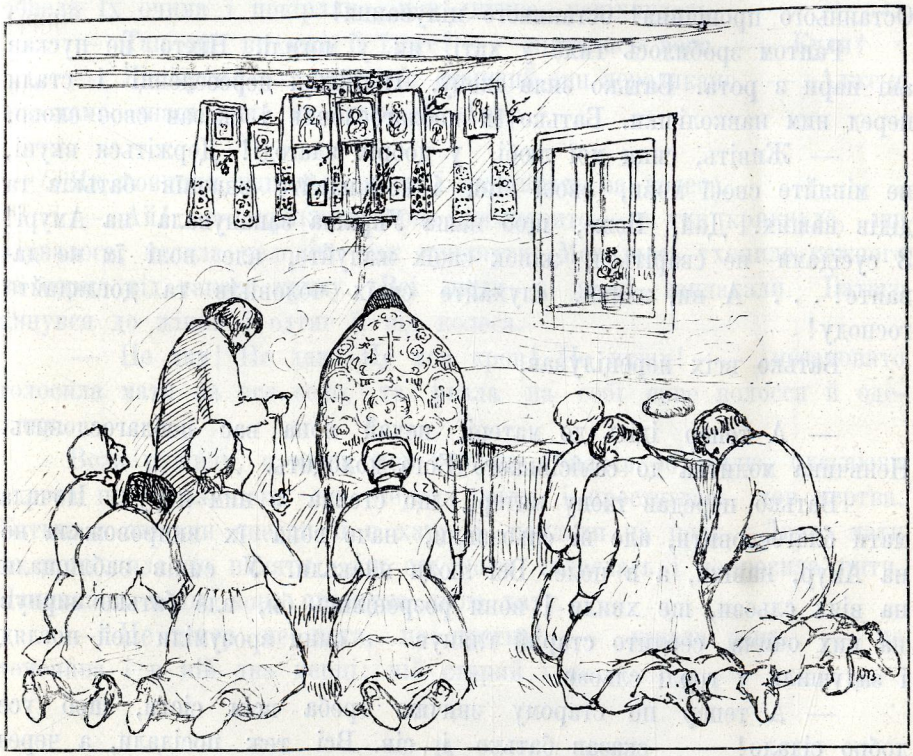
— Миром Господу помолимся! — заспівав батюшка тонесеньким голосом.

— Господи помилуй! — озвались співаки. Всі почали молитися. Рідня стояла навколішках. Невістки хлипали, але мати не плакала; вона богобійно дивилась на розпятого Христа. Лице у неї було спокійне, а з очей сами по собі текли сльози, і їх краплі під промінням сонця блищали самоцвітними камінням. У хаті душно. Два сини-переселенці шептали за батюшкою молитви; їх чола поупрівали.

— Ще молимось за відїзжих! — співав панотець. Всі перехрестились. Баби почали плакати в голос. Мати-ж очевидячки кріпилась, не плакала. Вона, зложивши руки на грудях, дивилась на образи все нерухомо. Батько стояв понуро, але також спокійно,

і вслухувався у Божі слова. Лице його мов захололо, тільки зморшки на чолі, що поміж бровами, стали виразніші.

Батюшка скінчив молитви, взяв кропило, покропив по хаті, поблагословив людей і сказав своє слово до переселенців. Молебінь скінчився. Батюшку посажено на покуті за стіл, а паламаря на другім кінці стола. Родина та люди стояли, ніхто не сідав. Баби подавали страву на стіл. Батько частував батюшку та паламаря.

Попоївши, батюшка помолився, подякував господарям за хліб за сіль почав збіратись додому. Старий батько подякував йому, мати винесла дві паляниці, шматок сала та ковбасу і все те поклала у віз, куди посідали батюшка з паламарем. Візок рушив . . .

II.

За стіл сіли тепер рідня й люди.

— Ви глядіть, — казала тихесенько мати до невісток, а казала так, щоб ніхто не чув, — не плачте, а то батька стрівожите, а він у мене хворий. Пожалійте його! . . .

— Ви глядіть, — казав також потайно батько до синів, — ані сльози! Дорогою вже поплачете, а тепер ані краплі, бо маму стрівожите, а вона у мене слабенька. Пожалійте свою неню!

Обідали всі мовчки. Ніхто не балакав. Тільки ложки стукали о полумиски.

Після обіду приїхали сусіди — відвезти переселенців до залізниці. Ось уже все повиносили на вози. Настав час прощання! Останнього прощання! останнього цілування!

Раптом зробилось тихо у хаті, як у могилі. Ніхто не пускав ані пари з рота. Батько зняв ікону. Підійшли переселенці і стали перед ним навколішки. Батько їх поблагословив і сказав своє слово.

— Живіть, сини мої любі, у добрій злагоді! Держіться вкупі, не міняйте своєї мови, своєї віри і не кидайте звичаїв батьків та дідів наших. Дай, Боже, щоб наша Україна запанувала на Амурі! З сусідами не сваріться, жінок своїх жалуйте, але волі їм не давайте! . . . А ви, жінки, слухайте своїх чоловіків та доглядайте господу!

Батько всіх перецілував.

— А тепер ідіть до матері, нехай вона вас поблагословить. Неньчина молитва до самісінького Бога доходить.

Батько передав ікону матері, що стояла з ним поруч. Почала мати благословити, але ні сльозинки, наче вона їх випровожала не на Амур, навіки, а в поле. Всі люди плакали. У синів заблищали на віях сльози, ще хвиля і вони розревілись би, але батько зирнув на них очима, сердито старий глянув — сини зрозуміли цей погляд і задушили у горлі сльози.

— А тепер по старому звичаю треба всім сісти, щоб усе добро сідало! — сказав батько і сів. Всі теж посідали, а через хвилину разом устали.

Переселенці ще раз перехрестились до ікон і почали виходити на двір. Останній раз переступили поріг своєї хати . . . Чи доведеться коли знову тут бувати? . . .

III.

Ось діти вже посідали на вози. Батько глянув на них, а у самого мов би серце одірвалось, похололо, і сльоза покотилась йому по щоці, але старий так стиснув зубами уста, що кров закипілась. Мати стояла бліда, але спокійна. Водила по всіх очима, мов би не

розуміючи, що це діється? Куди її діти їдуть і чого так багато людей у дворі? Всі не запримітили, що з старенькою щось діється непевне, і лякались, щоб вона розуму не втратила.

— Хоч би заплакала, — думав батько. — Лекше-б їй було, а то чого доброго не витримає сердешна цього лиха.

Мати підійшла до синів. Все одразу стихло. Баби, що плакали, так і обмерли. Всякий дожидав чогось злого. Мати якось чудно обвела їх очима і покірливо, мов дитина, усміхнулась.

— Так оце ви вже й їдете? — спиталась вона. — Куди?

— Як куди? — спитався старший син перелякано. — Адже-ж ви, мамо, знаєте, що ми їдемо на Амур.

Як вовчиця кинулась мати і ухопилась за колесо.

— Ай! — крикнула вона несамовито, та так крикнула, що здавалось, несила чоловіка так крикнути. Мов щось ухопило кожного за серце від такого крику. Всі люди у дворі заплакали. Батько кинувся до жінки і одтяг її від колеса.

— Не дам! Не дам! Це моя кров! Не пущу! — несамовито голосила мати на все село, та рвала на собі сиве волосся й одежину.

Вози рушили, а мати, мов горлиця, билась об землю, пускаючи з рота піну, аж поки не стеряла силу і простяглась, мов мертва. Батько з людьми внесли її в хату і поклали на полу. Довго мати не приходила до памяти. Аж ось вона підвелась і попросила пити. Напившись води, вона оглянула свою хату.

— Це тепер не хата, це пустка! — казала вона, — це домовина і в ній два мерці: мій старий і я.

IV.

І ввесь день мати лежала на полу та стогнала. Батько сидів задумано і не випускав люльки з рота. Не раз сльози підступали йому до горла, але він гриз цибуха, що аж зуби скреготали, та все кріпився. У хаті сидів мовчки москаль з Григорєвським хрестом на грудях; лівий рукав шинелі бовтається, бо у ньому нема руки; у правій руці ціпок; права нога тільки по коліно, а від коліна деревляна, стельмах зробив її за шівкарбованця. Сидів та й думав, багато де-чого думав каліка.

Хата мов справді домовина. Ось уліз у хату Рябко, потяг з лави шматок хліба і знову пішов у двері, — ніхто його не

бачить, ніхто не чує. Двері трохи відчинені, у хаті вже холодно. Всім байдуже. Їх у жар кидає від думок.

Вже стемніло. Цвіркун виліз з-під печи, цвіркнув раз, удруге. Поліз на лаву, а далі на стіл, а з столу побіг по руці батька — батько й не чує, так замислився. Мати встала і, хитаючись, засвітила свічку та почала подавати вечерю. Ось вона, як і колись, поклала на стіл цілу купу ложок. Москаль встав, відділив три ложки і зо-

ставив їх на столі, а останні поніс до мисника. Старі глянули на ці три ложки. Мати заревла і кинулась головою у подушки на піл, а батько, як опарений, вибіг на двір. Він упав на віз, на котрому сусід возив до залізниці його синів, і заридав, як маленька дитина, але ці козачі сльози бачив один темний весняний вечір і ніхто більше!

— Вгамуйтесь, паніматко! — заспокоював каліка стару жінку. — Це ще не горе, а ось горе, що перед вами стоїть — це я! Я був колись людиною, а тепер я що? — Каліка, а все-ж не гніваю Бога, не нарікаю і не плачу, бо гріх побиватися.

Мати трохи заспокоюється.

Вячеслав Потапенко.

40. Пустельник із Путни.

В половині 15-го століття жив у долині Путни серед гір і пралісів пустельник Данило, отой самий, що його образ є ще й досі на стіні манастирської церкви у Воронці, бо він на старі літа перенісся туди з Путни і був тут ігуменом. Він і в Путні не був уже молодий; мав із шістьдесят літ і був сивий, як голуб. Але дивним дивом у його виголодженому, випощеному худенькому тілі була тоді така сила, що він зробив дуже велике і чудне діло.

Там у Путні над потоком, що пливе поміж горами, є скеля, яка, мов би придавлена великою вагою, висунулася з-під гори в яр. Скеля довга, але не висока і не широка. Попри неї потік журчить, а навкруги ще й тепер такі ліси, що Боже! Так ото в ті давні часи прийшов раз сюди, Бог знає, звідки, чоловік у довгій рясі та з клунком на плечех. То був Данило. Скілька днів ходив по-над річку Путну, як би чогось шукав. Зголоднівши, ловив рибу в річці, пік на огні і їв, або ягоди збірав, а потім знову ходив. Ночував, де понало, і не боявся звірів, котрих повно було в лісі. Аж одного дня прийшов у яр над цей потічок, що впадає до Путни, коло скелі. Побачив ту скелю, сів і задумався. Дуже вона йому припала до вподоби. Зверху страшенний камінь, а під каменем такий сховок, що й коня можна загнати перед дощем.

— У цьому камені я вирубаю церковцю, Богу на славу, — подумав він собі, — а сам буду жити у сховку під каменем. Отут я й лишуся.

І, як собі загадав, так почав робити. У клунку він приніс уже з собою долота та кленці — видко, вже заздалегідь мав гадку зробити собі десь печеру. Розмірив скелю, як який будівничий, потім постив, молився і раз ранком зачав рубати камінь.

Першого року не багато вирубав, тільки малий отвір на двері і за дверима комірку таку, що вже й сам міг узімі тут спати та сховати харчі, що мав від пастухів, які літом пасли товар у цих сторонах по-над річкою Сучавою, а взімі, як сніги не занадто завіяли всі дороги, то аж з Волівця приносили йому де-якої страви. Вони хоч сами жили дуже невибагливо, як запізналися з тим дивним пустельником, жалували його, дивувалися, боялися, — і довгими, холодними, зімовими вечорами не раз говорили, як то там живеться Данилові в пущі у такі морози. Кругом сніги, ліси, дикі звірі, в околиці ані одного чоловіка, а він там сам, як палець, і не

боїться . . . А тим часом Данило і взімі, розклавши огонь у своїй коморі, довбав далі своїм долотом та клевцем у камінь, полохав диких волів-турів, що заблукалися десь колись коло його скелі, та від часу до часу виносив із комори вирубане каміння і скидав у потік. Приходив вечір, він де-що перекусив, як мав, молився довго, затикав добре дверці, лягав у постіль з моху, покривався овечими шкірами, що йому поназносили пастухи, і спав. І рано починав знову свою роботу.

Сім років працював він так, поки у скелі вирубав церковцю на диво. Замісць притвора була перед церковцею невеличка камінна площа над самим потоком, де вліті любо було посидіти. А з тої площі заходилося у першу комору, як у бабинець церковний. Тут з лівого боку у стіні було вирубане широке корито на леговище для пустельника. З цеї першої комори заходилося до другої, цілком так, як до „корабля“ у православних церквах. У лівій стіні було тут одно заглиблення, мабуть на скипки, а там, де престіл, друге, і тут стояв деревляний хрест. А у правій стіні були віконця невеличкі, але дуже гарно витесані в камені. Зверху-ж на камені був хрест із дерева. Все разом цілком так, як у церкві. А ще під скелею пустельник зладив сховок так, що міг там літом спати, як не було сльоти.

Було це перед полуднем. Мряки піднімалися вгору і з-поза білих та сивих хмар показувалося синє небо. Сонце заглянуло у яр і мов золота накидало на брудно-зелену траву, на ясножовті берези і верби над потоком та на зелені ялиці на горі. Данило глянув у правий бік, бо причулося йому, мов би там у лісі далеко загавкав пес. Але там було тихо, так тихо, як у його церковці взімі. Тільки букові ліси аж чорніли, так їх листя повяло. Десь далеко кракали ледви чутно ворони; два половики крутилися над лісом, мов би здоганяли один одного; а на сухі будяки недалеко пустельника впали звідкись чижі, весело цвірінькаючи.

Пустельник зітхнув, зайшов до своєї церковці, виніс звідти велику книгу, сів собі і став голосно читати. Але тут йому знов причулося, що скілька псів загавкало, уже ближче, а в лісі щось злопотіло, як би біг великий звірь. Не встиг він ще гаразд оглянутися, де і що, як від річки Путни надбіг, тяжко сапаючи, величезний тур, дикий віл. Пустельник зірвався на рівні ноги, притулився до дверей своєї церковці і глянув, що це. У шкірі тура стреміло скілька стрілок, а з шиї лилася йому цюрком кров. Звірь

спотикнувся, прикляк до потока і жадібно став пити воду. Зірвався знову, щоб утікати, але ступив уже тільки скілька кроків і впав саме против Данилової скелі. Данило бачив його страшні, червоні очі і безсилу злість, яка аж підкидала скрівавлене тіло. Здавалося йому, що тур от-от зірветься і одним скоком вискочить до нього аж на камінь.

Видко діло, у лісах хтось полював. Небавом надбігли і пси, але на ловців треба було ще довго ждати, поки надїхали на конях. Було їх кільканадцять. Мали з собою луки, списи, довгі ножі та сокири. Пси дали їм знати, де лежав тур. Але-ж бо тут побачили вони щось дивніше, як тура. Проти них на високому камені стояв сивий дідусь, здивований несподіваними гістьми.

Нарешті один з ловців, молодий ще, з гарним круглим лицем та з довгим волоссям, чоловік зважився спитатись:

— Хто ти, старче божий?

— Я пустельник Данило, — відповів дідусь.

— Давно вже тут?

— Сім років. А ти хто, пане, що маєш таку дорогу одежу і таку велику дружину?

— Я Степан, воєвода і господарь цеї землі.

На те пустельник сказав:

— Знав я ще твого діда Олександра, а Господь сподобив мене побачити ще й тебе. Ходи до моеї церковці, нехай я помолюся, щоб Господь дав тобі довгий вік.

Воєвода Степан і його дружинники вилізли на камінь і зайшли до церковці. Всі оглядали цікаво невидану печеру і слухали молитву пустельника перед деревляним хрестом. По молитві вийшли з церковці, і воєвода спитав пустельника:

— Ти сам вирубав цю церковцю?

— Сам, пане мій.

— Не величай мене паном на цьому місці: тут я перед тобою, старче божий, хилю голову.

— Не передо мною, а перед Богом, що вибрав собі мене за свого слугу.

— Добре тобі тут?

— Добре. Відколи моя церковця готова, вже не маю журби.

— І не страшно тобі?

— Страшніше між людьми, як тут у лісі. Бував я в світі і знаю, де гірше.

— Ти, кажеш, запамятав мого діда?

— Так. У його війську я воював на Покутті і на Поділлі, поки польський король Владислав не переміг його. Це вже тридцять літ тому. Вернувся я додому і не застав нікого з родини: всі вимерли від „повітря“. Тоді я пішов на гору Атос і там прожив кількадцять років у манастирі. Вернувся звідти — знайшов собі оце місце і живу. Тут так тихо і гарно, душа має спокій.

— Справді гарно, — потвердив воєвода. — Ми тут посидимо трохи й одпочинемо.

Дружинники воєводи зійшли з каменя, а воєвода лишився з пустельником сам. Пустельник виніс овечі шкіри, простелив на землі і просив гостя сісти. Степан сів.

— Нічим мені тебе приняти, — нарікав пустельник.

— Не журись, старче! От є мясо з тура, і в нас де-що знайдеться.

А внизу над потоком уже справляли тура і розкладали вогонь. Тихий закуток у ярі, де, бувало, пустельник цілими тижнями не чув людського голосу, оживився; стало гамірно і весело.

— Чи це правда, що Турки здобули Царгород? — спитав Данило воєводу.

— Правда.

— Боже! Боже! — зітхнув пустельник сумно. — І до мене дійшла ця чутка, а я не вірив у такий допуст божий. За які гріхи внала така страшна кара на християн? Тепер і Молдова не буде мати від Турків спокою.

— Авже-ж! — відповів воєвода. — Коли-б дав Бог мені прожити, буду мати з ними діло не раз.

— Будеш! будеш! — сказав пустельник живо, — і Бог тобі поможе. Я буду молитися . . . ми всі будемо просити Господа.

Воєвода задумався:

— Це моя найбільша журба. Нападуть край, знівечать і навіть мої кістки з гробу викинуть.

— У Бога надія. Ти проживеш ще довгі літа. А коли вже про смерть думаєш, збудуй де на відлюдді манастирь і там колись спочинеш.

Перекусивши, що було, попросив воєвода пустельника і скількох бояр, що були з ним, піти оглянути околицю. Всі пішли горі річкою Путною. Не могли нахвалитися чудовою стороною, освітленою тепер лагідним, осіннім сонцем. Тут було так тихо і любо, якось

і розмова не складалася добре. Воєвода йшов задуманий і провадив ціле товариство на гору. З гори довго оглядав долину річки і нарешті промовив:

— Я побудую тут манастирь, а ви щоб мене по смерти в ньому поховали. Тут я буду мати спокій.

— Рано ще тобі про смерть думати, — зауважив один з бояр.

— А проте треба. Спасибі тобі, старче, що мені цю думку піддав. Тут справді гарно і тихо. А мені за те Бог поможе Турків побити.

— Дай то, Боже! — сказали всі.

— Де-ж би цей манастирь ставити? — спитав Степан уже веселіше. — Всюди тут гарно. Ано, пане постельнику, стріль із лука: де стріла упаде, там буде церква. Міряй в цей бік у якесь дерево!

Постельник Красниш стрілив з лука; стріла застрягла в землю між деревами. Слуга побіг туди, щоб зазначити місце, а потім сховався за грубе дерево. По ньому стрілив боярин Дума Браєвич: його стріла впала недалеко від першої. Стріляли ще бояре Станчул, Штибор і Данович, і їх стріли попадали також на землю. Тоді натягнув лук сам воєвода — і його стріла застрягла в пень явора та й зломилася. Слуга дав про це знати воєводі. Всі зійшлися на цьому місці, де падали стріли.

— Отут і буде престіл церкви, де моя стріла застрягла. Назначи собі, старче Даниле, це місце добре; я хочу, щоб тут була церква. З весною пришлю сюди робітників. А тепер пора нам додому.

Слуги привели коней, всі посідали.

— Будь здоров, старче божий! — сказав Степан. — Молися за мене та за мою рідню.

— Нехай тобі Бог щастить, господарю наш любий! — відповів пустельник. — Буду молитися, і Бог мене вислухає. Будуть тебе прославляти навіки, доки сонця та землі.

Ловці відїхали, і пустельник остався знову сам. Вернувся до своєї скелі і застав тут ще велике огнище над потоком. Ловці лишили йому цілу шкіру, зняту з тура, і трохи не все мясо, а в церковці знайшов довгу грубу свиту, яку йому таким способом дарував хтось із дружини воєводи. Коло свити лежали паляниці і ціла груда соли. Пустельник постановив собі, дати мясо завтра пастухам, а шкіру лишити собі. Поховавши, що було треба, він сів перед своєю церковцею такий радий, як уже давно не був, і глянув у той бік, де колись мав повстати манастирь. Не втерпів і зійшов з каменя, щоб піти ще раз оглянути це місце.

Сонце вже заходило. Темносинє небо покрилося ясножовтим золотом у тому місці, де сонце ховалося. Порозкидані і порозривані хмарки, чорносиві, цеглястожовті і білі, як далекий дим, подіставали внизу від сонця золоті рубці. Нижче від них простяглася небом довга фіолєтово-рожева смуга, котра що-раз вище ширшала і блідожовтим сяєвом засягла трохи не до місяця-молодика, що забілів на небі.

По-над річкою Путною знялася легенька мряка і повіяв вітрець. З дерев почало сипатися листя тихо, непомітно. Надлетіло скілька чижів, і їх тихе цвірінькання розляглося в сонній пущі так дзвінко, як би голос не знати яких великих птахів.

А пустельник Данило оглядав тим часом місце під манастирь і говорив голосно свої вечірні молитви.

Осип Маковей.

41. На Січ.

Не довго гостювали молоді сини полковника Бульби в роднім домі. Нині вони вернули з Київа, де вчилися в Академії, а завтра мали з батьком їхати на Січ.

Старий Бульба тішився заздалегідь думкою, як він явиться з двома своїми синами на Січі і скаже: „От подивіться, яких молодців привів я до вас!“

Бідна мати рада була надивитися на синів та налюбуватися ними, але не сміла нічого казати, бо полковник Бульба був страшно впертий. Ковтаючи сльози, ладила вона одяг і білизну для синів і для чоловіка в дорогу.

А Бульба вештався по обійстю, вибірав коней і зброю та давав всілякі накази. Осаулові Товкачеві передав свою власть над полком і наказав ставитися з військом на кожний поклик. Вибрав також і слуг, що мали разом з ним їхати в дорогу. Не забув він нічого; навіть коней казав напоїти і дати їм грубозернистої пшениці. А по вечері відозвався до синів:

— Ну, діти! Пора нам спати. Завтра будемо робити, що Бог дасть. Тільки не стели нам, мати, постелі, бо ми будемо спати надворі, по-козацьки!

Він розвернувся на килимі, накрився киреєю і скоро став хропіти.

За ним пішли сини і ввесь двір.

Тільки бідна мати не спала. Вона приклякла в головах своїх дорогих синів, розчісувала гребенем їх розбурхані кучері і зрошувала сльозами.

Вона з жаром, із сльозами, як степова чайка, припадала до своїх синів. Тих синів, тих її любих синів беруть од неї — беруть на те, щоб їх не побачила ніколи! Хто знає, може в першій битві Татарин зрубає їм голову, і вона не знатиме, де лежать їх покинуті тіла. Розклює їх хижа птиця, а вона за кожну краплю їх крови віддала-б себе всю.

Ридаючи, дивилася їм у вічі, а всемогучий сон почав склеювати її повіки.

Так просиділа до ранку і в душі бажала, щоб ніч протяглась як найдовше.

Аж ось від степу пронеслося дзвінке іржання жеребця; червоні смуги блиснули на небі; Бульба розплющив очі.

— Ну, хлощі, годі спати! — гукав, зриваючися на рівні ноги. — Пора, пора! Напувайте коні! А де-ж мати? Хутче готов нам їсти: дорога перед нами велика!

Бідна полковниця, втративши останню надію, поплелась у хату.

Поки подала сніданок, Бульба виніс для синів новий одяг.

Вони вмить перемінилися з бурсаків у козаків. Замісць давніх, заболочених чобіт, на них явилися червоні сапянці з срібними підківками, козацький жупан рожевої барви прикрив їх стрункі постаті, куті турецькі пистолі були застромлені за пояс, шабля побренькувала по ногах.

Бідна мати! Як побачила їх, то й слова не могла промовити, тільки сльози капали з її очей.

— Ну, сини, нічого гаятися! — промовив врешті Бульба. — Тепер по звичаю християнському треба перед дорогою всім присісти.

Всі сіли з повагою.

— Тепер благослови, мати, своїх дітей! — сказав Бульба. — Моли Бога, щоб вони воювали хоробро, боронили все лицарської чести, щоб стояли за віру Христову, а ні . . . так нехай радше пропадуть! Пристуніть, діти, до матері: материна молитва і на воді і землі спасає!

Мати обняла їх, виняла дві невеличкі іконі і наділа їм, ридаючи, на шию.

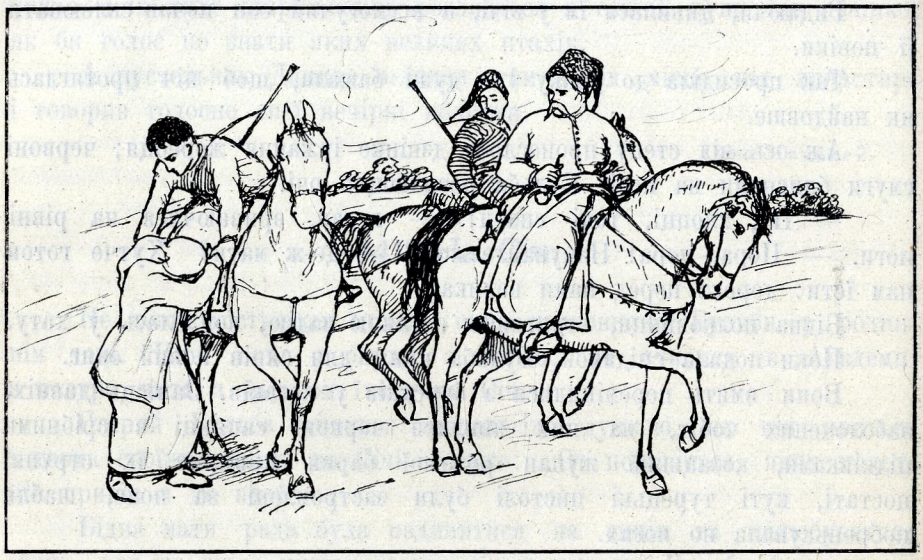
— Нехай вас заступить . . . Мати Божа . . . Не забувайте, синки, матері своєї . . . подайте хоч вісточку про себе . . .

Далі не могла говорити.

— Ну, підем, діти! — сказав Бульба.

Під хатою стояли осідлані коні. Бульба скочив на свого Чорта, що скажено трясся, почувши на собі вагу двадцяти пудів.

Коли мати побачила, що вже і сини її сіли на коні, кинулася до молодшого і припала до його стремен. Два крепкі козаки взяли її і занесли обережно в хату. Та коли батько з синами виїхали за ворота, вона з прудкістю дикої кози вибігла з хати, здержала коні

і обняла одного з синів з якоюсь божевільною, безтямною гарячкою . . .

Молоді козаки їхали сумно, насилу здержуючи сльози. Батько був теж трохи не свій.

День був сірий; зелень полискувала ярко; птахи щебетали якось всуміш, недоладно.

Молоді козаки, проїхавши шмат дороги, оглянулися. Хутір їх наче запався в землю, тільки два димарі стирчали, і верхи дерев колихалися над виднокругом.

От уже тільки журавель над колодязем самітно стирчить під небом; вже рівнина, яку проїхали, видається горою і все собою заступає.

Прощавайте, дитячі літа, гри і все і все!

Микола Гоголь.

42. Подорож Сагайдачного до Кафи.

Після повороту з переможного походу з-під Варни, вибрали козаки Сагайдачного отаманом славного полтавського куріня, а незабаром і ґенеральним обозним.

Сагайдачний узявся зараз запопадливо до своєї роботи. Виводив цілі сотні молодих козаків у степ і вчив їх.

Одного разу в часі того побачили невелику ватагу їздців, що наближалась до Дніпра. Ватага, побачивши козаків, стала ладитись до оборони. Сагайдачний пізнав здалеку двох польських панів у супроводі кількадцяти панських козаків з однаковою барвою. Усі були добре озброєні.

— Чи вони справді гадають, що остояться нам? — говорив один козак. — За одним махом розібємо в пух або живих в неволю заберем.

— Цього робити не треба. Це не вороги, коли малою купою сюди забрели. Пождіть тут, а я сам підїду та розвідаю.

— А коли тебе схоплять?

— Цього не буде, а коли-б так, тоді й поїдете мені на виручку.

Сагайдачний завернув коня і поїхав назустріч, вимахуючи приязно шапкою.

Подорожні зупинились. Один з них, якийсь значний, старший уже шляхтич, підїхав до Сагайдачного.

— Вітаю пана козака приязно, без укритої ворожої мислі, без підступу і по-приятельськи. Я Вацлав Стржелецький, підчаший самбірський, посланий у Крим з посольством.

— Salve, domine!*) — говорив Сагайдачний, кланяючись, — вітаю вашмосць на вольній козацькій землі, до услуг вашмосці, розпоряжай мною . . .

Шляхтич дуже зрадів, бо з початку, побачивши таку купу козаків, він побоювався, чи його не пограблять.

— З мови і шляхетних манєр бачу, що маю діло з шляхтичем, і тому приємність нехай буде по моїй стороні.

— Менш із цим, я козак запорозького війська, а он там дві сотні товаришів, та вневняю вашмосць, що можеш бути спокійний і безпечний, як коли-б це дві сотні вашої гусарії стояло.

— Побачивши вас, я трохи занепокоївся, не так за себе, як за ту місію, яку мені доручено виконати.

— Я це зараз запримітив, — говорив Сагайдачний, усміхаючись, — як вашмосць, побачивши нас, лагодивсь до оборони. Та коли вашмосць пізнав, що це Запорожці, не було чого непокоїтися. Панове вважаєте козака синонімом розбишаки, а воно так не є. Ми лицарі, вміємо шанувати посла, бо у нас за це страшно карають.

— То могли бути не Запорожці, а просто гультяї.

— Так близько Січи? Ніколи! Тут обовязує наше право і таких ми-б не стерпіли. Та я вертаю до речи. Чого вашмосць обрав дорогу через степ? Не ліпше було і безпечніше їхати на Київ?

— Спішно нам. Татаре дали нам останній речінець до викупу невольників. Як не наспіємо в час, то їх повезуть у світ, що їх ніхто потім не знайде. Ми веземо окуп від рідні і, коли-б вернули з нічим, нас би прокляли.

— Далеко їдете?

— Аж у Кафу.

— Невже-ж? — скрикнув Сагайдачний, радіючи. Йому в тій хвилі прийшла в голову думка, яку поклав виконати.

Сагайдачний знав давно, що Кафа то найбільша торговиця на невольників. Не раз думав про те, як би туди вибратись у похід,

*) Вітай, пане.

та не знав, куди там зайти. Тепер траплялася нагода роздивитись по тій дорозі, що веде в Кафу.

— Вашмосць знаєш дорогу в Кафу?

— Я там ніколи не бував, та якось розпитаюся. А вашмосць хіба знаєш?

— Ні. Та чи безпечно буде вашмосці з такою малою ватагою лізти в осине гніздо та ще з грішми?

— Це ні. Татаре ніколи не зачіпають послів, що їдуть з окупом. Я більш боюся, чи в цих сторонах безпечний.

— За це я вашмосці ручусь своєю головою. Прошу до нас на Січ у гості, та відпочинь, бо бачу, що таки добре змахались ваші коні.

— Дякую за гостинність, та мені спішно.

— Festina lente!*) Я ручусь, що не спізнишся! Та чого ми стали?

Шляхтич махнув на своїх людей, і вони наблизилися. Тут був ще другий шляхтич молодий.

— Презентую мого товариша Станислава Ястржембського, гербу Побог, старостича сандомірського, а то . . . забув, яка гідність вашмосці.

— Я Петро Конашевич, ґенеральний обозний запорозької Січи. Виїхав у степ молодиків учити і надибав вашмосців, милостивих панів.

Поїхали до козаків, які привітали подорожніх шапками.

— Вертаємо, хлощі! — сказав Сагайдачний. — Вертати воєнним порядком! Розвідчики по боках і спереду!

Почулась команда. Скілька десятків із своїми отаманами розїхались на всі сторони, висилаючи що-раз далі по двох-трьох людей.

Польські посланці не могли з дива вийти, дивлячись на таку справність Запорожців.

— Вашмосць пан обозний не аби-який офіцер, — говорив Стржелецький, — так, то люблю. Я вояк змалку, і коли бачу лицарів таких, то серце в мені росте. Я не сподівався бачити цього тут у пустині.

— Яке-ж би ми були військо, коли-б ми того не вміли. Це-ж найконечніше. Годі битись без ладу. Та коли це вашмосць бавить, то покажемо ще де-що.

---

*) Квапся помалу!

Сагайдачний прикликав одного з-поміж отаманів десятників.

— Покажи, Максиме, що зробиш, — ворог перед нами.

Максим виїхав наперед відділу. Свиснув у пальці і дав знак передовій сторожі, згортаючи руками до себе. Козаки оглянулись, завернули коні і поскакали що-сили до відділу. Тоді Максим скомандував:

— Виїзди в дві лаві направо!

Заворушився цілий відділ, уклад змінився в-мить, і дві сотні стали в дві лаві.

— Перша лава в шаблі, друга в списи!

Перша лава добула шабель, друга поздіймала списи з плечей і понизила.

— Сурмач, набіг! З Богом!

Рушили. Зразу тропом, потім що-раз швидче, поки не полетіли цілою силою, що кінь вискочити міг.

Подорожні почвалували із Сагайдачним за ними. Шляхтичі були дуже раді.

— Справді по-лицарськи, далебі славно. Так наша гусарія атакує. Спасибі вашмосці, що розвеселив вояцьке серце.

Козаки зупинились над самим Дніпром. Коні аж попріли. Вони сапали глибоко.

Стржелєцький подав руку Сагайдачному:

— Я помолодшав на двадцять літ між вами.

— Я маю прохання до вашмосці, — говорив Сагайдачний, — не одмов мені. Візьми мене з собою у Крим, у Кафу, я рад би побачити ці місця.

— З найбільшою охотою. Мати такого лицаря за товариша — то справді щастя. Сам я хотів запропонувати вашій мосці це, та не смів. Ось моя рука.

— Та дозволь узяти ще одного товариша, мого побратима. Це вже шляхтич з роду і з гербу. Людина освічена і не буде нам із ним скучно.

— Давай хоч би й десять таких, як вашмосць.

Вони говорили між собою латинською мовою. Сагайдачний не хотів, щоб козаки знали про його намір.

Приїхали у Січ. Конашевич повів своїх гостей до кошового; козаків розмістили по курінях.

Коли Конашевич розповів кошовому про намір подорожі у Крим, кошовий каже:

— Голова-ж бо у тебе, товаришу! Не посидиш хвилинки, згорнувши руки. Ну, що-ж! Їдь з Богом та вертай здоровий. Я знаю, що очі твої будуть уважно дивитися на все, тому не треба тобі цього й казати.

*

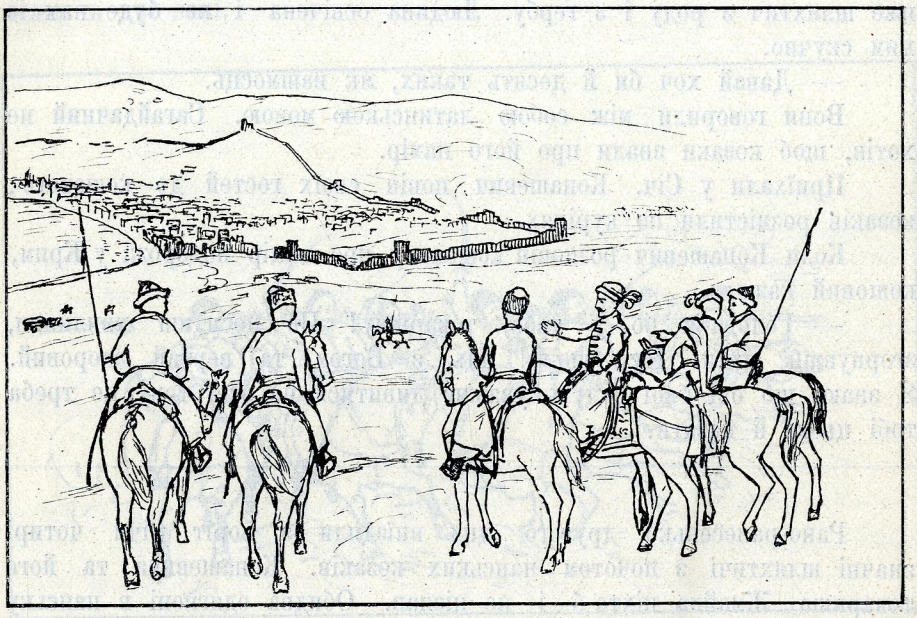
Рано-ранесенько другого дня виїздили з воріт Січи чотирі значні шляхтичі з почотом панських козаків. Конашевича та його товариша Жмайла ніхто-б і не пізнав. Обидва одягнені в панську одежу, з дорогими шаблями при боці, на гарних турецьких конях, теж багато вбраних. Вуси попідкручували на шляхецький лад угору.

Їхали зразу лівим берегом Дніпра, потім пустилися навпростець степом, прямуючи до Перекопу в Криму. У Стржелєцького були супроводні листи від польного гетьмана Жолкевського, від брацлавського воєводи, а на всякий припадок кошовий дав їм грамоту з запорозької канцелярії, щоб їх охоронити від козаків-добичників, які усюди в степу вештались.

Конашевич був тут перший раз і пильно розглядався по степу, щоб добре затямити дорогу. Розуміється, що ночували в степу. Чим ближче Криму, прийшлось не раз зустрічатися з татарськими ватагами, які у тій стороні випасали свої табуни. Шляхтичі мали з собою перекладчика татарської мови.

Наблизились до Перекопу. Тут справді перекопано широкий рів від Чорного до Азовського моря. А далі стояло містечко Перекоп, де сидів перекопський мурза, і до нього перш усього звернулись подорожні, виказуючись листами. В них було розказано, за чим і куди їдуть. Вони подали мурзі і його прибічникам подарунки, по-турецькому „бакшиш“, і мурза показавсь для них дуже ласкавим та обіцяв свою поміч.

Сагайдачний просив, щоб мурза послав гонця на перекладних конях у Кафу звістити, що вони везуть окуп за таких і таких бран-

ців, щоб поки-що їх нікуди не вивозили. Просив потім показати собі того гонця Татарина і пообіцяв йому велику нагороду, коли справиться добре.

— У вашмосці гарна думка повстала. Ми тепер не потрібуємо так дуже спішитися, — говорив Стржелецький до Сагайдачного.

— Тому саме я це зробив. Тільки як вашмосць хочеш, щоб я з цілою головою вернув додому, не називай мене по імени. Мене Татаре добре знають, і мені не конче безпечно дати впізнати себе. А разом зо мною і вашмосці могло-б дістатися.

— З козаками вам неможна їхати в глибину Криму, — радив мурза. — На клятих козаків Татаре скрізь такі озвірені, що за їх безпеку я ручитись не можу.

— Як же-ж нам їхати без служби, без почоту?

— Оставте їх у мене, а я вам дам моїх Татар. Для вас навіть безпечніше буде.

Сагайдачному ця думка трохи не подобалася:

— Чи козаки вашмосці певні люди? Чи часом не вихляпають, хто ми?

— То найпевніші у світі люди і вірні. Нема чого боятись. До того я їм ще пильно закажу. Зрештою ніхто з них не вміє по-татарськи одного словечка.

— Не бійсь. Є тут такі, що з ними гарненько розмовляться.

— Підожди. Я візьму їх на хитрощі.

Він прикликав старшого своїх козаків:

— Слухай, Прокопе! Знаєш тих панів, що з нами виїхали з Січи?

— Один, то цей козак, що зустрів нас у степу, а другого не знаю.

— Ти дурень! То шляхтич Пшеворський, а не козак. Він був у посольстві від короля його милости у Запорожців і тепер до нас пристав, бо він знає добре Крим і Татар. Тям про це, щоб яким необачним словом не образив його справді і не назвав козаком. За це не минула-б тебе кара. Це великий пан і королівський дворовий. Уважай добре на мої слова і товаришам це скажи, щоб тямили і не хляпали дурниць, як саме ти хляпнув. Тепер ви тут останетесь аж до нашого повороту. Ось тобі на прожиток. Ми либонь вернемо за два тижні найпізніше. Гляди, щоб твої люди поводилися тут, як слід, — ну, здоров.

Прокіп, відходячи, думав собі:

— Що воно за чортова омана? Я-ж його добре бачив між козаками в степу, на Січі всі його величали, його Сагайдачним кличуть . . . а ось говорить пан, що це значний шляхтич! Та Бог з ним, нехай буде шляхтич, яке мені діло . . .

Мурза попрощав своїх гостей. Вони пішли спати на свою кватирю. Другої днини поїхали далі в товаристві десяти Татар.

— Тепер і не говори до мене, вашмосць, — мовив Сагайдачний, — бо мене між вами нема. Мушу усьому добре придивитися і затямити дорогу.

Стржелєцький поглянув на Сагайдачного з-під лоба, але не говорив ні слова. Він побоювався, щоб між Татарами не був хтось,

що розуміє латинську мову. Стржелецький догадався, що Сагайдачний не за-для самої цікавости пристав до нього. Проворний козак розглядає дорогу, куди-б потім пробратися в Крим з козаками. Відгадавши його думку, він ні разу більш не звертався з розмовою до Сагайдачного, хіба на ночівлі.

А ночувати приходилося або в степу, або в якому татарському аулі. Живилися сухарями та дичиною, яку їм стріляли по дорозі Татаре з своїх луків. Заїхали нарешті до містечка Єски-Крим, цеб-то старого Криму, колишньої столиці татарських царів. Тут ждав на них гонець перекопського мурзи з доброю вісткою, що бранці є в Кафі, що їм тепер добре буде жити, коли окуп так близько. Гонець привіз записний листок від уряду і передав його Стржелецькому. З Єски-Криму недалеко вже до Кафи, і тут була їм остання ночівля. Тут був край гористий з глибокими проваллями та балками, куди вела дорога у Кафу.

Стржелецький пояснив Сагайдачному, що недавно ще Кафа була городом ґенуезьких поселенців. Вона звалася Феодосія і була дуже багатим торговельним осередком. Була сильно укріплена, поки її не здобули Турки і не завели свій лад. Сагайдачний цікавий був оглянути ті укріплення. То-ж немало він здивувався, коли другого дня підїхали під Кафу. З колишніх укріплень лишилися тільки останки: мізерні вали, рови, засипані землею, а з мурів осталась сама руїна.

— Турки це зробили, — говорив Стржелецький, — та їм не спішно укріпляти цей важний город, бо тут почувають себе зовсім безпечно. Від суші ніхто не прийде, не перейшовши цілого Криму здовж, а це не легке діло перебитися таким степом через орду. А від моря не допливе сюди ні один корабель, якого не пустять через Босфор.

Сагайдачний обкидав усе своїм соколиним оком. В його великий розум врізувалась глибоко кожна слабка сторона цього города.

Віхали дорогою невеликим провалом серед окопів у город. Тут либонь колись ворота стояли. Знайшли собі господу у якогось Вірменина, примістили тут свої коні, причепурились і зараз пішли з товмачем оглядати город.

*

Кафа — це, одним словом, велике купецьке гніздо цілого світа, — базар між Европою й Азією. Поздовж вулиці крами

з усіляким добром, аж за очі хапає. А скільки тут усілякого народу: Турки, Татаре, Вірмени, Жиди, Араби, Сирійці, Греки, Італійці . . . Усяке пильнує свого діла. Купці сидять над своїм крамом, розкладають, прихвалюють . . . Покупці оглядають, торгують, відходять далі, або платять золотом: бряжчать турецькі дукати, драхми і, Господь знає, як ті всі блискучі, важкі золоті штуки називаються.

Сагайдачний буцім то приглядається дорогому крамові, а тут розглядається бистро, куди йде яка вулиця, які доми, зорить, чи не стріне турецького війська, щоб оцінити його силу і вартість воєнну.

Вийшли широкою головною вулицею на ринок. Тут насередині стояв замок з високою вежею, яка служила відразу за морську ліхтарню. Замок, колись гарний, пишний, стояв тепер обдряпаний, занедбаний, і зараз пізнати було можна, що він у турецьких руках. У замковий двір вели дубові ворота, ковані залізом.

Нашим прочанам треба було зайти сюди, щоб зголоситися в уряді та розпитати за бранцями. Про це подбали шляхтичі, вони роздавали на всі боки бакшиші, який кому. За той час Сагайдачний розглядав усе, що тільки міг побачити, не звертаючи на себе уваги. Тим часам вийшли з уряду його товариші. Їх вів якийсь обдертий турецький жовняр. Крім рушниці та шаблі держав він у руці палицю, якою безцеремонно розганяв усіх, хто на дорозі потрапився, щоб промостити шляхтичам дорогу на другий кінець міста, де містились невольницькі базари. Турок кричав щось і бив палицею на обидва боки. Перед ним уступались так нашвидко голі обідрані розносщики, міняйли, дрібні покупці, як і статечні люди у довгих халатах.

Зайшли в другу сторону ринку. Звідси вела така сама широка вулиця, обсажена по обох боках кипарисами та тополями. Турок повів приїжих у бічні вулички.

Вони побачили там зараз, як ішли гусаком один за одним сковані за шию ланцюгом люди. Їх підганяли Турки батогами. Бранці нужденні, обідрані, байдужні на все, навіть на батоги.

Здавалося, що в них душі нема. Йшли, мов скот на заріз, похнюпивши голову в землю. Їх повели до пристані. Товмач пояснив, що це ведуть невольників на базар продавати. Наші мандрівці поставали, мов би вкопані. У Сагайдачного серце перестало битися. Уся кров у жилах завмерла. Прикусив уста до крови і стиснув рукою рукоять шаблі.

— То ще нічого, — говорив товмач, — підемо на базар, а тоді не таке побачите.

— Перш усього ходімо до братів наших, — говорив Стрежлецький. — Вони, сердеги, дожидаються нас нетерпляче. Кожна хвиля непевности видається їм вічністю.

Турок, що їх провадив, зупинився на хвилю і став їх накликати.

Пішли у той квартал, де торговщики людського товару держали свої склади. Це були великі будівлі під одним дахом, стіни муровані, грубі, з малими вікнами з решіткою.

Посли привезли окуп за трьох шляхтичів і дві жінки.

Турок завів їх у хату торговця. Тоді товмач розповів йому, за чим вони прийшли.

Торговець був старий Турок із сивою бородою в дранім, бруднім халаті і нужденній чалмі. Він привітав гостей, попросив сідати по турецькому звичаю на землі. Заплескав у руки. На те зявився чорномазий, півголий хлопчище і низько вклонився. Хлопець відійшов, а за хвилю увійшло кілька таких самих невольників і поназносили всілячини: солодощів, чорної кави, поприставляли перед гостей маленькі столички і понаставляли того добра. Потім принесли велику люльку з гранню, поприпинали цибухи і дали гостям.

Шляхтичі приступили зараз до діла і почали питати за окуп.

Торговець зразу замовляв чим иншим, а далі сказав, що покличе бранців, щоб їх побачили.

— Не пристаньте на це, — говорив товмач до шляхтичів, — не показуйте, що вам залежить дуже на цих бранцях. Хитрий Турок навмисне звелить їх привести сюди, а тоді, як їх побачите, то здере з вас шкіру, бо і бранці проситимуть, щоб мерщій покінчити торг і освободити їх.

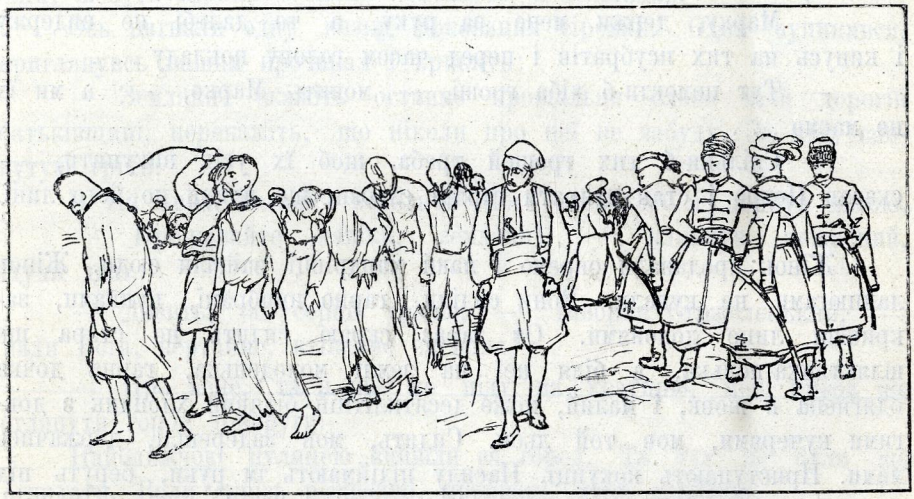
Тоді звернувся до торговця і каже:

— Вони хочуть знати ціну окупу, а тоді і приводь їх, а то вони не дуже за тим побиваються і, коли ціна буде їм не по змозі, відїдуть собі.

Довго торгувались. Шляхтичі скілька разів збірались відходити, та Турок придержував їх, говорив, що вже має купця на тих невольників, що продасть їх в Арабію і т. и. Цього шляхтичі чимало налякалися. Нарешті таки добили ціни. Тоді Турок казав ключникові привести нещасних бранців. Привели наперед чоловіків. Вони не знали, чого їх кличуть, і сподівались чогось найгіршого. Коли побачили земляків — наче-б подуріли. Скакали з радощів, кинулись цілувати їх, плакали . . . Те саме робили приведені жінки.

Одна зомліла, що треба було її водою тверезити. Ніхто не міг слова промовити. Стржелецький вирахував Туркові гроші золотом і стали виходити. Їм усім стало душно у цій тісній турецькій хаті з прислоненими від улиці решіткою вікнами. Турок сховав гроші і побажав їм щасливої дороги.

Бранці ті були брудні й обідрані. Ліпшу одежу з них зняли, а одягли в лахміття. Те саме було і з жінками. Їх тоді тільки передягали, як вели на базар. Тепер наші розділились: молодший шляхтич повів бранців на кватирю, щоб передяглись, а Сагайдачний із Стржелецьким, Жмайлом і товмачем пішли на базар, що

був недалеко пристані. Біля великого майдану стояла з одного боку довжезна будівля. Тут стояли бранці, поковані за шию по десять чоловіків. Покупці ходили від одного до другого, оглядали; пробували мязи, дивились у зуби, оглядали голе тіло, чи нема якої ганджі, торгувалися за ціну. Продавці вихвалювали свій товар достоту так, як продавці коней. Як добили торгу, продавець відковував продану штуку, віддавав покупцеві і давав йому грамоту. Новий власник брав невольника і відводив. Невольник ішов, мов би неживий, за своїм паном. Було й так, що куповано відразу цілий десяток або й більше. Таких гнали до пристані й сажали на кораблі та розвозили по всьому світу на инші базарі.

Сагайдачний побачив в одній скованій десятці двох парнів, дуже схожих один на одного з лиця. Це певно два рідні брати.

Вони дістались окремим покупцям. Їх розкували. Аж тоді отямились, що з ними робиться. Кинулися один одному в обійми і стали страшенно плакати.

Доглядач бив нагайкою до крови, та їм байдуже було. Серед лускання нагайки чути, було крізь плач іно: „братіку ріднесенький, прощавай, братіку“ . . . Їх розвели насилу і потягли в ріжні сторони: вони спинялися, оглядались один на одного, поки на закруті вулиці не пропали один другому з очей.

Недалеко від цього місця, так само серед кривавого плачу, розривали батька з сином недолітком.

Сагайдачним заволоділа страшенна лють. Він прикусював уста, сіпав вуси:

— Марку, держи мене за руку, а то далебі не видержу і кинусь на тих псубратів і перед часом голову покладу . . .

— Тут помогли-б хіба гроші, — мовить Марко, — а ми їх не маємо . . .

— Скільки-б тих грошей треба, щоб їх усіх викупити, — сказав Петро і став втирати гарячі сльози, що плили по його лиці.

Жінок продавали окремо і наші мандрівці зайшли сюди. Жінок ланцюгами не кували. Вони сиділи, гарно прибрані, купками, закривши лице долонями. От зараз скраю сидить не стара ще шляхтянка-полька, а біля неї на землі молоденька, гарна дочка одягнена в шовк, і малий, може десятилітній білявий хлопчик з довгими кучерями, мов той льон. Сидять, мов задеревілі, держачись мами. Приступають покупці. Насилу підіймають їм руки, беруть під бороду, повертають лицем до себе, розкривають брудними пальцями уста, заглядають у зуби, оглядають стегна, торгуються. Вкінці достається кожне иншому покупцеві. Шляхтянку бере якийсь старий, багатий Татарин, хлопчину купив Турок, а дівчина досталась багатому старшому Туркові. Їх розлучують. Та вони наче-б зрослись із собою, до того обороняються руками, кусають зубами. Настає нелюдський плач, вереск, який приглушує базарний гамір. Та таки розвели їх насилу. Нічого не чути, як тільки: „мамочко, доню . . . сину . . . діти мої . . . бодай вас була на світ не родила“ . . . Їх понесли на руках, а їх зойк лунав по базарі та краяв душу, в кого душа була.

Там знов торгують українську дівчину красуню. Аж троє охочих знайшлось. Переторговують один одного, а продавець аж руки затирає з радощів . . .

Двоє відскочило. Третій виплатив золото і забірає товар. Дівчина йде за ним, мов нежива.

Приїжжі дивляться на це й плачуть . . .

— Досить того! Ходімо до пристані, — говорив Сагайдачний. У нього тепер наче скам'яніло серце. Дивився на людську муку байдужно. Тепер у нього инша думка засіла: придивитись усьому і все затямити, з чого-б можна скористати. Він оглянув пристань. Тут аж роїлося від кораблів, ґалєр та суден ріжної великости. Народу як у муравельнику. Бігають, зносять крам, потручують одні одних кричать, складають на менші судна і підпливають до великих кораблів; женуть цілими сотнями покованих невольників.

Ось нагнали одну вязку покованих сіромах. Один зупинився, приглянувсь нашим прочанам і крикнув:

— Земляки! скажіть останнє прощальне слово моїй дорогій батьківщині, перекажіть, що ніколи про неї не забуду. За всіх спокутую гріхи.

В тій хвилі наганяч потягнув його нагайкою і копнув ногою.

— Прощавайте навіки, земляки! — кликнув нещасний, ідучи далі.

— Досить, бо серце трісне, — говорив Стржелецький, — ради Бога, вертаймо, втікаймо звідсіля!

— Про мене, та я ще не піду на кватирю, мені треба ще оглянути город довкруги.

Найближчою вулицею вийшли за город. Та тут не було що оглядати. Вали скрізь рознесені, прорвані, мури повалені.

— Безпечні собі, кляті, та воно так ліпше . . . Тільки поки ми сюди наспіємо, нікого не буде визволяти . . .

— Не журись, цього добра стільки, що й не перечислиш. То тільки сьогодня стільки їх вивезли, бо як-раз тут ярмарок. Що-дня воно так не є.

— Та я завважав, — говорив Сагайдачний, — що не тільки сами Турки купують хрещених людей, але й Християне. Невже-ж на те, щоб їх визволяти з неволі? . . .

— Куди пак! Італійці, Греки, Вірмени, Жиди так само торгують цим крамом не менш Турків, — говорив товмач. — В Італії, Греції нашого брата невольника аж кишить. Це дуже поплатна торгівля . . .

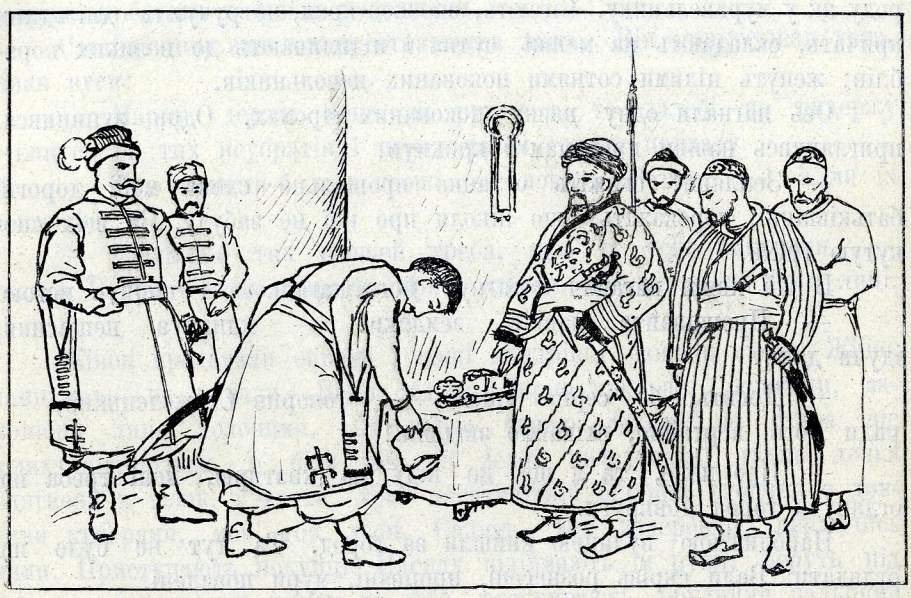
— І це добре знати, — мовив Сагайдачний.

— Нам би, панове, вертати, — говорить товмач. — Дивіться, як якийсь добрячий Турок слідить за нами; про біду не тяжко.

Вернулися разом на кватирю.

З поворотом їхали через узгірря навпростець тільки в товаристві тих десяти Татар, яких їм придав перекопський мурза.

Сагайдачний їхав помалу, знов розглядався, придивлявся усьому, кожному потічкові, доріжці, провалові.

Приїхали щасливо до Перекопу. Знову бакшиш пішов по руках. Мурза вже більш нічого від них не сподівався дістати, тому й не дуже з ними церемонився.

— Я повідомив мого царя, світлого хана кримського про ваш приїзд і вже маю від його ханської милости одно доручення. Скажіть вашому королеві дві речі: раз, що залягає нам з річним гарачем, а друге, що, коли не розібє зовсім тих своєвольників-козаків, то його милость кримський хан піде на вашу Польщу цілою ордою; не пощадимо нікого, ні великого, ні малого, цілий край спустошимо, а хто живий останеться, того в ясир візьмемо.

— Перекажемо вірно нашому королеві і панові слова вашої достойности, — відповів Сагайдачний, низько кланяючись. — Наш милостивий король готовий у згоді і братерстві жити з його світ-

лістю ханом кримським. А що до козаків своєвольників, то його світлість царь кримський велику зробив би прислугу своєму вірному братові, його милости королеві польському, коли-б із ордою сам узявся до винищення козацтва. Нам тепер несила. Подумай тільки ваша достойність: маємо тепер на голові і Шведів і Москву і в Волощині наші інтереси загрожені . . . Як же нам можливо у всі боки воювати? Коли-б так його світлість узяв на себе козаків, зруйнував їх Січ, тоді наш король і пан, крім вдячности, не пожалів би ще більших дарунків.

Слова Сагайдачного дуже подобалися мурзі. Була надія на великий похід на Вкраїну і то на прохання самого короля.

— Твої слова передам до трону його милости світлого нашого пана; ваші бажання здійсняться, бо наш світлий хан радо схоче послужити своєму братові і панові над поклонниками Ісуса. Козаки наробили нам і турецькому падишахові великої шкоди. Там між козацьким розбишацтвом криється як-раз тепер якийсь шайтан розбійник, якого козаки Сагайдаком прозвали через те, що мчиться мов стріла з лука. Отого Сагайдачного коли-б мені зловити . . .

Конашевич відповів:

— Коли це має таку вагу для вашої достойности, то я зобовязуюся сам принести тобі голову Сагайдака і на це даю вашій достойности моє лицарське слово. Не хто будь до нього добереться, бо його тільки з імени знають, а я знаю його дуже добре.

— Той козак дуже небезпечний, — говорив мурза. — Ним страшать татарські жінки своїх дітей. Перед ним дріжать турецькі паші. Його знають по всіх набережних турецьких городах . . . Коли мені привезеш його голову, жде тебе велика нагорода як від світлішого хана, так і від самого падишаха.

— Подбаю про це, — говорив Конашевич, кланяючись ще нижче. — Тепер зволи, ваша достойність, пустити нас у мирі, покірних слуг своїх.

— Їдьте з Богом!

Мандрівці вклонились і вийшли. На відході Конашевич липнув так злобно очима на мурзу, мов той вовк. Стржелєцькому не подобалась та мова Конашевича. Перш усього, з якого права він посмів промовляти іменем короля, по-другому, чого він накликав біду на козаків, цеб-то на Україну, де є панські маєтки, яким добре від орди дістанеться. По-третє — не гарно воно так на своїх братів

біду накликати, це похоже на зраду. „Або я його не порозумів, або він страшно хитрий“, — думав Стржелецький про себе.

Навпаки Конашевич був дуже радий з цеї розмови. Йому було тепер дуже спішно вибратися звідсіля і наганяв инших до поспіху. Виїхали з Перекопу і погнали степом просто до Дніпра.

— Вибач мені, вашмосць, але твоя мова мені не подобалася! — перебив мовчанку Стржелецький. — Так сміло говорити за короля . . .

— Заспокойся, вашмосць! Що до козаків, то так само говорив би і сам ваш пан гетьман польний. Ви раді-б, щоб козаків і зовсім не було, а ще як вам їх не треба. Але й своєму товариству я не прогрішився. Я дуже того хочу, щоб орда зачепила нас. Вашмосць знаєш добре, як у Варшаві громи на нас кидають, коли ми підемо походом на бусурмена. Коли-ж нас бусурменин зачепить, о, тоді хай вибачає, як ми поскочимо трохи далі, ніж треба було, щоб відогнати напасть. Ми бажаємо собі того, щоб Татаре зачепили нас, а тоді, відбиваючись, забіжимо у саму Кафу, у Стамбул, все одно куди. Вашмосць бачив, як той цапообразний азіят любенько облизувався, мов кіт на сало, коли я запрошував його у похід на козаків. Йому це дуже подобалось, і він скористає з цих запросин.

— Вашмосць хитрий та й годі. А чи додержиш слова з цим якимсь Сагайдаком?

— Додержу. Принесу йому голову Сагайдака на моїй шиї.

— Як це?

— Бо Сагайдак, то я сам, маю честь представитись вашмосці: Петро Конашевич Сагайдачний! . . .

Андрій Чайковський.

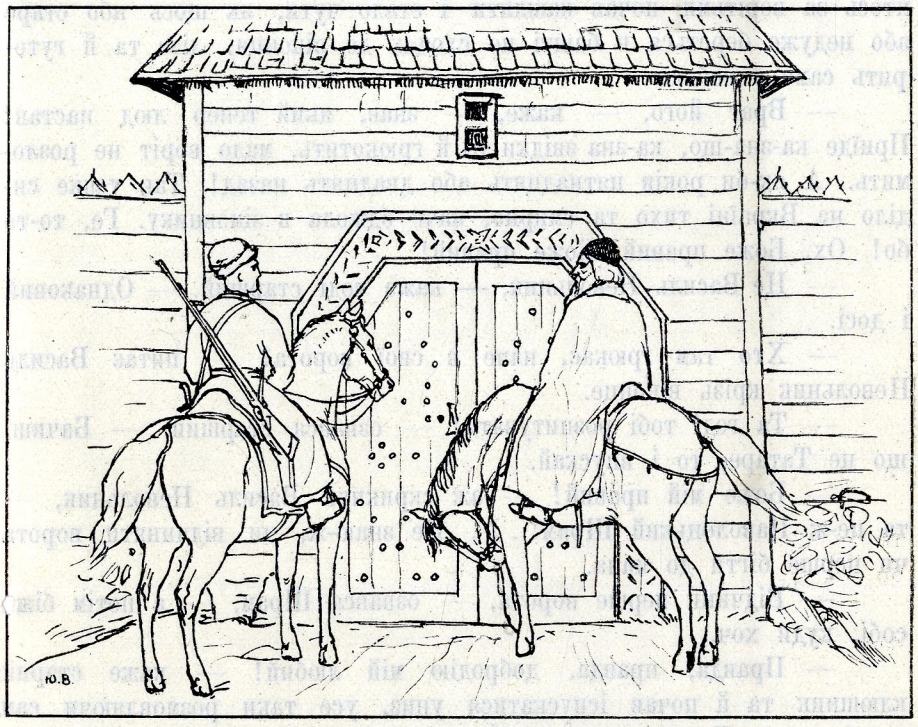
43. Полковник Шрам.

По весні 1663-го року двоє подорожніх верхи на добрих конях наближались до Київа з Білогородського шляху. Один був молодий собі козак, збройний як до війни: другий по одежі і по сивій бороді сказати-б піп, а по шаблюці під рясою, по пистолях за поясом і по довгих шрамах на виду старий козарлюга. Коні в них потомлені, одежа й тороки позапилювані: зараз було знати, що їдуть не зблизька.

Не доїздячи верстов зо дві чи зо три до Київа, взяли вони у ліву руку та й побрались гаєм по кривій доріжці. І хто тільки

бачив, як вони з поля повернули в гай, усяке зараз домислялось, куди вони простують. Крива доріжка вела до Череваневого хутора Хмарища. А Черевань був дуже грошовитий та веселий пан із козацтва, що збагатилось за десятилітню війну. Річ тут про Богдана Хмельницького. Отоді то й Черевань доскочив собі несчисленного скарбу та після війни і сів хутором коло Київа.

Було це над вечір. Сонце світило стиха, без жари, і любо було поглянути, як воно розливалось по зелених вітах, по суковатих,

мохнатих дубах і по молодій травиці. Пташки співали і свистали усюди по гаю так голосно та гарно, що все кругом неначе усміхалось. А подорожні були якось смутні. Ніхто-б не сказав, що вони їдуть у гості до веселого пана Череваня.

Отже вони вже й під Хмарищем. А те Хмарище було окрите гаями, справді наче хмарами. Кругом обняла його річка з зеленими плавнями, лозами й очеретами. Через річку йшла до воріт гребелька. А ворота в Череваня не прості, а дідичівські. Замість ушул [1]) рублена

[1]) Ушула — стовп, що до нього прикріплені ворота.

башта під гонтовим щитом і під башту вже дубові ворота густо від верху до низу цвяховані. Бувало тоді у ту старовину таке, що і вдень і вночі сподівайсь лихого гостя. Так над воротьми у башті було й віконце, щоб роздивитись перше, чи впускати гостя до господи чи ні. Над щитом — гостроверхий гребінь з дубових верхів, а округ хутора — годящий вал.

Підїхавши під браму, гості почали грюкати шаблею в цвяхи. По гаю пішла луна, а в хуторі не озивавсь ніхто; та вже нескоро хтось за воротьми почав кашляти і стало чути, як щось або старе або недуже береться в башті по сходах до віконця, лізе та й гуторить само з собою.

— Враг його, — каже, — знає, який тепер люд настав! Приїде ка-зна-що, ка-зна звідки та й грюкотить, мало воріт не розломить. А як-би років пятнадцять або двадцять назад! Так усяке сиділо на Вкраїні тихо та смирно, наче бджола в зімовнику. Ге, то-то бо! Ох, Боже правий, Боже правий!

— Це Василь Невольник, — каже тоді старший. — Однаковий і досі.

— Хто там грюкає, наче в свої ворота? — питає Василь Невольник крізь віконце.

— Та годі тобі розпитувати! — озвався старший. — Бачиш, що не Татаре, то і впускай.

— Боже мій правий! — аж скрикнув Василь Невольник, — та це-ж Паволоцький Шрам! . . . Не знаю-ж, чи відчиняти ворота чи перше бігти до пана.

— Відчини перше ворота, — озвався Шрам, — а потім біжи собі, куди хоч.

— Правда, правда, добродію мій любий! — каже старий клюшник та й почав іспускатися униз, усе таки розмовляючи сам з собою. — Гора з горою не зійдеться, а чоловік з чоловіком зійдеться. Ох, не думали мої старі очі вбачити пана Шрама!

От відчинились ворота. Полковник Шрам із сином (той молодий козак був його син), схилившись, вїхали. Василь Невольник з великої радости не знав, що й робити; кинувсь до Шрама і поцілував його в коліно. Далі до сина:

— Боже правий! Боже правий! То це твій Петрусь! Орел, а не козак!

Петро нагнувсь із сідла і поцілувались із Василем Невольником.

— Орел, а не козак! — каже знов Василь Невольник. — Що, як би таких друзяк приплило хоч дві чайки до Кермана, як я пропадав там у неволі? Ох, Боже правий! далась мені та проклята неволя добре знати, не забуду її довіку!

Справді Василь Невольник був собі дідусь такий мізерний, мов зараз тільки з неволі випущений: невеличкий, похилий; очі йому позападали і наче до чого придивляються, а уста якось покривились, що ти-б сказав — він ізроду не сміявся. У синьому жупанкові, у старих полотняних шароварах: та й те на ньому було мов позичене.

Петро, старого Шрама син, скочив на землю і взяв від панотця коня.

— Веди-ж нас, Василю, до пана, — каже полковник Шрам. — Де він? Чи в світлиці чи в пасіці? У нього здавна була охота до бджоли; так тепер певно вже пасішникує.

— Еге, добродію, — каже Василь Невольник, — благую часть ізбрав собі пан Черевань. — Нехай його Господь на світі подержить! Мало куди й виходить із пасіки.

— Ну, та все-ж від людей іще не відцурався? Чи може справді зробився пустинножителем!

— Йому від людей відцуратись? — каже Василь Невольник. — Та йому й хліб не піде в душу, як би його люди покинули. У нас і тепер не без гостей. Побачиш сам, що в нас за гість тепер у Хмарищі.

Та відчинивши у пасіку хвіртку, дідусь і повів Шрама по-під дерева.

Що-ж то був за Шрам такий, і як це він був разом піп і полковник?

Був він син Паволоцького попа, по прізвищу Чепурного, учився в київській Братській школі, і вже сам вийшов був на попа. Як же піднялись козаки з гетьманом Остряницею, то і він устряв до козацького війська; бо гарячий був чоловік Шрам і не всидів би у своїй парафії, чуючи, як іллється рідна йому кров.

Де-ж пробував, де тинявсь попович Паволоцький Шрам десять років від Остряниці до Хмельницького? Про це багато треба-б було писати. Сидів він зімовником серед дикого степу на Низу, взявши собі за жінку бранку Туркеню; проповідував він слово правди Божої рибалкам і чабанам запорозьким; побував він на полі й на морі

з Низцями; видав не раз і не два смерть перед очима та й загартувався у воєннім ділі так, що, як піднявсь Хмельницький, то мав з нього велику користь і підмогу. Ніхто краще нього не став до бою . . . У тих то случаях пошрамовано його здовж і впоперек, що козаки, як прозвали його Шрамом, то й забули реєстрове його прізвище. І в реєстрах то, коли хочете знати, не Чепурним його записано. Било козацтво у ту війну на те, що або пан або пропав, то не кожний писався власним прізвищем.

Отже минули, мов короткі свята, десять років Хмельнищини. Вже й сини Шрамові підросли і допомагали батькові у походах. Два полягли під Смоленськом; оставсь тільки Петро. Іще таки й після Хмельницького не раз дзвонив старий Шрам шаблею; далі почуваючись, що вже не служить сила, зложив із себе полковництво, постригсь у попи та й почав служити Богові. Сина посилав до військового обозу, а сам знав одну церкву. Вже, думав, Україна заживе громадським розумом.

Коли-ж дивиться, аж ізнов не гаразд починається на Вкраїні. Свари та чвари, і вже гетьманською булавою почали гратись, мов цішком. Повернулось у старого серце, як почув, що козацька кров ллється по-над Дніпром через Виговського і через навіженого Юрася Хмельниченка, що одержав після нього гетьманування; а як досталась від Юрася булава Тетері, то він аж за голову хопився. Чи молиться чи Богу служить, одно в нього на думці: що ось погибне Україна від недруга своєї отчизни.

Як же вмер Паволоцький полковник, що після Шрама уряд держав, та зійшлась рада, щоб нового полковника вибрати, він вийшов серед ради у попівській рясі та й каже:

— Діти мої, наступає страшна година: перехрестить мабуть нас Господь ізнов огнем та мечем. Треба нам тепер такого полковника, щоб знав, де вовк, а де лисиця. Послужив я Україні з батьком Хмельницьким, послужу вам, дітки, ще й тепер, коли буде на те ваша воля.

Як почула-ж це рада, то так і загула від радости. Зараз окрили Шрама шапками, військовими коругвами, дали йому до рук полковницькі клейноди, вдарили з гармат, та й став панотець Шрам полковником.

Пантелимон Куліш.

44. Степовий гість.

Давним-давно на Вкраїні стояв хутір, а в тому хуторі проживав козак Данило Чабан з жінкою та дітьми.

Хутір цей, де вони жили, такий, що кращого не бажав би собі найбільш вимисливий чоловік. Дістався він Данилові, перейшовши через руки Бог зна кількох прадідів та прабабок; а звісно-ж кожному, що, де оселиться Українець з Українкою, там зараз зацвіте вишневий садочок коло білої хатини, запахнуть усякі квітки, простелються криві стежечки по степу та гаю та розлягатимуться мельодійні пісні — то можете уявити собі, який то садок був, викоханий стількома поколіннями Чабанів, яка то сила квіток, скільки улюблених куточків і в степу і в лісі і на сумежній луці, та яке то багатство пісень!

До того сам Бог умістив цей хутір між степом та лісом, річкою та лукою, горою і долиною: з одного боку степ ховався з очей, безкраїй, запашний, покритий хвилями зелені — з другого знімалися до неба гори, то заквітчані деревами, мягенькою травицею, то каменясті і оголені. Прегарна долина, зовсім самотна, без тропу або дороги, якось щасливо цвіла собі з третього боку, а з четвертого котила води свої річка то через луку, врівень з мягкими берегами, відбиваючи в своїх водах одно небо з його світилами та габу гнучкого комишу, то раптом попадала між дві скелисті кручі і шуміла під їх величенною аркою.

*

Одного вечора зібралися гості у Данила Чабана. Вечір був тихий, темний, гості були задумані та сумирні, господарі не клопітливі і не веселі. Більш розмовляли очима, як словами. Усіх либонь огорнули одні й ті самі думки, усім лежали тягарем на серці одні турботи. Зрідка зверталися до Андрія Крука з запитанням про місто Чигирин і, коли вели розмову, то все про Чигирин.

Знати було, що Андрій Крук добре знав це місто: він відповідав, не запинаючись, і немов малював своїм оповіданням і мури чигиринські і вулиці і кріпосні вали.

Жіноцтво журливо прислухувалося до чоловічої розмови, а коли ця розмова втихала і звої диму почали овивати вусаті обличчя, вони тихо проміж себе шепотіли. В їх шепоті все чулося про усякі січі, про спалені міста, зруйновані села, про полеглих у січі людей.

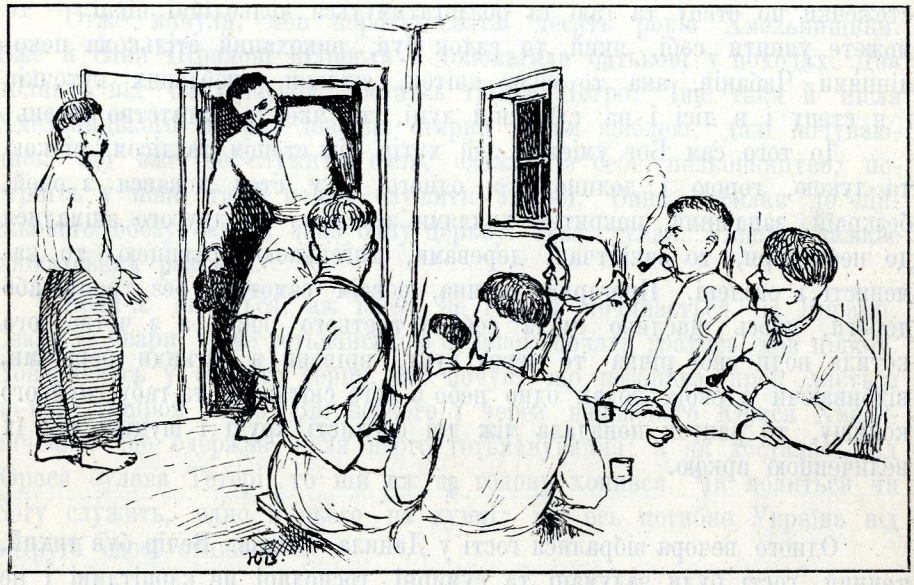
Одна бабуся сиділа, ніби скамяніла, нерухомо; тільки в рядигоди, коли усі змовкли, вона, немов прокинувшись, говорила:

— Мої обидва пішли. Сама виряжала!

Діти не вовтузились, не пустували, а тулились де-небудь у куточку і з насупленими личками теж думали свої думи, або, присівши до старих, нашорошували уха і либонь ловили кожний погляд та затямлювали кожне слово.

На-дворі було темно, і в хаті стало тихо-тихо. Коли це хтось постукав у хатнє віконце . . .

Сталося це так несподівано, що зразу ніхто не вірив сам собі. Але стукнуло вдруге і ще раз і чути було виразно, ясно, голосно.

Господарь підвівся з свого місця і пішов відчиняти двері; його гості та приятелі смоктали безпечно, як перше, люльки; жіноцтво сполохалося, дітвора здрігнулася.

Данило відхилив двері і спитав, хто стукає. Йому відказали, що це подорожній утомлений чоловік просить дозволу відпочити у ласкавого господаря.

Данило на це відповів: „Милости просимо“ і, розчинивши двері навстіж, запросив подорожнього увійти.

В розчинені двері потягло запашним вечірнім повітрям, і на хвилину блиснуло кілька блідих зір, потім двері заступила велитенська людська постать, у всіх закутках залунало і прогуло „Помагай Біг“ і, низько схиливши голову, боком пронесши могутні плечі, вступив до хати подорожній.

Коли-б у хаті були люди хиткішої, менш спокійної вдачи, вони певно-б змішалися і не знали-б, як вітати цього подорожнього. Хоч на Вкраїні і навдивовижу могутна та блискуча козацька краса, проте не легко було-б знайти де пару цьому подорожньому, що увійшов до Данила Чабана. Цей височезний зріст разом з дивною огрядністю та гнучкістю, це засмалене суворе лице з огняними очима, чуткість та обачність до всього і заразом вільний, безпечний спокій хоч кого заставили-б здрігнутися.

Господарь та його гості з свого боку показали себе примірно: коли дивились на такого мандрівця, певно їм приходили на гадку питання, від яких смертельно свербів язик: звідки він прибув і куди мандрує? Скільки він виходив гір та долин, поки втомилось його міцне тіло? Знає він либонь трохи й Січ Запорозьку, бачив і всю Україну з краю в край.

Але ніхто не потурбував подорожнього, а себе не зневажив ні лукавим, ні правдивим питанням. Розмовляючи, тільки дивилися на нього, на його сельське убрання, та міркували про себе, де та тихомирна нива, оброблена його руками, на якій він здобув собі шрамище на всю щоку, від горбатого носа до чуткого уха.

Одначе що-далі йшла розмова, тим подорожній ставав балакливіший: мабуть заохочений увагою усіх присутних та мовчазним спочуттям, він почав описувати так живо і яскраво недавні битви, що всі затаювали дихання, ніби сами навіч бачили справжні січі. Спокійні з виду козаки запалялися; жінки скрикували і плакали, діти, втративши сон, що все перемагає, і ті з пів розкритими устоньками, з широко розплющеними очима, сиділи нерухомі на своєму місці, немов зачаровані.

Зненацька різко пронеслися два постріли з пистоля, один за другим. Усі в хаті принишкли і нашорошили уха. Постріли донеслися звідкілясь із степової далечини і знову настала спокійна тиша, як і попереду. Мовчанка тяглася далі, але більш ніякого згуку не донеслося, окрім повіву пахучого повітря в розквітлім гиллю садка, що обступив навкруги хату.

— І до вашого хутора долітає голосок! — промовив подорожній.

— Це чи не з чигиринського шляху? — мовив і собі Андрій Крук.

Тим часом жіноцтво стало розпрощуватися з господинею, вибіраючись додому. Одні вели, інші несли дітей. Потонула в запашному

розквітлому саду хата, в якій тремтяче світло каганця відсвічувалось на вусатих обличчях; на порозі напів одчинених дверей постать господаря, що проводив очима гостей, які тихо зникали на окружних стежках; двір, що виходив у степ, нігде ані тину, ані огорож, окрім шелестячого дерева — це все являло, здавалося, мирний сельський малюнок, але разом з тим малюнок цей також дихав, сказати-б якоюсь особливою, німою та тихою, але грізною силою.

З гостей лишилися тільки Андрій Крук та Семен Ворошило.

*

— А як тепер добратися до Чигирина? — спитав подорожній, спускаючи голос, як звичайно мимохіть робить це чоловік непевного часу, знімаючи розмову про щось для себе важне.

— Трудновато, — відповів господарь.

— Тепер туди просто й ворона не перелетить, — зауважив Андрій Крук.

— А чи далеко до Чигирина? — спитав подорожній.

— Краще-б далеко — та легко, а то близько, та слизько! — озвався Ворошило, а Андрій Крук уважніше поглянув на подорожнього, а господарь на Андрія Крука.

— Нашому братові, мандрівцеві, нема чого розбірати доріг, — відповів мандрівець, — хоч часом дорога випаде й докучненька, а береш її . . . Гаразд, як лучиться добрий товариш, панове!

Йому відповідали значучими поглядами.

Якийсь час тяглася оця німа розмова, але остільки красномовна, що після неї і слів не треба було: один одного признали.

— З Січи товариство уклін засилає! — сказав мандрівець, — а мене послом у Чигирин.

— Ми вам вірні друзі і слуги! — відповіли йому козаки в один голос.

— Мені треба пробратись у Чигирин, — сказав січовик, трохи помовчавши.

— Всі шляхи відрізано.

— А Гунин хід?

— У них в руках.

Січовик замислився, але видно було, що його не обманута надія засмутила, не лякала трудність, а що просто він прибірав в умі нових способів та засобів, як краще осягнути задуману ціль.

— Слухайте, товариші, — сказав він, подумавши, — мені треба пробратись у Чигирин до Петра Дорошенка. Справа тут іде

не про одну голову, а про всю Україну . . . Як я опізнюсь у Чигирин, то . . .

Тут січовик обернув погляд у всі боки.

Господині не було в хаті, діти поспалися, сидячи, і він уже хотів був повести річ далі, як раптом зустрівся з утопленими в нього очима, немов двома величезними альмазами, що горіли співчуттям та увагою. Очі ці сяяли з темного неосвітленого кута хати і, тільки добре приглянувшися, січовик доглянув там ставну постать дівчинки, що вияснилася непорушно у тінку: вона як оперлася на складені рученята, витягши голівку, встромивши очі, так і застигла, неначе заслухалась.

— Це моя маленька дочка, — сказав господарь, оглянувшися слідом за очима січовика. — Марусю, підійди-но сюди!

Маруся надійшла до батька. Блискуче світло ударило їй просто в личко і розсипалося по всій її стрункій постати. Це була справжня дівчина-Українка з темними оксамитними бровами, з засмаленими щічками, у вишитій сорочці з широкими рукавами, у синій запасці і червонім поясі. Густе біляве волосся заплетене у коси і в косах трохи було кучеряве та лисніло, як шовк. На голові був вінок із квіток; одні з них уже повяли, инші ще були свіжі і трохи пахли.

— Марусю! — мовив батько, — що ти чула з нашої розмови?

— Усе, — відповіла Маруся.

— А що?

Марусині очі звернулися на січовика.

— Треба у Чигирин, — промовила вона, — треба до пана гетьмана . . .

— Слухай, дочко, — сказав батько повагом і стиха, — про те, що ти чула, не кажи жадній живій душі, так наче ти не чула. Розумієш?

— Розумію, тату! — відповіла Маруся.

Батько не наказував удруге і Маруся не давала ніякої обіцянки, але про непохитну щирість дівчати не було й сумніву.

— Не треба тобі слухати наших річей, Марусю, — сказав Данило. — Піди, поклич матір з саду; скажи їй, що брати поснули.

Маруся покірливо пішла до дверей, але ту-ж мить разом почулося кінське тупотіння, — скакала ніби ціла ватага кінниці, чути було на ріжні грубі голоси гукання, і бліде, як смерть, лице господині указалося на дверях.

— Скачуть верхівці . . . ватага . . . — промовила вона. — Просто до нашої хати . . . ось вони . . .

— Пропало все діло! — глухо вигукнув Данило.

Січовик став уже на рівні ноги і держав у руках шапку. Козаки стояли мовчки. Метушні не було найменшої, але знати було, що мислі тяжко напружені були в кожній голові і що тисячі плянів і намірів перевернулося у кожного на умі.

Господиня зачинила двері знадвору в сіни і з сіней у хату і стояла, не зводячи очей з чоловіка, дожидаючи наказу та розпорядку.

Коло неї так само бліда і в такому-ж замішанні стояла Маруся.

— Ви спіть! — промовив Данило, звертаючись до козаків. — Ти роби щось, ший! — сказав він жінці. — Я пішов до товариша ще завидна . . . Козаки прийшли оглянути воли, торгують у мене. — Єсть вихід із світлиці у степ, — звернувся він до січовика, — йди за мною!

Все це сказано було хутко, а зараз потому виповнено хутчій, ніж це можна розповісти словами.

В одну мить обидва козаки лежали на лавках і спали завидним сном, підклавши під голови люльки та шапки; світло грало на їх обличчях, ані трохи не трівожачи їх міцного сну; дихання було таке мірне, що по ньому можна було немов на годиннику числити час; хазяйка сиділа над роботою, Маруся теж, і обидві пильно потонули в мудрощі мережаних рукавів.

Данило з січовиком швидко переступили темні сіни, відчинили і зачинили за собою двері в світлицю.

*

Тим часом ватага пригналася і була вже перед ґанком: хропіння коней, розмову верхівців виразно було чути в хаті; потім кілька чоловіків зскочило з коней, а далі нагло загрюкано у двері, і хтось грубим голосом крикнув:

— Ей, ви! . . . відчиняйте!

Не встигла господиня звестися і спитати, хто там, як двері мало не одскочили від одвірків від нового грюкання, і вибита шибка задзвеніла у хаті, упавши додолу разом з висадженою рямою. З шорсткими вусами і широкими вилицями пика зазирнула у вікно, швидко та підзорливо все оглянула і гукнула:

— Чого не відчиняєш? . . . Чого не відчиняєш? . . .

Господиня випустила з рук роботу, але все ще стояла, вагаючись, на одному місці.

— Відчиняй! — загукало відразу кілька грізних голосів, і двері так затремтіли від ударів, що уся хата здрігнулася.

Господиня відчинила двері. Ватага чужоземних солдатів вдерлася до хати і з шумом та гамором кинулася шарити по усіх кутках.

Господиня, зібравши коло себе малу дітвору, нагло розбуджену, перелякану і здивовану, що жадливо стежила за всею метушнею очима, повними сліз, стояла осторонь і байдужно дивилася на те, як увесь її хатній прибір, усе хазяйське добро кидали додолу, били і нищили.

Тим часом, як одні присікалися з допитами до Андрія Крука, що позіхав на ввесь рот замість усякої відповіди і, немов опянілий від сну, хитався то на той, то на цей бік, як хитається свитка на жертці вітряної погоди, інші штовхали по-під боки Семена Ворошила, який підводився, позирав на них, вважав їх то за кума Гарасима, то за кума Явдокима, і знов падав на лаву, немов підстрілений.

— Це він! Той самий! . . . Ні, не він! . . . Ні, він! . . . — кричала військова ватага, сперечаючись між собою і термосячи обома козаками.

— Де господарь? . . . Подавай господаря! — кричав, як несвій, знати, старший ватаги.

— З ранку до приятеля пішов у гості, — відповіла господиня.

— В гості? . . . Дам я вам гості! Зрадники! Бунтівники! . . . Що це за люди?

І він, замість того, щоб указати, вдарив з усеї сили нагаєм спершу Крука, потім Ворошила, і з таким виглядом підступив до господині, що вона поступилася назад, немов перед розлютованим звірем.

— Знайомі люди, — відповіла вона, перемагаючи після цього мимовільного руху знову своє замішання. — Прийшли воли торгувати у нас, дожидають чоловіка.

— Так, так, ваша мосць, — обізвався Андрій Крук, встаючи і проганяючи буцім останні сни, — ми прийшли воли торгувати і не застали хазяїна.

— Перестань верзти, дурний хлопе! Хитруни! знаємо ми вас! Повязати їх! — гукнув він до своїх, і вони ту-ж мить накинулись на козаків, немов шуліки.

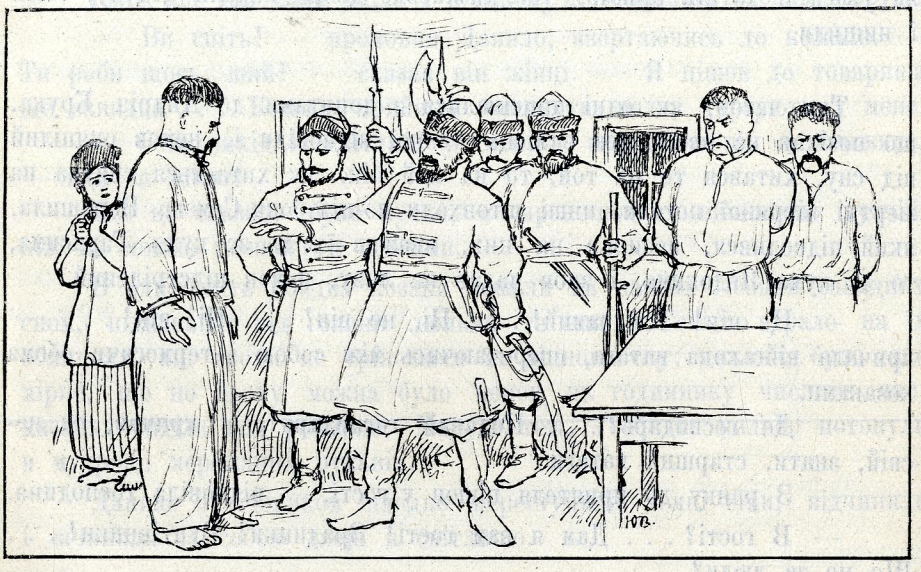
Саме в той час відчинилися двері і до хати вступив Данило.

— Хто такий? — загукав старший, накидаючись на нього.

— Та колись люди тутешнім господарем звали! — відповів Данило.

— Ей ви! Чи стоїть варта коло двору! Не дрімати! Чуєте?

— Коли тобі миле твоє життя, — почав він, звертаючись до Данила, що стояв перед ним, — відповідай мені зараз без викрутів: де бунтівник-запорожець? Відповідай просто! . . . А то я тебе в попіл зітру!

Сказано це було чванливо і крикливо. Данило позирнув на доволі грубу постать перед собою і відповів спокійно:

— Не відаю ні про якого бунтівника-запорожця!

— Я хату твою в попіл оберну! Я тобі й сліду від неї не лишу! Чуєш?

— Ваша воля й ваша сила! — так само спокійно відповів Данило.

— Та він не втіче від нас! Варто із-за цього гарячитись? — сказав другий, те-ж знати, офіцер.

— Що є їсти? — загукав гнівно старший, нагло і люто кидаючись на всі боки і нюхаючи повітря. — Що? Подавай сюди! Хутко! Подавай!

І він тупотів ногами і лупив своєю шаблею об стіл.

— Жінко! — промовив Данило, — поспішай з вечерею.

Господиня проворно взялася готувати гостину. Очі її оббігли усю хату, усі кутки, ніби шукаючи когось і, здавалося, якась трівога промайнула на її байдужному обличчі.

Вона шукала очима Марусі і тільки тепер примітила, що дівчина непомітно зникла підчас метушні.

*

Чудова, темно-блакитна прозора, тепла ніч таємничо зоріла, коли Маруся спішно вислизнулася з хати, проповзла по-під гиллястим наметом розквітлої калини, що стелилася по землі, і опинилася в саду. Тут її сховали кучеряві яблуні і густі, як сітка, черешні.

Тут вона постояла, ждучи, поки перестане битися серце. Кожна жилка в ній билася, ноги підгиналися під нею, мислоньки роїлися і мішалися; якісь блискучі образи літали перед очима, а з очей точилися пекучі сльози від нової, досі незнаної туги на серці, суміш із якоюсь радісною надією.

Від свіжого нічного повітря вона прийшла до памяти, нарешті й сльози припинилися і думки взяли лад.

Усе навкруги було таке свіже, пахуче та цвітуче! Усе таке любе і близьке серцеві! Уся сповнена любови і смутку вона нахилилася і палко почала цілувати траву, квіти, нахилене гилля, звертаючи туди і сюди очі свої, виказуючи усею істотою своєю і вагання і щиросердну прихильність до чогось, не зовсім ще ясно зрозумілого, але що вже поглинуло усю її душу.

Легенький шелест між деревами проняв її морозом. Вона припала до землі, і уся її біла постать потонула в розквітлому білому гиллі.

Все знову замовкло.

Вона на якийсь час немов прикипіла до землі серед цього німого саду під мягким світлом і мерехтінням зір, серед тихомирних пахощів квіток і трави, — всюди кругом неї було тихо, і вигуки, що долітали з двору, пронизливо тремтіли в теплому повітрі.

Вона хотіла вже було відхилити гилля, що прикривало її, як знову пронісся легенький шелест, такий самий, як і попереду, і просто перед нею виринула здоровенна постать січовика між двома високими черешнями.

Марусине серце радісно затремтіло і слідом потому журно та жахливо затріпотіло.

Постоявши трохи, січовик рушив далі, — знати, простував до виходу з саду над річку. Велитенська постать його здавалася велитенською тінню — так легко, так тихо, так зручно пробивалася вона поміж густими, міцно сплетеними між собою черешнями та кучерявими яблунями: ані шелесту не було чути, ані колихання не було помітно.

Сама не розуміючи добре, чому і на що, Маруся пробіралася й собі слідом за січовиком, часом тільки зупиняючись від тьохкання та замирання серця.

Так обоє перейшли вони через увесь сад, вибралися за огорожу з живої виткої і повзкої зелені і опинилися коло річки.

Річка колисалася між берегами з якимсь невгомонним ропотом. Побережній комиш сріблився у темряві; золоті зорі миготіли на хвилях і блискотіли у небі. До вязу, що попустив спіднє гилля своє у річку, привязаний був човен, хисткий і легенький, як шкаралупа. Сумежна лука, гори — усе повите було тишею і прозорою теплою імлою.

Тут січовик знов спинився, обертаючи погляд у всі боки і міркуючи, — як раптом почув позад себе дитячий тихий голосок і ту-ж мить почув дотик дитячих ніжних рученят. Він обернувся, як людина, якої ніщо не в силі ані здивувати, ні вразити, і побачив перед собою Марусю.

— А що, дівчино? — спитав він її таким рівним голосом, ніби і в зароді не бувало ніякого лиха ні напасти.

Але Маруся не примогла вимовити й словечка і тільки, ухопивши його за руку, з благанням звертала до нього очі.

Проте ці очі говорили так красномовно і так багато, що січовик погладив її по голівці. Щось схоже на ласкаву ніжність, на жалісне співчуття виявила його нахилена постать.

— Можна пробратися до Чигирина! — вимовила Маруся.

— Яким же робом, дівчино-порадонько? — спитав він, стиха усміхаючись.

— В степу стоїть батьків віз із сіном, — промовила Маруся, — воли пасуться теж у степу . . . Я все знаю, де й що . . . Запряжемо воли . . . Лягай у сіні . . . Я повезу до Книшевого хутора . . . Там річка . . . За річкою вже чигиринська сила!

Січовик дивився в блискучі її очі, на її тремтячу легеньку постать, що стояла перед ним, і чув, як колотиться маленьке серденько. Він почув раптом, що його мужнє, загартоване серце немов

розтоплюється в грудях і щось таке з ним подіялося в ту хвилю, що й опісля не міг він доладу розказати, а тільки замислювався, згадуючи.

— Хто це тобі цю думку подав, Марусю люба? — спитав січовик.

— А я знаю казку, — відповіла Маруся, — так дівчина від розбійників утікла . . .

*

Тихо посувався величезний віз степовим шляхом; при світлі погасаючих зір мигтів степ, недавно викошений і уже густо і мягко застелений молодою травою та квітками, усипаний ще не зівялими стогами запашного сіна. Тихо посувався величезний віз шляхом. Тихо було навкруги і два-три гукання в далечині, два-три далеких постріли ще більше давали відчувати цю тишу.

Перед Марусею розбігався краєвид на всі боки широко та далеко. Кожний найменший згук ловило її чутке ухо: найменше шелестіння трави або пташиних крилець — і безусипливо її очі звертались на всі боки і стежили за кожною точкою. У тьмі літнього досвітку не видно було виразно її личка, нічим не виявляла вона своїх думок чи почувань, але вся невеличка постать її на версі кошлатого зеленого воза говорила про її невсипущу пильність, про її томливу трівогу.

Аж ось почулося тупотіння значної кінної ватаги; праворуч показалася юрма верхових та скажено летіла до Марусиного воза.

Скілька диких, похриплих голосів здалеку загукало до неї:

— Стань! стань!

Вона спинила воза.

Миттю обступили її, і питання на чужій для неї мові посипалися з усіх боків:

— Куди? . . . Звідки? . . . Чия ти? . . .

— З хутора, — відповіла Маруся. — Данила Чабана дочка. Везу сіно на хутір Гони, до пана Книша.

Заспокоєні верхівці розступилися трохи, і хриплий голос мовив з досадою:

— Я-ж казав вам, що фальшива трівога, а ви полохаєтеся, як степовий птах! Ну, де-ж ваші шпигуни?

— Про те ніякої біди не сталося від того, що ми проскакали півверсти убік! — відказав на це другий голос, видимо, якоїсь молодої та безжурної людини.

— Коли в голові гуляє вітер, то все не біда! — незадоволений пробурчав перший.

Дальше бурчання заглушив свист нагая і тупотіння коня, що рванувся вперед.

— Ох, сердитий який! — промовив другий голос із легким сміхом. — За мною, хлощі! Віз захопіте!

Ватага рушила і під її вартою рушив Марусин віз.

Куди дівчина не обертала свої очі, усюди бачила вона коло себе похмурі, зловіщі постаті, грубі суворі обличчя; усі їхали ходою і немов відпочивали, понуривши у свої думи і на час забувши про сторожкі козацькі звичаї. На одних обличчях знати було сум, на инших турботу або невгавучу відвагу або байдужність до всього на світі.

Коло самісінького воза, черкаючись об нього, їхав уже не молодий верховець. Очі дівчини, призвичаєні до присмерку, добре розгляділи кожну грубу рису його живого, розумного лиця. Він дивився пильно на неї і без слів можна було зрозуміти його погляд: „Чудне оце мале дівча! Чудний і той, хто обібрав цю крихку цяцьку за погонича серед ночи неспокійного, непевного воєнного часу!“

— У тебе, дівчино, рідні батько та мати чи ні? — спитав він несподівано Марусю і, помітивши, що вона не розуміє його мови, каліченою українською мовою переклав їй це питання.

— Рідні батько і мати, — відповіла Маруся.

Погляд його впився в неї ще більш непевно і став іще допитливіший та пронизуватіший.

— А ваші батько та мати живі?... Багато у вас рідні? — питала і його Маруся. — Є у вас діти? Дочки чи сини у вас?...

Не знати, чи тихий здержливий голосок чи звичайне питання розбуркали заглушені радощі та тугу на серці; тільки вони прокинулися і допитливе, підзорливе обличчя, що наповнило Марусю томливою трівогою, стало якимсь ігрищем то охмарюючих його тіней то світлих просвітків: спомини, образи, жалощі, надії, здавалося, душили сильну людину, підступаючи живими припливами. Чудно дивились тепер на Марусю ці підзорливі, попереду допитливі очі, ніби жадаючи знайти в її образі якийсь инший, далекий образ, що заставляв, може, колись усміхатися тепер тремтячі губи.

— Так, у мене єсть дочка, — промовив він, помовчавши чимало.

— Велика? — спитала Маруся.

Він усміхнувся. Мабуть перед його очима промайнула дуже маленька, немічна, хрустка постать.

— В тебе завбільшки, коли ще не менш, — відповів він і тяжко замислився.

Недалечко від шляху видно було тихе, невеличке озерце, окрите немов димовою пеленою ранішнім туманом; від озера праворуч звивався мягкий чорний шлях до хутора, над яким стояв тонкою прямою цівкою дим.

Це виднівся хутір пана Книша.

— Господи ти, Боже мій! яка малеч! — мовив один із ватаги, углядівши Марусю при світлі сонця. — І їде собі байдужісінько: ні пороху, ні кулі не боїться.

— Та таку дрібноту ні одна куля, гадаю, не візьме, — відказав другий. — Все одно, що макове зерно.

— У них і дівчата не боязкі — це вже такий народ, — устряв до них третій. — Я, скажу вам, бачив, як підчас самої колотнечи кров хлющить, земля дріжить, і січуться і вмірають, а вона собі ходить поміж них та визбірує кулі своїх, наче в саду ягоди, їй-Богу!

— Та й гине-ж їх скільки! — сказав ще один бесідник, що прилучився до них.

— Та усі ми загинемо так чи инак, — сказав хтось ізбоку. — В тім тільки й річ, щоб загинути найлуччим робом! От що!

Здалеку донеслося кілька пострілів, і гук од них, немов чари, в одну хвилю сполохнув усі инші думки, всі инші почування, й уся ватага разом перекинулася немов в одну істоту, що чутко нашорошила уха і готова була до одсічи.

— Це з нашого боку! Запевне, це з нашого! — скрикнув молодий офіцер. — Гайда, гайда! У підмогу! Це наші бються! Вперед!

Маруся не вспіла ще й зміркувати допуття, у чому річ, як уже ватага помчалася, як вихор, і скоро зникли всі з очей.

Віз посувався помалу вперед до Книшевого хутора; замигтіли засіяні, але подекуди немилосердно витоптані, витолочені поля, постріли долітали все частіше і частіше і, непомітно підіймаючись на згористу могилу, через яку звивався далі шлях, Маруся вгляділа якісь намети і шатра, а над ними стояли сувої чорного диму і вибухали в ряди-годи огняні язики червоного полумя. Часом у голосному ранковому повітрі чути було людський голос і стогін, ледви виразне жалібне ревіння худоби і дитячий плач та тріскання від руїн людських осель.

Зїхавши на самий шпиль могили, Маруся як на долоні побачила здалеку бойовище. Вона побачила село в огні, дві дитячі постаті, що бігли, сами не знаючи куди, вхопившися за руки, перелякані, з жахом; розпізнала кілька жіночих постатей, що нерухомо простягалися серед степу; і на її очах падали, стогнучи, люди, мчалися перелякані коні без їздців, рідшали люті ватаги, застелялася земля трупом та пораненими; трава, змочена теплою кровю, темнішала. Небо мало якийсь зловіщий червоно-синій відтінок. Купи пороху кружляли хвилями.

А просто перед нею зеленів і пахнув хуторець пана Книша, і віз тихо до нього посувався все ближче та ближче. В гущавині густого саду уже виріжнювалося ріжнородне дерево і кущі із своїм мережаним листом і квітками; у відчинені ворота побачила вона темно-жовтих, перістих курей, що похожали по широкому двору, поросłому мягким оксамитним муріжком і заставленому усякою хазяйською справою та знаряддям; коло воріт сидів величезний кудлатий собака; він уже углядів на шляху воза і ждав його байдужно та пильно, як особа, що вже досить бачила де-чого в своїм житті і давно вже поклала собі за правило не квапитися виявляти свої почуття.

Маруся довезла щасливо січовика до Книшевого хутора, звідки він перебрався безпечно до Чигирина.

Марко Вовчок.

VII. Віршові оповідання й поеми.

45. Іван Підкова.

I.

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — Запорожці
Вміли панувати!
Панували, добували
І славу і волю, —
Минулося, осталися
Могили по полю:
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацькеє біле тіло,
В китайку повите.
Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає.

Було колись добре жити
На тій Україні . . .
А згадаймо! Може серце
Хоч трошки спочине.

II.

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє;
Синє море звірюкою
То стогне, то виє,
Дніпра гирло затопило.
„А нуте, хлопята,
На байдаки! Море грає,
Ходім погуляти!“

Висипали Запорожці,
Лиман човни вкрили.
„Грай же, море!“ заспівали,
Зашінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба.
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає,
А попереду отаман
Веде, куди знає.

Похожає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті:
Поглядає сюди-туди,
Де-то буть роботі?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку — човни стали.
„Нехай ворог гине!

Не в Синопу, отамани,
Панове молодці,
А у Царград, до султана
Поїдемо в гості!“
„Добре, батьку отамане!“
Кругом заревіло.
„Спасибі вам!“
Надів шапку.
Знову закипіло
Синє море; вздовж байдака
Знову похожає
Пан отаман та на хвилю
Мовчки поглядає.

Тарас Шевченко.

46. Гамалія.

„Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України!
Чи там раду радять, як на Турка стати?
Не чуємо на чужині.

„Ой повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу,
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу!

„Ой заграй, заграй, синесеньке море,
Та під тими байдаками,
Що пливуть козаки, тільки мріють шапки,
Та на цей бік за нами!

„Ой Боже наш, Боже, хоч і не за нами,
Неси Ти їх з України!
Почуємо славу, козацькую славу
Почуємо, та й загинем!“

Отак у Скутарі козаки співали,
Співали, сердеги, а сльози лились,
Лилися козацькі, тугу домовляли.
Босфор аж затрясся, бо з роду не чув
Козацького плачу, застогнав широкий
І шкурою сірий бугай стрепенув,
І хвилю, ревучи, далеко-далеко
У синєє море на ребрах послав.

І море ревнуло Босфорову мову,
У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
Тую журбу-мову на хвилі подав.

Зареготався дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла.
„Чи спиш, чи чуєш, брате Луже,
Хортице сестро?“

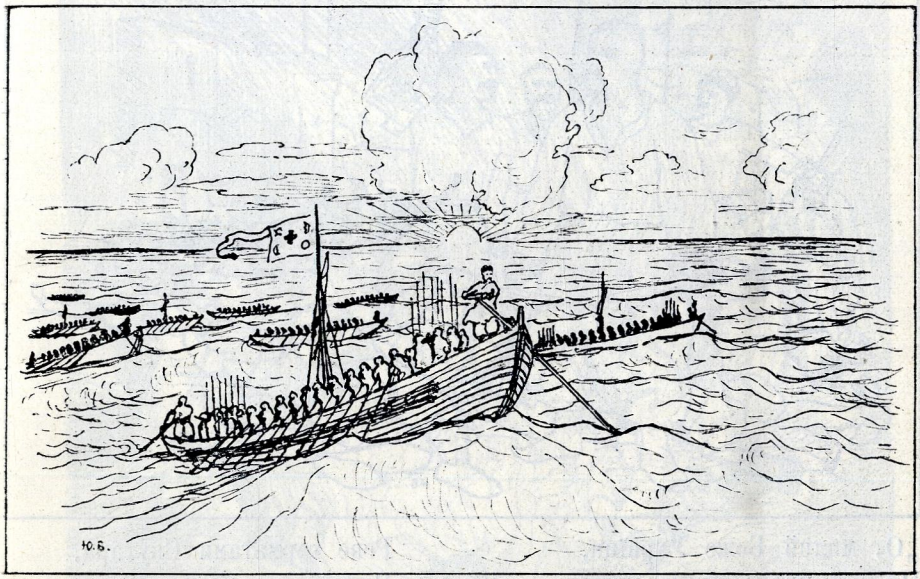
Загула
Хортиця з Лугом: „Чую, чую!“
І Дніпр укрили байдаки,
І заспівали козаки:

„У Туркені по тім боці
Хата на помості.
Гай, гай! Море, грай!
Реви, скелі ламай,
Поїдемо в гості!

„У Туркені у кишені
Таляри-дукати.
Не кишені трусить,
Їдем різать, палить,
Братів визволяти!

„У Туркені яничари
І баша на лаві.
Гой-ги, вороги,
Ми не знаєм ваги,
Наша воля й слава!“

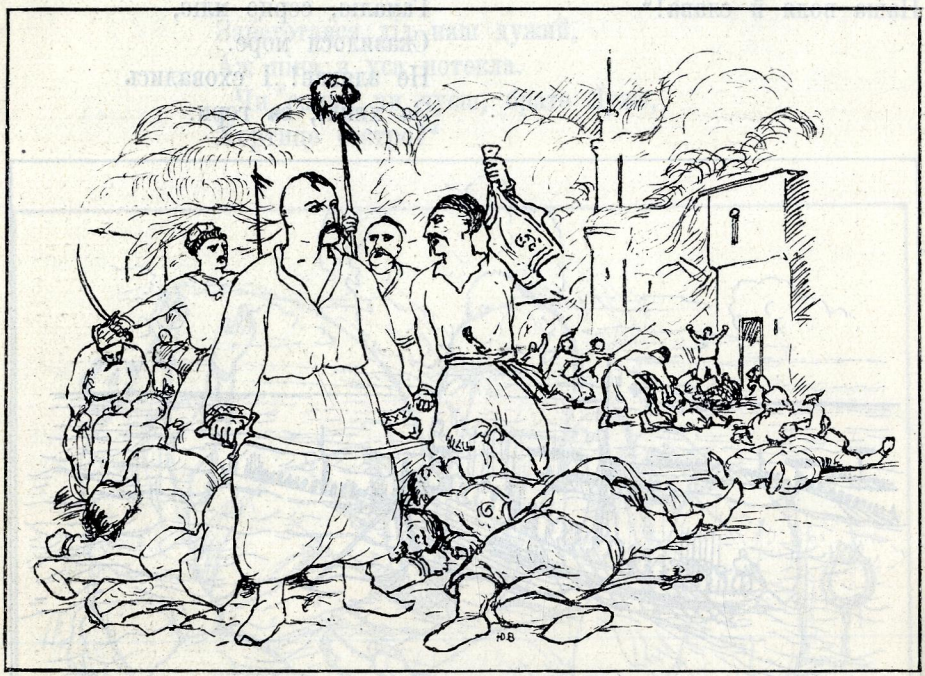
Пливуть собі співаючи,
Море вітер чує;
Попереду Гамалія
Байдаком кермує.
Гамаліє, серце мліє,
Сказилося море.
Не злякає! І сховались
За хвилі, за гори.

Дрімає в гаремі, в раю Візантія,
І Скутар дрімає; Босфор клекотить,
Неначе скажений, то стогне, то виє,
Йому Візантію хочеться збудить.
„Не буди, Босфоре, буде тобі горе!
Твої білі ребра піском занесу,
У мул поховаю!“ — реве синє море. —
„Хіба ти не знаєш, яких я несу
Гостей до султана?“

Так море спиняло,
(Любило завзятих, чубатих Словян.)
Босфор схаменувся. Туркеня дрімала,
Дрімав у гаремі ледачий султан.

Тільки у Скутарі в склепу не дрімають
Козаки сердеги. Чого вони ждуть?
По-своєму Бога в кайданах благають,
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

„О, милий Боже України,
Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут і сором там —
Вставать з чужої домовини,
На суд Твій праведний прийти,
В залізах руки принести,
І перед всіми у кайданах
Стать козакові“ . . .
„Ріж і бий!
Мордуй невіру-бусурмана!“ —
Кричать за муром. Хто такий?
Гамаліє, серце мліє,
Скутар скаженіє!
„Ріжте, бийте!“ — на фортепі
Кричить Гамалія.

Реве гарматами Скутара,
Ревуть, лютують вороги;
Козацтво преться без ваги —
І покотились яничари.
Гамалія по Скутарі,
По пеклу гуляє,
Сам хурдигу розбиває,
Кайдани ламає.
„Вилітайте, сірі птахи,
На базар до паю!“
Стрепенулись соколята,
Бо давно не чули
Хрещеної тії мови . . .
І ніч стрепенулась:
Не бачила стара мати
Козацької плати.

Не лякайся, подивися
На бенкет козачий!
Темно всюди, як у будень,
А свято чимале.
Не злодії з Гамалієм
Їдять мовчки сало
Без шашлика. „Засвітимо!“

До самої хмари
З щоглистими кораблями
Палає Скутара.
Византія пробуркалась,
Витріщає очі,
Переплива на помогу,
Зубами скрегоче.

Реве-лютує Візантія,
Руками беріг достає;
Достала, зикнула, встає,
І на ножах в крові німіє.
Скутар, мов пекло те, палає,
Через базари кров тече,
Босфор широкий доливає.
Неначе птахи чорні в гаї,
Козацтво сміливе літає:
Ніхто на світі не втіче!
Огонь запеклих не пече.
Руйнують мури, срібло-злото
Несуть шапками козаки,
І насипають байдаки.

Пала Скутар, стиха робота,
І хлопці сходяться; зійшлись,
Люльки з пожару закурили,
На байдаки, та й потягли
Рвучи червоні гори-хвилі.

Пливуть собі, ніби з дому,
Так буцім гуляють
Та, звичайне Запорожці,
Пливучи співають:
„Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий:
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти;
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.
Ой приїхав Гамалія
Аж у ту Скутару —
Сидять брати-Запорожці,
Дожидають кари.
Ой як крикнув Гамалія:
„Брати, будем жити,
Будем жити, вино пити,
Яничара бити,
А куріні килимами,
Оксамитом крити!“ —
Вилітали Запорожці
На лан жито жати;
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали:
„Слава тобі, Гамаліє,
На ввесь світ великий, —
На ввесь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти товариству
Згинуть на чужині!“

Пливуть співаючи; пливе
Позад завзятий Гамалія,
Орел орлят мов стереже;
Із Дарданелів вітер віє,
А не женеться Візантія:
Вона боїться, щоб Чернець
Не засвітив Галату знову,
Або гетьман Іван Підкова
Не кликнув в море на ралець.
Пливуть собі, а із-за хвилі
Сонце хвилю червонить;
Перед ними море миле
Гомонить і клекотить.
Гамаліє, вітер віє . . .
Ось-ось наше море!
І сховалися за хвилі,
За рожеві гори.

Тарас Шевченко.

47. Байда.

I.

До великої покари
На розпутті при дорозі
Судять Байду яничари
В Золотім Галатськім Розі.
Суд скінчився. — „Хлощі,
гайда!“ —
Мовив сам султан турецький, —
„Люту смерть най прийме Байда,
Князь-отаман Вишневецький.
Так скатуйте розбишаку,
Щоб почула і забула
Україна з переляку
І дорогу до Стамбула.

Хай почує вся отара
Гайдамаків запорозьких,
Що чекає й їх та кара
На площах золоторозьких!“
„Смерть йому!“ — кати гукнули.
Змовчав Байда перед горем,
Тільки искри промайнули
В грізнім погляді суворім . . .
Тут взяли його наскоком
Яничари злістні й грізні
Й почепили правим боком
Та на гак товстий, залізний.

II.

„Гей, не гнись, могутна спино,
Не зломись, моє ребро! —
Ти прощай, прощай, Вкраїно,
Ти прощай, старий Дніпро!
Хай же Турок не вчуває,
Як терплю я муки й глум.“
І старий козак співає —
Розганяє біль і сум.
Віддає він Богу дяку,
Що досяг цього вінця,
Що не знав ніколи ляку
За Вкраїну до кінця.
Тут до нього кат нагнувся,
Щоб надати більше мук,
Байда хутко стріпонувся,
І вхопив від Турка лук

І тремтячими руками
У султана навдалу
По-над злістними катами
Він пустив свою стрілу.
Та пропав задармо замах,
Бо в очах маріла мла,
І в руках в крівавих плямах
Посковзнулася стріла! . . .
Через три дні він скінчився,
Як дійшов до серця крюк,
Та терплячим залишився
Аж до смерти серед мук.
А як Турки забірали
В яму з крюка мертвяка,
В ту сторінку позирали,
Що вродила козака.

Григорій Чупринка.

48. Похід на Жовті Води.

Вже знявся наш стяг і несеться, як страх,
Новим шляхом свободи.

А з брязку стремен бє голос один:
В поход на Жовті Води!

З нас мирний був люд, що зривався із пут
Хіба до свого Бога.
Та бачить сам Бог, що досить нам трівог —
Тепер Ляхам трівога!

На нашій землі ми рабами були,
Були волами в плузі;
Аж в наших руках плуг розприсся на прах —
Тепер кінець нарузі!

Днесь берло чуже ми замінимо вже
Своєю булавою,
Хто більше нас всіх натерпівсь від чужих,
Той нас веде до бою.

З могильних задум прокидається шум
Весняної погоди.
Степ кинувся в рух, бє луною в-округ:
В поход на Жовті Води!

Як звірь, наш тошір, а коса, як оса,
Як смерть, є їх удари.
Коб тільки огні запалали значні,
А дим заступить хмари.

Вже знявся наш стяг і несеться, як страх,
Новим шляхом свободи.
Брати вже нас ждуть. В дорогу-ж, у путь!
В поход на Жовті Води!

Василь Щурат.

49. Суботів.

Стоїть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України
Широка глибока.

Ото церква Богданова,
Там то він молився,
Щоб Москаль добром і лихом
З козаком ділився.

Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно сталось:
Москалики, що зустріли,
То все очухрали;
Могили вже розривають
Та грошей шукають.
Льохи твої розкопують
Та тебе-ж і лають,
Що й за труди не находять...
Отак то, Богдане!
Занапастив єси вбогу
Сироту Украйну!
За те-ж тобі така дяка!
Церкву-домовину
Нема кому полагодить!
На тій Україні,
На тій самій, що з тобою
Ляха задавила.

Отаке то, Зіновію,
Олексіїв друже!
Кажуть, бачиш, що: „Все то те
Таки й було наше,
А що ми тільки наймали
Татарам на пашу
Та Полякам.“ Може й справді!
Нехай і так буде!
Так сміються з України
Сторонії люди . . .
Не смійтеся, чужі люди!
Церква-домовина
Розвалиться, а з-під неї
Встане Україна,
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти.

Тарас Шевченко.

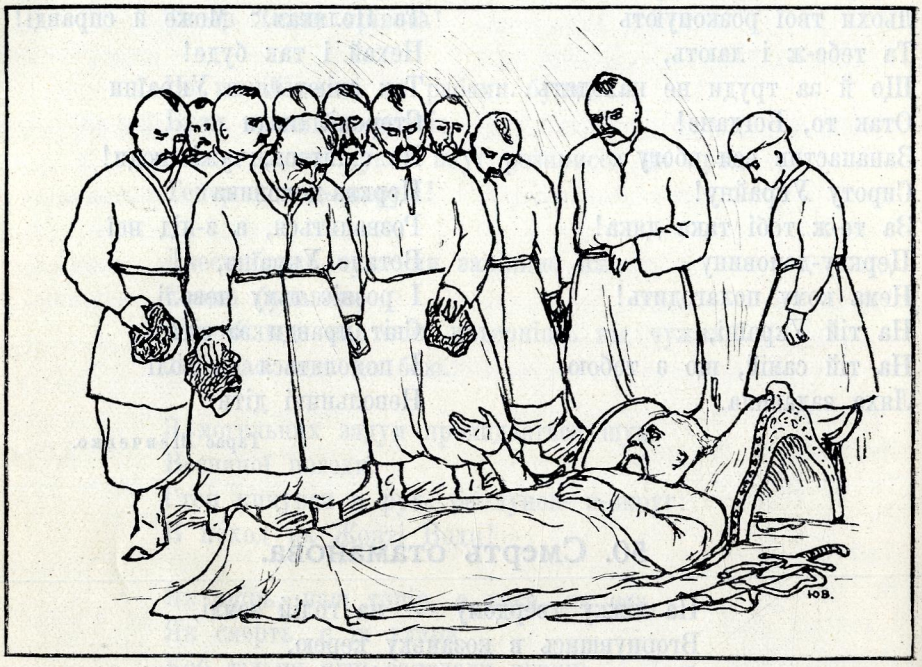
50. Смерть отаманова.

На ліжку твердому — на голій землі,
Вгорнувшись в козацьку керею,
Лежав головою на простім сідлі,
Отаман козацький і ждав, щоб прийшли
Хвилини розлуки з землею.

І подруга вірна край його була —
З життям при їй лекша розлука —
Багато походів вона відбула,
Багато голів з пліч могутних стяла
Важенна козацька шаблюка.

Не раз же він плавав під Турка в чайках,
Не раз із Ляхами стинався,
Не раз, по широких гулявши степах,
Щербив на татарських її головах
І часом з Волохом рубався.

Багато за волю він крови пролив,
За Січ і за рідну Вкраїну!
На дужому тілі він ран не лічив,
Живий повертався із лютих боїв,
Хоч бився завсігди до загину.

І отже: не в чесних вояцьких боях,
Де крови без міри лилося,
Не в ляцьких лукавих зрадливих руках,
Не в герці з Татарами в чистих степах
Вмірати йому довелося.

Він сам умірає в цьому куріні,
Лежачою смертю вмірає . . .
Навкруг тільки стіни похмурі й сумні,
Та джура, ховаючи сльози дрібні,
На його сумний поглядає.

І тяжко старому. І джуру тоді
Він кличе до себе рукою

І каже він: „Джуро мій вірний, піди,
До мене ти хлопців моїх приведи, —
Прощаться хай прийдуть зо мною!“

І стало козацтво круг його смутне,
І ждуть всі останньої мови . . .
„Спасибі вам, діти! — він каже, — мене
Зла доля в далеку дорогу жене, —
Бувайте ви, діти, здорові!

„Але умірати в цьому куріні
І лежнем лежати — несила:
Степ скрізь оживає тепер по весні,
Лунають ячання і дзвонять пісні, —
Мене-ж тут недоля побила.

„Вволіть мою волю в останній цей час:
Мене на коня посадіте! . . .
Хай, поки ще світ мені божий не згас,
Вступлю я в стремена і гляну ще раз
На батька на степ, мої діти!“

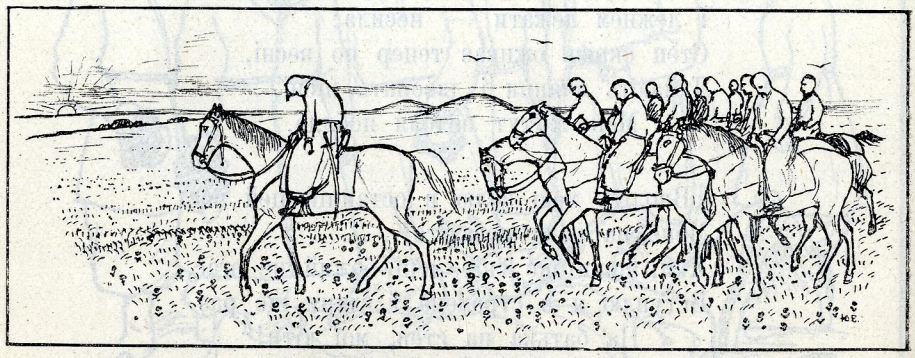
І загад останній почувши сумний,
Козацтво коня вже сідлає,
І батька старого садовлять вони,
І тихо рушають у степ у рясний,
І тихо кінь вірний ступає.

І їдуть всі мовчки. Степи навкруги,
Як море безкрає, хвилюють,
І здалека ледви маячуть луги,
І мріють Дніпрові круті береги,
Могили високі сумують.

І їдуть всі далі . . . Кивають рясні
Квітки головками своїми;
В високій ширяє орел далині,
І птаство щебече безжурні пісні,
І чайка кигиче над ними.

І їдуть все далі . . . В траві промайнуть
Сайгак чи коза швидконогі
І зникнуть безслідно . . . І ось уже чуть,
Як виють, і плещуть, і бють, і ревуть
Дніпрові далекі пороги.

І далі ізнову . . . Смутні козаки
Ні слова іще не сказали;
Отаман мовчить, похилившись до луки,
Стиснувши свій повід, не рушить руки
І їде все далі та далі.

І тихо спитався з козацтва один:
„Чи, батьку, не час нам додому?“
Але не відмовив нічого їм він,
І знову всі їдуть ще кілька хвилин, —
Він знову нічого нікому.

І коней тоді зупинили вони,
Отаманів кінь зупинився,
Отаман одразу схитнувсь на коні:
Заснувши в останнім, довічному сні,
На руки їм мертвий схилився . . .

Борис Грінченко.

51. Лесь, преславний гайдамака.

Гей у Луцьку, славнім місті,
Там зійшлось не сто, не двісті,
А зібрався люд увесь:
Подивитись кожен хоче,
Як то смерти тут доскоче
Гайдамака славний, Лесь.

Вже збудовано й помости,
Де дають страшної хлости,
Кат з сокирою стоїть;
Круг помосту, — то не жарти! —
Вояки пильнують варти, —
Шабля в кожного блищить.

Бакаляри і рахмистри,
Пишні лавники й бурмистри
З патерицями в руках;
Швець, зірвавшись од роботи,
Недошиті кинув боти, —
Поспішає так, що страх!

І дівчата полохливі,
Молодиці уродливі
І перекупки міські;
Мов метелик між квітками —
Між дівоцтвом і жінками
Вються жевжики меткі.

А в передній самій лаві,
Страх моторні і цікаві,
Дівка Хима й жіночки.
І про Леся, що він злючий,
І рудий, і поганючий,
Їх лепечуть язики.

Хима дівка соромлива,
Додає й свого ще дива:
„Кажуть, кров людськую пє!...
Бо як їсти сяде тільки, —
Джура крови — не горілки
Повний кухоль подає.“

— „От собака! От катюга!“ —
Верещить одна і друга . . .
Аж ураз гукають: „Цить!“
Вся жінота поніміла:
Бий тебе небесна сила! —
На помості Лесь стоїть.

Стан високий, ус козацький,
Чорні брови і юнацький
Погляд сміливий, палкий:
Так тим поглядом проймає,
Мов у душу зазирає,
Мов звеліти хоче їй.

От як люди набрехали! . . .
А пан возний взяв шпарґали
Та й почав читати з їх,
Що цей Лесь є гайдамака,
Престрашенний розбишака,
Наробив гріхів тяжких.

Розбивав панів добреньких,
Убивав ксьондзів святеньких,
Забірав жінок, дівчат,
І за цеє по статуту
Тую „голову зопсуту“
Відрубати має кат.

„Раз на світ родила мати, —
Тільки раз і помірати!“ —
Лесь як гримне у той час:
„Прощавайте, громадяне! . . .
Ну, катюго! Сили стане,
Щоб утяти шию враз?“

Нахилився до колоди,
Кат сокиру вгору зводе . . .
Щось тоді як закричить!
Отакого ще вам дива:
Хима, дівка соромлива,
На помості вже стоїть.

„Постривай, катюго клятий! . . .
За дружину Леся взяти
Хочу я . . . його пустіть!“ . . .
Вся громада заніміла
З дива, з Химиного діла,
Кат не знає, що робить.

Але возний ані гадки:
Артикули зна й порядки
І рече судовий пан:
„Коли дівочка учтива
Взять забойцю, милостива,
У малженський схоче стан, —

То і право і статути
Нам велять те слово вчути
І декрет такий вчинить:
Зараз їх обох узяти,
Швидче в церкві повінчати
Та й на волю відпустить.“

Кат сердитий зажурився,
Люд, зрадівши, звеселився,
Хима рада, аж скака!
Лесь поглянув на дівчину —
Запялась . . . „А скинь хустину:
Гляну — дівчина яка.“

Хустка впала. Та й не гарна!...
І руда, і нечупарна,
Ще й карпатий ніс чудний . . .
„Як такую взять почвару, —
Краще вже приймати кару . . .
Кате! Гей, рубай мерщій!“

Гуп сокира на колоду!
Крик озвався серед народу . . .
Покотилась голова . . .
Кат радіє, звеселившись,
Люд похнюпився, зажурившись,
Хима пада й зомліва.

Ой, за Луцьком, містом славним,
Та й звичаєм стародавнім
Поховали козака:
Там долина — гей широка,
Там могила — гей висока,
Гей висока і стрімка!

Вітер віє по долині,
Розхиляє лист калині,
Що у Леся в головах;
І сіда орел крилатий
На могилі спочивати,
Налітавшись по степах.

Сяє з неба сонце ясно,
І цвіте калина красно,
А красу козак любив! . . .
Добре там йому лежати:
Все прибралось в пишні шати,
Соловейків чути спів.

Борис Грінченко.

52. Розвіяні мрії.

Весело бренькають дзвінками коні,
Віз на шляху, як млин тарахкотить.
Минули темний ліс. Тарас долоні
Зняв до очей. Здивовано глядить.

Який чудовий образ! Ні, такого
Мабуть нігде на світі більш нема,
Ні Київа нема нігде другого,
Ні нашого Словутиці-Дніпра.

Який же він широкий і свобідний,
Здається, світ цілий перепливе:
Як довго нам шумиш, наш Дніпре рідний,
Так довго і надія в нас живе.

Колись ти кораблі носив з князями
До Царгорода мармурових брам,
На свій хребет чайки брав з козаками,
На Турка ніс й гукав: „Честь козакам!“

І бачив ти криваву месть народу,
І слави день, упадку чорну ніч.
Побачиш ще, як ми кайдани в воду
Кинемо й ворога прогоним пріч! . . .

А над Дніпром високо, ген на горі,
Золотоверхий Київ, наш Сіон;
Мов на престолі в княжім омофорі,
Сидить і бачить дивно-дивний сон.

Ось Дніпр піднявся в ґранитовім ложу,
Наїжив гриву, спиною потряс,
Як ураґан метнувся на ворожу
Силу і в хвилях проковтнув нараз.

Озвалися підводнії литаври,
І вічевий розбитий вдарив дзвін,
Зазеленілися кругом пожовклі лаври,
Зірвався Див і полетів на Дін.

З голубих хвиль на беріг вийшла Слава
І лебединим сплеснула крилом . . .
„Минувшино, яка ти гарна, хоч крівава!
Минувшино, невже ти тільки сном?“

Задумався . . . Летять думки орлині
В будуччини незбагнені краї.
Але ось і Дніпр, пором . . . пливуть . . . „Ще нині
Пригорну вас, товариші мої.

І нині ще, Миколо, друже милий,
Відвідаю твій тихий, добрий дім.
Допізна вніч будемо говорили,
А говорити маємо об чім“ . . .

Нараз . . . о, доле! Скільки в тобі їді!
„Нам приказали вас арештувать!“
Немов вовки, шакалі, трупоїди
Обскочили і до тюрми тащать.

За хвилю ти, поете вольнодумний,
В темниці сам один будеш тужить
За волею . . .
Деспоте тупоумний,
Невже-ж ти хочеш сонце погасить?!

Богдан Лепкий.

53. Суд над поетом.

Вкиньте гадюкам до гнізда
Горючу искру, — що за сик!
Такий самий пекельний крик
Зняли прислужники царя
На вість, що в Київі старім
Явилася нова ідея,
Що над степами ніби грім
Лунає голос Прометея:

„Ми волі хочем! Горе вам,
Царі, деспоти! Йде година,
Що підніметься домовина,
І похоронений живцем
Народ прокинеться. Очам
Незрячим світло правди блисне,
Долоня меч кривавий стисне,
А пімста серце розпалить,
Мов грім пожежу над степами.
Згорить тюрма! До тла згорить!
Вже дах займається над вами!“

Так він голосить. Мов пророк
Між людом ходить. Кожний крок
Його — то бунт. Він хоче сил
Добути з батьківських могил,
Він обіцяє крепака
Перетворити в козака,
Він, ніби гетьман України,
Гетьманщину давню з руїни
Добути хоче, хоче слави,
Він небезпечний для держави,
Йому криваві сняться сни,
Розпни його, розпни, розпни!
І вдарили в трівоги дзвін.

„Дріжи, Москво! Мазепин дух
Воскрес, встає, підносить рух,
Який нам тяжко припинити.
Його зарання треба вбити,
Як упиря, колом осики
До труни кріпко пригвоздити,
На вік віків!“

Лунають крики
Хортів і гончих і псарів.
Пісарев пише, пише, пише,
Попов поганим духом дише,
І пильний доклад до царя
Несуть сердечнії що-дня,
Скінчили працю, відсапнули.
Готовий присуд.

Він царя
Зневажив словом. (Люди чули.)
Окремого володаря
Хотів Украйні. — В дзвони бив
Воскресні і взивав на суд
Чернь гайдамацьку. Бурив люд...
За кару піде цей бунтарь
В степи кирґизські, в казамати,
В пустий, забутий Богом край."

А милостивий государь
Додав: „Не вільно малювати,
Ані писати — Николай."

Богдан Лепкий.

54. Чума.

Чума з лопатою ходила
Та гробовища рила, рила,
Та трупом, трупом начиняла,
І „Со святими" не співала;
Чи городом, чи то селом
Мете собі, як помелом.

Весна. Садочки зацвіли,
Неначе полотном укриті,
Росою божою умиті,
Біліють. Весело землі,
Цвіте, красується цвітами,
Садами темними, лугами . . .
А люди біднії в селі,
Неначе злякані ягнята,
Позамикалися у хатах
Та й мруть. По вулицях воли
Ревуть голодні; на городі
Пасуться коні; не виходить
Ніхто загнать, нагодувать,
Неначе люди тії сплять.
Заснули, добре, знать, заснули,
Святу неділеньку забули,
Бо дзвона вже давно не чуть.

Сумують комини без диму,
А за городами, за тином
Могили чорнії ростуть.
Під хатами поміж садами,
Зашиті в шкуру і в смолі,
Гробокопателі в селі
Волочать труши ланцюгами
За царину і засинають
Без домовини. Дні минають,
Минають місяці. Село
Навік замовкло, оніміло
І кропивою поросло.
Гробокопателі ходили
Та й ті під хатами лягли;
Ніхто не вийшов вранці з хати,
Щоб їх сердешних поховати,
Під хатами і погнили.

Мов оаза в чистім полі
Село зеленіє,
Ніхто в його не заходить;
Тільки вітер віє
Та розносить жовте листя
По жовтому полі.

Довго воно зеленіло,
Поки люди з поля
Пожарище не пустили
Та не запалили
Села того зеленого.
Згоріло, зотліло,
Попіл вітром розмахало
І сліду не стало.
Отаке то людям горе
Чума виробляла!

Тарас Шевченко.

55. Сон.

На панщині пшеницю жала.
Втомилася, не спочивать
Пішла в снопи, пошкандибала
Івана сина годувать.
Воно сповитеє кричало
У холодочку за снопом.
Розповила, нагодувала,
Попестила і ніби сном,
Над сином сидя, задрімала.
І сниться їй той син Іван
І уродливий і багатий,
Уже засватаний, жонатий,
На вольній, бачиться, бо й сам
Уже не панський, а на волі;
І на своїм веселім полі
Удвох собі пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть
Та, йдучи, колоски збірають;
Мов тая доленька святая,
Мов янголяточка ідуть.
І усміхалася небога.
Прокинулась — нема нічого!...
На Йвася глянула, взяла
Його гарненько сповила,
І копу дожинать пішла,
Поки не чути ланового,
Останню може. Бог поможе,
То й сон твій справдиться.

Тарас Шевченко.

56. Брат та сестра.

Не зозуля в лісі затужила,
Не пташина в лузі голосила, —
То сестричка лист писала,
На чужину посилала,
Та й до брата слізно промовляла:

„Брате милий, брате-соколоньку,
Ти покинув сестру сиротоньку,
А я хожу — покликаю,
Як зозуля в темнім гаю:
Ой вернися з далекого краю!“

„Сестро моя, сестро моя, руто!
Як я можу до тебе вернути
Через ліси темнесенькі,
Через ріки бистресенькі,
Через степи рівні-рівнесенькі?“

„Гаєм — маєм, лебедем — Дунаєм,
А степами — швидким горностаєм,
А на моє подвіренько
Пади швидким соколоньком,
А голубом на моє серденько!“

„Ой летів я сім день та й годину,
Прилетів я до сестри в гостину;
Прилетів я та й гукаю,
А сестрички не видаю —
Ой мабуть я вже сестри не маю!
Сестро-ж моя, леліленько біла!
Скажи мені, де то ти поділась?“
— „В гаю, брате, в гаю, в гаю
Та у ямі пробуваю,
Та про тебе розмовоньку маю.“

Осип Федькович.

VIII. Козацькі думи.

57. Олексій Попович.

Ой на Чорному морі
Та на білому камені —
Там сидить ясен сокіл білозорець . . .
Низенько голову склонив,
Жалібненько квилить, проквиляє,
На святеє небо, на Чорнеє море
Іспильна поглядає,
Що на святому небі, на Чорному морі
Ой та не добре починає:
Що на небі усі звізди потьмарило,
Половина місяця у тьму уступило.
Низенько голову склонив,
Ізо дна моря сильно хвиля вставає . . .
Та з неба дрібен дощик накрапає,
А із Низу буйний вітер повіває,
А по Чорному морі противну хвилю
Зо дна моря знімає, якори зриває,
Судна козацькі на три части розбиває:
Перву часть ухопило, у землю арабську,
У каторгу турецькую заносило;
Другу часть схопило, в тихий Дунай замчало;
Третю часть відбивало, серед моря затопляло.

На тій части потопає триста козаків.
Між ними без старшини козацької не бувало . . .
Тільки був один старший старшиною —
Отаман козацький Грицько Зборовський,
Гетьман запорозький Коломиєнко,
Що здавна козаків на Чорне море гуляти покличе.
А другий був старшиною
Олексій Попович Пирятинський,
Козак лестровий, писарь військовий.

То як стало судно потопати,
Став той друг Грицько Зборовський
По судну похожати, на чердак виступати,
До козаків словами промовляти:

„Ой, козаки, панове молодці!
Щось великая хуртовина на нас налягає.
Хтось між вами великий гріх на собі має,
Може через того наше судно козацьке потопає.
Добре ви дбайте, гріхів не тайте;
Который у великих гріхах чувається,
То сповідайтесь ви поперед Богу,
Іще й святому Чорному морю,
І мені, отаману кошовому,
Гетьману старому, як би отцю духовному.
Ой добре ви дбайте та Богу гріхи сповідайте,
Нехай ви будете один в море потопати,
За собою марно війська козацького
Запорозького не занапащати!“

Тут усі козаки так замовчали,
Як в рот води набрали,
Вони в великих гріхах не чувалися.
Тільки озоветься Олексій Попович,
Писарь військовий, козак лестровий,
Пирятинський родич.
Той друг на чердак виступає,
До козаків словами промовляє:

„Ой ви, козаки, панове молодці!
Добре ви вчиніте, із мого лука
Шовковую тятиву ізнімайте,
Мене самого возьміте,
Назад мені руки козацькії звяжіте,
До шиї камінь біленький причеліте,
Червоною китайкою очі затьміте,
У Чорне море самого мене зіпхніте!
Та нехай я буду своєю головою
Чорнее море дарувати;
Нехай буду один погибати,
Ніж маю багато війська безвинно,

Багато душ, вір християнських
На Чорнім морі потопити!“

Теє козаки як зачували, словами промовляли:
„Ой, Олексію Поповичу, пирятинський родичу,
Славний лицарю і писарю!
Які-ж ти гріхи на себе покладаєш?
Ти-ж бо тричі письмо святеє
У руки береш на день та й читаєш
І нас, простих козаків, на все добре научаєш;
Про що-ж ти від нас гріхів більше маєш?“

Олексій Попович теє зачуває,
Словами промовляє, сльозами обливає:
„Ой ви, козаки, панове молодці!
Хоч я по тричі на день
Письмо святеє до руки беру та й читаю,
Вас козаків простих на все добре научаю,
А сам не гаразд починаю,
Від вас таки гріхів більше маю:
Бо як я дома проживав,
Бідних сусід з хліба з соли ізбавляв;
Як я з города з Пирятина виступав,
Як в охотне військо відїжжав,
Із отцем, із матірю опрощення не мав.
Не добре я починав, отця і матір поругав
І старшого брата за брата не мав
І старшу сестру дуже зневажав,
Вдови старії стремням в груди товкав,
Старших людей марно зневажав,
А потім щастя і долю утеряв.
Та ще конем добрим по вулиці гуляв,
Триста душ дітей маленьких розбивав,
Кров християнську безвинно проливав;
А молоді жони за ворота вибігали,
Діток маленьких на руки хватали,
Мене Олексія Поповича кляли-проклинали.
А ще мимо церкви святого Спаса пробігав,
Шапки не зняв, хреста на себе не поклав
І отцівської-матчиної молитви не споминав.
То за те Господь мене покарав,

Злою хуртовиною з усім військом
На Чорному морі подарував.
А ще мимо лицарської громади пробігав,
За своєю гордощю шапки не здіймав,
На день добрий не давав . . .
То ще я їхав селами і городами
І всякими чудними сторонами;
То там жони старії стояли,
Може вони к чому доброму думали і гадали;
То я шапки не зняв, помагайбі не дав.
Не питався, яка в вас церква святая,
Та питався, де в вас корчма новая? . . .
То в неділю рано пораненьку
Чужі козаки по церквах молебні наймають,
А я у корчмі пю-гуляю, танці справляю.
І потом я, панове молодці,
Увесь гріх свій знаю . . .
Ой, це не Чорне море мене потопляє:
Це отцівська-матчина молитва мене карає.
Ой, коли-б мене отцівська-матчина молитва
На Чорному морі не втопила, не вдавила,
Ой, знав би я! . . . Як буду я
До отця, до матері і до роду прибувати,
То буду я отця і матір шанувати-поважати,
І старшого брата за отця почитати,
І сестру за неньку у себе мати,
І близьких сусід за рідну братію у себе вживати!“

То Грицько Зборовський тее зачуває,
Словами промовляє:
„Козаки, панове молодці!
Добре ви, браття, дбайте,
Олексія Поповича Пирятинського
На чердак виводіте,
З лівої руки пальця-мизинця урубайте,
Християнської крови у Чорне море впускайте.
Як буде Чорне море
Кров християнськую пожирати,
То буде на Чорнім морі
Злосупротивна хвиля утихати.“

Тоді козаки добре дбали,
Узяли йому руки назад ізвязали,
Червоною китайкою очі затьмили.
То ще такого козака у море пускать пощадили;
На лівій руці мизинного пальця втинали,
Його кров у Чорнеє море метали.
Стало Чорнеє море кров християнську пожирати,
То так уклалось, як би й ніколи й не грало,
Суден козацьких не розбивало.
Тоді козаки добре дбали,
До Тендри-острова прибували.
А в Тендрі-острові три дні й три ночі
Стояли, великим дивом дивувалися,
Що в якому то страху ми бували,
Ні одного козака між військом не втеряли.
Та й озоветься Олексій Попович,
Пирятинський родич, козак лестровий.
Ой, той друг на чердак виступає,
Письмо святеє у руки бере і читає,
До козаків словами промовляє:

„Слухайте, козаки, панове молодці!
Чи ви видите, як це святеє писаніє
Свідчить-висвідчає, на все моленіє указує:
Що котрий козак чтить отця
Й матку шанує й поважає,
То він нігде марно не пропадає.
Бо котрий чоловік теє уробляє,
По вік той щастя собі має,
Смертельний меч його минає;
Його отцева й паніматчина молитва
Зо дна моря винимає,
Від смертельного гріха душу відкупляє,
До царства небесного провожає,
Хоч би й у потребі крівава ніч минає.
Та отцівська й матчина молитва
У купецтві і в ремеслі і на полі
І на морі на поміч приспіває.

58. Маруся Богуславка.

На Чорному морі, на камені біленькому,
Там стояла темниця камяная,
А у тій то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невольників.
То вже тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світа, сонця праведного
В очі собі не видають . . .

То до них дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
До темниці прихожає, темницю відмикає,
Словами промовляє: „Гей, козаки,
Ви біднії невольники! Угадайте,
Що в нашій землі за день тепера?“
То тоді біднії невольники зачували,
Дівку-бранку, Марусю, попівну Богуславку
По річах пізнавали, словами промовляли:

„Гей, дівко-бранко,
Марусе, попівно Богуславко!
По чім ми можем цеє знати,
Що тридцять літ у темниці пробуваєм,
Божого світа, сонця праведного
В очі собі не видаєм;
То ми не можемо знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера.“

Тоді дівка-бранка, Маруся, попівна Богуславка,
Теє зачуває, до козаків словами промовляє:
„Ой, козаки, ви бідні невольники!
То сьогодня у нашій землі християнській
Великодная субота,
А завтра святий празник,
Роковий день, Великдень.“

Тоді ті козаки теє зачували,
Білим лицем до сирої землі припадали,
Дівку-бранку, Марусю, попівну Богуславку,
Кляли-проклинали:
„Та бодай ти, дівко-бранко,
Марусе, попівно Богуславко,

Щастя й долі собі не мала,
Як ти нам святий празник,
Роковий день Великдень сказала.“
То тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Теє зачувала, словами промовляла:
„Ой, козаки, ви бідні невольники!
Та не лайте мене, не проклинайте:
Бо як буде наш пан турецький
До мечети відїжати,
То буде мені, дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці
На руки ключі віддавати:
То буду я до темниці прихожати,
Темницю відмикати,
Вас всіх бідних невольників
На волю випускати.“

То на святий празник,
Роковий день Великдень,
Став пан турецький до мечети відїжати,
Став дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати.
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка, добре дбає,
До темниці прихожає, темницю відмикає,
Всіх козаків, бідних невольників
На волю випускає і словами промовляє:
„Ой, козаки, ви бідні невольники!
Кажу я вам, добре дбайте,
В городи християнські утікайте“ . . .

Ой визволи, Боже, нас всіх бідних невольників
З тяжкої неволі, з віри бусурменської,
На ясні зорі, на тихі води,
У край веселий, у мир хрещений!
Вислухай, Боже, у просьбах щирих
У нещасних молитвах
Нас бідних невольників.

Б. Лірична поезія.

59. Вересень.

Теплий ще Вересень дивну мережку
Злотом червоним на листях заплів,
Злотом посипав і трави і стежку,
Пахом осіннім сади напоїв.

Ясний ще Вересень журні мотиви
Грає тихенько на струнах душі,
Раптом полине над заспані ниви,
Збудить луною густі комиші,

Барвами сонечка ліс розмалює,
Скличе у зграї рухливі пташок,
З ними щебече, літає й ночує
В вербах, у лозах дрімливих заток.

Серце трівогою стукає в груди . . .
Золото Вересня — злото оман;
Щастя блискуче серпанком зануди
Хутко повиє осінній туман . . .

Спиридон Черкасенко.

60. Журавлі.

Тихо в небі голубому
Вільна ключа журавлів
Держе шлях від нас додому,
До невідомих країв.

Може там, де піраміди
По пустинях вік стоять,
Де пісчані краєвиди
Сном безмрійним міцно сплять;

Там, де Нілю чисті води
Ллються в жовтих берегах, —
Слід торішньої господи
Найде знову кожен птах.

Із дружиною своєю
Стане вкупі клопотать,
Стане дружно, спільно з нею
Знов оселю поновлять.

Тільки все-ж палкими днями
В плесах Нілю мовчазних
Під новими небесами
Спогадає він об тих

Любих півночи країнах,
Де недавно він літав,
Де по плесах і лощинах
Теж у спеку сумував;

Де під час той хуртовина
Снігом критиме лани,
І, сповита мов дитина,
Річка бачитиме сни . . .

Полетіли . . . ледви мріють . . .
Шлях-дорога, добрий час!
А степи зазеленіють —
Знову просимо до нас!

Микола Чернявський.

61. В перші роковини Листопада.

Благословенна будь священна хвиля,
Благословенні невмірущі дні!
Ви розновили Велитня з безсилля
І сили люду, скамянілі в сні,
Збудили дивом на геройське діло.

І сталось чудо! . . . Лазареве тіло,
Закуте в гробі три дні, три віки,
Воскресло, встало, кровію скипіло
І, меч двосічний взявши до руки,
Пішло до бою з темним духом смерти.

Лиш підлий хоче добровільно стерти
Своє нікчемне ймення з карт буття.
Імя героя не на те, щоб вмерти
І понестися в безвість забуття!
Вона від роду помянесь до роду!

Нехай святиться гордий стяг Народу,
Який простерся на верхах Карпат!
Він сонне море сколихнув до споду
І, збивши хвилю в дикий водопад,
У скелю грянув, — аж здрігнулись гори!

І від надхмарних Шпиців Чорногори
Аж до плодючих понадсянських піль
Знялася пісня, як бурхливе море:
„Нехай пропаде наш одвічний біль!
Осанна гордим Лицарям! Ми вольні!“

Петро Карманський.

62. Шматок хліба.

І холод, і мряка на дворі панує,
А вітер осінній реве і лютує.
Дивлюся: під тином сердешна дитина,
Хлопятко маленьке, — вся в латах свитина, —
Іде-шкутильгає, підходить до хати . . .
Недавні ще сльози на личеньку знати,
І видно у очіх голодную муку . . .
„Христа ради хліба!“ . . . Закляклую руку
Хлопя простягає: „Не їв ще нічого“ . . .
Дали у віконце хлопяті сухого
Шматок того хліба . . . Малими руками
Вхопило шматочок, до його вустами
Припало відразу й пішло по дорозі . . .
Дмухнув знову вітер і здув його сльози.

Борис Грінченко.

63. Фабрика.

В мурах, як в панцирях, упир
Пє людські сльози, піт і кров . . .
Чому-ж не гасне сяйво зір,
Не мовкнуть співи про любов?! . . .

І день, і ніч упир співа
Врочисту пісню перемог . . .
Пишають квіти, дерева,
Сміється сонцем добрий Бог . . .

Міцні обійми дужих лаб,
Страшні пісні потвор-машин! —
І тільки раб — прикутий раб
Плекає там тяжкий проклін,

Що вдарить громом в чорний мур,
Погасить жертвенні огні
І муки праці і тортур
Оберне в квіти і пісні! . . .

Спиридон Черкасенко.

64. Сельська осінь.

Минуло літо золоте;
Холодне небо вкрили хмари,
І темносизі їх отари
На північ вітер десь веде.
В тумані сонечко заходить,
У млі увечері згаса,
І вже не йде під небеса,
А над землею шлях проводить
Хвилястим протягом блідим
Із димарів пахучий дим.
Уранці, в вохкому тумані,
Скотина йде на водопій;
У кузні темрявій своїй
Розводе жар коваль зарані;
Кує, і искри геть летять
У млі холодній погасать.
Гудуть ціпи ще де у кого,
Із клунь іде солодкий пах
Соломи й зерна золотого,
Що затаїлось по снопах.
І день, і ніч шумить-гуркоче
На річці млин, і тихий став
Води ущерть собі набрав;
Налився — моз греблю рвати хоче,
Щоб скрізь по луках за селом
Живим розлитися сріблом.
В неділю з вечора палають
Всю ніч в хатках палкі огні.
Музика грає . . . То справляють
Бучні весілля, і пісні
Несуться з хат у морок ночи . . .
Прощайте, радощі дівочі,
Прощайте, жарти вечорниць! . . .
Нових там славлять молодиць.

Микола Чернявський.

65. Осіння квітка.

В саду похилилася квітка осіння
На ніжнім високім стеблі,

І сипле додолу доспіле насіння,
Ховаючи в мокрій землі.

За дітьми росою не капають сльози,
Бо знає те квітка й сама,
Що їх не зморозять пекучі морози,
Що їх берегтиме зіма.

Вона їх обгорне товстою корою
І снігом засипле їх слід,
А инколи й сонце їм блисне порою
Промінням надії крізь лід.

Григорій Чупринка.

66. На степу.

Іду шляхом: сонце сяє,
Вітер з травами говоре;
Перед мною і за мною
Степ колишеться, як море.

Он нагнулась тирса біла,
Звіробій скрутив стебельці,
Червоніє материнка,
Як зірки, горять козельці;

А затихне вітер буйний —
Степ, мов камінь, не двигнеться
І, як килимом багатим,
Ввесь квітками убереться.

Крикнув перепел в ярочку,
Стрепет приснув над тернами;
По кущах між березою
Ходять дрохви табунами.

Тихо всюди; тільки де-де
Вітерочок пронесеться
Та на землю із-під неба
Пісня жайворонка ллється.

Яків Щоголів.

67. В неволі.

Ой гляну я, подивлюся
На той степ, на поле:
Чи не дасть Бог милосердний
Хоч на старість волі?

Пішов би я в Україну,
Пішов би додому:
Там би мене привітали,
Зраділи-б старому.

Там би я спочив хоч мало,
Помолившись Богу;
Там би я . . . та шкода й гадки:
Не буде нічого!

Як же його у неволі
Жити без надії?
Навчіть мене, люди добрі,
А то — одурію!

Тарас Шевченко.

68. Шахтарі.

Тихо у вохкій пітьмі
В шахті на дні.
Стіни ридають німі,
Мокрі, брудні.

Тяжко . . . повітря нема . . .
Сльози бренять.
Тиша панує німа . . .
Треба довбать!

Буйними краплями піт
Очі сліпить,
Лямки смердючої ґніт
Блима, чадить.

Гучно ми в груди землі
Кайлом бємо, —
Вперто ми шиї свої
Сунем в ярмо!

Вугілля кожний шматок
Сяє, блищить:
Сила шахтарських кісток
В ньому горить!

Спиридон Черкасенко.

69. Сипле сніг.

Сипле, сипле, сипле сніг . . .
З неба сірої безодні
Міріядами летять
Ті метелики холодні.

Білий килим забуття,
Одубіння, отупіння
Все покрив, стискає все
До найглибшого коріння.

Одностайні, мов жура,
Зімні, мов лихая доля,
Присипають все життя,
Всю красу лугів і поля.

Сипле, сипле, сипле сніг,
Килим важче налягає . . .
Молодий огонь в душі
Меркне, слабне, погасає.

Іван Франко.

70. Зіма.

Ось-де вам, діти, вода й сухарі,
Нуте-ж мерщій до вечері!

Хай собі вітер гуде в димарі,
Віє і в вікна і в двері.

Хай завірюха мете за вікном,
Снігом курінь обвіває,
Землю оголену білим сукном
Аж до весни укриває.

Все перетерпимо: голод, нудьгу . . .
Хай нас зіма обмітає,
Наша надія на волю другу
Щиро над нами витає.

Ті, що в будинках роскішних живуть,
Нам не поможуть в недолі;
Ну, та дарма! І сами пропливуть
Хвилі нудьги та неволі.

Григорій Чупринка.

71. Пташки.

Зіма. Сумнішають хатини;
Поля замерли в тихім сні;
Пташки в далекії країни
Несуть кохання і пісні.
Та де-б вони гніздо не звили,
Все будуть край наш памятать;
Пташки, що в вирій відлетіли,
З весною знову прилетять.

Їх виганяє доля з хати.
І нам сумніш стає, ніж їм:
Тепер ніхто нас утішати
Не буде співом чарівним.
Летіть же ви в країни милі
Щасливим людям щебетать!
Пташки, що в вирій відлетіли,
З весною знову прилетять.

Вони нас бідних ізгадають
І, тільки вернеться тепло,
Старого дуба відшукають,
Де їх гніздо торік було.
Щоб знали ниви почорнілі,
Що прийдуть дні щасливі внять,
Пташки, що в вирій відлетіли,
З весною знову прилетять.

Володимир Самійленко.

72. І досі сниться.

І досі сниться: під горою
Між вербами та над водою
Біленька хаточка; сидить
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошеє та кучеряве
Своє маленькеє внуча.
І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя,
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки і годує,
І спать несе. А дід сидить
І усміхається, і стиха
Промовить нишком: „Де-ж телихо?
Печалі тії, вороги?“
І нищечком старий читає,
Перехрестившись, „Отче-наш.“
Крізь верби сонечко сияє
І тихо гасне . . . День погас
І все почило. Сивий в хату
І сам пішов опочивати.

Тарас Шевченко.

73. Сонце заходить.

Сонце заходить, цілуючи гай,
Квіти кивають йому на добраніч,
Шепчуть, листочки звиваючи на ніч:
„Не покидай, не покидай!

„В рідному краї нам долі нема:
Бурі нас нищать, пригноблює тьма,
Студять морози . . .
Цвіт наш, красу нашу — гублять усе!
З півночи вітер з собою несе
Люті погрози . . .

„Мало зазнали ми світла й тепла:
Холод, тумани та сіра імла —
От наша доля!
Пасербам в рідній своїй стороні,
Нам хіба тільки ввижається в сні
Щастя та воля.“

Сонце заходить, цілуючи гай,
Квіти кивають йому на добраніч,
Шепчуть, листочки звиваючи на ніч:
„Не покидай, не покидай!“ . . .

Микола Вороний.

74. Вечірня пісня.

Тихесенький вечір
На землю спадає,
І сонце сідає
В темнесенький гай.
Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Світи ще годину,
Бо рано ще спати,
Милуй нас, як мати,
Теплом огортай.
Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Без тебе так страшно
І темно на-дворі,
Хоч місяць і зорі
Освітять наш край.
Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Не слухає сонце,
За гору сідає
І нам посилає
На всю ніч — прощай!
Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Володимир Самійленко.

75. Вечір.

Сонце заховалось за високі гори,
Тихо все дрімає: луг, діброва, бори.
Дзвіночок там чути, місяць небом сяє,
В байраці маленький соловій співає.

Вітрець потягає, потічок шепоче,
Яскраво сияють зорі серед ночи.
Дрімає береза, заснула смерека,
Чути лиш фльояру вівчарську здалека.

Світ — мов церква Божа: мирно, тихо всюди.
Від тяжкої праці знеможлися люди,
А місяць, мов сторож, ходить небом тихо,
Тішиться, що кожний забув своє лихо.

Сидір Воробкевич.

76. Весняні сонети.

I.

Весна іде! В повітрі молодому
Далекий крик мандрівних журавлів
Вже розітнувсь: ключем вони додому
У рідний край летять з чужих країв.

Весна іде! Веснянки задзвеніли,
Лунає спів по луках і гаях, —
Мов устають нові могутні сили
В людських серцях, придавлених серцях.

І в грудях знов солодкії бажання,
І в грудях знов устали поривання,
І встала знов надія молода.

О, весно, йди! Ой ждуть тебе, кохана:
І небо жде, і жде земля приспана,
І ліс, і степ, і скована вода.

II.

Весна іде! Її дихання чую . . .
Пташиний спів немов уже дзвенить . . .
Дніпро лама покрівлю крижаную
І в беріг б'є, і плеще, і кипить.

Плещи, старий! І в море вільні хвилі
Неси-жени, як і раніш носив, —
Весна тобі нові приносить сили:
Устань, розлийсь з високих берегів!

Твій час іще! Ще не віднято змоги!
Нехай шумлять, нехай ревуть пороги,
І вир нехай і плеще, і кипить!

О, поспішайсь! Бо вже і над тобою
Нікчемний люд, нікчемною рукою
Залізом пут простягнених дзвенить.

III.

Весна прийшла! Гаї зазеленіли,
І перший квіт, квіт весняний процвів,
І одинцем самотним на могилі
Царь степовий, орел могутний сів.

І скрізь живе повіяло дихання,
І скрізь життя устало молоде, —
Це час квіток, і співів, і кохання,
Як Бог ясний, сияючи іде.

Його навкруг усяке серце чує,
І кожен квіт, квіт другий поцілує,
І кожен лист до листу прихилився.

О, не барись! Все любить і кохає!
О, не барись! Весна прийшла і сяє,
І світ увесь у поцілунок злився.

IV.

Лежали скрізь замети снігові,
Давили все, загинуло життя,
І не було, здавалося, надії
На кращих днів квітущих воріття.

Тоді весна крилом своїм махнула
І полилось і світло, і тепло,
І знов життя земля в собі почула,
І все навкруг засяло й зацвіло.

І степ старий, — і гордий, і багатий, —
Убрався скрізь в яснозелені шати, —
На їх з квіток процвітані лиштви.

Ожив, дихнув, і запашне дихання
Послав лісам, горам на привітання,
І світ почув: воскресни і живи!

V.

І світ воскрес! І, працьовник великий,
Устав орач і плуг важкий підняв,
Де був колись пустарь одвічно-дикий, —
Він борозну найпершу проорав.

І цілини великі скиби чорні
Лягли в степу. Насіння золоте
Впаде на їх, — на ниві неозорній
Хліб дорогий, налившися, зросте.

Нехай росте, пиша на нашім полі!
Колись і ти, сівачу правди й волі,
На рідний степ повинен ще прийти.

Чи прийдеш ти? Лежить земля без діла,
Країна вся неначе заніміла —
Чому-ж не йдеш? Чому загаявсь ти?

Борис Грінченко.

77. Тямлю, як на свята Великодні.

Тямлю, як на свята Великодні
Їздив я в село із школи, з міста.
По дорозі баюри, безодні,
Звільна тягнуться коні голодні,
Грає віз, як музика троїста.

У повітрі вже пахне весною,
Та зіма ще не хоче вступати.
Хоч березовий гай під горою
Умаївся дрібною травою,
В дебрях сніг лежить, як білі лати.

Між кущами цвітуть первоквіти,
З гір струйками біжать зімні води.
Вже дудки з верби скрутили діти
І — ну-ж грати! Ну-ж тобі трубіти,
Аж луна по чорнім лісі ходить.

І хотілося-б тоді, не знаю
Чому, злізти з воза і полями
Йти і кожне дерево обняти в гаю
І цілувати кожну квітку при ручаю,
І до землі припасти, як до мами . . .

Земле! Моя ти рідна, люба нене!
Вітай мене із святами, з весною,
Покрийся збіжжя лавою густою!
Най буря мимо йде по-над тобою
І най імя твоє буде благословенне!

Зрости в своїм родючім, чорнім лоні
Кожніське зерно, що з сівні упаде,
Най приберуть тебе сади, левади,
І тихий мир нехай між ними сяде,
Блаженні най будуть спрацьовані долоні!

Богдан Лепкий.

78. Плила хмаронька.

Плила по небі хмаронька,
Над гаєм опинилась;
Зівялий лист побачила,
В сльозу перемінилась.

Перемінилась хмаронька
У дві слізки перлисті;
Заискрилися перлами
Вони на жовтім листі.

Подув мороз опівночи,
Тремтячі сльози-перли
Стялись на листі інеєм,
Мов разом з ним завмерли.

Стялися сльози інеєм,
Завмерли на листочку;
Вмираючи, зготовили
Йому на смерть сорочку.

Василь Щурат.

79. Степ.

Степ і степ один без краю
Аж до моря берегів,
Без озер, річок, без гаю,
Тільки з купами стогів.

Ні гайочку, ні лісочку
Всюди — спалена земля . . .
Не шепоче в холодочку
Срібновода течія.

А коли, бува, з громами
З моря хмари налетять,
Степ охрестять блискавками,
Над ланами прогремлять, —
Він прокинеться, проснеться,
Грому груди підставля;
Заговоре, засміється
Враз до неба вся земля.
Мертвий степ. Його громами
Тільки й можна розбудить . . .
Так нехай же над ланами
Грім бажаний загремить! . . .

Микола Чернявський.

80. Вечір у степу.

Лежу в степу . . . Журливий вечір надо мною
Мовчить загадкою, ховає таїну,
І шепчеться вітрець з могилою старою
Про давній час, славетную старовину.
А там в ярах, по лощинах вже ніч чорніє;
Ще далі, ген на обрію, змарнілим склом
В оздобі верб задумливий ставок біліє
І дихає звідтіль привабливим теплом.
Біля ставка, в яру, пастух вечерю варить.
Легенька мла над всим: чи дим то, чи туман? . . .
Як гарно тут в степу лежать, про щастя марить,
Очима обіймать небесний океан! . . .
Далеко десь самотна пісня заридала,
Ввірвалась в темряві, мов срібная струна,
Затихло все, і сумно-сумно застогнала
Назустріч їй у вербах тихая луна.
А чий то спів збудив вечірнє мовчання?
Чия душа вночі болiє і квилить? —
Не знаю я . . . Але і досі те ридання —
Чи то в душі, чи то в повітрі — ще бренить.

Спиридон Черкасенко.

81. Могила.

Серед степу на просторі
Могила стоїть;
Навкруги трава висока
Хвилює-шумить;
Серед степу та могила
Сумує одна,
Уквітчала її рясно
Зелена весна.

Ой кого-ж там поховали,
Хто в їй спочива?
Чия буйна там заснула
Навік голова?

Чи козацький лицарь славний
З широких степів
В бої з Турком, з татарвою
Життя положив?

Чи то бранець із неволі
Цим степом тікав
І загинув, а товариш
Його поховав?

Не промовить та могила, —
Стоїть нежива;
А круг неї степ широкий,
Зелена трава.

А круг неї степ широкий,
Як воля сама,
Ліг, простягшися в простори,
І краю нема.

Борис Грінченко.

82. Троянда.

Мамусю, голубко! сьогодня
Я вранці ходила в садок, —
Такого багато росте там
Рожевих та синіх квіток.
Найкраща троянда. Та тільки
Я руки сколола свої,
Аж кров потекла по їх, — поки
Зірвала з стеблини її.
А краще, коли-б та троянда
Без гострих шпичок тих була,
Щоб дівчина кожна зірвати,
Не колючи руки, могла.

— Ой, доню! Все гарне на світі
Дається не дурно людям:
Щоб щастя придбать, працювати
Всім тяжко доводиться нам.
Без праці й труднащій на світі
Неможна нічого придбать,
І навіть, щоб квітку зірвати,
Доводиться шпички зазнать.
Та пальчики хворі забудь ти
І знай, голубятко моє:
Що важче здобуть, те любіше
Тоді, як здобудеш, стає.

Борис Грінченко.

83. Ходить вітер по житі.

Ходить вітер по житі,
мов господарь, спроволу,
колосочки налиті
стиха хилить додолу.

І шепоче колосся:
„Вітре-брате, дай ведра,
щоб нам ціло вдалося
достояти до Петра.

„Проганяй ти боками
градовії навали,
щоб не стерлись над нами,
щоб ми марно не впали.

„Отрясай з нас що-днини
пажерливі комахи,
най годуються ними
ті співучії птахи.

„Дай нам спіти, нависнуть,
стебло луком най гнеться,
аж серпи тут заблиснуть,
жнивна пісня поллється.

„Дай на копи погоду
і погоду на спряток,
щоб в селянську господу
ввійшли втіха й достаток".

Ходить вітер по житі,
мов господарь, спроволу,
колосочки налиті
стиха хилить додолу.

Іван Франко.

84. Сельський вечір.

Вернулась з степу череда,
Жене вівчарь свою отару,
І сонце небо покида,
Згаса, ховаючись за хмару.

Ідуть з покосу косарі,
В село завидна поспішають —
Ідуть-маячать, на горі
Дівчата йдуть — пісень співають.

Смеркає . . . Тихне на селі.
Від ставу вохкість подихає,
Зіходе зірка перша в млі,
А захід сонця погасає.

Помалу стихло все село.
Народ вечеряє на дворі.
Заносе сон своє крило,
І розгорілись в небі зорі.

Одна упала й простяглась
На хвилю смугою ясною, —
На небо, кажуть, піднялась
Душа тією десь добою . . .

Нечутно ніч зайшла кругом, —
Народ трудящий засипає,
І золотим ясним серпом
На небо місяць випливає.

Микола Чернявський.

85. Переселенці.

Продавай чужинцю хату
І вітряк і двір . . .
Сам іди кудись на страту
В проклятий Сибір . . .

Хай прощаються і плачуть
Дітоньки малі,
Бо вони вже не побачуть
Рідної землі.

Як сховаєш ти в могилу
Жінку і діток,
Сам ти прийдеш через силу
В рідний свій куток.

Станеш ти, на кий схилившись,
Глянеш на свій двір
І, невтішними залившись,
Проклянеш Сибір.

О. Олесь.

86. Самотою на чужині.

(Із Сирії.)

Горді пальми... Думні лаври...
Манячливий кипарис . . .
Океан тропічних квітів . . .
Ще й цвіте цитринний ліс . . .

Я хитнувсь, бо наче впився
З аромату тих квіток.
Аж погляну: коло пальми
Простий житній колосок.

— „Гей, земляче! — шепче колос,
Похилившись на стебло, —
Ми чужі для цього раю,
Що-ж сюди нас принесло?“

А. Кримський.

87. Туга за рідною землею.

Не беріть із зеленого лугу верби
Ні на жовті піски, ні на скелі,
Бо зовяне вона від жаги і журби
По зеленому лузі в пустелі . . .

І сосни не несіть на зелені луги,
Бо вона засумує в долині
І засохне в воді від палкої жаги
І нудьги по далекій вершині . . .

О. Олесь.

88. Тиша в морі.

В час гарячий полудневий
Виглядаю у віконце:
Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце.

Тиша в морі . . . Ледви-ледви
Колихає море хвилі;
Не колишуться од вітру
На човнах вітрила білі.

Певно, це країна світла
Та злотистої блакиті!
Певно, тут не чули зроду,
Що була негода в світі!

З тихим плескотом на беріг
Лине хвилечка перлиста;
Править хтось малим човенцем, —
Вється стежечка злотиста.

Править хтось малим човенцем, —
Стиха весла підіймає,
І здається, що з весельця
Щире золото спадає.

Леся Українка.

89. Човен.

Море плеще, хвиля грає,
Човен утлий ген пливе.
Вітер вільно тут гуляє,
Чорні хмари наганяє,
Грім гуркоче, вир реве.

Хвилі-гори зчорна сиві
І лютують і ревуть,
Хвилі-коні білогриві
Геть за вітром, пустотливі,
Скачуть вгору, в скелі бють.

І літає човен в морі
Без вітрила, без стерна:
Він гуляє на просторі,
Зневажає хвилі-гори
І в безодні порина.

Хвиля човен підхопила, —
Край! рятунку вже нема!
Мов лиха, нечиста сила
Розігналась і розбила —
Трах! і — в тріски!... Та дарма!

Хоч годину він на волі
Погуляти мав снагу:
Гарно в морі на роздоллі!
Гидко нидіти в неволі,
Мов той пес, на ланцюгу.

Спиридон Черкасенко.

90. Урожай.

В чистім полі похожаю,
Скільки зору — оглядаю
Буйні ниви та лани:
Скрізь пишаються вони!

Колос колосу киває,
Колос колосу співає,
Ніби скрізь гуде бджола,
Божа ратайка мала.

Ледви-ледви коливає
Білотурка золотая,
І поник густий ячмінь,
Мов йому стояти лінь.

Шелестить овес мітластий, —
З вітром бавиться, сріблястий,
І волошка проміж ним
Грає вінчиком дрібним.

Перепілка голосиста
І комашка золотиста,
Жук, метелик той і я —
Всі в степу одна семя.

Всім нам сонце з неба сяє,
Всіх нас степ прийма-вітає
На ясних своїх ланах,
Всі ми в його у гостях.

А над степом вітер віє,
Сяє сонце, землю гріє,
Ходять-грають на корні
Хвилі золота ясні.

Колос колосу киває,
Колос колосу співає,
Ніби скрізь гуде бджола,
Божа ратайка мала.

Микола Чернявський.

91. Т. Шевченко.

Не на шовкових пелюшках,
Не у величному палаці,
В хатині бідній він родився
Серед неволі, тьми і праці.

Нещасна мати повила
Його малого й зажурилась . . .
І цілу ніченьку вона
За сина-кріпака молилась . . .

І Бог почув молитву ту,
І дав душі убогій силу,
І в руки хлопцеві вложив
Співецьку надзвичайну ліру.

І виріс він, і кобзу взяв,
І струн її торкнувсь рукою —
І пісня дивна полилась,
Повита вічною журбою.

В тій пісні людям він співав
Про щастя, про добро, про волю,
Будив зо сну, пророкував,
Їм вищу і найкращу долю;

Співав про чесну боротьбу,
Про сором кайданів брязкучих...
І не жалів він сил своїх,
І не втирав він сліз пекучих.

Галина Комарівна.

92. Наша славна Україна!

Наша славна Україна —
Наше щастя і наш рай!
Чи на світі є країна
Ще миліша за наш край?

І в щасливі й злі години
Ми для неї живемо,
На Вкраїні й для Вкраїни
Будем жити й помремо . . .

Нас не зможуть супостати
Взяти в кайдани свої:
Ми бороним наші хати,
Наші тихії гаї.

Не вмірає наша слава,
Не вмірає наша честь,
Бо живе в нас сила жвава,
Бо робітники в нас єсть!

Гей, хто хоче всім свободи,
Поєднаймось, як брати!
Сонцем правди, світлом згоди,
Боже, шлях нам освіти!

Хай забудеться недоля
І неслава давніх літ,
Щастя-ж рівне й рівна воля
Засияють на ввесь світ!

Володимир Самійленко.

93. Запорожці.

Рідний край в ярмі, в неволі,
Бродять тьми ворожих сил . . .
Гей, чи мертві ви, чи кволі? —
Кличуть прадіди з могил.

Гей, не вмер він, він ще з нами,
Ще воскресне й Ненька Січ,
Сонце виясним шаблями,
Розібємо темну ніч!

Чи забуто всі клейноди,
Славу Байди козака,
Конашевича походи,
Жарти грізного Сірка?

Хай палають скрізь пожари,
На запеклих ворогів
Ми посунем грізні хмари
Запорозьких жупанів.

Темна ніч, мов круків зграя,
Криє ниви та лани.
Де-ж та воленька святая,
Дух лицарський давнини?

Встала Ненька-Україна,
Ворог з жаху суне пріч.
І обійме мати сина,
Запорозька мати Січ.

Спиридон Черкасенко.

94. Труби трублять.

Гей, на доли та й на гори
Труби трублять, наче море,
Іде військо — буде бій!
Труби трублять, сурми грають,
Короговки наші мають —
Не пора на смуток свій!

Бють літаври, стяги мають,
Славні полки виступають,
Сурми грають кличний зов, —
Жінки мають хусточками
Старші кличуть із сльозами:
„Вгору, вгору корогов!“

Василь Пачовський.

95. Повстанський табор.

Ген під лісом темна нічка
Стеле чорний свій намет;
В срібній млі дрімає річка,
Шепче стиха очерет;

Таємничі сплять байраки;
Бродять коні по стерні . . .
Над водою-ж гайдамаки
Розвели свої огні.

Їх життя тепер — походи,
Поки сили і снаги:
Не лякають їх пригоди,
Не жахають вороги.

А над ними в пісні чулій
Лине слава їх дідів,
Що в добі давноминулій
Полягли серед степів.

Вже й куліш десь закипає
— „Ну-те, хлопці, за ложки!“
Згодом табор затихає,
Сплять безпечно козаки.

Згускла ніч. Ясніють зорі.
Сяють роси по траві.
Ліс мовчить. В німім дозорі
Притаїлись вартові.

Спиридон Черкасенко.

96. Молодій дитині.

Серденько чуттям огрій,
Ум узброй в науку —
Тільки так найдеш спокій,
Щастя запоруку.

Сила, молодість, краса
Довго не триває,
Хай знання струя жива
Душу укріпляє.

Дні, хвилини скоро йдуть,
Та знання проміння
Розяснить й тоді ще путь,
Як прийде терпіння.

Щастя здрій?... Це щирий труд
За-для України;
Полюби свій рідний кут
І не шукай зміни.

Уляна Кравченко.

97. Наша доля.

Гей, плекалась наша доля
Не у палацах з панами, —
Виростала серед поля,
Укривалася степами.

Грізний дід — Дніпро наш сивий
Колисав її на хвилі,
Стугонів їй шуми-співи,
Убірав у шуми білі.

Гартував свою дитину
У боях із ворогами
І у скрутную годину
Повінчав . . . із москалями.

Свекрівонька-ж, дика, люта —
Тільки й думала про згубу . . .
Будь же проклята та скрута,
Що примусила до шлюбу . . .

Спиридон Черкасенко.

98. На рідним попелищі.

Я знову тут на рідній стороні,
У тім селі, де літа молоденькі
Мої пливли, мов у рожевім сні,
Під промінем любови й ласки неньки . . .
Мій Боженьку! Як діялось давно,
Коли тут був щасливий до безмірря,
Коли життя всміхалось чарівно,
А в серці ще не кублилось зневірря!
Коли стинавсь з неправдою в бою
І ворогів топтав не раз під ноги . . .
Тепер же я на цвинтарі стою,
Підбитий вкрай від трудної дороги . . .

Ось церковця. Вона була колись
Біленькою, високою, струнною;
А ниньки дах замшився, покривився,
І, мов стара бабусенька з клюкою,
Будова вся пригнулась до землі . . .
З пяти хрестів, що сяли на чолі,
Лишивсь один, похилений, іржавий —
Мов час поклав на йому слід кривавий . . .
Дзвіниця . . . ні, друга: ця на стовпах,
А та була з кружґанками, висока . . .
Не раз відтіль топив я власне око
По темрявих, замислених лугах,
Де над вечір Сула мигтіла злотом,
Ховаючись під ярі береги . . .
А в другий бік, по-за сельським болотом,
Оксамитом хвилили сікняги,
Мов обрус той на низині барвистій;
За ним тяглись плахти картаті нив,
А далі ліс стягою бовванів
І гинув десь на далині імлистій . . .
Тепер лісів невидно вже стяги,
Картки нивок мізерніші, дрібніші,
Сула всиха, порідшали луги, —
Лиш скупчились рядки могил тісніше . . .
Колишнє забуте почуття
Цілком мене зненацька огортає,

І що нема одвіку вороття,
Із мрійної безодні виринає . . .

Ген, де оті запалі могилки,
Я бавився з сельською дітворою:
Ховалися, гулялись, а весною
По бурчаках скрізь ставили млинки . . .
За цвинтарем, проміж зелених стін
Розлогих лип, вела у двір дорога;
Крізь тінь густу здаля світився він
І вабив всіх . . . Але-ж то що? На Бога!
Немає лип: одна верба стара!
Хто-ж вас згубив, мої рясні, єдині?

Я кинувся . . . не пізнаю двора:
Все в валяві, — руїна на руїні . . .
З будинка ген лиш печища ребро,
А де була теплиця — купа гною . . .
Хтось закупив батьків моїх добро
Та винищив хижацькою рукою:
Розідрані на шмаття ризи ті
Й розпродані ґвалтовно на базарі . . .
Все зникло, все! І спогади святі
Витатимуть хіба в одній примарі . . .
Там був рундук; у гай та у садок
Вели з його широкі, пишні сходи;
На сходах тих заслухувавсь байок
Від нені я про наші злі пригоди;
Співала теж вона мені й пісень —
Журливих-но, безрадісних лишень,
Голубила, чесала, а порою
Росила шовк моїх волос сльозою . . .
Хоч би знайти могилу — так шкода!
Тепер садку і гаю — ні сліда!
Зостались-но випадком дві тополі,
Мов свідки ті пережитої долі . . .
Де-ж ділися високі явори,
Що вартою стояли по-над ставом?
Там я любив вечірньої пори
Допильнувать, коли зірки небавом

Займалися в безодні, угорі
І в склі води гойдалися скалками;
Там я не раз за мріями, думками
Просижував до ранньої зорі.
Де-ж та краса, де-ж ті роскішні шати,
В яких тоді пишалося життя?
Ох, час-пора усе позабувати . . .

Я озирнувсь — аж ні, нові хатки
Скрізь виросли, немов би ті грибки
Після дощу, на панськім попелищі . . .
Де темрились столітні дуби —
Яріють ген селянські огороди,
Обсажені кущинами верби:
Друга краса уже другої вроди!
Ось заринів високий журавель,
Між вишняком пройшла стрункa дівчина,
Зірвалася з патлатих конопель,
Щебечучи, якась дрібна пташина,
Побіг ярком дзвінкий, дитячий сміх . . .
Усюди рух, усюди повно втіх,
Та певно й сліз усюди є доволі . . .

Я задавив свої жалі та болі,
І позирнув навколо веселіш,
Хоча сльоза й котилась за сльозою:
Померлого нічим не воскресиш,
Нове життя своєю йде чергою . . .
Вітаю-ж я коханих спадщиків!
Ростіть, цвітіть і добувайте волі,
Аби не знать ні ґвалту, ні недолі,
Які й тепер гнітять батьків . . .

Михайло Старицький.

99. Україна.

Бадьоро має ще наш стяг,
Господь ще любить Україну:
Він в ризи пишнії одяг
Свою окривджену дитину.

У злоті нив лиснять поля,
Гаї в смарагдах пречудових,
Схилилось довгеє гилля
Вагою скарбів овочових.

У дощ, у спеку, холодком
Веселий труд кипить ланами,
Течуть медами й молоком
Річки зеленими балками.

Спочивок, праця — все в піснях,
Що линуть щастям з уст дівочих,
А ніч — у зорях, як в квітках, —
Минає хутко в снах урочих.

Нехай чигають хижаки
На ту красу — Красу-Дівчину, —
На варті стали козаки,
Господь врятує Україну!

Спиридон Черкасенко.

В. Дидактична поезія.

І. Байки.

100. Осел і лис.

Осел і лис жили довгий час із собою в дружбі і ходили разом на лови. Аж одного дня сталася їм незвичайна пригода. Коли вони йшли собі безпечно лісом та розглядалися за здобиччю, став нагло перед ними лев.

Осел із страху задеревів, а лис скрутився сюди-туди, щоб дати драла. Але, побачивши, що нема як утікти, пішов до голови по розум. З уданою щирістю приступив до лева і промовив облесно:

— Я зовсім не маю страху перед тобою, могутний царю! Я знаю, що ти великодушний і не будеш знущатися над таким слабим сотворінням, як я. А зрештою, що тобі з мене за пожиток? Але як хочеш, щоб я прислужився тобі смашним мясом мого товариша, то тільки скажи слово. Я заведу тобі його в безпечне місце.

Лев кивнув головою, а лис запровадив осла до ями лева. Наляканий осел і сам не знав, як у ній опинився. В цій хвилині кинувся лев із лютістю на лиса і крикнув страшним голосом:

— Цей дурень мені вже не втіче, але тебе, зрадливого товариша, роздеру перш усього. Бо знай, що:

„Зраду приймають радо, але зрадником гидиться всякий.“

Езоп.

101. Всюди добре, а вдома найліпше.

У одного господаря тільки й худоби було, що собака та півень. І тих він не годував, як треба; доводилось їм що-дня голодувати. Півень иноді бігав до сусідів підживитися; сусіди гнали його з двору хворостиною. Собака теж никав по чужих дворах, за що не раз діставав замісць їжі буханців під ребра; иноді доводилось коштувати залізних вил або ціпа.

Одного разу собака з півнем завели між собою розмову. Собака й каже:

— Ну, що нам, брате, робити? Хазяїн нас не годує, а чужим і подавно до нас нема діла; доведеться мабуть нам з голоду здихати.

А півень каже собаці:

— Ні, цього не повинно бути, — хіба світ клином зійшовсь? Живими в руки не дамося, будем як-небудь промишляти, щоб з голоду не загинути.

— А що-ж нам зостається робити? — питається собака.

— А от що, брате: ходім ми в ліс спробувати свого щастя. Там, кажуть, жити дуже гарно. Їжі досить буде: їж, скільки хочеш. Там усякої всячини хоч греблю гати. Мені буде не в поїд комах, жучків, метеличків і иншого, а ти будеш ловити зайців і инших звірят або птахів.

— Добре ти, брате, вигадав, — сказав собака, — ходім же зараз туди, поки ще не охляли до краю.

Пішли вони в мандрівку. Поки добрели до лісу, уже й смерклось. Півень і каже:

— Ну, брате, давай шукати собі ночівлі, а то мені пора на сідало, бо я вже нічого не бачу.

Собака вибрав дуплинасте дерево і каже:

— Тепер будемо спати. Ти, півнику, сідай на гилку, а я полізу в дупло і переночуємо.

Півень навмання полетів вгору і вчепився там за гилку, примостився вполашки, нічого не бачучи, а собака заліз у дупло.

Тільки минула північ, півень звичайно затріпав крилами і заспівав: ку-ку-ріку-у! Лисиця на ту пору була недалеко від них, никала по кущах, рознюхувала, де-б надибати собі їжі. Почувши крик півня, од радости аж підстрибнула.

— Диви, що за диковина: то, бувало, я сама ходила на село і не раз підкрадалась до курника, завсігди надармо. А тепер сам півень до мене прийшов! Ну, тепер він з моїх лаб не викрутиться! — подумала лисиця.

Підійшла до дерева, обійшла навкруг нього разів зо три, понюхала, вгору не раз зазирала, придивлялась, де півень сидить, а добратися до нежданого гостя неможна було. Лисиця потривала трохи, поки півень знов закукурікав. Тоді вже починало світати. Лисиця задрала вгору мордочку і каже:

— Відкіля тебе Бог приніс? Я ще зроду такої птиці й не бачила! Приходь до мене в гості, я дуже рада буду з таким красуном заприятелювати.

— Ні, я сам не піду, у мене товариш є, я його одного не можу кинути.

Лисиця ще дужче зраділа, подумала собі: „От мені пощастило! Замісць одного, та двох півнів ззім.“

— А де-ж твій товариш? — спитала лисиця півня.

— Та там у дубі, в дуплі спить.

Лисиця миттю кинулась до дупла, встромила в дупло голову і не вспіла ще рознюхати здобичи, як собака гаркнув і схопив лисичку за мордочку. Лисиця з переляку не стямилась, як опинилась під собакою. Незабаром була з перегризеним горлом, валялась біля дуба дохла.

Розвиднилось, настав день. Півень почав пастись на червяках та всяких жучках, а собака микався по лісу, шукав для себе їжі. Натрапив на зайця, задушив його і ззів.

Стало смеркатися. Півень і собака знов пішли до того самого дерева, де ночували. Півень злетів на гилку, а собака заліз у дупло.

Так, як опівночі, поуз дерево йшов ведмідь. У його під ногами палічки і сухі гилочки хрупали і тріщали. Собака спросоння підхопився, думав, що він вдома. Почувши тріск і шелест, гнівно загавкав.

Ведмедеві досадно стало, що яка-небудь нікчемна тварюка непрохана забрела в ліс, ще й лається. Кинувся до дупла і замалим не схопив собаку за карк. Собака, побачивши біду, мерщій заліз поглибше в дупло. Ведмідь не міг пролізти в дупло, пошарудив, пошарудив туди лапою, і подався далі.

В цю саму ніч і півень не менше собаки перелякався. На сонного півня накинулась сова і замалим не видерла йому очей. Півень, як ошпарений, зірвався з гилки додолу та мерщій у дупло до собаки. Сова і собі кинулась в дупло до півня, собака гаркнула і прогнала сову геть.

Діждались вони дня. Півень і каже:

— Ні, брате, діло наше не виходить. Тут жити я боюсь, мене сова задере або орел налетить, зграбастає в свої кігті, і я загину не за понюх табаки. Та й тобі не животіти, як попадешся в лапи до ведмедя або до вовків.

— Воно то так, — мовив собака, — а куди-ж ми дінемось? Знов іти до хазяїна — з голоду загинем, і тут оставатися — теж не мед.

— А ми до хазяїна не підем, — каже півень, — тільки приблудимось до другого двора, де нас будуть годувати.

Пішли вони до села. Зайшли в крайній двір, а там аж дві собаки кинулись на них. Насилу вони втікли. Собака тоді й каже:

— Ні, брате, приставати в такий двір, де є собаки не з руки. Там мене не приймуть. А давай ми пошукаємо такого двору, де нема собак.

Пішли вони. Обійшли вони все село, насилу надибали такий двір, де не було собаки. Забрались під повітку. Півень злетів на бантину, а собака ліг на солому, зігнувшись в бублик. А в тому дворі та жила вдова бідна. На ранок пішла вона під повітку за кізяками і побачила там на соломі чужого собаку. Вдова одразу злякалась, подумала, що то скажений собака, взяла коромисло і вигнала його з двору. А побачивши півня, заходилась ловити його, щоб зарізати. Півень з переляку вискочив з-під повітки і полетів навздогін за собакою. Наздогнав собаку і каже:

— Ох, братіку, ледви я вирвався; вража баба хотіла мене зарізати.

Собака тоді й каже:

— Ні, брате, мабуть, куди не поткнись, скрізь однаково. Як кому нема долі, то хоч на край світа йди, кращого не побачиш. Як кажуть: гарно там, де нас нема.

Пішли вони знов до свого старого хазяїна жити.

Народна байка.

102. Царь лев.

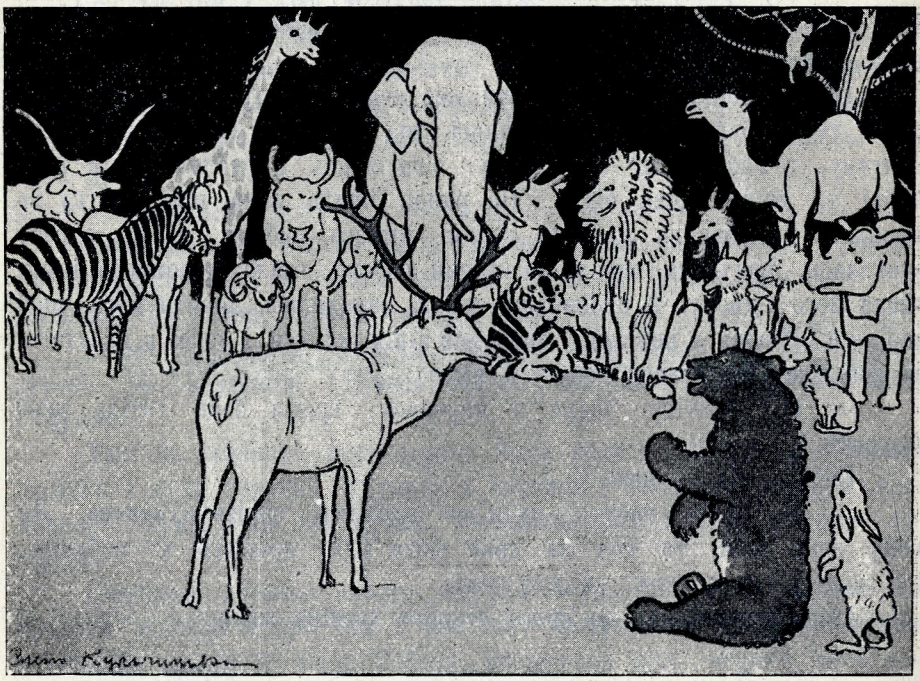
Одного разу зібрались усі звірі докупи і почали радитися між собою, кого наставити царем, щоб був порядок і щоб був у них правдивий суддя, котрого всі щоб боялись і слухались.

Там був: слон, лев, тигр, верблюд, носоріг, ведмідь, вовк, олень, лисиця, заяць, дикий кабан, зебра, коза, вівця, кінь, корова, собака, кішка, тхір, ховрах, щур, миша і инші звірьки, які тільки були тоді на світі; либонь був і осел. Коли всі були в зборі, олень виступив наперед і почав казати:

— Не погнівайтесь на нас, ясновельможні пани, дужі і міцні звірі, за те, що ми вас потурбували, нікчемні супроти вас звірята. Ми задумали вибрати кого-небудь із вас царем над усіми звірями, щоб було кому давати нам пораду, судити нас по правді і всьому давати порядок.

Слон обізвався:

— Добре ви пригадали. Давно пора установити між звірями порядок і правдиві закони. Подумайте всі гарненько і скажіть, кого

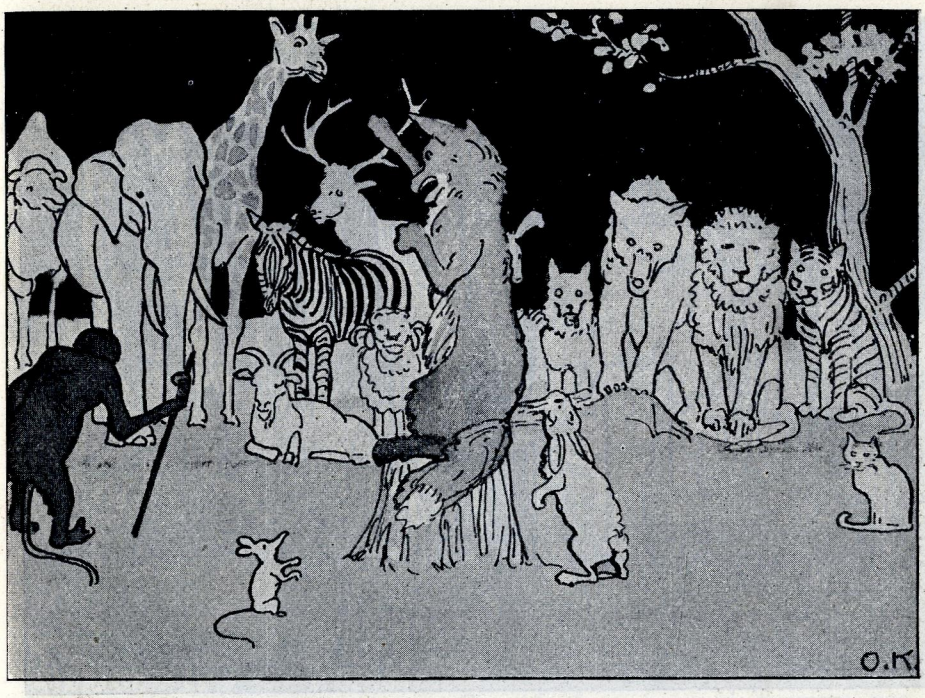

ви бажаєте наставити царем. Можу і я стати царем, бо я більший від усіх і сильніший, а не хочете, як хочете. Про мене все одно, хоч і мене виберете.

Лев, не діждавши слова громади, виступив наперед і каже:

— Ні, панове. Слонові бути царем не підходить. Він неповоротний, важкий, нездатний прудко бігати. Мені більше лицює бути царем. Мене всі будуть слухати, будуть коритися мені. Я прудкий, моторний, вродливий і сила у мене, спасибі, є.

Тоді звірі почали перечитися. Які слабші і безборонні, ті кричали:

— Нехай буде слон царем, він розумніший від усіх звірів на світі, і він буде справедливіший від усіх.

А звірі, котрі сильні і моторні, ті намагались, щоб лева вибрати царем, кричали:

— Нехай буде лев царем! Він моторніший від слона і вродливіший від усіх, йому тільки й лицює бути царем.

А инші намагались кинути жеребки. На кого більше випаде жеребків, той і буде царем.

Лисиці дуже не хотілося гнівити лева, бо він її прохав, щоб вона за нього руку тягла. А як за нього не буде руку держати, так загрожував розірвати її на клоччя. Вона тремтіла за свою шкуру.

Ото-ж лисиця вибігла наперед, вилізла на пеньок, щоб усім було видно, і почала:

— Слухайте панове, що я вам скажу. Багато з вас є таких, що бажають, щоб царем був слон. Правда, слон розумний і сильний. Він крови не вживає і иншим не дозволить кровю годуватися. Тільки сами роздумайте, панове, який з нього буде царь, коли він неповоротний. Всі вороги наші будуть шкодити, розбивати іще гірше, ніж тепер, і його не будуть боятися. Добре знають, що він їх не

може покарати. Погониться за ними, а вони втічуть од нього. На мою думку, краще вибрати царем лева. Хто нашкодить, не втіче від нього; хоч кого, так догонить.

— Воно то так, — обізвався олень, — тільки так робити несправедливо. Краще нехай буде, як покаже більшість голосів. Кидаймо жеребки.

— Так буде правдивіш! — гукнули останні звірі. — Тільки як же ми зробимо?

— А от як, — обізвався олень. — Хто бажає, щоб був царем лев, той нехай кидає он у те дупло по одному горіхові, а хто бажає царем слона, то нехай кидає по жолудю.

— Добре ти придумав! — гукнули всі. — Значить, так і зробим.

Назбірали цілий мішок жолудів і горіхів і змішали їх докупи.

Всі по черзі почали підходити до мішка жолудів і горіхів, і кожний брав по одному зерну, кому що подобалось, і кидали в дупло. Хижі звірі, які любили кров, ті брали горіхи, а які годувалися овочами і травою, ті брали жолуді.

Лисиця побачила, що на бік лева менше кидають, почала вертіти хвостом, підбігала до кожного і підморгувала, щоб брали горіхи, а коли підходили брати жеребки малі звірьки, так лисиця кожному шептала на вухо:

— Бери горіх, а то лева прогнівиш. Він тебе задавить, як жабу, і я на тебе розсержусь, не дам тобі просвітку.

Малі звірьки боялись, щоб не попасти в опалу, брались за горіхи. Сама лисиця, замісць одного, зачепила повну жменю і кинула в дупло так, що ніхто не міг помітити.

Стали провіряти жеребки і виявилось однакове число горіхів і жолудів. Ведмідь і каже:

— Ну, що-ж тепер будем робити?

Лисиця вискочила наперед і каже:

— По-моєму нехай буде так: громада намітила в царі кого-небудь, пана лева або пана слона. Нехай поміряються. Хто кого перегонить, той і буде царем. От попробуйте зараз побігти навпередки. Хто з вас прудкіший, той, значить, царь!

Слон відмовився:

— Прудко бігати я не можу від природи. Мені здається, що цареві прудко бігати нема чого. Потрібний порядок і розумна розправа і правдивий суд. А коли треба буде за ким погнатися, то я накажу, кому захочу.

— Ну, то нехай буде так: хто з вас вище підскочить той і буде царем.

Слон знов те-ж саме сказав:

— Ні, я підстрибнути вгору не можу, бо я не легенький.

— Ну, так, значить, хай буде лев царем! — гукнули всі, хто бажав лева.

А слон і каже:

— Про мене все одно, тільки так буде неправдиво. Що лев може зробити, того я не можу, а що я можу, того лев не може. Коли вже так, нехай він зо мною побореться. Як лев поборе мене, тоді він буде царем.

Лисиця засумувала, а далі пішла на хитрощі і каже:

— Добре, нехай буде так, зведем вас боротися. Тільки тепер уже пізно. Ми всі поморились. Хай краще завтра ранком так, як у сніданню пору. Тільки ви, панове, рано ніхто не приходьте дивитися, як вони будуть боротися, а то ми їм будемо заважати, вони будуть соромитися нас. Краще ми прийдемо трохи згодом і побачимо, хто кого поборов.

Всі згодилися.

Настала ніч, слонові забажалось спати. Пішов він до лісу, притулився до одного не зовсім грубого дуба і заснув. Слони звичайно сплять стоячи, обпершись об дерево. Як би слон ліг боком, так тоді-б сам піднятися не зміг.

Лисичка здалеку слідкувала за слоном, де він зупиниться, і коли побачила, що слон кріпко заснув, побігла до лева і каже:

— Ясновельможний пане, ходім мерщій до слона. Він уже заснув, так щоб не гаяти дарма часу, будемо братися за діло.

— А як же-ж ми будемо робити діло? — спитав лев. — Задушити слона я не зможу. Він проснеться і оборониться від мене.

— Ні, я не про те. Душити його не треба. Він має звичай, коли спить, обпіратися об дерево. Так от давай ми перегриземо дерево. Дерево впаде і слон упаде, тоді ми скажемо, що ти слона поборов.

— Добре ти придумала, тільки я сам не впораюся до ранку перегризти дерево. Зуби заболять. Ти піди, гукни іще кого-небудь на підмогу.

Лисиця побігла і зібрала штук з дванадцять вовків, мишей, щурів, привела до слона, і почали вони гризти дуба. Гризли, гризли до самої зорі, а дуба ще чимало оставалось. Дуб уже трохи похилився, а ще не подавався. Що робити? Уже світало, слон міг проснутися, а дуб ще не падав.

Лисиця і на цей раз вигадала одну штучку. Покликала трьох ведмедів і каже:

— Слон, наш майбутній царь, надибав ось на цьому дубі мед. Так от, коли він лагодився спати, казав мені покликати вас, щоб ви дістали йому меду. Поки він проснеться, щоб мед був напоготові, а инакше він вас покарає.

Ведмеді, раді з того, полізли на дуба всі три. А лисичка дивилась угору і кричала їм в половину голоса:

— Ви лізьте он туди на той бік.

Показувала їм воронячі гнізда, що чорнілись у той бік, куди дуб похилився. Ведмеді вилізли на самий вершок дуба. Дуб не видержав, тріснув і упав. Слон теж упав на бік, а далі аж на спину. Перевернувся і задер ноги вгору. Піднятися сам ніяк не міг. А ведмеді, як гепнулись із дуба, — трохи живі.

Минула снідання пора, почали сходитися до них усі звірі. Лев сидів біля лежачого слона, а лисиця трохи оддалік вертіла хвостом. Коли зійшлися всі звірі, лисиця заявила:

— Дивіться, панове, який сильний наш царь, слона поборов. Слон хотів удержатися за дуба, так він і дуба разом з ним звалив. На що вже дуб крішкий, і то не видержав, зломився. Три ведмеді хотіли заступитися за слона, так він їх як жбурнув від себе, ледви живі стали. Дивіться, он вони бідняги валяються.

Всі звірі затремтіли від страху і в один голос закричали:

— Лев буде наш царь!

З того часу всі звірі стали боятися лева і почитати його за царя. Коли лев заричить у лісі, то всі звірі тремтять.

Коли лев став царем, видав маніфест, де було сказано так:

— Ми, царь дрімучих лісів, король дібров і гаїв, великий князь степів, наказуємо всім своїм підвласним жити справедливо, безвинного не драти, старших шанувати й поважати. Хто помітить за ким грішок, повинен доносити мені, я буду розглядати діло і винуватих буду карати. Хто буде жити по правді і буде підглядати гріхи инших і доносити мені, тому буде нагорода.

Лев призначив собі до помочи міністрів. Вовка назначив луговим, тиґра лісовим, лисицю польовим міністром. Міністри подякували цареві і пішли кожний на свою посаду.

Останні звірі не раз говорили між собою:

— Що за причина, що вовк і лисиця достукались такої чести? Неначе покраще них є звірі, а бач, не попали в міністри.

Олень каже:

— Та тут, панове, діло не чисте. Правдою і чесним поводінням не достукаєшся уваги царя. Я відразу помітив, що лев поборов слона не просто, а тут була якась хитрість. Звичайно, лисиця на хитрощі здатна так, що вона що-небудь таке вигадала, а вовки, мабуть, помагали їм, через те саме вони попали в ласку. Ну, тиґра діло инше. Він дужий звірь, йому лицює бути великим начальником. А тут іще і те: обминуть тиґра, він міг розгніватися на лева і заважати йому в ділах, бо у нього сила не далеко утікла від левиної.

— Та я і сам так думав, — обізвався ведмідь, — видно, що вони схитрували слона і моїх трьох братчиків занапастили тоді.

Дивляться, недалеко них біжить лисичка. Всі принишкли.

— Цссс! мовчіть, а то почує, біда буде: всіх нас загонять туди, де Макар телят не пасе.

Лисиця наближалась до них, всі їй низько вклонились. Вона зупинилась і питає:

— А чого ви тут в купу збились? Чи не змову яку робите?

— Боже нас борони, це ми зійшлись побалакати про той радісний для нас день, коли ми царя вибрали. Ми всі радіем, що Господь нам послав такого царя і розумних правдивих міністрів.

— А! Як що так, то ще нічого. А все-ж таки на другий раз не смійте збіратися всі докупи. Ніяких потайних зборищ робити не вільно.

Після того всі звірі пильнували жити кожний собі окремо. Всі звірі, які живились рослинами, жили мирно, правдиво, а хижі шкодили слабшим. А як царь почне допитуватися: за віщо ти задрав зайця або ще кого-небудь, — то винуватий відбріхувався, що він задрав його за те, що заяць глузував з царя, або підмовляв инших убити царя. Царь вірив міністрам і давав їм за це нагороду, за їх вірну службу.

Спершу хижі звірі додержували закону, а далі голод почав вимагати обходити закони, вигадували собі кожний жити так, як їм бажалось. А свою вину звертали на слабших, або на того, хто їм був противний.

Набридло лисові бути польовим міністром, бо там, опріч мишей та инших звірят, нічого не доводилось їсти. А його кортіло посмакувати курятинки або гусятинки.

Діждавшись пізньої пори, почав провірювати курники. Він що-дня уминав по дві, по три курці.

Одного разу чоловік підсів лиса і застукав його в курнику. Тільки лис попявсь за курьми, а чоловік схопив за хвіст і ну бухати бичем по ребрах. Так його угостив, що він ледви живий. А далі привязав до хвоста мотузок і повісив лиса на тину, боявсь, щоб він до ранку не віджив і не втік.

Чоловік пішов спати, а лис оклигав, почав придумувати, як йому викрутитися з біди. Пручавсь, пручавсь, ніяк не міг відірватися. Мотузок був дуже крішкий. Тоді він порішив збутися свого хвоста, щоб тільки самому бути живим. Відгриз свій хвіст і утік.

Вибіг лис у поле і думає:

— Ну, що його тепер робити? Як я покажуся до своїх підвласних? Вони мене не пізнають і не будуть мене слухати. А як я до царя покажуся? Що я йому буду казати, як спитає про хвіст? Стидно бути міністром без хвоста. Ех! краще-б він мене убив до смерти! Ну, та тепер уже того не вернеш, що проминуло. Поки хвіст загоїться, піду до зайця в хату, полежу там.

Підійшов до зайчачої хатки і каже:

— Пусти мене переночувати. Я тобі колись у пригоді стану.

— Ні, не пущу, — каже заяць. — У мене тісно, малі діти.

— А я тобі кажу: відчиняй! Ти знаєш, хто я? Я міністер польовий і контрольор домашніх птахів, був на селі по державним ділам.

Заяць злякався, відчинив. Лис увійшов у заячу хатку і ліг на мягке ліжко, а зайченяток скопирнув геть. Заяць промовчав, бо як же можна гнівити міністра?

Пішов зайчик добувати діткам корму, а лис тим часом забажав попоїсти: схопив одно зайченя і зїв. Потім друге, третє . . .

Прибігає зайчик із кормом до своїх дітей, заглянув у середину, а там уже нема ні одного зайченятка.

Зайчик не став показуватися на очі міністра, побоявсь зайти в хату, вернувся в поле, сів і гірко заплакав. Біг мимо вовк, побачив зайця, спинивсь і питає:

— Чого ти, зайчику, плачеш?

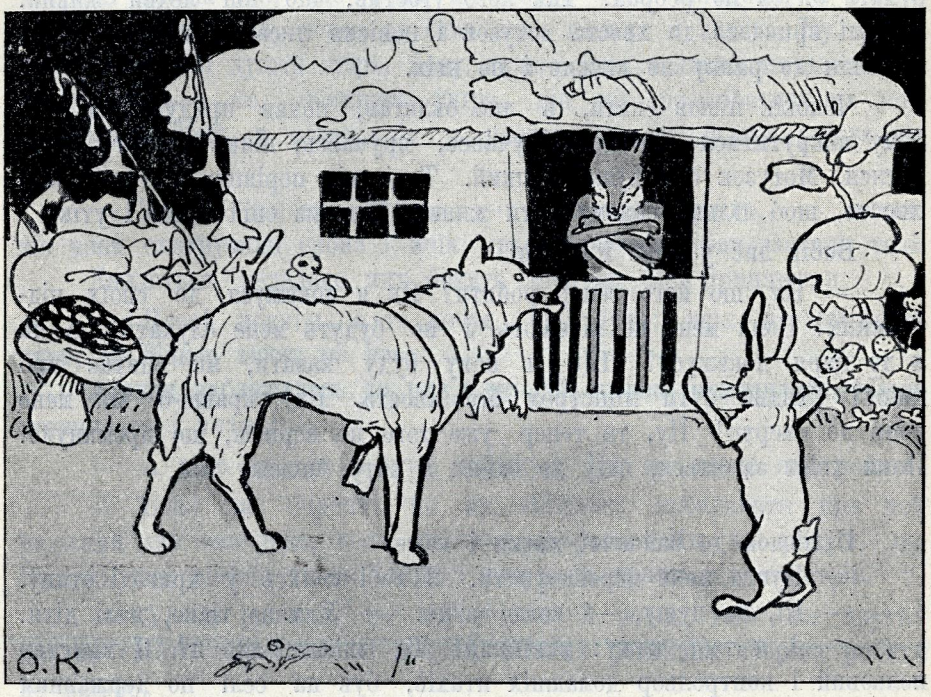
— Та як мені не плакати? Лис забравсь у мою хату, поїв усіх моїх діток, а тепер осталась черга за мною. Боюсь показуватися додому.

— Не журися, зайчику, я вигоню його. Ходім зараз.

Пішли вони до хати. Вовк підійшов до дверей і каже:

— Хто ти такий, виходь геть із хати!

— Я міністер польовий, хто сміє на мене кричати?

— А! так це ти лис, — каже вовк. — Стидно, брате, кривдити слабеньких нещасних звірят. Я теж луговий міністер, прошу тебе полишити хатку бідного зайчика, а то піду до царя і розповім йому про твої злі вчинки. Царь тебе по голівці не погладить.

— Не твоє діло, вовче, мішатися в мої порядки. Ти порядкуй в своєму міністерстві, а я буду в своєму.

Вовк, піймавши облизня, розгніваний пішов до царя. Розповів цареві, як лис грабує малих звірят, як живе в заячій хаті, поїв дітей зайця і самого його за малим не зїв.

Лев доручив вовкові послати оленя з указом до лиса, щоб він зараз же явився до нього на розправу.

Пішов лис до царя. Повідомили царя, що прийшов польовий міністер. Лев казав пустити його. Тільки лис на двері, лев грізно його спитав:

— Ти що там твориш безпорядки! Як ти смів так немилосердно скривдити зайця?

Лис бачить, що лев з ним не жартує, припав навколішки, повісив низько голову і каже:

— Ваше величество! Дозвольте промовити слово.

— Ну, кажи.

— Ваше величество, я добре знаю, що на мене по злобі наговорив вовк. А як сказати по правді, вовк кругом сам винен. Не я, а він зайчиків поїв. Я заступивсь за зайця, а він мені хвоста відгриз і мене замалим не задушив, ледви втік.

Лев послав гонця за вовком, а сам почав обдумувати діло. Хто з них правий, а хто винуватий, — дуже трудно розібрати. Можна вірити, що обидва брешуть. А кого з них треба оставити живим, треба подумати. Лис хитрий, видно, що він нашкодив, — думає лев. — Але його неможна карати, бо він мене своїми хитрощами посадив на царський престол. А вовк, хоч і помагав перегризати дуба, так то не дуже велика поміч, гризти всякий дурень зуміє.

Привели вовка до царя. Лев не став і розмовляти з ним, схопив вовка в свої лапи і задушив його.

Така то була у лева його царська правда.

Народна байка.

103. Собака й кінь.

Був на селі Квачан-собака,
Кудлатий та товстий,
Хвіст здоровенний, як ломака,
І сам такий страшний.
Раз, лежачи знічевя на травиці
У холодочку під кущем,
Він розбалакався з конем
Про те, про це, про всякії дурниці,

А далі річ на те звернув,
Що він у господарстві — сила,
Не те, що кінь або кобила,
Усяк це може чув.
„Що-ж, коню, ти? Попихач головатий . . .
Диковина тим возом торохтіть;
Велике діло борону тягати,
Або снопи возить!
Он я: череду в полі доглядаю,
Ввесь двір, кошару стережу,
До току побіжу —
Цілісінькую ніч не спочиваю!“
На річ таку собаці кінь сказав:
„Це може й правда, хто вас знає;
На світі всяк буває . . .
А я-б тебе про от що поспитав:
Коли-б я не хотів у полі працювати,
Коли-б я хліба не возив,
То що-б стеріг тоді кудлатий,
І що-б він їв?“

Леонид Глібів.

104. Сонце та хмара.

Ось сонечко зійшло і світить нам і гріє,
І Божий мир, як маківка, цвіте;
На небі чистому ген хмара бовваніє . . .
Та хмара надулась і річ таку гуде:
„Що вже мені це сонце надоїло!
Чого воно так землю веселить?
Хоч я насуплюся, воно таки блищить.
Я полечу йому назустріч сміло,
Я здужаю його собою затемнить.“
Дивлюся — хмарами пів неба замостило,
На сонечко мов ніччю налягло . . .
А сонце вище підплило
І хмари ті позолотило.

Евген Гребінка.

II. Притчі.

105. Притча Христова про сіяча.

Ось вийшов, щоб сіяти, сіяч у поле і сіяв . . .
І вітер зерно йому всюди розвіяв:
Багато упало його край дороги,
Та там і попало прохожим під ноги,
І хижая птиця з степів налітала,
Додолу спускалась і зерна клювала.

Немало зерна в камянистую землю лягло,
І, доброго корня не давши, зійшло;
А сонце опівдні його припалило,
Гарячим промінням його присушило,
І бідне пожовкло . . . Пожовкло й завяло:
Землі під корінням було йому мало.

А де-які зерна то вітер вхопив і поніс
В бурян навісний, що й несіяний ріс;
І там би то їх мов гаразд положив,
Та скоро бурян їх зовсім заглушив.
Даремно там дощ пробігав полосою,
І зорі кропили там землю росою:
Ті зерна лежать, мов рости не пора . . .
Немає від них і не буде добра!

Которії-ж зерна та в добрую землю лягли,
То ті урожай шістьдесят або й сто принесли.
Так добра земля, як пора настає,
Не тільки що істу[1]) — ще прибиль[2]) дає;
Її мов і сонце щадить і не сушить засуха.
Всяк, маючи уха, щоб слухать, хай слуха.

Володимир Александрів.

---

[1]) Те, що вкладаємо в якесь підприємство (капітал).
[2]) Те, що приростає нам від нашого вкладу (відсотки).

106. Притча про однорога.

Ішов чоловік по широкій пустині. Де не взявся лютий звірь одноріг і, ревучи страшенно, кинувся на нього, щоб його пожерти. Похололо серце в чоловіка. Не міг він знести реву лютого звіря і що-сили кинувся тікати перед ним. Біжучи отак без тями, він раптом наскочив на глибоку яму і провалився в неї. Та, падаючи, він простяг руки і вхопився за якесь деревце, що росло на краю ями. Повис чоловік на деревці, замахав ногами над безоднею, та по хвилі почув щось твердіше, що стирчало зо стіни, і оперся ногами об цю підставу.

— Ну, — й думає собі, — Богу дякувати, тепер я безпечний.

І, віддихаючи з переполоху, він почав роззиратись по тому місці, в яке оце попався. Зирнув догори, як бач! При коріні того деревця, за котре він держався руками, побачив дві миші, одну чорну, другу білу; вони ненастанно гризли та підкопували коріння деревця — раз одна, потім друга; не багато вже й лишилося їм робити, щоб зовсім підкопати те злиденне деревце. З жахом відвернув чоловік очі від цього виду; зирнув на дно ями, аж там бачить страшенного смока: вється він, випручається, огнем дише, сверлує його своїми очима, люто роззявляє пащеку, силкується захопити його і пожерти. Похололо на серці в чоловіка. Мимоволі якось зирнув він на ті підстави, на котрих оперті були його ноги і побачив, що це не що, як чотирі гадючі голови, що вистромилися з камяної щілини.

— Тепер пропав я цілком! — шибнуло в голові у чоловіка, бо в тій же хвилі надбіг і лютий одноріг і став над берегом ями, ждучи, коли чоловік буде вилазити з неї. Бачив це чоловік і пізнав, що нема для нього ніякого рятунку. Та в тій хвилі він побачив на гиляці того деревця, за котре держався, просто над собою кілька крапель меду. І забув чоловік про всі ті страшні і грізні небезпеки, що були довкола нього, забув про однорога над своєю головою і про смока під своїми ногами і про мишей, що підгризали коріння деревця і про гадюк, що на їх головах оперті були його ноги: про все забув, а простягши руку, почав діставати пальцем той мед із гиляки і лизати його і любуватися його смаком.

Як думаєш, брате любий, про кого йде річ в оцій притчі? Не про кого, братіку, а про тебе самого. Ти сам той чоловік, а одноріг, що гонить за тобою, це смерть, а яма, в котру ти впадаєш,

це обставини твого життя. Деревце, за котре ти держишся, це твій вік, а миші, що підгризають його коріння, це день і ніч, що ненастанно вкорочують твоє життя. Смок, що грозить внизу, — це вічна загибель, що жде нечесних. А чотирі гадюки, що на їх головах ти опер свої ноги, це краса, здоровля, сила і охота до праці, котрі, здавалось би, є найтривкішою підвалиною щастя і поводження та котрі в кожній хвилі можуть пропасти і зрадити надію людську. А що ті медові краплі, які смакує той чоловік? Це ті вбогі, скупі та проминаючі радощі нашого життя, за котрими ми так часто забуваємо всю його важливість. Горе тому, хто без глибшої думки віддасться тим радощам! Швидко минуть вони, не наситять його, лишать по собі гіркість і жаль за змарнованим життям.

Притча із староукраїнської духовної повісти п. з. „Варлаам і Йоасаф".

107. Притча про нерозум.

Стрілець сільце наставив,
Спіймалась пташка в-мить;
Він взяв її, щоб зараз
Головку їй скрутить.

Залебеділа пташка:
„Ой, стрільче, стій, пожди!
Я пташечка маленька,
Що з мене тут їди?

„Пусти мене на волю,
Я дам тобі за те
Три добрії науки
На все твоє життя."

Стрілець мій здивувався.
„Чи бач, ця дробина
Мене навчати хоче!
Ну, що там зна вона?"

І мовить: „Добре, пташко!
Коли з твоїх наук
Я хоч що то змудрію,
Тебе пущу я з рук."

І мовить птах; „Не жалуй
За тим — чи зле чи гоже —
Що сталось раз і більше
Відстатися не може."

Стрілець подумав: „Правда!
За тим жаліть не гоже,
Що сталось раз і більше
Відстатися не може."

І мовить птах: „Не рвися,
Завдавши серцю скрути,
Що зробиш, розробити,
Минуле знов вернути."

Стрілець подумав: „Правда!
Шкода бажань і скрути:
Що зробиш — не розробиш,
Що сталось — не вернути."

І мовить птах: „Ніколи
Не вірь ні в які дива,
Не вірь ні в яку вістку,
Що просто неможлива!"

Стрілець подумав: „Правда!
Чи мало плещуть дива,
А розміркуєш — скажеш:
„Це сплітка неможлива!“

„Гаразд, — сказав він, —
Не злі твої науки. [пташко!
Лети-ж собі й стрільцеві
Не попадайся в руки.“

І порхнула пташина,
На близькій гильці сіла,
І, до стрільця звернувшись,
Таке йому повіла:

„Ей, та й дурний ти, стрільче,
Що дав мені здуриться!
А мною ти, небоже,
Міг добре поживиться!

„Бо, знай, в моїй утробі —
Як би ти знав оце! —
Є перла так велика,
Як струсине яйце!“

Стрілець аж зойкнув з жалю.
„А що-ж я наробив,
Що так без застанови
Великий скарб згубив!“

І він підбіг під гильку
І скочив, що є сил,
Щоби спіймати пташку —
Та ба, не має крил!

А потім мовив: „Пташко,
Пташиночко моя!
Вернись до мене! Буду
Тобі за батька я.

„У клітку золотую
Всажу тебе я сам
І все, чого захочеш,
Тобі я радо дам!“

Пташина відповіла:
„Дурний ти є, як був!
Всі три мої науки
Відразу ти забув.

„Зробив ти добре діло:
Мені летіть велів! —
І зараз по хвилині
Сам того пожалів.

„А потім забажав ти,
Мене дістать ще раз
І просьбою вернути
Назад минулий час.

„А чом? Бо незугарним
Повірив ти словам,
Що в мені перла більша
Удвоє, ніж я сам.“

Іван Франко.

Проза.

Проза

І. Життєписи.

108. Молодечий вік Тараса Шевченка.

Гірко плили Тарасові Шевченкові молоді його роки! Ледви чи можна вказати якого иншого ще великого поета, щоб у нього був такий сумний, безрадістний, так скорботно охмарений вік дитинний — який був у нашого ґенія слова.

Кріпацька неволя вкупі з великими злиднями, сиріітство, сварка, бійка, тяжке і несправедливе катування, брудна сорочка, дірява свитина, ноги босі, голова і влітку і зімою не прикрита — оце, що товаришило йому за ввесь час дитячих літ. Зачалася наука — а з нею голодування і різки у дяка, носіння відрами води на гору.

Усе, що приголомшує людей, що знищує, нівечить у людей поривання до світа, до добра, до любови чоловіка, як брата; усе, що гасить, заливає святий вогонь вищого дару — все оце, немов наумисно, згуртувалося в одну густу, аж темну, хмару і впало на Тараса Шевченка підчас найліпшої доби віку людського, підчас його дитинного віку.

Але ті лихі умови щоденного життя не підбивають під себе Тараса, він їм не піддається; несвідомо і свідомо, як уміє і як може, він бореться з ними. Він рветься з темного льоху неволі і темноти; він шукає хоч маленьку щілинку світу в своїй кріпацькій темряві. Вбачаючи його святі поривання, його запал до малярства і його охоту навчитися малювати, ми ще гірш сумуємо і вболіваємо серцем, що навкруги нього не бачимо ні одної поради, підмоги і підпори.

Аж ось пан його, Енґельгардт, забрав його до себе в покої, щоб Тарас служив „козачком“. Як їхав куди пан, то й козачок мусів за ним їхати. Помітив пан, що Тарас любить малювати, то й віддав його до маляра вчитися — у Варшаві, а потім у Петербурзі. Там бігав Тарас инколи в сад малювати статуї, що стоять у саду. І тут стрів його молодий земляк, маляр Сошенко, привітав

і приголубив його на чужині, познайомив із другим земляком, українським письменником Гребінкою, та иншими добрими людьми.

Нові знайомі Шевченка хотіли йому помогти; вони добре бачили і тямили, що найважніша запомога, яку треба зробити, — це освіта Тараса і розвиток його малярської кебети. Про систематичну шкільну освіту годі було й думати. Тарасові йшов 24 рік, а це не такий уже вік, щоб починати шкільну освіту, а починати її — доводилося трохи що не з букваря. А друга причина, що не давала й думати про шкільну освіту або хоч би й не шкільну та систематичну — було суспільне становище Шевченка; він кріпак, законтрактований в науку до маляра, і доки він кріпак, даремна річ думати, щоб він міг ходити до Академії мистецтв, де-б і про загальну освіту і про розвиток його можна було дбати. Виходило, що першим ділом: треба доложити рук, щоб визволити Тараса з кріпацтва. Иншої ради в цій справі неможна було й придумати, як тільки ублагати Енґельгардта, щоб він випустив Шевченка на волю. Подумати та піклуватися цею справою взявся між иншими маляр Брюлов.

А тим часом Сошенко журився про освіту Тараса, порадив йому малювати акварелею портрети і наділяв його за порадою Гребінки книжками. Шевченко загарливо кинувся до читання. Чим більше він читав, тим ясніше бачив і тямив, яка його мізерна освіта; а вже-ж це ще більш примушувало його читати. Він, опріч книжок українських, яких тоді було вельми мало, читав історію Греції, читав повісти Дікенса, читав усе, що попало; Енеїду Котляревського він знав напамять.

До Енґельгардта ходили Брюлов, потім Венеціянов, але не вспіли рушити твердого серця пана. За Шевченка зажадав він 2500 рублів. Ціна, положена Енґельгардтом, показалася муром, через який годі було перелізти.

Брюлов з поетом Жуковським продумали стежку, щоб нею вивести Тараса з розпуки до життя, вивівши з пекла кріпацького на волю. Брюлов заходився намалювати портрет Жуковського, пустити його в льотерею і за зібрані гроші викупити Тараса. Але-ж і на це треба часу.

Тим часом почалася весна 1838 р. Властиво, наступив квітень, петербурзький негарний, непевний квітень! Зранку туман, к обіду ясно, тепло, через годину вітер з моря, дощ, а вночі приморозок,

а то й сніг. Така весна не могла не завдати Шевченкові ще більшої туги. Вона нагадувала йому весну-роскіш на його любій Україні, нагадувала „садок вишневий — коло хати . . .“ нагадувала Україну, скуту і повиту кріпацтвом! . . . І ще більш гнобила його та надія — велика надія, що блисне на хвилину сяєвом зорі-волі і сховається, та, замісць неї, стоїть страшною марюкою кріпацька неволя.

Отоді саме граф Вельгорський заходився укупі з Жуковським і Брюловим коло льотереї. Нарешті льоси продано — закупила всі царська родина, бо поет Жуковський був учителем царських дітей, — а одержані гроші 2500 р. розбили кайдани кріпацтва, що сковували Шевченкові руки й голову . . . Тарасові Шевченкові куплено волю 22 квітня 1838 р. Він лежав як-раз під той час недужий у шпиталі.

За скілька день Тарас вийшов із шпиталю на кватирю до Сошенка. Він був цілком щасливий. Брався до роботи, але робота не йшла: покладе було свій малюнок у портфель, звітіль візьме відпускну, перечитає її, перехреститься, поцілує її та й заплаче тільки.

За скілька день після виходу з шпиталю, коли Шевченкові справили путящу одежину і коли акт визволення був уже затверджений урядом так, як про те приписано в законі, Сошенко пішов з Тарасом до Брюлова, і з того дня Тарас став ходити до Академії Художеств і небавом зробився одним з улюблених учнів-товаришів Брюлова.

Бачимо, що з кріпацтва „двері на волю“ відчинилися Шевченкові аж за 24 роки і два місяці без двох день з того часу, як його мати повила у Моринцях! З Моринець у Вильну, у Варшаву, у Петербург — от який довгий шлях мусів Тарас зміряти на своїм молодім віку, доки вийшов на волю! А чи за оті трохи не девять тисяч день кріпацтва, чи зазнав він хоч девять годин щасливих? Сміливо можна сказати: ні! Такі люди, як Шевченко, в неволі не можуть бути щасливі.

Та кріпацтво не зломило великої душі і доброго серця Шевченка; але все-ж таки воно лишило і не могло не лишити свого сліду тяжкого, який так і тягнеться довгою ниткою крізь чи не всі поетичні твори нашого найславнішого поета.

Олександер Коницький.

109. Учитель свого учителя.

Славний маляр Антін Лебль був сином бідних батьків. Його мати осталася вдовою, коли він мав ледви десять років; з великим трудом заробляла на хліб, прядучи до ткацьких фабрик. Здається, що це легке ремесло, але воно таке, що треба багато працювати на маленький заробіток.

Удержання хлопця було великим тягарем для матері, тож, як тільки підріс, вивчила його свого ремесла.

Замісць буяти по смараґдових царинках, замаєних цвітами, по лісах, де достівають ягоди та черниці, по гаях, де співають пташки, — малий хлопчина мусів сидіти зранку до вечора прикований до машинки, що оберталася все рівномірно та все однаково глухо фуркотіла.

Та й ще одно: він мусів зректися свого найбільшого замилування, а замилуванням цим було — малювати на стінах вуглиною або на піску патичком фіґури знаних йому предметів; хлопчина без віддиху рисував, як міг найкраще, дерева, скелі, хати, людей і звірят.

Бачили часто, як він стояв навколішках по кілька годин у сельській церковці, щоб вдивлятися свобідно в образи, приміщені над вівтарем, що їх опісля намагався перемальовувати з памяти.

Як же тяжко мучився він, коли мусів сидіти над варстатом під той час, як душа його горіла жадобою малювання що-раз нових постатей, що-раз нових краєвидів.

Тож як тільки побачив, що мати не звертала на нього уваги, зараз полишав у спокою своє колісце, щоб віддаватися своїй любій роботі. Не мав оливця ані паперу; але кінець шпильки полишав на темному поручі крісла білі сліди; кусником соломи, замоченим у воді або послиненим, малював наче пензлем хоч би на своїй долоні.

Мати сварилась на нього, але надармо. Бідна жінка мала слушну причину жадати від сина кориснішої роботи, але голос покликання приглушував у нього її слова.

Три роки Антось пряв з відразою, а за тих три роки скільки то він разів утікав з хати вранці, а вертався аж пізно увечері! В часі таких мандрівок прогодовувався тільки черницями, збіраними в хащах; але скільки то ріжних рисунків полишав він на скелях, а скільки приносив їх передуманих у голові! Вони тільки ждали на те, щоб перейти на дошку, стіну або щось подібне.

Нарешті раз бідна вдова, затрівожена цим нахилом свого сина до бурлакування, заперла його на цілу днину в своїй кімнаті. Він мав тоді пятнадцять літ.

Антось присвятив цілу днину своєї неволі рисуванню вуглиною по стінах кімнатки, а коли його випущено, сказав:

— Мамо, я вже застарий, щоб бути вам довше тягарем, а ремество, яке ви мені визначили, не подобається мені до тої міри, що я не можу полишитися при ньому. Отже, не журіться, коли я полишу вас сьогодня і не вернуся ні завтра, ні пізлязавтра, ані за якийсь час. Хочу працювати на хліб так, як мені любо, і не робити нікому шкоди. Коли вас покину, моя дорога мамо, то тому, що вас люблю. Дав би Бог, щоб я став колись багачем, то й ви тоді не будете бідні. Прощайте, дорога мамо!

Мати хотіла задержати його, але постанова Антося була рішуча. Він покинув рідну стріху і прийшов до Парижу.

Тут пробував малий хлопчина ріжних способів заробітку на хліб та на дах над головою, нарешті вибрав роботу, яка лишала йому найбільше дозвілля: став чистити людям чоботи.

Що-день уранці ставав на Новому Мості із щітками і обслуговував прохожих доти, доки не заробив скілька су на убоге своє денне удержання. Решту часу кожної днини присвячував відвідуванню церков та палат, що їх образи і статуї перерисовував, — а одиноким його учителем було сильне, з кожною хвилею кріпшаюче, замилування.

Пригадно дізнався, де мешкає один славний маляр. Зараз другої днини покинув своє давнє місце і переніс свій крам на скілька кроків від дверей маляра. Коли побачив того маляра вперше на вулиці, наблизився до нього з пошаною і просив, щоб в разі, коли-б потрібував послати когось за якоюсь орудкою до міста, доручив це йому. Вираз лиця Антося подобався маляреві, і він, не надумуючися, обіцяв це зробити.

Якось одного ранку послав його маляр до свого приятеля з листом, на який мав принести відповідь.

Антось побіг швидко і вернувся незабаром із відповіддю.

Маляр був тоді у своїй робітні — малював.

Заплатив хлопцеві і був певен, що він давно вже пішов, коли ось повертає голову і бачить, як хлопчина приглядається уважно краєвидові, який він малював день перед тим з природи і на якому примістив без моделю скілька звірят.

— І що-ж? — питається хлопця радше, щоб пригадати, що гже повинен вийти, ніж, щоб почути його думку про свій твір. — Що думаєш про цю картину?

— Дуже гарна, — сказав Антін, — але голова цієї корови не конче добре нарисована.

— Не конче добре нарисована? Або ти знаєшся на тім?

— Я бачив у житті стільки коров, що дуже добре памятаю їх постаті, — відповів хлопець не менше просто.

Маляр глянув здивований на свого оригінального критика, а хлопець тим часом без найменшого вагання виняв з кишені кусник вугілля, підніс аркуш паперу, що лежав на долівці, нарисував щось і подав маляреві із словами:

— Отак виглядає голова корови.

Полишивши на боці подражнене самолюбство, маляр мусів признати, що критика бідного хлопця, який чистить чоботи, була дуже влучна.

Таким способом Антін Лєбль був спершу учителем великого маляра, а потім став найлішим його учнем.

Але хоч став опісля славним маляром, ніколи не посмів дорікати своїй матері, бідній удові, за те, що сварилась на нього і держала його узаперті. Він знав, що мати потрібувала тих грошей, які заробляв син, прядучи від ранку до вечора. А ще більше знав він, що його мати, та проста селянка, ймовірно ніколи не чула про те, що є такі люди, які можуть стати славні і багаті, малюючи образи, бо инакше не противилась би була синові.

Евген Міллєр.

II. Спомини.

110. Полонинські спомини.

1. Водоспад.

Стою на самому вершку полонини „Пнівє.“ Перед моїми очима панорама супокою, поваги, свободи, свіжости, здоровля. Світ немов розсунувся перед збентеженим оком на яких тридцять миль довкола мене. На цю полонину добився я верхівцем здовж потока Грамітного з Гриневи і Шикман.[1]) Плай[2]) на полонину збочує з дороги від дикого водоспаду і уйстя Грамітного в річку Пробіну.

Сердитим шумом і громом кидається вода на розкинені скелі в руслі потока, хоче їх рушити, але не може. Розлючена, піниться, прискає, мов скажена, високо вгору перлами і на порох розбитими крапельками. Але каміння стоїть нерухомо. Немов засоромлена своїм безсиллям, шургне отам, поміж ті брили, грубою течією вючись, як гадина, з диким клекотом, ревом і оглушаючим шумом, щоб наново кинутись всією своєю силою на другий камінь у дорозі.

Тихо і німо зносить каміння ті скажені напади і обійми води. Вона через сотки, тисячі літ уже постирала, позаокруглювала й повиглажувала всі його гострі боки, як на точилі. Попреться поверх каміння, кинеться несамовито вперед, як би хотіла стрельнути собою просто у повітря, у далечінь . . . та в тій же хвилині падає стрімголов знов униз, піде в переверти з другою течією, заклекоче ще скаженішим шумом, зарує ще більш одчайдушним стогоном. А там унизу всі течії, уставившись у коло, потанцюють і, набравши нових сил, рвуть далі під собою каміння, бурхають знов угору, далі розбігаються поміж скелі, щоб десь унизу у вибурханім кітлі знов зійтися докупки і, потанцювавши в сердечних обіймах, — розійтись та потонути в страшних крутіжах.[3]) І вони справді ховаються і немов

---

[1]) Гринева — найбільше село над Білим Черемошем, як Жабє над Чорним Черемошем в Карпатах у Галичині, на Гуцульщині. Шикмани — присілок Гриневи.

[2]) Гірська стежка.

[3]) Вир.

зникають, та зараз же виринають наверх великими звоями і, перелетівши по-під поблизький міст, лучаться з річкою Пробіною. Над усим тим тремтить збентежене повітря і курява води, розбитої на порошок, і співає ніжно-тужно ледви замітними тонами.

2. Верховина.

Кінь минає оцю вічну боротьбу води з скелями, ступає обережно і, похнюпивши голову до самої землі, вишукує безпечніший ґрунт під ногами, оглядаючи плитку за плиткою, камінь за каменем.

Майже кільометер вище одкривається раптом вузька тиха рівнина. Потік пливе тут супокійно, хіба тільки берегами живіше хлюпоче, а далі то вже тільки туркоче сонливо. Направо і ліво здіймаються високо угору темно-зелені праліси. Тут райська тиша, а за плечима грає ціле пекло.

Потік Грамітний провадить мандрівника аж під саму полонину „Пнівє“, з котрої саме випливають його головиці.[1]) Доріжка від водоспаду зразу вигідна, тільки під самою полониною зачинає плай підноситися круто вгору. Шум потоків і лісів чим-раз слабне і затихає, а з ним залітає від уха й ота дивна музика природи.

З усіх боків виринають що-раз свіжі шпилі гір, як би темні голови воєводів верховинського світа, їх прибуває що-раз більше і більше, вибігають немов до якого таємничого, загадкового бою, здається, що просто виростають із землі. Один з них, найстарший, вихилився вже геть з плечима і суворо й уважно дивиться на рідке явище, що дряпається плаєм угору. Число голов-потвор росте швидко, вигляд їх змінюється, як у калейдоскопі. Вже й другі ззираються на мене. Де-котрі подають собі руки і звільна зливаються всі низом докупки, як-би зацінепілі ґіґантичні хвилі на розбурханому океані.

Вилізши на самий верх Пнівя і, оглянувшись довкола, дізнаємо враження, що тут зовсім инший світ. Лице мускає західний свіжий повів вітру, голова піднімається вгору, око ясніє, груди ширшають, по усіх суставах тіла кружляє свіжа сила.

Сижу так сам один-одніський на самій середині якогось 30 до 40 милевого узгірря, вдивляючись в оті засторопілі гірські хвилі, і здається мені, що вони немов-то почали рухатися.

---

[1]) Джерела.

Там на північ під саміським небом говорить із хмарами наша Чорногора, наліво до заходу Кукул, Стіжок, найближчий на південь Чівчин, а темний, сумний аж лячно — за ним далі, наліво, скелистий Пйотрос,[1]) дика пошарпана Катарама,[1]) а ще далі на південь і схід ген далеко, бо аж в Семигороді тільки мріє острокінчастий Інев. Ще далі наліво, на схід і північ, гірські хвилі притихають, низіють, розпливаються і переходять непомітно в низину й широку рівнину над Черемошем, Прутом і Дністром. А все те ледви видне. Усі ті віковічні сторожі-велитні стоять кругом такі чогось темні, поважні й задумані, такі грізні . . . Кожний з них вповитий привабливо якимось прозорим голубим серпанком.

Отак роззирається збентежене око по небі і землі, спочиває хвилю на одному велитні то на другому, дальше спустилось у діл і заглянуло в глибокі яри. А там на скруті отого яру виринає ріка; вона блищиться, як срібна стрічка, тягнеться хвилину, аж за другим скрутом знову зникає. Тут шуму ріки вже не чути, навіть вітер не всилі занести якісь згуки у цей світ тиші.

Із живих істот товаришить мені хіба полонинський жайворон та високо кружляє орел.

Над усим панує святочно сонце, а тиша така, що розум і серце чує, як із усього говорить дух Божий. Це церква природи.

Голубим небом пливуть легко хмари і пересувають сквапливо свої тіні з полонини на полонину. Контрасти світла між освітленими й отіненими стінами гір додають пластики[2]) і життя цьому казковому світові. Враження дивні, заспокоюючі, чарівні.

3. Чівчин.

З усіх надчеремошських високих гір мені найліпше знана гора і полонина Чівчин, висока на 1769 метрів. На ній прожив я три літа зряду.

Та гора, місце мого побуту на полонині, стоїть безпосередньо над Чорним Черемошем, відлучена від усіх инших гір на північ Черемошем, а на схід і захід потоками Альбін і Добрин. На південь вона спадає в не дуже глибокий яр, за котрим здіймається на ліво полонина Попадя. За Чівчином на південь вже Румунія. Чівчин підноситься осібняком до неба, як величезний стіг.

---

[1]) Румунські верхи Карпат.
[2]) Показують у всіх зарисах різьбу гір.

Пробуваючи там, так би сказати між небом і землею, вистелив я собі свій тапчан грубо пластами зелених гилячок смерекових або ялових і прикрив те все пухким килимом. Такий матерац із своїм пухом має помітний гігієничний вплив на легені й на нерви; також і повітря в світлиці від того приємне і свіже. Треба тільки щотижня змінняти фою.[1])

На полонині були дві стаї[2]), віддалені від себе на півгодини ходу. При одній була рогата худоба, при другій вівці і кози. Я мешкав коло першої в окремій хатині. Через день округ стаї пусто, аж над вечер сходиться худоба до своїх кошар. Тоді в колибі ясний огонь і голосна розмова; загостило життя до дрімаючої через день колиби. Доять корови, телята бігають, рвуться до своїх матерей. Пси заглядають на всі сторони і вітрять, чи не зближається де з якого боку „вуйко“[3]). Чим-раз більше темніє, зорі блискотять, у поблизькому лісі тихо, тільки дрозд часом відгукнеться. Раптом зриваються пси і гонять із скаженим галасом у долину до лісу. За хвилю вертаються тихо назад до кошар. Той маневр повторюється ще кілька разів, потім запановує ніч і тиша. Німу тишу перериває тільки калатання дзвінків на шиях худоби, доки вона ремиґає, ще десь колись загавкає пес на цій або тій поблизькій полонині — потім глухо.

4. Життя на полонині.

Життя моє плило на полонині спокійно і майже одноманітно, а все-ж не зазнав я там ніколи нудьги: у мої майже однакові заняття впліталося завсігди само собою щось нове, цікаве.

Після сніданку, коли соняшне світло висушило вже росу, я йшов на край лісу, розшинав свій гамак[4]) між смереками, лягав і читав легку лектуру. Шепіт смерік присипляв мене де-коли в моїй гойдалці. Часто перелетить синичка, щебече, говорить по-своєму, скаче, вертиться, приглядається мені майже в зуби. „Тьфу, що за мара тут висить!“ — подумає. Відлетить, знов прилетить, инших прикличе, знов приглядається, не второпає, до чого мене причислити, нарешті фуркне, полетить . . . Сьогодня синичка, завтра кривописький, потім дятлі, там знов ласочка, миш, або вивірка надбіжить, поскачуть, мов би згубили або забули щось тут.

---

[1]) Смерекові вітки. [2]) Загороди. [3]) Ведмідь.
[4]) Сітка до лежання в повітрі — двома своїми кінцями привязана до двох дерев.

Де-коли навіть гадюки присувались на те соняшне місце і звивались підо мною в калачик і виглядали тоді, мов ніжна барвна тканина.

Після обіду йду звичайно було в глибокий яр, де стрімголов спадає потічок Гамулець. Він випливає високо з Чівчина грубою течією і впливає в потік Альбін. Там блавучив я годинами, купаючись якийсь час наго у повітрі і соняшному світлі.

Але не завсігди пливуть так ясно, так свобідно дні в горах; буває й инакше. Не раз надлетить із-за першої ліпшої гори грізна хмара, потай, немов грім з ясного неба, закриє світло, розбуркає повітря до самої землі, заколотить спокій, розпустить увесь запас дощевих крапель, що шнурками спадають на лице землі, потрусить холодними крупами або ударить і градом, зареве буря, заграє вихор, ударить скажений грім, роздере світ, мов завісу, сердито загуркотить і заклекоче відгомін горами, — здається, світ перевернувся. Все, що живе, біжить, втікає, шукає хоч якогось близького захисту чи там під якою звисаючою скелею, чи під розлогою, кількасотлітньою смерекою. Лиш на свобідній, голій полонині нема притулку.

Але такий напад минає звичайно скоро. Хмара розплилась, зайшла за инші гори, сонце знов запанувало, повітря втихомирилося, звичайно тверді камінисті стежки і дороги скоро висохли; стало знов, як би нічого не було.

Буває й таке, що засльотиться на довший час. Тоді буяють повені у кожнім ярі. Потічки, що ледви сльозили, котять брудні хвилі безмежною силою у діл до ріки. На кожному кроці чинять вони спустошення, про які люди в долах і не снили. Коли таке довше триває, то у горах тоді дійсне горе.

Але найгірше у горах, коли мандрівника на полонині захопить туман. Хмари зачіпають часто об найвищі шпилі гір. Тоді засуваються вони хребтом гір униз, стеляються полонинами і сунуться і крутяться несамовито клубками, як які мари. Тепер припиняється всяка мандрівка; треба злізти з коня і сидіти на місці доти, доки тумани не просунуться, инакше можна що-хвилі збитися з дороги, особливо, коли увійдеться в поля жерепу. Навіть Гуцул, що обзнайомлений з тими дорогами, як ніхто, навіть і він може в тумані заблукатися на полонині.

Єротей Пігуляк.

111. На Тарасовій могилі.

На Тарасову могилу! Хто-ж не зрозуміє цього радісного зворушення, з яким ми в цю дорогу вибіралися? Хоч кілька літ з того часу минуло, а мені перед очима, наче живий, той ясний літній ранок, коли ми на пароплаві „Імператор“ випливали з київської Дніпрової пристані з-поміж лісу суден та безлічи дрібних човників, що збитою лавою розмістились перед станційним будинком.

Пароплав суне повільно, тихо. Перед нашими очима пересувається у ранніх соняшних промінняхъ Володимирська гора, Купецький сад, Царський парк, ген далі видніє Аскольдова могила та високі вежі церкви і дзвіниця Лаври. Старий Київ з несчисленними золотоверхими церквами, з ріжнобарвними будівлями, з яскравими дахами та густими зеленими садами, помаленьку, наче відсуваючись, зникає нам з-перед очей. Минаємо й київські передмістя та поблизькі села випливаємо у чисте поле.

Правим боком Дніпра горбки, вкриті темним лісом, зрідка балка спускається до води; осель майже не видно, поховались за горами. Лівий берег — це далеко сягаюча незмірима степ-рівнина, поросла буйною травою або зеленим збіжжям.

Наче в задумі над своєю славною минувшиною, Дніпро пливе так поважно, що майже непомітно, в котру сторону котяться його хвилі. Незвичайні посухи обнизили воду, поробились мілини, повиринали жовті острови, де-не-де ріка наче поділилась та пливе трьома-чотирма рукавами. Через те плавба йде вельми повільно; пароплав з труднощами находить потрібні йому глибокі місця; а нам аж завистно дивитись, як маса дрібних чайочок перепливає поуз нас прудко, тільки весла мигають та бризкають білою піною. Часами підпливе сплав дерева враз із шатром і цілим хазяйством керманичів. Иноді й другий пароплав стрінеться, але коли це трапиться між мілинами, буває трудна справа: довгий час обидва то вертають, то знов їдуть вперед, поки їм удасться щасливо обминутись. А капітан, що попиває чай на покладі, рад, що минула халепа, кликне одно слово: „полний!“ І хвилину пливемо жвавіше.

Посуха, брак води у Дніпрі, становлять головну тему розмови між подорожніми. Молодий, рудий батюшка в довгій рясі з кіскою, заплетеною зеленою биндочкою, впевняє другого, котрий своє довге волосся заплів аж у дві коси та звязав до купи неозначеної барви стьожечкою, що за його дитячих літ Дніпро виглядав широкий, як

море, другого берега трудно було побачити, а тепер часті посухи висушили воду та відсунули її геть від зелених прибережних лугів. Нам він і тепер імпонує своєю великостю; здається майже такий широкий, як Дунай.

Я вся тону у гарній природі, що привабливо красується скрізь берегами. Як-раз минаємо зелений луг з шовковою смарагдовою травою. На краю видніє густий лісок; високі дерева кладуть свої довгі чорні тіни. Так хотілось би покинути розпалений сонцем пароплав, перебігти босою ногою цей свіжий оксамитний килим, скупатись у Дніпровій воді, а опісля лягти під кущиком ліщини та снити, снити увіч — слухати таємного шепоту Дніпрових хвиль . . . Може-б приснилась колишня доля, може-б причувся вільний козацький спів, загомоніла-б рідна мова, рідна пісня . . .

Але ми пливемо далі. Минає перестанок за перестанком: ось Трипілля, Стайки, Ржищів, Ходорів. Неділя, то-ж у кожній пристані зустрічає нас багато народу, що виходить цікаво подивитись на пароплав. Синіють широкі шаравари парубків, біліють мережані квітками сорочки жінок, червоніють намиста, наче сміються весело роскішні квітки та стрічки на головах дівчат. Щось дивно рідне, знайоме для нас у цім народі і його розмові.

На одному з останніх перестанків прибиваємо до берега майже в чистому полі. Замість містка з нашого пароходу кидають до берега вузьку дощечку, а по ній сходить від нас кілька мисливих із своїми псами. Зате дістаємо двох студентів університету. Згори видно, як зручно снинаються по імпровізованім містку, далі зникають у широких воротах пароплаву, а за хвилину — вже й між нами. Один високий, дужий мужчина з великою головою, вкритою ясною, буйною чуприною; другий менший, молодший з гарним ніжним, майже дитячим личком. Мундири їх вилинялі, шапки ледви-ледви нагадують приписану форму й барву; але проте рухи їх певні, енергійні, на устах голосна українська мова. Ах, милі хлопці! Які ми вам вдячні були за самий згук нашої мови! Так дивно було їхати славним запорозьким шляхом, не чуючи навкруги рідного слова . . . Аж ось діждалася.

Не треба й казати, що ми скоро познайомились, і на милій розмові швидко зійшла решта недовгої вже дороги.

Коло четвертої доїхали ми до Канева.

Коли лишили корабель і будинок станційний, ми опинилися серед юрби перекупок, що тут завели справжній базар з усяким добром.

Молоко, бублики, навіть пахучі свіжі ягоди у плетених з кори коробочках — всього можна дістати. А за перекупками кільканадцять сельських візочків чекає на гостей. Хмара малих човників гойдається при березі; їх керманичі зараз нас обскочили: „Може на Тарасову гору?“ А поки ми що-небудь відповіли, тут уже й візники з батогами в руках продираються крізь юрбу до подорожніх із своїми пропозиціями.

Постановляємо поїхати возом. Вибірати екипаж нема що: всі вони однакі, простенькі, запряжені одним або двома малими кониками. Але з візників впадає нам в очі симпатична постать старого міщанина, що голеною бородою вказує на українське походження. Без торгу годиться за кількадесят копійок перевезти нас до могили, пождати і знову одвезти до міста або до пристані.

— Тут усі знають дорогу на Тарасову могилу? — починаємо розмову з нашим товаришем.

— Як же не знати? Адже день у день когось возиться. Коли сухо, як ось тепер, то долиною, лугами; а болото, то верхом горою дорога провадить.

— Хіба-ж там так часто народ навідується?

— Як літо боже, що-днини люди їздять або й пішки ходять з Канева або й з подальших сторін.

— Чого-ж вони там ходять?

Візник поглянув скоса, а далі, хвильку помовчавши, додав:

— Гарно видно звідти навкруги, то Канівці люблять іти на Дніпро дивитись, а дальші — може знайомі, може свої, йдуть могилу одвідати; сами ліпше знаєте, коли приїхали.

Тихо котиться віз по мякенькому пісочкові поміж зелений густий луг. Від Дніпра повіває легким свіжим повітрям, заносить пахом цвітучої лози. По дорозі стрічаємо багато інтеліґенції та міщан, що вертають з проходу з руками повними пільного цвіту.

— Це все з Тарасової могили, — пояснює візник.

На містку минає нас гурток селян, співаючи на два голоси якусь мельодійну українську пісню.

— Ви тутешні, здавна мешкаєте в Каневі? — пробуємо навязати дальшу розмову.

— Я таки відси родом, з Манастирця; недалеко могили мешкаю. Гей, памятаю — вже більше сорок літ тому, я був тоді молодим парубком — як Тараса тут привезли і поховали. Був дуже розливний рік. Тут, де ми їдемо, скрізь непроходимі води стояли. Везли

його горами. Болото страшенне, трудно колесам у возі обертатись; а люди, студенти й пани, відпрягли коні і сами тягли віз із домовиною, вкритою китайкою. То-ж то народу було! Господи!

Віздимо в сельце, а радше передмістя Канева. Скрізь по-при дорогу білі чистенькі хатки всміхаються привітно з зелених садочків-огородів. Вікна обведено фарбою, призьби вимазано жовтою глиною.

Наш візник підїздить до одної з них, що стоїть у підніжжя високої гори, і задержується біля перелазу.

— Злазьте! Поуз цю хату йде стежечка, що заведе вас на саму могилу; я підожду.

З хатини виходить проти нас гарна молодиця й запрошує до столика, що вкритий білою скатеркою стоїть у садочку під яблунькою:

— Може зволите чаю, пані?

Але надія, що за хвилину станемо на тій святій землі, що вкриває останки безсмертного Тараса, не успособлює до їжі: то-ж, не затрачуючи й хвилини, спішимо в дальшу дорогу.

Стежка стрімка і довга, досить утяжлива до ходу. В прикріших місцях кинено дощечку, у відступах набито кусниками дерева, що має заступати східці. Поруччя повихилитуване, иноді й зовсім відхилилось од стежки. Ні сліду якоїсь дбалости про вигоду публики, все вказує занедбання. Єдине багатство — це пишний зелений килим буйної трави, що мягко вкриває всю гору, густо уквітчаний барвними пільними квітками. Де-не-де купка білих плакучих беріз, де в тіні можна відпочити та налюбуватись гарною природою і чудовим свіжим повітрям.

Під самим вершком звичайна сельська хатина. Двері заперто на колодку. Малий хлопчина цікаво виглянув із-за угла і зник у тій же хвилі. Але про хату й про нього нам байдуже: ціль нашої далекої дороги осягнено: перед нами висока могила.

Широкими, але збутвілими деревляними сходами, добре уважаючи, щоб не ступити в діру, виходимо на самий верх могили, обгороженої залізними штахетами, засіяної травою, волошками, червоним маком та иншим цвітом. На середині високий білий хрест, на ньому з одної сторони буквами одно слово „Шевченко“ і дата народження й смерти, з другої поважний профіль великого поета дивиться сумним, лагідним поглядом на свій милий Дніпро . . .

Довкола ні живої душі. Тихо, спокійно, навіть вітер, що цілий день так докучав на пароході, утих і не рухне й стебелиною, наче

здержало віддих: ніщо не перериває нашої повної глибокого зворушення задуми. Не говоримо нічого. Гадка, що стоїмо на могилі нашого незабутного Кобзаря, що дивимось на те, на що його очі стільки разів з такою любовю дивились, за чим його серце в чужині-неволі не переставало тужити, витискає нам сльози з очей і млою зворушення заслонює краєвид, котрий хотілось би затримати в душі навіки, заховати в памяті, як скарб найбільший на дальше життя. Хочеться подивитись на ці зелені, покриті лісом, гори, на ці золото-червоні від блиску заходячого сонця широкі води Дніпра, на цей, здається, безмежний степ, що мріє перед нами широким зеленим морем. Довго-довго не відкриваємо очей від чудового краєвиду, аж сторож могили, що тим часом підійшов до нас, будить неначе з чарівного сну, запрошуючи вступити до хатки. Ах, правда, час вертатися! Сонце вже сховалось, а вечірні мряки, наче легким синім серпанком, огортають степи, ліси, воду й надбережні луги.

— Нарвіть квіток на спогад! — І крізь залізну огорожу помагає нам нарвати жмуток пільного зілля.

В хатині, звичайній сельській чистенькій хатці, простора кімнатка. Зо стіни вітає нас великий портрет поета (ходожника Рєпіна) з незвичайно симпатичним, сердечно-добрим виразом лиця. Образ прибрано вишитими рушниками та пучками живих квітів. В углі золотиста ікона з лямпадкою; на довгому столі, прикритому вишитою скатеркою, „Кобзарь“ Шевченка і памяткова книга. Подає нам хазяїн для записання наших імен.

На самім початку книжки вложений друкований зшиток з проханням до одвідуючих прочитати його, поки візьмуться до писання в цій книжці. Там пояснено значіння поета для України, зазначено з жалем, що не всі ті, що тут свої імена записували, здавали собі справу, кому посвячено це місце, наприкінці прохання не мазати легкодушно книжки, а хто не розуміє ваги і значіння цеї самотної могили, хай ліпше не бере пера в руки.

Переглядаємо та перечитуємо книгу та знаходимо побіч маловартних віршиків та ніби дотепних уваг, написаних видно тими, що звикли бачити на Тарасовій горі місце звичайних літніх прогулянок, письма тих, що з далеких сторін спішили нароком поклонитися памяти великого поета і ясно відчували значіння його для всього народу.

Є там, наприклад, письмо батька, що сам молодим хлопцем одвідував могилу поета, а тепер привіз своїх малих синків, щоб

поклонились могилі того, котрого ідеї мають їм бути провідною зіздою в дальшому житті. Невправні підписи хлопчиків під іменем батька роблять враження присяги на святе діло. Другий російською мовою каже, що „издалека сюда рвалася мечта моя“, щоб могилі славного Тараса „поклонъ отдать.“

Є немало Поляків, що складали поклін „wielkiemu piewcy Ukrainy“; і Німці і Жиди підписались, складаючи честь Кобзареві.

З Галичини ледви кільканадцять осіб здобулося на одвідини могили, а яка то просто конечна річ зробити прогулянку до Київа, Канева, а далі Дніпром до Катеринослава, до порогів та місця давньої козацької Січи.

Вже добре вечоріло, коли, переглянувши книгу, ми віддали її з нашими підписами сторожеві. На прощання ще раз вийшли ми на могилу, щоб в-останнє кинути оком на дорогий краєвид, що тоне вже в лелієвій вечірній млі. Зриваємо ще скілька квіток та, поздоровлявшись приязно з нашими знайомими студентами, що тим часом всіпли також тут знайтись, з жалем покидаємо незабуте дороге місце.

Олена Галичанка-Кисілевська.

112. Перед битвою.

Тирново. Невеличкий болгарський город на дорозі в балканські гори. І стоїть він як-раз на гряниці гірської щілини, якою далі йде шлях до Шипкинського перевалу, а звідтіля в долину Тунджі на Казанлик. Будівлі в ньому майже всі в два поверхи, але деревляні і з ґанками на верхньому поверсі, на взір татарських у Криму. Вулиці такі криві і вузенькі, що инде двома возами не розминешся; і так гарно бурковані, що треба по них ходити уміючи, та до того й ноги треба міцні мати, щоб не поламати — особливо уночі, коли до всього ще й темно, бо ліхтарень тут дасть Біг. І як Бог зглянеться, пошле блідолицього посвітити, то й видно, а ні, то хоч лобами штуркайся. Видко, що тут тільки на Бога здавна надії покладали! І не помилились!

Коли ми проходили через город, Болгаре всі висипали на вулиці і кожний хазяїн виставив біля своїх воріт коновки з вином. Вояки, не вважаючи на те, що духота була страшенна, смоктали нахильці, скільки духу стане.

Ми пройшли ще верстов з шість і стали табором під Лісковацем.

Болгарське село. Роскішне місце. Широкополі лани пшениці і виноградників. Ледви мріють високі гори, сизою млою повиті. Помежи ланами вється срібною стежкою річка. Покрутивши між ними хвостом, заховала свою голову далеко в гущавині кущів, щоб захистити її від гарячого, як пекло сонця. Навколо, скільки оком сягнеш, витяглись, мов по шнурі, ряд за рядом, білі якісь птахи і наче попрісідали до землі. А між ними инші, більші, стояли, мов на сторожі журавлі! . . . То табор 14 дивізії під Лісковацем.

— А що, братця, як думаєте, чи скоро ми вже понюхаєм пороху? — допитувався Гавриш у товаришів, протираючи рушницю ганчіркою, промоченою костяним салом.

— Що, ще не вчадів на переправі? — відповів Бойко, прищуривши одно око, а другим зазираючи в дуло рушниці, що її поставив прикладом проти сонця. — Нанюхаєшся ще, аж обридне! Підожди трошки.

— Я вже забув, чим він і пахне! — зареготався Гавриш.

— Тухлим яйцем! — відповів Гайдамака, — пригадав?

— Гайдамака! — гукнув з офіцерського намету чийсь голос.

— Я, ваше благородіє! — Гайдамака хутко схопився і підбіг до намету.

— Ти завтрашнього дня у мене деньщиком. Желаєш?

— Так тошно, що желаю, ваше благородіє.

— Обідать варити, кажуть, ти добре вмієш?

— Так тошно, що краще всякого куховаря зварю!

— Побачим! Так от що: завтра я йменинник, так ти зготуй обід. Шкода, що пирога неможна спекти!

— Чому? Можна, ваше благородіє.

— Ну? На чому-ж ти тісто замісиш? Може на своїй шинелі? — засміявся офіцер.

— Нікак нєт, ваше благородіє. Чому на шинелі? Я тільки шинелю підложу, а зверху полотенцем накрию, замішу і . . .

— Ну його к Балканам з таким пирогом! Краще звари борщ, порося з кашою і ще що-будь солодке!

— Можна блинчики, ваше благородіє.

— Блинчики? Ну, хоч блинчики, тільки щоб не були підгаристі. Пожди, це-ж знову з тіста, знов на шинелі будеш місити! Ні, не треба. Скільки-ж тобі дати грошей на обід?

— Копійок з двадцять, ваше благородіє. Ніяк не менше. Так що порося . . .

— Пожди, як двадцять копійок?

— Ніяк неможна менше, ваше благородіє, порося . . .

— Та я кажу, що двадцять мало буде.

— Двадцять доволі буде, ваше благородіє.

— Ну дивись, щоб усе було гаразд.

— Будьте певні, ваше благородіє.

Офіцер виняв франк, дав Гайдамаці, а сам пішов у намет. Гайдамака вернувся до своїх.

— Чого це тебе кликали? — спитав Гавриш.

— У деньщики бере до себе полуротний.

— От тепер уже пороху нюхати не будеш! А от що кури болгарські пропали, то певне!

Всі зареготалися. Гайдамака щось хотів сказати, але в селі в цю мить сурма засурмила:

Бери ложку, бери бак,
Нема хліба — іди так! —

щеб-то сигнал на вечерю, а вояки приклали до музики слова. Всі рушили. Сонце спускалось за далекі гори і золото-сяйвим світлом своїм поняло весь краєвид. В повітрі не шелесне. Після денної духоти від ріки потягло живущою прохолодою.

„Не один салдат бєдной
Без горя дні ве-дьо-о-оть!“ —

виводив після вечері Сердюк, запівало 10 роти. За ним підхопило пісню шістьдесят вояцьких горлянок, аж луна пішла далеко-далеко, немов ударилась аж об скелисті ребра гір, що ледви мріли, і там в їх безодніх нетрях замерла.

Вийшли в поле косарі
Косить рано на ярі, —

затягнув Певний, запівало другої стрілецької роти.

Гей нумо, косарі,
Бо не рано почали, —

підхопив зразу гурт, аж у мене у грудях занило. Мов цілющої-живущої води налила мені в серце ця українська пісня. Мов вітром прилинула хмара думок і навколо опосіла мені голову. В одну мить я думками був уже далеко, далеко! . . . Я вже був у своїй рідній країні: серед пишних ланів та безкраїх степів! В-мить усе зникло — і табор і турецька земля і війна. Я вже серед степу широкого на сінокосі. Зелена, шовкова трава хвилюється. Легесенький вітрець подихає. І ряд косарів, у білих сорочках та чорних штанях, мов

чорногузи, нога за ногою повагом блискають на сонці своїми гострими косами. Кладуть трами-покоси зеленої, пахучої трави. Дзвенить коса під бруском. Недалеко бє перепел, немов дає звістку товаришам, щоб ховались від гострих кіс. Деркач дере. Сонечко швидко котиться, поспішаючи на спочивок, і немов виціжує з себе останнє світло, яке сліпуче яскравим, але холодним промінням обливає ввесь краєвид. А степ дихає пахощами!

А Певний все своєї:

Накосили стіжок сіна,
Що за тиждень коза ззіла!
Гей нумо, косарі,
Бо не рано почали. —

Ні, вже не накосити вам дома сіна, думалось мені, хоч би стільки, що за тиждень коза-б ззіла! Не косити уже вам рідної ниви, не бачити вже вам рідної хати! Не почути соловейка, сидячи під хатою на призьбі за вечерею. А коситимете ногами до знемоги турецькі шляхи і поляжете спати вічним сном на чужій чужині, і присплять вас турецькі кулі та заспівають вам на вічну память гурливі гармати!

Навіщо все це? Кому користь? Кому воно потрібне?

Сонце сіло за далекі, сині блакитні гори. Настала тиша. Затуркотіли барабани.

— На молитву! Шапки скидай! — пролунала команда дижурного по полку.

— Отче наш! — загуділа перша рота, за нею друга, а там третя, четверта . . . і ввесь табор голосно співав молитву Господню. Незабаром усе злилось в один оріґінально-мельодійний голосовий гармидер. В однім місці чулося: „І не введи нас во іскушеніє“, у в другім: „Іже єси на небесах“, а там десь: „Да прийдеть царствіє Твоє“. Нарешті весь галас потрошку зменшувався, зменшувався — чулось там: „От лукавого“, а там десь „каваго“, там ще десь: „каваго“. Закінчився одною ротою, яка відстала: „Но ізбави нас от лу-ка-ва-го!“ — вивів підголосник і враз усе втихло. Барабан затуркотів ще раз.

„На-а-крийся! По наметах розходись!“

Жовняри розійшлись по наметах, табор затих, наче все вмить вимерло. Навіть не вірилось, що нема й години, як тут лунала пісня з присвистом, жартівлива і розложисто-сумно журлива.

Микола Садовський.

113. Христос воскрес.

В році 1882 припадали Великодні свята на день 7 квітня. Тямлю це добре, бо ті Великодні свята довелось мені провести перший раз у моєму житті далеко від рідної землі, далеко від знайомих, приятелів і рідні, в далеких і пустих герцеґовинських горах близько чорногорської гряниці — та хоч між словянським народом, недолею з нами дуже схожим, та серед таких обставин, що всякий Герцеґовинець, бачучи мене в мундирі австрійського офіцера, вважав мене не за що инше, як за свого ворога.

У Великодну суботу довідався я, що моя компанія зараз після обіду призначена йти на передню сторожу до сусіднього містечка Броду, де трохи не від місяця все одна компанія держала передню сторожу. На що це було і в якій цілі, я не міг ані сам догадатися, ані у других розпитатись, але велено, то-ж іди й не питайся! Це Брод був віддалений на південь від Фочи, де я був тепер, на яких два кільометри.

Після менажі зібралася ціла компанія в числі 200 людей, і ми пішли гірськими стежками по два правим берегом бистрої Дріни до Броду. З усієї компанії зробилася довжезна гадюка, що хиталася повзаючи, бо на такій дорозі про мірове маршірування не могло бути й мови, а наш тарабанщик ніс бубон хіба для того, що так велить реґляма[1]).

Після години такого маршу ми стали на місці, змінили попередню сторожу і стали таборитися в полотняних шатрах, що тут стояли. Два більші шатра заняли жовняри, одно менше призначене було для офіцерів.

Ми розтаборилися на правому боці гірської ріки Дріни під самою височенною горою „Црни верх“. З другого боку Дріни підносились дві, одна за другою, велитенські гори „Кмур“ і „Закмур“. Обидві ці гори виглядали велично, дрімучо і страшно. Вони якось так стояли між своїми посестрами, що ніколи їх із цього боку сонце не обгорнуло своїми промінням, вони заєдно були чорно-сині, з хмаровою короною на вершку. Одна стояла за другою, друга вища першої. Справді: „За горами гори, хмарами повиті . . .“

На північ ближче мене лежала більше широка, ніж висока, гора „Ґрадіна“. Вона показувалась тим характеристична, що над самою рікою виростав з неї велитенський камінь, скеля завбільшки одно-

[1]) Dienstreglement, службові приписи.

поверхової каменици. Така сама скеля виростала по цім боці Дріни з Чорного Верху на віддаль яких 500 метрів. Коли було дивитись на ті дві скелі та на їх насад гори, то здавалось, буцім то розтріскла якась велика аркада. Як усюди, так і тут, було повірря, що камені-велити ніс чорт на якийсь манастирь та запіяв півень, а чорту було спішно до пекла, то й камені кинув, а що дуже при упадку глибоко вгрузли в землю, то вже їх не міг зрушити другої ночи. Так оповідав при огні наш компанійний горнист[1]) Горняк, циган, додаючи від себе на розвеселення товаришів таке порівняння:

— Півневе „кукуріку“ для чорта те саме, що „штрайх“ для жовняра: затрублять, так хоч що, усе кидай, біжи до касарні, а то біда буде! Жовняра запише пан капраль до рапорту, а чорта святий Михайло таки без пардону застрілить . . .

Годі мені було повірити в циганське оповідання, хоч клявся на всі циганські святощі, що чув це від Босанців. Але, дивлячись на ті два велити, я подумав, що вони становили колись одну цілість, котра потім розтріслась, пропускаючи серединою бистру гірську річку.

До нашого табору прилягала з півдня якась герцеговинська оселя: нічого більше, хіба хата й садок. Більше хат у тій стороні не було. Мене взяла цікавість поглянути: як воно всередині, бо хата стояла пусткою. Те, що я там бачив, може й дасться описати, але відчути те, що чоловіка огортає, коли туди ступить, може хіба той, хто своїми очима бачив благодаті, які веде за собою війна.

Вхожу до сіней виломаними дверьми. В сінях повно потовченого черепя, розбиті якісь судини боднарські, вивернені набік і поламані жорна. В хаті виломані двері також, піч розвалена, повно черепя, вивернена горі дном колиска, трохи соломи і якісь лахи, поламаний стілець, а на середині помосту діра завбільшки, як голова чоловіка. Тут, — гадаю, — певно сам господарь, утікаючи, все понищив, щоб не дісталося в руки „шваба“. Але звідки та діра взялася? Гляжу, а та сама діра в повалі і в даху. Це-ж очевидно гарматна куля так справилася, що аж три діри вибила! Цікавість бере мене: де та куля ділась? — і лізу в пивницю. Тут також руїна, бо тут саме експльодував гранат, — от нахожу ще відламок заліза в стінах пивничного муру, а от забита кішка лежить на купі гнилих бараболь. Чи приснилось коли біднязі, що згине такою лицарською смертю? Мене проняв якийсь гробовий холод, жах і жаль — та вже-ж не за

[1]) Трубач.

кішкою . . . Я вийшов на-двір з другого боку хати. Тут була колись пасіка. Який десяток пнів вивернених, поломаних; довкола кожного розлазилися бджоли, — вони погинули на морозі.

Ось тобі війна! Мені не раз лучалося читати про війну та її руїну, але чи міг я собі уявити, що воно таке в дійсности? Одна зруйнована оселя показала мені це наочно. Скільки то коштувало праці бідного Герцеґовинця, поки поставив таку хату, завів садок, пасіку . . . А все зруйнувала одна драча воєнна, один фунт пороху, один т. зв. „Hohlgeschoß!“ А скільки тут сліз пролито, коли прийшлося з тої гірської хатини утікати з самим лиш життям . . .

Не памятаю вже, що мені потім вночі снилося. Знаю тільки, що мене сіпнув за чобіт капраль, і я прокинувся. Була третя година рано. Пора йти до мосту, котрий — як я потім переконався — не більш був варт, як дві соснові платви, дві-три сукаті дошки, — а його пильнувало 50 вояків. Місток був кинений через маленький гірський потік, що, пливучи межи Кмуром і Ґрадіною, вливався в Дріну.

Я вийшов з шатра, протираючи очі. Мій цуґ[1]) уже стояв готовий. Я приняв від капраля рапорт, замельдував капітанові, куди йду (хоч він сам знав теє дуже добре), закомандував: „Reihen rechts um! Marsch!“[2]) і пішов напереді.

Пройшовши кількадесять кроків, ми, мов з рукава на стіл, висипались. Перед нами розлягалась чимала рівнина по-над Дріною. Такої рівнини я тут у полудневій Босні і Герцеґовині не бачив, а що я виховався і жив на рівнинах і до гір не міг чогось звикнути, то я врадувався, мов би побачив знайомого. Мої груди віддихали свобідніше, я чув себе тут безпечнішим, ніж у горах, де мене могла з-за кожного куща поцілити ворожа куля. На тій рівнині стояло перед місяцем містечко Брод — тепер руїна. Ні однісінької хати! Де хата стояла, там згарище і розвалини. Хіба де-де стремить зачаділий комин, наче чорний зуб у роті трупа.

А тут показує на гарну днину. На синьому небі одна звізда за другою погасає, ні шматка хмарочки. Небо від сходу що-раз ясніше, жайворонки прокинулись і піснею стрічають сходяче сонце. Усюди пахне весною, всюди земля зеленіє, всюди — крім тих місць, де стояли хати, довголітня людська праця, а тепер жертва гармат...

Я знов задумався над таким контрастом, маршируючи машинально дорогою серед мертвого містечка, пустивши думки гуляти . . .

---

[1]) Військова одиниця — десяток. [2]) Ряди в право! В похід!

Коли це чую за собою тихенький спів на стару, добре мені звісну, ноту: „Христос воскресе із мертвих, смертію смерть поправ і сущим во гробіх живот дарував.“ Я прокинувся. Мені в першій хвилі здавалося, що я в своїй церкві . . . Оглядаюсь — а тут замісць мирян марширують за мною мої товариші долі. Вони зараз перестали співати, бо було пильно наказано марширувати тихо, без шуму. Та ба! Сьогодня такий день, що вибачай, пане команданте! Зрештою тут рівнина, неприятеля не видно.

— Співайте, хлощі, далі, тільки не голосно!

Мої хлощі завели знов pianissimo[1]) „Христос воскресе.“ Я одвернувся від них, та таки не здержав сліз . . . сліз радости. Ось і тут довелось почути воскресну пісню! Цього я ще вчора не сподівався та гадав, що я самітний; забув, що коло мене свої люди, земляки, Українці-Бойки з-під Самбора. В мені серце віджило!

Переплили ми в двох гуртах човном бистру Дріну, перейшли стежкою по-під темним Кмуром, та й уже ми на місці коло містка, що нам його казали пильнувати, хоч це можна було зробити і з цього боку Дріни та в потребі так сильно острілювати цілий міст, що не то Боснаки, але й кіт не поважився-б туди наблизитись.

Я змінив попередню сторожу, поставив ведети та ждав тільки, коли попередня сторожа відійде, щоб розпорядитися по-своєму. Тепер я був тут єдиний пан.

Під горою Ґрадіною стояла самітна босанська куча (хата), причіплена до скелі, мов ластівяче гніздо.

— Гей, хлощі! Покличте мені з он тої кучи Боснака! Не страште його, кажіть, що я маю з ним щось поговорити . . .

За чверть години бачу, ведуть мої два Бойки чорноволосого і чорнолицього Боснака-Турка. Турок, боячись якоїсь напасти, іде мов несвій, а далі чую, що він перед жовнярами вибачається, що він з повстанцями не має ніякого діла, що „усташі“ погані люди, цур їм та пек!

Я вийшов проти нього. Боснак кланяється низенько.

— Добар дан, комшіо (сусідо)! — кажу та, не даючи йому розпочати деклямації на тему прихильности до нас, прошу його, щоб мені продав десять яєць, бо у нас сьогодня такий „рамазан“,[2]) що без яєць годі.

---

[1]) Дуже тихо. [2]) Празник.

Турок аж зрадів, що тут ходило тільки про яйця, обернувся, побіг мерщій до своєї кучи і за хвилю приніс в мішечку яйця та ще з тяжкою бідою приняв гроші.

Поступив я собі на цей раз трохи нечемно, що непотрібно наполохав чоловіка, замісць послати жовняра купити у нього яєць на місці. Але так треба було зробити. Як би був Турок відразу знав, про що йде, був би може не хотів продати ні за що, як це нашим жовнярам в тім краю не раз траплялося. Отже треба було зайти Турка політично: насамперед трохи наполохати, а потім приступити до діла. Тим часом, поки Турок висловлював мені свої жалі на всю християнсько-сербську братію, на „усташів“, що його кумові ніс відрізали за те, що доносив на них нашим командантам, далі про поганих Чорногорців, що перед десятьма літами розбили мурований турецький міст на Дріні, а тепер люди мусять човном перевозитись, — хлопці розложили ватру, приставили до огню кітлики з водою і зварили яйця. Боснак розпрощався зо мною, бажаючи мені багацько здоровля і всього добра.

— Скілько є Жидів у нашім цуґу? — спитав я.

— Є чотирі, — каже капраль.

— Ну, добре. Тепер панове Жиди на ведети, а християне до мене сюди!

Все зроблено, як слід, а поки-що наш кухарь витяг яйця з окропу і, обібравши з шкаралущі, поскладав на бляшаній покривці від менажки.

— Є тут між вами, хлопці, який дяк? — питаю.

— Гир![1]) — відзивається один, випроставшись передо мною.

— Молитвослов є?

— Є, пане лейтнант!

— Тропарі воскресні знаєш співати?

— Чому ні! — каже мій дяк, та вже забув про свою вояцьку поставу, бо почав рукою сягати до голови, мов би хотів шапку знімати.

— Ну, зачинай, та не голосно . . .

Мій дяк виняв з торністри старий молитвословець, розкрив, де треба, відкашлянув, здійняв шапку і став стиха співати: „Воскресеніе Твоє, Христе Спасе“ . . . Ми всі, познімавши шапки, потягаємо за ним стиха. Прийшло з черги „Плотію уснув . . .“ Тут наш дяк не

[1]) Hier — тут.

здержав pianissimo затягнув голосніше, а чудова мельодія залунала герцеґовинськими горами . . . При тім хлощеві затремтіли уста, сльози ринули горохом, і він, не можучи здержатись, розплакався, як дитина за мамою. Ніхто з нього не посміявся, бо і всім в очах стояли сльози. Кожний з нас був у тій хвилі де-инде своїми гадками, — про Босну всі ми забули.

Проспівали ми вкінці тричі „Христос воскрес,“ а тоді я привітав хлощів тричі словами: „Христос воскрес!“ — „Воістину воскрес!“ — відгукнули. Підчас того всі мої люди держали зброю в руках. Я так наказав на випадок якого несподіваного нападу.

Потім узяв я бляшанку з яйцями, перехрестив тричі і покраяв на кусочки. З великого зворушення мені руки тремтіли. Промовив я скілька слів до моїх вояків, згадав про рідню, про дім на рідній далекій стороні та побажав усім щасливо додому вернути та своїх у гаразді застати. „Дай Господи!“ — відповіли гуртом, і кожний поділився зо мною шматочком яйця. Хлощі почали між собою цілуватися. Настрій усіх був християнський наскрізь. Кожному наче-б камінь із серця зсунувся. Забулося всяке горе, і кожний здався на волю Божу, сподіваючись, що молитва його буде принята . . . Мені прийшло на гадку питання: чи не так само святкували перші християне Великдень у катакомбах . . .

Сонце вже показало своє ясне лице з-за „Чорного верху“, коли ми взялись до снідання. А що ми їли? Ну, вгадайте! Невже ковбасу, сир, масло і прочія сніді — звичайну Великодну їжу? Та ба! не було у нас нічого того, то треба було поживитись „кминовою зупою“[1]) із звичайним насушним комісняком.

Коли вже хлощі і наїлися і набалакалися доволі, кажу:

— Матлак, давай сопілку! маєш?

— Є, пане ляйтнант! — відповідає Матлак Іван, перший соліст на сопілці в цілій компанії, але може ще не випадає грати... може ще не по утрені . . .

— Що-ж порадиш? — кажу, — у нас уже по утрені, другої не буде цього року, а сумувати годі.

Матлак виняв з кишені сопілку, лизнув язиком по дірках здовж сопілки, подув з другого кінця, попробував один-два тони і затягнув тужливої гірської пісні — зробив малу павзу і втяв дрібненької. Мої хлощі розохотились, один Бойцуньо таки не видержав,

[1]) Kümmelsuppe.

щоб не вівкнути собі з усієї сили, аж Жиди на ведетах оглянулись — давай гуляти! І гуляли, гуляли по герцеґовинській мураві, трохи не забули Жидів злюзувати[1]) до снідання.

Коли в полудень нас змінила друга варта, ми вертали до табору у веселім настрої духа, наче з празника.

Андрій Чайковський.

114. Біля моря — між Басками.

1. Морські купелі.

Поїзд зупинився. Ґандай (Handaye) — остатня французька станція; переїдемо через річку і вже в Еспанії. Повиходило чимало людей, де-хто прийшов сідати.

Через чверть години — Ірун! От тобі й Еспанія.

Митниця — як і скрізь митниця; одначе чіплялись не дуже, спитались там щось таке за тютюн, а далі побачили у клунку книжки і рукою махнули. В Росії за книжки саме й узялись би, а тут цього товару мабуть не дуже страхаються. Узяв я свій клунок, вихожу, куди люди йдуть, дивлюсь — стоять вози, візки й фаетони. І людей чимало, а приятеля мого нема. Зібрались ми, бачите, туди укупі аж четверо, а з дитиною і пятеро, земляки усе: студент один харьковець із жінкою чернигівкою, теж студенткою, і з дитиною та дівчина одна з Катеринославщини, студентка теж, та я. Мені чогось неможна було виїхати з ними разом, бо, крім того, хотілось затриматись ще у Бордо, а їм з дитиною — аби доїхати швидче. То от вони й поїхали раніше, знайшли хату і написали мені, куди їхати, кажучи, що з Іруну дістатись до Фуентерабії не так то легко і що приятель приїде на залізницю в Ірун мене стрінути. Ще подивився я — нема, пождав трохи — не видно: ну, думаю, мабуть треба якось самому. А мене вже давно оступили з усіх боків і питаються, куди мені їхати? Спитався я, чи нема кого з Фуентерабії? Де там нема, трохи не всі.

— А за скільки повезете?

— Дасте, — кажуть, — 5 франків!

— А чи знаєте, — питаю, — де хата Хозе Наґуераса?

— Хозе Наґуераса?!

Дивляться один на одного — не знають. Коли один кричить:

---

[1]) Змінити, звільнити.

— Саламоне, Саламоне! Де Саламон?

— Еге! — думаю собі. — Саламон! Мабуть таки й тут нашому братові без Жида не обійтись!

Коли прибіг і Саламон — справді Жид невеличкий собі, русявий, не придивившись, і не пізнаєш, що Жид, хіба що вже дуже верткий. Ну, з Саламоном нічого було довго й балакати: і Наґуераса знає і приятелів знає.

— Ті, що з дитиною? Як же, я-ж їх і возив!

Усе як слід, і везти узявсь за 50 сантимів, цеб-то як-раз удесятеро дешевше, ніж другі запросили.

— Що-ж це ти, — кажу, — чоловіче добрий, аж 5 франків хотів? Бачиш, що люди беруть!

— Еге, чому йому не брати, коли він звідти, а я з Іруну, то мені туди їхати та знов додому!

— Ну, добре, та не вдесятеро-ж!

— А що-ж, з кого-ж нам і живитися, як не з чужоземців! Скрізь, як бачите, однаково.

Сів я до жидівського диліжансу, а Саламон уже десь і зник, немає; їхати-б уже, а його немає. Коли дивлюсь, веде ще трьох чоловіка. Посадив їх до мене, а сам знов кудись дівся.

— Так, — кажу собі, — зовсім як мій Нухим колись.

І пригадались мені молоді літа, як ще за студенства я їздив було з Київа до Ніжина у жидівських балаґулах, поки ще залізниці не зробили: як почне було мій Нухим збірати своїх „пасажирів“, то як-раз через півдня було виїдемо. Аж ось мій премудрий Саламон ще привів чоловіка зо три та ще паню якусь, впер їх до нас, а сам заходився стягати на гору скрині і всякі клунки. Нарешті таки поїхали. Напхав Жид повнісінький віз народу, а сам уже вчепився іззаду коло дверець.

Побігли коні швидко, навіть несподівано швидко. Темно зовсім, нічого навкруги не видно, потім щось блиснуло, і менш, ніж через півгодини, ми були вже у Фуентерабії. Позавозив Саламон кого до одного готелю, кого до другого, а мене повіз далі, виїхав уже аж за місто, повіяло свіжим вітерцем, почувся плеск морської хвилі, і за яких півминути ми були вже біля хати Хозе Наґуераса. Почули й земляки, що я приїхав, повиходили і завели мене до хати. Поки шукали чого попоїсти, я спитався, чи неможна трохи вмитись, бо з дороги зовсім аж чорний став від пилу.

— От там, — кажуть, — на веранді є усе, що треба!

Вийшов я на веранду, а вона довга, здовж усеї хати; дійшов я до краю, та як глянув, то аж крикнув:

— Як-же тут гарно!

І справді таки гарно було: зійшов місяць і освітив усе. Як-раз проти кінця нашої веранди — море, і дуже-дуже близенько — кроків може з півсотні, не більше; у ліву руку скелі, у праву далекі гори, а просто — широке, безкрає море. Але-ж мої земляки зразу-ж почали мене розхолоджувати:

— Де там, — кажуть, — гарно. От нехай удень подивитесь, зовсім не те, чого бажалося: і море не таке, і беріг не такий, і усе не таке.

Не дуже то їм повіривши, я вмився, попоїв добре та й пішов спати.

Другого дня, прокинувшись досить раненько, поки инші спали, я найперше вийшов на веранду, щоб роздивитись усе, як слід. Це був саме час низької води: море відійшло од нашої хати геть далеченько, а здовж берега, замість моря, бігла між пісками невеличка вузенька річечка. З лівого боку вона завертала по-над берегом і виливалася у море, а з правого текла під самісінькою Фуентерабією, відрізуючи її від сусіднього міста на тім боці — Гандаю. Ця невеличка, але дуже бистра річечка і тая Бідасоа, що становить кордон між двома державами — Францією по той бік та Еспанією по цей. На цій самій маленькій річечці, яких літ з тисячу вже, билися Французи з Еспанцями. В 1638 році Фуентерабія боронилася від Французів і славно боронилася, а оця маленька Бідасоа стала їм тоді добре у пригоді, потопивши у собі більше двох тисяч ворогів. Вона-ж таки дала містові й назвище: Fons rapidus — бистра річечка, по-латинському, Fuenterrabia, по-еспанському. У високу воду море її заливає, заганяє з неї воду геть угору так, що верстов може на 10, а то й більше вода у ній підіймається, і тоді Гандай уже відділяється від Фуентерабії не річкою, а цілим лиманом.

І чудова річ оця висока і низька вода в океані. У нас на Чорному морі і навіть у Середземному цього немає в такій мірі, а в океані вода шість годин підіймається, підходить до самісінького берега, а потім шість годин спадає і відходить геть — як де і як коли: по де-яких місцях — не дуже далеко, а по де-яких — на скілька верстов, по весні менш, ніж в-осени, у повний місяць більше, ніж у молодик; у вітер з моря — далеко більше, ніж у вітер із

суші. І що-дня — на одну годину опізняючись. Оце як я дивився о 7-ій годині, море було зовсім далеко, вода дуже низька, а у півдні найвища, а на завтра у ту-ж годину вранці вона вже почне прибувати, через 12 днів о 7-ій годині вона буде найвища, а о півдні найнижча. Так іде з дня у день, з року в рік, вірно і непохибно, як годинник, так і йтиме, поки буде на світі земля, на землі море, а коло землі місяць.

Прибравшись трохи, вийшов я на беріг, підійшов до річки, навіть воду покоштував, сказати, що зовсім і не солона, і пішов далі, наближаючись до моря. Де-не-де каміння пообліплюване черепашками, по затоках та вибоїнах позоставалися маленькі рачки-креветки, по піску бігають більшенькі круглясті рачки — жовті і зелені краби; у їх одна передня лапка завсігди багато більша від другої і через це вони бігають боком, мов кульгаючи. Місцями повикидало хвилею цілі купи морської трави, кусники дерева; скрізь скакають піскові блохи — теж маленькі рачки, тільки дуже швидкі, а за ними бігають прегарні маленькі птичечки, в нашого сорокопуда завбільшки, на вигляд так, мов наші коростілі. Швидкі та такі проворні — чоловіка не жахаються, хіба вже підійдеш зовсім близько, як рукою дістати, тоді раптом усі здіймуться, відлетять маленьким табунцем кроків з пять або-що, та й знов починають бігти. А море плеще та стогне — немов дише. Хвиля йде за хвилею рівненько й тихо, наближається до берега, росте все більше і більше, підіймається гострим зеленим гребенем, нарешті гребінь ламається, і хвиля розсипається білою піною, розливається і лиже жовтий пісок, потім помаленьку відходить, а на її місце набігає, мов граючись, нова хвиля і знов ламається і знов розсипається і знов лиже пісок. А чудове, чисте повітря свіжим ласкавим вітерцем неначе само розпирає тобі груди, і так спокійно, гарно і весело стає чоловікові. Забудеш і город і людей і світ увесь і тільки дишеш, живеш і, не думаючи ні про що, мовчки дивишся на тихі, вічні хвилі.

*

Вернувсь я додому, напився кави, побалакали трохи, розібрав привезені книжки, а тут уже підійшло й до полудня — час купатись. Позабірали ми свою морську одежу і пішли. Кабінки або, як тут кажуть, кабанки, цеб-то невеличкі будочки, щоб роздягатись і одягатись, — як-раз напроти нашої хати: наші-ж таки господарі й держать і беруть з нас по 15 сантимів, а з чужих по 20. А море

вже не те: вже високе, вже біля самого берега, річки більше й не знати, і не так уже й спокійне — хвилі досить величенькі, хоч вітру й немає, йдуть одна за одною досить швидко і шпурляються на беріг, неначе вже трохи сердячись. Та й купатись же гарно у морі, особливо у високу воду і коли є хоч трохи хвилі. Спокійно і весело — течії ніякої немає, а сильна, здорова вода неначе руками тебе підхоплює, підносить угору і потім тихенько спускає, поки нова хвиля не підхопить знову і не підкине знов догори. І чим більше хвиль, тим веселіше — треба тільки до них призвичаїтись і вміти з ними поводитись. А як ще є добрий вітер, і хвилі ревуть і несуться на тебе, мов скажені, — отоді саме з ними й іграшка!

Летить вона на тебе, мов та гора, от здається, як на голову впаде, то й задавить: а ти її встережеш, та їй на кудлату голову й кинешся! Вона тебе підхопить, кине догори, а потім одразу і спустить, тут дивись тільки на другу і не дай їй себе піймати. Ну, а як піймає, то так буває стусоне ненадійно по лиці, що й світу Божого не побачиш, а як що дуже сердита, то часом переверне та на пісок і кине догори ногами. Або ще й так з нею граєшся: станеш до неї плечима та добре впрешся руками вколішки, щоб буває не перекинула, то вона на тебе налетить, на спину скочить та й переплигне, мов звірюка, через голову, а тоді і впаде собі. А буває й так лусне по спині, що не встоїшся на ногах та головою у пісок. І так тебе наляпає, що, як вилізеш із води, то таке тіло червоне стане, що аж горить, дарма, що холодно. Одяглися яко мога швидче та миттю додому. Та й їсться-ж після такої купелі — ніколи, в місті живучи, стільки не зїси, який би не був голодний. А тут наїсися, і зараз же тебе сон починає брати, — хоч з півгодини задрімати треба; а там нічого . . . підеш собі знов куди-небудь, а увечері, дивись, знов їси, мов би й цілий день не їв. І не диво, що від моря чоловік стає здоровіший, неначе молодшає, набірається сили на цілий рік. Мені як би не море, то хто знає, що-б уже з мене й було . . . Навіть і на очі — вони вже в мене гаразд потомлені — і на очі лекшає: як поживеш біля моря, то й бачиш краще і більше можеш писати без відпочинку. Шкода тільки, що не часто таке щастя трапляється!

2. Життя Басків.

Фуентерабія зовсім невеличке місто, але має у собі багато особливого і ні крішечки не нагадує сусідніх французьких міст. Скрізь

оточене високими, колись-то крішкими, камяними мурами; воно довго було досить міцною фортецею і довго могло відбиватись від неситого сусіда. Усередині й досі ще стоїть наполовину розвалений замок: якась жінка з дітьми сидить на порозі біля великої залізної брами і за скілька пятаків пускає подивитись. По старинних сходах підіймаєшся угору, дивишся на великі просторі хати, де жили колись військові люди, де-не-де видно ще й старинні потрухлі і поточені червою меблі; лізеш ще вище і виходиш на самісіньке горище, на широкий парапет, де стояли колись гармати. А тепер звідси так гарно дивитись на море, на Гандай і на річку Бідасоа, як вона крутиться і зникає десь-то далеко у синіх горах. Не так то спокійно дивились колись люди з цього парапету на той бік, і не раз оцей замок дріжав від залізних сусідських гостинців. Минулось . . . і добре, що минулось, бодай би й не верталось.

Вертаючись із міста додому, ми пройшли мимо досить великого будинку біля самісінького моря, де пристають звичайно рибальські байдаки. Це — „Рибальський двір“: туди зносять спійману рибу, важать її, продають; там розвішують неводи, лагодять та обмазують смолою човни і т. і. І над ворітьми великими буквами написано: Se prohibe jugar a la pelota — „забороняється грати у мяча“. Ми зразу й здивувались були, побачивши таке, і почали розшитуватись, що їм, рибалкам, ті мячі шкодять, що вони їх забороняють, і тоді вже нам розказали як і що. Оце рибалки як-би почали грати там, то ні один чоловік не вийшов би завчасу до моря.

Над ворітьми того-ж таки рибальського двору вгледіли ми й невеличкий дзвін; а на що той дзвін, про те довідались ми тільки другого дня перед полуднем, коли наша дівчина-куховарка, превесела дитина літ 14-ти (а на вид не менш 20-ти), почувши згук того дзвону, сказала нам, що за рибою нема чого й ходити, бо рибалки сьогодня вловили тільки сардельку.

— А ви-ж по чім знаєте? — спитали ми її.

— А хіба-ж ви не чуєте, як дзвонять? — І тоді розказала нам, що перші рибалки, які вертаються з моря, ще здалеку оповіщають особливими короговками на щоглах, яка риба ловилась, а на рибальському дворі зараз же починають дзвонити: як мала риба, цебто сарделька, то й дзвонять дуже часто, дрібненько, а як велика — тунець, то повагом. Бо там рибальство ведеться на великий розмір, і рибу ловлять не яку попадеться, а ту, яка йде на великий торг, — сардельку й тунця. Піймавши, її зараз же відносять на заводи,

ріжуть, чистять, підсмажують трохи і заливають оливою у маленьких бляшаних коробочках і продають по всьому світові, між иншим і у нас на Україні. Тільки до нас іде більше сарделька з Нанту і з південного берега Бретанії, а тунець більше з Італії, де він найкраще ловиться і олива дешевша, ніж у Франції, хоч і далеко не така добра. Отже по таких місцях, де така риба ловиться, там уже цілі села і навіть міста побережні тільки коло неї й пораються. А що коло сардельки инший захід, ніж коло тунця, то треба заздалегідь знати, з чим вернуться рибалки, щоб встигли зійтись усі робітники (найбільше жінки) і щоб усе було наготовлене, бо особливо сарделька така риба, що її неможна держати й одної години — зараз завоняється. Її треба навіть солити зараз же спіймавши, бо инакше не довезеш і до берега, і рибалки беруть сіль за-для того з собою на човни, а як привезуть, то зараз-же перемивають у особливих кошиках, відрізують головки, чистять, знов солять і т. д. Усе це треба робити дуже-дуже швидко. От через це-ж то й дзвонять у дзвони і дають знати, яку рибу спіймали, щоб, як поприходять човни, усе було вже готове.

Одначе з рибальства тут не дуже то легкий хліб. Праця це дуже важка і дуже небезпечна, особливо узімі, бо такого скаженого моря, як біскайське, мабуть і нема нігде, а заробітки теж погані. Воно може й нічого було-б, як би рибалки сами були й господарями, як колись то бувало, та де-ж там тепер бідному чоловікові спромогтися на човен з парусом то-що, на скілька неводів (бо за-для кожної риби инша й сітка), на сіль, на оливу, на коробки й усе инше . . . а щоб сардельку ловити, треба ще й досить дорогу принаду купувати, яку привозять аж із Норвеґії. От і виходить, що все рибальство тепер у руках хазяїв. Має чоловік грошенята, щоб справити човна, неводи, усе що треба, то найме рибалок, щоб у море їздили та ловили, а сам тільки виходить на пристань записувати, скільки риби привезли наймити. Отим то й рибалять тут тільки самі найубожші люди. Живуть вони найбільше за містом, ближче до моря, в обідраних хатках, побудованих одначе так, як і инші, цеб-то з великими бальконами чи верандами. Як ідеш по рибальській слободі, то зараз їх пізнаєш, бо з бальконів завсігди висять коли не нитки до сіток, то довга морська трава на кошики, або просмальцьована живицею одежа, у котру рибалки одягаються, як їдуть у море в час непогоди.

*

Далеко спокійніше і краще живеться тут хліборобам, хоч і їхня праця не дуже тут легенька. Досить подивитись тільки на землю: руда зовсім, иноді аж червона, на половину з піском та з камінцями: орати її дуже тяжко, і родить вона не дуже то добре. Села, у яких нам доводилось бувати, невеличкі і дуже брудні; не тільки кожна хата, а й кожне поле огорожене височенними камяними мурами, мабуть чи не більше ще, ніж у Франції; через це вулички вузенькі, скрізь смердить, бо тут, як і скрізь по всій західній Европі, землі не багато, та й недобра вона, без гною не родитиме, а через те гній тут збірають і бережуть у великі гноїща, що звуться тут селянськими дворами. Як не дуже далеко до моря, то до гною додають ще морської трави: її збірають на березі у низьку воду, складають у стіжки і потім розвозять по полях і городах. Тим то, йдучи дорогою і дивлячись на поле, дуже часто бачиш — на землі біліють черепашки, завезені туди з морською травою. По селах і навкруги міст багато садять городини, особливо капусти, скрізь по садах груші і яблуні, по нивах найбільше видно кукурудзи. Вона тут на все йде; її й їдять (цеб-то муку з неї), нею і скот годують, а яке стебло останеться, то у печі згорить. Дерева дуже мало. Їздячи з Фуентерабії верстов за 30 і далі, я не бачив ні одного доброго лісу, де-не-де кущі та й годі. По горах по-над морем дерево не росте, зате дуже багато нікчемного колючого буряну; його в-осени рубають і палять ним замісць деревом.

Вище по горах чимало трави, й уліті випасають багато скоту — овечок, кіз, а найбільше волів. Воли тут дуже гарні, їх тут дві породи — одна така, як у південній Франції, мабуть помішана з італійською, росту не дуже великого, з короткою мордою і короткими дуже закрученими і грубими рогами, на масть трохи не вся руда, дуже кріпка і сильна; а друга — іберійська, на зріст менша, з рогами тонкими й гострими, більше наперед, зовсім чорна, дуже сильна й дика. Запрягають тут волів не так, як у нас, бо тут вони везуть не шиєю, як у нас, а лобом, і через це ярмо тут прикручується волові до лоба, до рогів. І поганяють не пужками або лозиною, як у нас, тільки довгою тичкою з залізною спичкою на кінці . . . нею погонич не бє, а коле вола у спину або у боки, одначе колоти так скотину не дуже часто й доводиться, бо вона у Басків добре вивчена і слухає голосу: чоловік іде завсігди попереду, та й гукає потихеньку, а воли слухають і йдуть. Не такі і вози, як у нас, а трохи подібні до татарської гарби і тим, що на двох тільки

колесах, і ще більше тим, що ці колеса крутяться не на осі, як наші, а разом з осею. Це у них ще з старовини зосталося, бо колись-то так було й скрізь. Може бути, що це у них ще римські вози, бо у давніх Римлян теж були такі вози; може вони у них як навчились отак робити, то й досі так роблять. А мажуть вони їх салом, а найбільше милом, і через це, як ідеш часом іззаду за возом, то не коломазю, а наче чим горілим смердить; не знаючи, подумаєш, що занялось що-небудь на возі.

*

Одягаються Баски у вузенькі чорні, або в свято й білі штани, підперізуються дуже широким, завсігди червоним поясом, а зверху носять коротенькі куртки, дуже часто тільки гарно накинувши їх на одно ліве плече. На головах носять берети — широкі плесковаті капелюхи, насунувши набік на одно ухо. Жінки ходять у чорному одязі, особливо у свято, або так, ідучи до церкви, — це в них уже еспанська мода. Стрівши кого, вітають дуже ввічливо, але так, що ви зараз бачите, що він на вас дивиться як на рівню, не те, що наш бідний хлоп, що трохи не за півмилі шапку здіймає, як якого пана побачить. А щоб панам трохи не до землі кланятись та руки цілувати, то про таке там ніхто й не чув ніколи, хоч і між ними бідних людей чимало.

Живуть Баски, як ми казали, у досить брудних, невеличких хатах на два поверхи. На горі містяться люди у двох, иноді трьох кімнатах, а долі — стайні для скоту, возівні і т. д. Через це у них у хатах все смердить стайнею і гноєм. Сплять вони одначе у ліжках, а не де-небудь на лаві або на печі, як у нас, і не на кожусі або на соломі, коли не просто на голих дошках, — а на сінниках, зроблених із кукурудзяного листу, досить мягких (я й сам спав на такому); мають і ковдри і простирала — усе по-людському. У хатах досить поприбірано: столи і стільці й мисники з посудою, є і лави із спинками — усе як слід, так як от, наприклад, у нас по міщанських або не дуже заможних священичих хатах, особливо старосвітських. Стіни мазані крейдою досить чепурненько. Печи у них у хаті немає й знаку — тільки комин — цеб-то просто у кутку або біля стіни долівку помощено камінням, щоб огонь розкладати, а зверху зроблено щось подібне до нашого бовдура. Над огнищем висить на ланцюгу казан — та й годі. Ото й усе начиння. Варять вони собі найбільше юшку з городиною та з салом або з шинкою. Хліба їдять

небагато, бо куповаий — дома пекти нігде — а живляться більш мамалиґою з кукурудзяного борошна.

Чимало чудного на наш погляд є у Басків у ріжних звичаях. От я згадував уже про те, як вони люблять грати завзято у мяча. Тільки-ж грають вони зовсім не так, як у нас, не бють мяча гилкою і не кидають руками, а шпурляють його особливою виплетеною з лози рукавицею. Кожний надіває на праву руку таку рукавицю, і так і грають. Нею можна кинути мяча дуже далеко, а також і зручніш можна піймати і знов відкинути. Як я казав уже, Баски дуже завзяті грати у мяча і грають скрізь, де тільки мають нагоду до того.

Федір Вовк.

III. Історія.

115. Морські походи козаків.

Роки 1613—1620 були найгарячішим часом козацьких походів на море. Що-року по скілька разів вибірається козаччина на море, забігає так далеко, як перед тим не важилася, та сміло кидається на турецьку фльоту.

1613 р. козаки два рази ходили на море і починили великі шкоди в турецьких землях. Султан вислав чималу фльоту свою, ґалєри і чайки, до очаківського порту, щоб погромити козаків, як будуть вертати з походу на кримські городи. Та вийшло навпаки: козаки придибали нічним походом необачних Турків і погромили їх. „На весну (1614) вибралися знову на море, але їм не пощастило: розбила їх буря. Та козаки цим не журилися і на літо вибралися вдруге; було їх коло двох тисяч, значить з сорок чайок. Переплили Чорне море навпростець під Трапезунт і почали пустошити турецьке побережжя, засіяне багатими містами й селами, що жили тут безпечно, не знаючи страху. Утікачі Турки були козакам за провідників, і вони тут швендяли скрізь. Напали на роскішне місто Синон, здобули тутешній замок, знищили залогу, спалили великий турецький арсенал — всякі кораблі й ґалєри. Перше ніж встигла зібратися на них місцева людність, забрали здобич і пустилися назад.“ Почувши таку пригоду, султан впав у страшенний гнів, велів повісити великого везира (головного міністра) — насилу жінки і донька султанські випросили йому життя: везир виправдувався, що вислав військо і кораблі, щоб знищили козаків, як вертатимуть, і скінчилося на тім, що султан сильно побив везира булавою. Знову турецькі кораблі поплили ловити козаків під Очаковом. Але козаки довідалися про це завчасу і розділилися на дві части: одні повисідали на сушу долі на схід за Очаковом і задумали на валках протягнути чайки через землю в Дніпро повище Очакова; та напали на них Татаре, і козаки потратили багато людей і здобичи, одначе вернули додому. Инша часть пішла пробоєм через очаківський лиман; теж стратила багато здобичи: сами своїми руками мусіли кидати її в воду, щоб облекшити свої чайки; але пробилися. Турки зловили тільки двадцять козаків і послали їх до Царгорода, щоб було на кім зірвати

серце: як прийшли люди з Трапезунта до султана і стали жалуватися на козаків — видано їм тих козацьких бранців, щоб мали на кім помститися.

На другий рік (1615) козаки вибралися ще більшим походом на 80 чайках, не більше не менше як на сам Царгород, — „обкурити мушкетним димом мури царгородські“, як говорилося. Вийшли на беріг між двома константинопольськими портами Мізевною і Архіокою, і спалили їх. Султан, що був на ловах під містом, сам на власні очі з свого покою бачив дим своєї столиці від того козацького огню. Страшенно розгніваний, наказав, щоб зараз турецькі кораблі прогнали козаків. Але козаки не сполошилися; грабили, скільки хотіли, потім забрали здобич і пішли назад. Турецькі кораблі догонили їх аж коло дунайського гирла. Коли їх помітили козаки, кинулися на турецькі ґалєри і погромили Турків. Самого адмірала турецького раненого взяли в неволю; давав за себе окупу 30 тисяч, але і вмер у неволі. Інші турецькі кораблі утікали. Козаки забрали кілька турецьких ґалєр, привели їх під Очаків і тут на глум спалили їх на очах очаківських Турків. Потім напали на Очаків, заняли худобу і без перешкод вернулися додому.

Коли вони на другий рік вийшли на море, Турки по торішній пробі завчасу вже вислали свої кораблі, щоб не пустити їх на море. Кораблі заступили їм дорогу під Дніпровим лиманом; але козаки не злякалися, вийшли назустріч і вдаривши на турецькі кораблі, побили і погромили їх. Взяли кількандцять турецьких ґалєр і ріжних менших човнів до сотні. Прогнавши таким чином Турків, звернулися на кримське побережжя поруйнували, пограбили, здобули і спалили Кафу — той головний проклятий ринок українських невольників. Силу забрали там невольників з наших сторін і пустили на свободу. В Царгороді страшенно переполошилися, почувши про цей другий погром турецької фльоти; позбірали козаків, які були в турецькій неволі, питалися, яким би способом можна було загородити козакам дорогу? Не знати вже, що там ті їм сказали, але Турки не бачили иншого способу, як іти походом на Україну, щоб забрати в свої руки всі погрянишні українські замки — Камінець, Черкаси, Канів, Білу Церкву, обсадити їх турецьким військом і не пускати звідти козаків на турецькі землі.

Козаки тим часом на осінь того року (1616) вийшли новим походом на море. Не було їх на цей раз більше як 2000, але

похід удався їм на прочуд! Вони вибралися знов на малоазійське побережжя. Їхали на Самсун, але вітри віднесли їх під Трапезунт. Вийшли тут із човнів, пройшли берегом під Трапезунт пішо, здобули місто, пограбили й спалили. Ударила на них турецька ескадра під проводом ґенуезького адмірала Цікалі-баші; було там шість великих ґалер і багато менших кораблів, але козаки погромили їх, здобули три ґалери і потопили. По цьому погромі довідалися, що султан послав кораблі під Очаків, щоб їм там заступити дорогу. Тоді козаки пішли на безборонний Константинополь, пограбили і наробили бешкету, скільки хотіли, і так посміявшися з усіх заходів турецьких, пішли туди, де їх не сподівалися — в Азовське море. Через тутешні ріки пройшли на Дніпро (мабуть через Молочну, перетягнувши відти човни в Конку) і так вернулися на Запорожжя.

Турецький баша простояв даремно під Очаковом, а щоб хоч чимсь показатися, вичекав, аж козаки з Січи розійдуться, і на своїх човнах пройшов Дніпром на Запорожжя. На січовому коші було всього кілька сот козаків, що остались тут зимувати. Коли вони побачили турецьке військо, уступилися з Січи і баша міг помститися хоч над порожнім козацьким гніздом: узяв кілька малих гарматок, кілька козацьких човнів і повіз то з великою парадою до Царгороду — дурити султана і весь турецький двір, що ось то він розгромив страшну козацьку Січ!

Михайло Грушевський.

116. Перемога Хмельницького коло Жовтих Вод і Корсуня.

Розлилися круті бережечки по роздоллі,
Пожурились славні козаченьки у неволі.
Гей ви, хлощі, ви, добрі молодці, не журіться,
Посідлайте коні вороні, садовіться;
Та наберем червоної китайки та на славу;
Гей, щоб наша червона китайка не злиняла,
Та щоб наша козацька слава не пропала,
Гей, щоб наша червона китайка червоніла,
А щоб наша козацька слава не змарніла.
Гей у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна засмутилася,
А ми-ж тую червону калину та піднімемо,
А ми-ж свою славну Україну розвеселимо!

Про рух на Запорожжі 1648 р. до Поляків доходили тільки неясні чутки. Трудно їм було щось довідатися, бо перед ними таїлися, а сочували козакам. Так завсігди бувало, що козаки все знають, що Поляки роблять, а Поляки про козаків не знають нічого. Про них ніхто не виговориться, не зрадить. Як і впаде в польські руки який козак, то хоч на огні печи, хоч на які муки бери —

нічого не скаже. Замучать на смерть, а нічого не довідаються. Хіба умисно набреше, аби змилити, з пуття збити.

Проте пани польські на Україні і з того, що бачили та чули навколо себе, почали трівожитися й кликали гетьмана польського Миколу Потоцького, щоб з військом прибував на Україну, боронив їх від козаків, як би повстали. І Потоцький сам, хоч де-що тільки знав про Хмельницького, тримався обережно. Казав позабірати гармати з міст і замків ближчих до степу, щоб не забрали козаки, і у людей велів шукати зброю і відбірати. У самих маєтностях

Вишневецького, в Лубенщині, багато тисяч рушниць та самопалів по людях забрано. Полки козацькі реєстрові Потоцький поставив по гряниці: в Черкасах, Каневі, Корсуні, Богуславі, і на весну збірався іти на козаків.

Король одводив його від цеї гадки, радив краще пустити козаків на море, аби тим занялися, а Хмельницького ласкою до себе привернути. Потоцький, чинячи волю королівську, писав до Хмельницького, але той одповів, що тоді з Запорожжя вийде і воювати не буде, як вернуть військові козацькому давніші права, — щоб не були Поляки над ним старшими, а вони сами собі старшину вибірали. Цього Потоцький не хотів дозволити (та й не міг на свою руку того зробити) і постановив іти походом, щоб не пустити Хмельницького на Україну, щоб народу не бунтував.

Скоро по Великодні послав Потоцький перед себе свого сина Стефана з польським військом конним і з частиною реєстрових, а Дніпром, байдаками — решту козацьких реєстрових полків. Сам збірався іти слідом за ним з своїм помішником, гетьманом польним Каліновським. Було з Стефаном Потоцьким 2000 польського війська, окрім козаків, а з гетьманами польськими тисяч шість самих вояків (а друге стільки бувало їх пахолків, джур, всякої служби так, що можна все рахувати удвоє).

Молодий Потоцький, хоч мав при собі старих і досвідчених дорадників, сміло і необачно пустився в степи. Хмельницький, маючи про все добрі відомости, дав йому рухатися свобідно, аж за Жовтими Водами, в глибокім степу стрілися Поляки з передніми козацькими полками. За порадою своїх старших товаришів Стефан Потоцький заложився тут табором і послав до батька вістуна, просячи прибувати.

Хмельницький забавляв його легкою бійкою, а тим часом мав око поки-що на реєстрове козацьке військо, що йшло Дніпром. В тім війську було багато людей, що всею душею тягнули до повстання. Коли військо прийшло під камінний загін, один з них вхопив корогву й почав кликати козаків на чернецьку раду. Козаки збіглися на раду й почали кричати, що не будуть з Хмельницьким воювати, бо він стоїть за віру, і порішили йти на польське військо разом з Татарами. Почув це Іляш старшина, вірний Полякам, кинувся був з рушницею на привідцю того бунту, але тут козаки кинулися на нього, почали його бити обухами й забили на смерть. Побили й инших старшин, що з Поляками трималися. А де-котрі до козаків

пристали. Між иншим Кричевський, — потім був козацьким полковником.

Зараз послали до Хмельницького. Він забрав до себе тих реєстрових козаків і з ними вдарив ще з більшими силами на польський табор Стефана Потоцького. Татарське військо трималося досі здалеку, чекаючи, що з того буде. Тепер, як реєстрові козаки пристали до Хмельницького, і Тугай-бей набрав надії, що козаки візьмуть гору, то постановив їм помагати. Другого дня Поляки, ані гадки не маючи, виступили з табору на козаків, — аж раптом з другого боку несподівано побачили проти себе татарську орду. Впало в них серце відразу, стали утікати назад до табору, куди видко. Реєстрові козаки, що були з Потоцьким, передалися до Хмельницького. Навіть драґуни, набрані також з Українців, тільки перебрані на німецький спосіб, почали кидати Поляків та переходити до козаків. Страх великий напав на Поляків. До того й надія наполіч від гетьманів пропала. Козаки переловили їх посланців і на глум показували Полякам перехоплені листи. Надумав Потоцький миритися, послав своїх послів до Хмельницького. Хмельницький довгенько держав їх у себе, бо йому не спішно було; а Полякам вже ніяк довше триматися в степу; проїлися, припасів не ставало. Нарешті Хмельницький каже, що пустить Поляків, тільки аби гармати йому віддати.

Поляки віддали гармати й пішли назад, як нешишні. Хмельницький за ними. Аж на дорозі, під Княжими байраками — ґвалт! військо! — а то Татаре на польських недобитків налетіли. Мусів Потоцький знов табор ставити, пробувати боронитися. А тут його з власних гармат як почнуть пражити! До того місце безводне, коней прийшлося самим з табору вигнати. Неможна було триматися. Татаре ударили знову — хто поліг, кого живого взяли. Стефана Потоцького тяжко раненого повезли на Запорожжя, але на дорозі він помер. Про комісара Шемберка, що дозолив був козакам, як старшував над ними, кажуть, що голову йому відрубали і так на тичці носили.

Битва ця була 6 мая 1648 р.; перша велика перемога козацтва над Поляками.

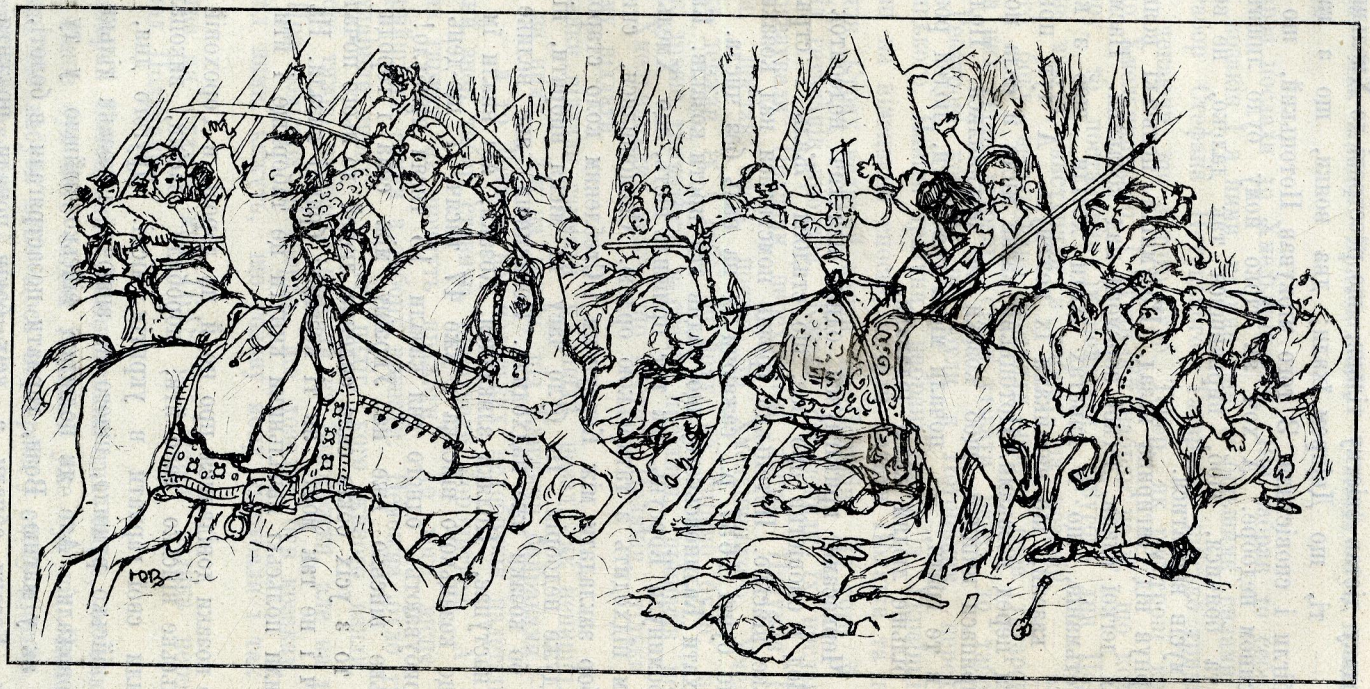
А старий Потоцький з Калиновським тим часом, не маючи вісти од сина, пішов був його слідом і дійшов уже був під Чигирин. Але поміркував, що мабуть воно щось не гаразд у степу діється, коли до нього вісти не доходять, і спинився.

З Кодаку дістав звістку тільки, що реєстрові до Хмельницького пристали — ті, що Дніпром їхали; два вояки, що з гарматою були, прибігли і сповістили. З того міркував Потоцький, що мабуть і з його сином недобре. А хоч як гірко йому було лишати сина у степу, та боячися, щоб, вирвавшися так далеко, не вскочити в халепу, мусів вертатися.

Повернув від Чигирина назад. Посумніли польські вояки, що сподівалися легкої слави, легкої перемоги над козаками. Насміхалися потім з гетьманів, що в каретах їхати хотіли, щоб з козаками битися — казали, що нагайками їх поженуть. А тут прийшлося завертатися перед козаками. Потоцький казав міста й села по дорозі палити, припаси нищити, щоб козаки не поживилися. Польському військові в те грати, — почали міста грабувати, людей розбивати, і тим ще більше людям жалю додавали.

Під Черкасами притягнувся один шляхтич недобиток з над Жовтих Вод і оповістив про все, що сталося. Жаль і страх впав на польське військо. Потоцький грозив помститися над козаками, як мстився по бунті 1637 р., сажаючи їх на паль без числа. Але не хотів слухати Калиновського, що радив іти проти козаків. Казав іти назад. Проминули Корсунь, аж тут прийшла вість, що Хмельницький уже зовсім підходить з татарською ордою. Сполошилися, спинилися, стали табор закладати між Корсунем і Стеблевим коло старого валу, на місці дуже недобрім. Не було часу ні місця вибрати, ні табору укріпити, бо козаки вже надходили. Побачивши, яке велике військо козацьке наступає, Поляки злякалися. Козаки, які впали їм в руки, казали, що козацького війська є вже 47 тисяч, і що-день то нові ватаги прибувають: одного дня казали 15 тисяч прибуло! Правда, як козацьке військо вже на Україну між села і городи вийшло з степів, то з усіх боків сила силенна людей до нього почало стягатися, хоч і не так може, як ті козацькі бранці казали. На воєнній раді рішили польські начальники кинути це таборище і йти далі.

Але козаки довідалися про це й на дорозі, в Гороховій діброві, куди польське військо мало йти, поробили засіки, викопали рови і поставили свої гармати в укритім місці. Другого дня, 16 мая, польське військо рушило, нічого не знаючи, і козаки тільки здалеку його провожали. Але як польське військо зайшло у ту діброву, вскочило як у матню. Вози, гармати позастрягали в болоті, в ровах, в засіках. Козаки обпали з усіх боків, почали пражити Поляків

з гармат. В полудень почався бій, а до вечора нічого з польського війська не лишилося; табор козаки розбили, гармати побрали. Тут Поляки кинулися врозтіч, хто куди міг пробитися. Але втікло мало, і то більше джури, та служба. Значних козаки не пускали, ловили, брали в неволю. Взяли й обох гетьманів, Потоцького і Калиновського, і Хмельницький подарував їх Тугай-бееві.

Михайло Грушевський.

117. Московщина поневолює свободу України.

„Настушила чорна хмара, настала ще й сива. — була Польща, була Польща, та й стала Росія.“ Одна хмара за другою. Тяжке було панування Польщі, але значно тяжче, значно небезпечніше для нашого народу панування Росії. В злощасну хвилю увійшов гетьман вільної України Богдан Хмельницький в союз із Москвою. Правда, він бажав знайти в Москві брата і союзника проти ворогів. Правда, заключено і Переяславську угоду 1654 р., якою забезпечено Україні вільну волю, повну самостійність політичного, культурного і економичного розвитку, забезпечено самоуправу — український народ сам мав правити собою, сам мав дбати про свої потреби і заспокоювати їх.

Та, на жаль, Росія стала для України не братом, а лютим катом. Переяславську умову Росія зломила і цілим рядом лютих переслідувань і безприміpних насильств зрабувала немилосердно права українського люду, забезпечені ще раз царським словом. Вже в 1667 р. Андрусівським миром розірвано Україну на дві половині — одну віддано під Польщу, а друга лишилася при Москві.

Другий удар завдає Москва Україні в 1685 р. через насильне підхилення української церкви під догляд і власть московського патріярха. І це був удар дуже болючий. Українське духовенство високо піднесло культуру, невсипуче трудилося над піднесенням освіти на Україні, бо і само було освічене, — воно з козацтвом ішло рука в руку в кривавих визвольних його боях за волю України. А тепер? — Тепер йому звязано руки, замкнено уста, погнано щонайкращих, що найбільше учених і освічених синів України на північ у Москву і присилувано їх класти основи під московську освіту й культуру, бо досі там не було ні одного, ні другого. Освіта Москви двигалася і росла українськими силами, а на Україні підупадала і зникала.

Скрізь по Україні порозставлювано московські кріпости, щоб шпіонували українську роботу, щоб грабили і деморалізували народ. Козацькі українські полки прогнано з рідної землі в глибоку Москву, а корінно московськими засипано Україну, і це так хитро придумала Москва, бо через те могла лекше господарювати в чужій хаті і московщити нарід.

Царь Петро I задумав на болотах Неви поставити собі столицю. До тяжких убійчих канальних робіт гнано не Москалів, але Українців. Сотки тисяч цвіту України гнали з-під рідного ясного неба, з-під теплого сонця під морозне хмарне непривітне небо московської півночи, — і там на тяжких роботах вони, сердечні, падали, як мухи, кровцею своєю теплою, білими своїми, благородними кістками засипували болота, щоб на них могла стати велична столиця царя, Петербурґ.

Далі терпіти, далі сидіти тихо і дивитися, як гине народ, як безправно розбоєм і силою панує на Україні кат-царь, була несила. Великий гетьман України Іван Мазепа з Січовим лицарством підносить повстання, щоб скинути царське ярмо і вернути Україні самостійність. Та, на жаль, через підкуплених рублями зрадників, через темноту і невіру піддуреної московськими аґітаторами маси народа, Мазепа програє бій під Полтавою 1709 р. Тепер що-йно починається для України правдиве пекло на землі. Росія руйнує запорозьку Січ 1709 р. — обмежує власть гетьмана, врешті царица Катерина зносить гетьманство 1764 р., руйнує нову Січ 1775 р., а знищивши в той спосіб силу українського народу, заводить 1783 р. кріпацтво. Через те заспівав народ на Україні: „Катерино, вража дочко, що ти наробила? степ широкий, край веселий та й занапастила“.

Оце той московський рай! Які-ж святі і правдиві слова Шевченка!

„Це той Первий (Петро), що розпинав
Нашу Україну,
А Вторая (Катерина) доконала
Вдову-сиротину.
Кати, кати, людоїди!
Наїлись обоє,
Накралися, а що взяли
На той світ з собою?“

Не взяли нічого, а лишили Україну в руїнах.

Політичну силу народу зломано; церкву поневолено; народ ограблений, пригноблений страшною неволею кріпацтва, — кривджений, визискуваний, поневіряний, катований, вище духовенство, шляхта, дворяне, інтеліґенція „для панства нещасного, для лакомства поганого“ кидають прадідні звичаї та обичаї, кидають „хлопську“ мову, відсуваються од свого обездоленого темного люду, переймають московську мову, московські звичаї — словом московщаться. „Хто був учора наш, той із ворогами завтра.“ Впала висока колись культура, впала освіта, а українське слово було в погорді, було поневіряне і по-фараонськи переслідуване.

Те все могла й була всилі зробити Москва, — та не всилі була зробити одного. Вона не була всилі розколоти десяток міліонів хлопських грудей і вирвати з них українське серце, а замісць нього вложити чуже московське; — вона не була всилі міліонам селян повиривати українські язики, а натомісць вложити московські. Змосковщити старий культурний народ — це вже було по-над силу. І народ далі говорив по-українськи, рідною мовою далі заколисували матері своїх дітей, журлива українська пісня й далі плачем неслася над широкими панськими ланами, оброблюваними невольниками-кріпаками.

Українська мова зберіглася в дужих, хлопських грудях, як дорогий предківський скарб, — а чарівна українська пісня нагадувала селянинові його славну, хоч сумну бувальщину — потішала, кріпила, вливала надію на кращі часи, на яснішу долю.

І ці надії здійснилися. Прийшли нові часи, а з ними й инші нові люди.

З кінцем XVIII і на початку XIX віку поети живою українською мовою пишуть свої твори, в яких малюють і колишнє і теперішнє злиденне життя народу. Спершу тихо і несміло, а далі і сміливіше і голосніше підноситься голос проти поневолення народу і громом гремить в поезії Тараса Шевченка.

Мимо переслідувань, арештів, тюрем, заслань — число свідомої української інтеліґенції росте, а з нею поступає й робота над піднесенням люду.

Та зріст української літератури і науки, поширення національної свідомости, поступ освіти серед селянства — був дуже невигідний для московського уряду. Він побачив, що крішка будівля політичної і національної єдности „одної неділимої Росії“ починає хитатися, що „трупи встали, очі відкрили і заговорили“, що вічно живе і вічно

гарне українське слово оживляє ввесь народ до нового життя — проте треба це небезпечне українське слово закувати в кайдани.

І сталося. Від 1876 р. мову українську було царським наказом заборонено. Заборонено українською мовою друкувати книжки, заборонено писати, заборонено українські театральні вистави. Рідне слово в публичнім житті замовкло зовсім, не чути було його ні в уряді, ні в школі, ні в церкві. Починало притихати теж і в родинах і — знов вертало туди, звідки вийшло, під свою сельську стріху. Цей нечуваний у світі своєю глупотою і своїм безмежним варварством царський наказ, це найбільше з найбільших насильств наложення печати на уста десяткам міліонів населення — цілі своєї вправді не осягло, бо українського народу і українського питання не змело з лиця землі — але, що правда, спинило розвиток української літератури і науки, освічення і піднесення народу на цілі десятки років. По-українськи писати й друкувати не дозволено — а хто не хотів писати по-московськи, мусів шукати притулку по-за гряницями Росії — цеї тюрми народів . . .

Іван Брик.

118. Як Запорожці стрічали Новий Рік.

Поділ землі і вибір усеї старшини відбувались у Запорожців першого січня кожного Нового Року.

Ще за кілька днів перед Новим Роком козаки, що жили на зімівниках, на річках, озерах, степах та працювали там — хто господарячи, хто ловлячи рибу, а хто полюючи — всі спішили до столиці свого козацького товариства, до Січи, через те, що зближався час поділу землі і вибору старшини. В самий день Нового Року вони вставали вельми рано. Зараз таки вмивались, вбірались у найліпшу одіж, в „матеріяльні“ квітчасті жупани, червоні черкески з довгими вильотами, чоботи-сапянці, високі шапки, мережані шовкові пояси, озброювались шаблями, пистолями, кинджалами, ятаганами, і спішили на відгомін дзвонів в Січову церкву Покрови Пресвятої Богородиці.

В церкві вони слухали спершу утрені, а опісля обідні, котру у них правили все два священики, ченці київського Спасо-Преображенського Межигірського манастиря. Від тих священиків вимагали особливої прикладности життя і красномовности в проповідях. При ченцях було два диякони з дуже добрими голосами, два дячки, паламарь і цілий хор співаків старших і молодших, що учились писати

і співати в Січовій школі і жили на осібних товариських правах — незалежно від загальної Січової управи. Увійшовши в церкву, козаки ставали на осібних місцях: старшина за так званими бокунами або стадіями, прості-ж козаки довгими рядами один за одним серед церкви. Хвалу Богу відправляли вельми урочисто.

Коли священик читав євангеліє, козаки бралися за ручки своїх шабель і виймали їх до половини з піхов на знак, що готові битись за слово Боже з невірними народами.

Коли скінчилась Хвала Божа, козаки розходились з церкви по курінях, щоб пообідати. Тут вони молились перед образами, поздоровляли один одного з святом, потім здіймали з себе на часок коштовну верхню одіж і садовились за стіл, званий сирним, лишаючи завше курінному отаманові місце в куті під образами, де висіла невгасаюча лямпада і стояли бляшанки, щоб кидати в них гроші. Пообідавши чим Бог дав — тетерею, щербою, рибячою юшкою, рибою, а иноді і дичиною, рідко галушками, а ще рідше варениками, і випивши ради великого свята пива і меду, козаки вставали з-за столів, молились Богові, дякували отаманові курінному, кухареві, один одному, кидали по одному, инколи по два, по три шаги в бляшанку на купно їжі на найближчу днину, і опісля всі виходили з курінів на майдан, на військову раду.

Тут перш за все кошовий отаман наказував військовому довбушеві взяти довбеньки, що опікувався ними довбуш у куріні, потім іти до церкви, де у Запорожців переховувались військові клейноди, винести з неї литаври, а опісля бити в них, щоб зібрати козаків на раду. Довбуш ішов до церкви, виносив звідти литаври, бив у них спершу один раз; і на цей згук спішили, як бджоли на мед, козаки на радний або вічевий майдан, котрий було гладко вирівняно, висипано піском, обставлено навколо, наче правильну підкову, 38 курінями. Він кінчався звичайно в полудневім боці Січовою церквою, з осібною при ній дзвіницею, що заступала башту.

Вибивши один раз в литаври, довбуш знов входив у церкву, брав звідти великий військовий стяг, корогву, виносив їх на майдан, ставив коло церкви, а далі знов бив у литаври два рази. Після цього на майдан виступала Січова старшина і кошовий отаман, військовий суддя, військовий осаул, тридцять і сім курінних отаманів, кожний із знаком своєї гідности: кошовий — з великою булавою, суддя — з великою срібною печаткою, писарь — з пером і срібним

каламарем, осаул — малою палицею. Довбуш, побачивши старшину, віддавав їй честь, бючи в литаври.

Вся старшина йшла з відкритою головою і, вийшовши на середину, перш усього наближалась до стоячого там столика, клала на нього шапки; потім ставали на майдан в один ряд, один побіч одного, після старшинства своїх урядів і кланялись на всі чотирі боки зібраному славному низовому товариству. Товариство також з відкритими головами ставало за курінними отаманами, навколо церкви, починаючи правим крилом від кошового і кінчаючи лівим крилом побіч військового осаула; а иноді при повнім військовім зборі, не можучи поміститись на майдані, влазили на дзвіницю, в рівці, або спускались на ріку. На поклони старшини відповідали поклонами. Невдовзі опісля на майдані являвся священик і, поки почалась рада, служив церковну службу. Коли скінчилась відправа, кошовий отаман оповіщав зібраному товариству, над чим радитиме.

— Панове молодці! У нас тепер Новий Рік; треба нам по старому нашому звичаю зробити між товаришами поділ річок, озер, полювання і риболовлі.

— Та треба, треба! Будемо ділити, як від давен-давна.

Тоді виступав військовий писарь, котрий заздалегідь розписував по курінях всі речі, призначені до поділу, на маленьких карточках, перемішував їх, потрясаючи, і завзивав курінних отаманів підходити до шапки і розбірати карточки. Отамани підходили і розбірали. Писарь прочитував; а що якому куріневі припало, тим він і володів через цілий рік, до нового поділу. Тут сварок і суперечок не бувало: отамани дякували старшині і ставали на свої місця. Так ділилась вся земля Запорожців від устя ріки Самари до верхівя ріки Конки і від порожистої частини Дніпра до устя Буга.

Скоро поділ скінчився, довбуш знов бив у литаври, і козаки знов прибували, инколи до 5000 людей. Кошовий отаман знов звертався з промовою до Січового товариства:

— Панове молодці! у нас сьогодня Новий Рік; не схочете ви, як то велить старий звичай, перемінити старшину і, замісць неї, вибрати нову?

Коли товариство було вдоволене своєю старшиною, то в такім разі на питання кошового відповідало:

— Ви добрі пани і пануйте ще над нами.

Тоді кошовий, суддя, писарь і осаул кланялись, козакам, дякували їм за честь і розходились по курінях.

Коли-ж товариство було невдоволене чого-небудь на свою старшину, тоді після запитання кошового взивало його, щоб він одніс свою булаву до стягу і щоб положив її на шапку. З кошовим, що виявився несправедливим або в чім-небудь провинився, козаки зовсім не церемонились.

— Покинь, иродів сину, своє кошевя; ти вже козацького хліба наївся! Йди собі геть, негідний сину, ти для нас не годишся!

Кошовий слухав волі козаків, не гаячись; він клав свою булаву на шапку, кланявся товариству, дякував йому за честь, котру воно виявляло через цілий рік, і відходив до свого куріня. Те саме робили суддя, писарь і осаул. Опріче, коли котрий з них сподобався козакам та був їм на руку, то вони кричали, щоб він не відходив. Увільнивши старшину, товариство жадало від неї справоздання з ріжних її вчинків, рахунків та завдавало їй ріжні питання. Врешті виявлялось, що старшина рідко коли завинила: користаючись своєю властю всього тільки один рік і памятаючи на те, що на Новий Рік можуть її потягнути до відповідальности, вона робила своє діло не самовільно, а по волі усього війська; тим то й рідко коли бувало, що вона завинила.

Коли відправили старшину, приступали до вибору нової. При тім ані курінні отамани, ані хто инший з старшини не мали ніякого голосу, а усим ділом правило товариство. Не обходилось без сварні і колотнечи. Сперечались перш за все над тим, кого вибрати на кошового отамана: кожний курінь клав свого кандидата і обстоював його вибір. Суперечки тягнулись инколи по кілька годин. Всі кандидати, котрих імена викликували на майдані, мусіли таки зараз полишати майдан і відходити до своїх курінів, щоб особистою участю не помагати своєму виборові.

Врешті по довгих суперечках годились на одного з усіх названих кандидатів. Тоді з усього товариства вибіралось десять козаків або й більше, і ті йшли до того куріня, де сидів козак, вибраний кошовим. Вони виявляли вибраному волю усього товариства і просили його приняти цей почесний чин.

Коли-ж вибраний стане змагатись та випрошуватись, то одні беруть його по-під руки, инші пошихають ззаду, инші штовхають в боки і ведуть на майдан, приговорюючи:

— Іди, иродів сину, бо нам тебе треба; ти тепер наш батько, ти будеш у нас паном.

ВК.

Так приводять вибраного на раду; тут вручають йому булаву і виявляють бажання усього війська бачити його кошовим отаманом. Але вибраний після давнього звичаю повинен був спершу два рази зректись вибору і тільки після третього зазиву брав у руки булаву. Тоді військо наказує довбушеві вдарити в литаври на честь новому кошовому отаманові; а старі січовики, славні низові лицарі, за чергою підходять до нього і сиплють на підголену голову піску або мажуть тімя болотом, коли в тім часі лучиться дощова година, на знак того, щоб він не забував про своє походження і не вивищувався над усе товариство. Кошовий по звичаю мусів кланятись на всі чотирі боки і дякувати товариству за честь, на що товариство відповідало йому криком:

— Будь, пане, здоровий та гладкий! Дай тобі, Боже, лебединий вік, а журавлиний крик!

Тим і кінчався вибір кошового.

В той самий день і таким самим порядком відбувався вибір судді, писаря, осаула і курінних отаманів.

Але не все так спокійно та швидко кінчались вибори нової старшини. Инколи при загальнім голосованні пристрасти козаків до того розпалювались, що діло доходило і до убийств. Суперечні сторони діляться врешті на дві половині: одну стоновлять так звані нижчі куріні, а другу т. зв. вищі куріні; і кожна сторона, бажаючи бачити кошовим отаманом свого кандидата, не признає другого. Тоді починається сварка, за нею наступає колотнеча, а за колотнечею де-коли й бійка.

Коли скінчився вибір військової старшини, виносять з майдану всі знаки військові і ті, що означають власть. Відразу переміняється картина. На майдан виходять співаки, являються музики, привозять цілі гори бубликів, цілі вози риби, ковбас, сала і всяких ласощів на рахунок вибраної старшини; і починається гульня в цілій Січі: і в курінях і на майданах і на козацьких слободах . . . Тут дзвенить кобза, там свище сопілка, он-де глухо гуде бубон, а там розлягається пісня з уст цілої сотні січових школярів, пісня, що голосно, гучно і дзвінко розливається по чистому морозному повітрі. А під згуки музики вже носяться, наче легкі тіні, веселі козаки. І чого то вони не доказують! Той несподівано присяде, в одній хвилині підскочить горі, знов спуститься долі, потім бадьоро візьметься за підбоки, а далі піде писати і передом і задом, скоком і боком, і вправо і вліво, і на голові і на руках.

Инший вскочить в середину танцюючих, швидко зсуне на потилицю свою червону з гострим верхом шапку і в сапянцях на срібних підковах почне вибивати дрібного козачка, підтримуючи одною рукою побренькуючу шаблю в дорогій оправі з каменями, а другою взявшись за вус чорний, мов смола, гарний, наче криця, а довгий, як дівоча коса. Тільки й видно, як туди й сюди мотається на козацькій голові кінчик червоної шапки, неначе той мак, що зацвів в зеленому городі . . . А третій і шапку кинув і носиться з відкритою гладко виголеною головою, високо загорнувши чуприну на тімя і заложивши довжезні вусища за обидва вуха . . .

А там за Січчю гарцює на бистрих конях кілька їздців: вони переганяють один одного, стріляють набігу з пистолів у повітря і, шалено розганяючись, перескакують височезні запори. А над усим тим розкинулось високе, чисте небо, на котрім плавають міріяди меркотячих зір, і в нічнім холоднім повітрі розпливається мягке срібне світло місяця . . .

Д. Яворницький.

IV. Описи і розвідки.

119. Балки на Україні.

Дуже яскравою ознакою краєвиду української височини на лівому березі Дніпра являються сильно розвинені балки і водорії — яруги. Їх можна зустріти і на инших українських височинах, але на лівобічній вони найбільш розвинулись.

Балки — це твір пливучої дощової води. Всякому відомо, що дощова чи снігова вода почасти паруе в повітря, почасти всмоктується в землю, там збірається і потім творить джерела і керниці, а почасти спливає зверху по землі. Та вода, що тече зверху, шукає собі все найнижчого місця і збірається зараз у поодинокі струмки. Струмок води, спливаючи з гори на діл, риє собі русло (корито) хоч-би і в найтвердішій скелі і розширює та поглиблює його що-раз більше.

Робить це вода так: ударяє з розгоном у дно й стіни свого русла, відриває грудочки глини і каміння, а потім ними ударяє і тре далі об дно і стіни цього русла. Чим більший спад і похил води, тим більший розгін її, тим більша сила і тим швидче вона поглиблює і розширює своє русло. Коли-ж іще підложжя мягке і податливе, то дощова і снігова вода може протягом скількох літ вирити собі русло на кільканадцять верстов, кільканадцять сажнів шириною і глибиною.

А всі ті умови зібрані найкраще на лівобічній височині. Спад води тут досить значний, а саме недалеко від високих правих берегів річних дощ падає найбільше вліті і часто проявляється зливами, а підложжя тут дуже податливе. Ґрунт тут чорноземний, з виїмком хіба Чернигівщини, де переважно підзолисті суглинки і піскуватий ґрунт. Підґрунтя складає лєс, цеб-то легка жовтава глина. Верстви землі, що лежать під лєсом, є загалом дуже сипкі (піски і глини), а найглибше положені крейдяні верстви (рухляки, піски, глей) також мягкі.

Отже має дощова вода дуже легку роботу. Чорнозем уліті при спеці і посусі, взімі при морозі легко тріскає. В такі щілини легко попасти дощовій воді, вона скоро їх розширює, врізується в глину, піски та глеї і творить широку і глибоку балку з крутими стінами

і заваленим дном. Така балка росте дуже скоро у всіх напрямках, найшвидче взад, але також і по боках, бо од великої балки-матері розходяться дуже скоро бічні балки. Ті знов розширюються й поглиблюються, ростуть узад і дістають бічні балочки. Тим робом околиця спершу майже зовсім рівна, за кількадцять літ зміняється в дику сіть балок. Де простягалися колись роскішні лани збіжжя, тепер глибокі яруги, ні до чого непридатні.

Балки — це найтяжчі вороги хлібороба. Вони можуть за кількадцять років зробити багатиря безземельним прошаком. Будують у них гаті і плоти, засажують їх деревцями, та це мало помагає, і балок з року на рік стає більше.

А колись, давнішими часами, їх було дуже мало, або й зовсім не було там, де тепер ціла околиця ними розрита. Чому їх саме тепер стало так багато?

Причина цьому одна: вирубання лісів і забрання під хліб давніх сіножатей, лугів, лук та степів. Бо ніяка сила так міцно не держить ґрунту, як коріння лісових дерев і кущів. Коли дощова вода стікає по схилі, порослім лісом, то не може жолобити собі глибокого русла. Коріння і пні дерев, кущі, густе зілля, трава спиняють розгін води і держать ґрунт укупі. Навіть луку чи степ розрити воді трудніше, ніж хліборобське поле. Бо зілля і трава все таки держать корінцями хоч верхню верству ґрунту вкупі. А поле ореться весною і під осінь; кожна борозна — це полегша для води і дає їй спромогу нищити ґрунт. Тільки через тих скілька місяців, що збіжжя стоїть на пні, воно трохи вяже ґрунт, а решта року догідна для дощової води в її погубній роботі.

То-ж на балки одна рада: всі місця, де вони є і до яких вони добираються, як найскорше залісити. Тоді їх шкодлива діяльність припиниться.

Степан Рудницький.

120. Ліси й полонини в Карпатах.

В Карпатах на малім просторі рослинність дуже зміняється з висотою. В міру, як росте висота, зменшується в горах швидко теплота, і до того мусять рослини пристосуватись. Тому обноги наших гір вкривають буйні, роскішні ліси, а їх верхи нагадують своєю рослинністю холодні підбігунові країни.

Карпати, невисокі собою, становлять як-би взірець лісових гір уміркованого підсоння, і хоч оточує їх довкола лісова полоса Европи, проте їх рослинна окремішність виступає дуже виразно. Обноги Карпат — це край мішаних і листкових лісів (граб, береза, липа, осика, з шпилькових дерев — сосна). Колись тут панував дуб, і донині він переважає по угорській стороні. На вищих гірських кряжах виступають у низькім і високім Бескиді мішані ліси, буки, ялиці і смереки. В низькім Бескиді вони дуже винищені, у високім є їх більше. Під самою горішньою гряницею лісу у високім Бескиді творить ліси майже виключно самий бук, дерева стають чим-раз менші, аж у висоті 1000 метрів бучина виступає тільки кущами і никне зовсім, бо вище підсоння для неї захолодне. По угорській стороні панують у тій висоті чисто букові ліси.

В Ґорґанах стрічаємо вже дві виразні лісові смуги. Долішня смуга має ліси головно букові, змішані з ялицями, яворами і смереками, горішня смуга чисті смерекові ліси. Горішня їх гряниця є звичайно в висоті 1500 до 1600 метрів, але в де-яких місцях нема лісу навіть у такій висоті. Подібні відносини зустрічаємо в Чорногорі, хоч її лагідніше підсоння покликує до життя буйнішу і багатшу рослинність. Обноги чорногорського пасма займають по обох боках, галицькім і угорськім, підшиті дубові ліси. Вище лежить смуга мішаних лісів, де ростуть граби, буки, берези, ясені, явори, смереки і ялиці. Сягає та смуга до 1300 метрів висоти. Повище аж до горішньої гряниці лісів, що лежить у висоті близько 1700 метрів, ростуть величезні дрімучі смерекові ліси.

В лісовій смузі Карпат удержалося ще доволі пралісів по недоступних місцях, куди не сягнула ще сокира чужих підприємців. Такий карпатський праліс — це може найкраща рослинна формація України. Величезні смереки до 60 метрів високі, на сажень (2 метри) грубі, здіймають свої зелені піраміди вгору по-над скелистими облазами і величезними вивертами, де цілі спорохнявілі пні, вкриті мохом, лежать, звалені вітром або сувом. Буйний гущавник вкриває рідші узлісся, в густім борі ледви де-не-де мох покажеться на скелистій, застеленій засохлою чатиною, землі.

А прогалинами між смереками далеко-далеко сягає зір з лісової темряви в безкраїй гірський світ з його синіми верхами, темно-блакитним небом і ясним сонцем. І в слітну пору пишається карпатський праліс дивною красою, коли густі сірі хмари затягнуть небо-

схил, висять по-над долинами і закутують верхи сірим туманом, коли мряка залягла всюди, а гори димлять, неначе-б хто тисячі ватер [1] поклав, коли чути саме монотонне капотіння дощу і клекіт набренілих гірських потоків. А вже найкраща літня ніч у чорногорськім лісі. На ґранатово-синім небі меркотять тисячі звізд куди ясніше, як на долах. Кожна зірка немов більша, ясніша, свіжіша; без труду можна вичислити в „квочці“ 11 звізд, а мряковини та плями гір та морей на місяці виступають неначе-б у далековиді. Синявим світлом заливає місяць дрімучі ліси і бовваніючі в долині гори, а з вивертів йому назустріч світить порохно своїм таємничим світлом. Скрізь мертва тиша, часом тільки крильми залопоче і крикне пугач . . . А здійметься вітер і розгойдає нависле смерекове гилля, то зашумить праліс поважним, урочистим, неначе молитва, таємничим шумом. А що за страшна велич і краса нічної громовиці в чорногорськім лісі! Грім бє за громом, і від кожної гори, долини, стіни, облаза йде відгомін . . . Здається, що це безнастанно гремить. Осліпляючі блискавки і заглушаючі гуки перунів ідуть одні за другими. А вихор ходить собі по лісах, немов косарь по збіжжі. Столітні велитні з корінням рве або як стеблинки ломить. Із страшним тріском падають смереки десятками і сотками. А небо вже злучилось із землею і то не струями, а ріками дощової води. Погасла ватра, набренів потік і забірає скупі статки мандрівника, з усіх усюдів небезпека . . .

Другу типову карпатську формацію творять кущасті гущавини. Вони розвинулись повище горішньої гряниці лісів, де з причини холоду не можуть уже рости дерева. Творить ті гущавини чатинний кущ, що своїм густим покорченим гиллям розстелюється по землі, щоб як найбільше захопити від неї тепла. Верховинці звуть його жерепом. Серед тих гущавників виступає також, саме в Ґорґанах і в Бескиді, яловець, в Чорногорі лелич (полонинна вільха), а дуже рідко кедрина, бо її за-для пахучого дерева, доброго на всілякі снасти, дуже вирубують. Гущавники жерепу підходять аж до найвищих шпилів Карпат, вкривають не раз значні простори і спиняють мандрівника в дорозі.

Третя карпатська рослинна формація — це полонини. Вони зачинаються вже по лівім березі Сяна і займають всі хребти і верхи повище горішньої лісової гряниці. Через холодний клімат в тій

[1] Огнищ.

висоті можуть рости тільки такі рослини, що невеликого часу потребують на розвиток цвіту й овочів. Полонина уявляється проте як буйна цвітиста лука, буйно поросла ріжнородним зіллям і високою травою. Ріжнородність рослинности велика, именно в „царинках“, цеб-то тих частинах полонин, що призначені на сінокоси, а не на пасовисько. Полонини мають для Верховинців велике значіння. Через усе літо пробувають тут їх череди й отари на випасах. Полонини тоді залюднюються, і кипить скотарське життя по деревляних колибах при невгасаючій ватрі. Життя повне трудів і невигод, але вільне, серед величної природи на вершинах гір, де кожний погляд сягає на кількадесять кільометрів у саму далечінь.

Степан Рудницький.

121. Український замок у Коблині.

Недалеко від повітового міста Дубна, верстов може з десять нижче по річці Ікві, на правому її березі, лежить село Коблин. Тепер це незначна оселя, в якій навряд чи й найдеться сот чотирі селян. Не такий був Коблин триста років назад. В XVI в. звався він не селом, як тепер, але містом, мав торги й ярмарки, був захищений добрим замком і ділився на дві частини: „Старе місто“ і „Нове“.

Правда, в ті часи дуже легко було саму незначну оселю перетворити в місто: хай би тільки який пан дідич звернувся до короля з заявою, що для захисту від Татар він має охоту в такій-то своїй маєтности заложити і збудувати власним коштом і накладом замок і осадити місто, то уряд, що дуже дбав про воєнний захист України від Кримців (тільки-б не державним коштом), охоче дозволяв якесь там село перейменувати в місто, закликати туди нових поселенців, кущів і ремісників (аби тільки з вольних людей, а не чужих кріпаків) і завести там ярмарки й торги. Спокійне життя під замковим захистом і ріжні пільги, які звичайно давалось новим поселенцям, це все вабило людей до нової осади. І коли тільки державець поводився як слід з приходьками і не дуже обтяжав їх данями після того, як виходили пільгові роки, то колишнє село за короткий час перетворялось у справжнє місто з численною торговою та промисловою людністю. Таким чином виникли трохи не всі теперішні містечка на Україні і більша частина повітових городів; так же само повстало в першій половині XVI в. й місто Коблин заходами свого державця пана Монтовта.

Коблинський замок було збудовано на невисокій площі над берегом болотної Ікви. Він мав форму многокутника, обведеного високим земляним валом. По гребеню цього валу стіною йшов „острог“ або частокіл з дубових колод; щілини поміж ними були обвальковані глиною. На рогах частоколу де-не-де стреміли високі вежі або башти, збудовані з дубових колод і покриті ґонтою. В нижніх коморах цих башт ховали зброю і всякі військові припаси, а з верхніх стріляли в ворога і назирали за його рухами. Навкруги замок був обведений глибоким ровом, у який напускали воду з річки. Один тільки вїзд у замок був з боку містечка; тут стояла „брама“ і перед нею звідний міст через рів. Над воротьми також була зроблена вежа, де жив воротний; його повинність була пильнувати, щоб ніхто чужий не забрався в замок. Велика дубова брама рідко коли відчинялась, а до замку входили звичайно через фіртку, що від неї ключ держав у себе воротний.

Замкова зброя була невелика: так звана тоді „стрельба огнистая“ складалась усього з чотирьох гармат, 52-ох рушниць і 20-ти гаківниць, бочки салітри і пів бочки сірки. Була й січна та ручна зброя: шаблі, мечі, луки з стрілами „пятигорськими“, рогатини, „ощепи козацькі й кошубські“, чекани, воєнні сокири, а до того ще й така військова зброя: панцирі, „прилбиці“ (про які є згадка ще за часів перших київських князів), шишаки козацькі, кіраси і полосаті щити — червоне по білому.

От такий був звичайний тип українського замку в XVI в., вироблений ще, мабуть, за часів Бог-зна колишніх. Тільки в де-яких більш значних містах, як от в Луцьку, в Кременці, в Острозі були великі камяні замки, збудовані по типу західно-европейському і оборудовані чималим запасом артилєрії; решта-ж панських і навіть королівських міст і містечок мала такі-ж самі деревляні замки, що і в Коблині. А проте й такі невеликі фортеці ставали у великій пригоді людям, бо Татаре підчас своїх нападів не возили з собою гармат і через те не здатні були дати собі раду і з аби-яким замочком і звичайно обходили його.

В середині замку, кругом по-під його стінами, було пороблено невеликі, так звані „городні“, куди люди зносили своє добро й сами ховались підчас ворожого нападу. Взагалі треба зазначити, що невеличка замкова площа дуже тісно була забудована: окрім головного дому, в якому жив сам господарь, тут же стояло скілька домів, де містились слуги й „челядь“, а далі йшли „пекарні“ і ріжні госпо-

дарські будівлі: стайні, обори для скотини, шпихлірі, спіжарні, возівні, пивниці і т. п.

В передній частині замкової площі, чолом до брами, стояв деревляний, одноповерховий дім, у якому жив господарь пан Монтовт. Як і вся будівля в замку, дім той був обмазаний білою глиною і критий ґонтою. У вузьких довгувастих його вікнах блищали „оболони скляні“, заправлені в олово, тоді як в инших надвірних будинках здебільшого були „оболони паперові“. Панський будинок був поставлений на високім фундаменті, змурованім із цегли, а під ним були мурованні льохи.

Щоб увійти в дім, треба було піднятись по східцях на ґанок з виточеними стовпами, що підпирали дах; з ґанку вже входилося у великі сіни з грубами. Сіни були прохідні і виводили на такий же ґанок з противного боку дому. Важкі дубові двері на міцних залізних шпугах уводили із сіней в простору світлицю, де звичайно вітали гостей. У глухім кутку її стояла чимала груба, зложена з поливяних кафлів, зелених з вишневими розводами; по-під стінами простягались липові лави, покриті „полавочниками“ з червоного сукна, і з того-ж дерева „услони“, замісць теперішніх стільців; підлога вся була вистелена килимами. В кутку під образами стояв великий стіл, накритий дорогим турецьким килимом; в иншім кутку був менший стіл на точених ніжках, зложений з шматочків ріжних пород дерева, підібраних що до кольорів так штучно, що він здавався перістим, немов мережаним. Такі меблі дорого цінувались у ті часи і звались „флядровою“ (з німецького Flader); їх ніколи не фарбували, тільки злегка полірували.

Поряд із світлицею була менша кімната-світличка, майже так само оздоблена, як і перша, тільки в ній, замісць „услонів“, були прості деревляні „зиґлі“, які в той час тільки ще починали входити в ужиток на Україні; тут же на поличках вподовж стін розставлений був коштовний посуд: ковші червоні, миси і тарілки срібні, кубки позлотисті нюремберської роботи, глеки і збани червоні, чарки, коновочки і т. п. За світличкою була знову простора кімната — „покой“ цеб-то спальня господарів. Тут стіни скрізь було вкрито килимами, а поверх їх розвішано коштовну зброю шаблі, „корди“ (мечі), чекани, булави — все те в срібній оправі з коштовними самоцвітами; тут-же висіла й кобза. Дубове ліжко з цілою горою подушок, ґаптованих червоним шовком, було покрите ковдрою з чер-

воної адамашки, обшитою довкола китайкою. Тут стояли оковані залізом скрині з грішми та з иншими коштовними речами і скриньки із „справами“ цеб-то з документами, які переховувались тоді з неменшою старанністю, як і гроші. На другій половині дому, через сіни, знаходилась: „ізба велика“, що служила робочою і разом їдальною кімнатою, далі „гридня“, де містились домові слуги, і нарешті комора — сказати-б ґардеробна кімната, в якій стояли скрині з одежею, хустами і ховались инші домові речі. Пекарня завсігди містилась в осібнім будинку.

Отака була домашня обстановaа волинського пана в XVI в., навіть такого, що мав свої замки. Не відзначалась вона ні великими роскошами, ні особливим комфортом. Люди того віку жили взагалі не погано: солодко їли, роскішно одягались, але в будуванні і в оздобі своїх домівок заховували скромність і простоту, заповідану прадідами. Де-що вже й тоді перенято з побуту инших европейських народів, переважно те, що дотикалось військової справи, повозів, уборів, особливо жіночих; але що до обстанови домашньої, то тут чужоземний вплив і в пізніші часи довго не одержував рішучої перемоги над власними старосвітськими звичаями.

Орест Левицький.

122. Українське військо за гетьманщини.

1. Початки козаччини.

Стара наша армія упала з занепадом давньої української держави. В Галичині по першій польській окупації 1340 року довго йшла ще боротьба за самостійність галицького князівства й серед неї вигинули останки нашого війська, а наші кріпости мусіли приняти чужі залоги. Завзятою обороною вславився 1352 року Белз, котрий сильно укріпив місцевий воєвода, — між иншим напустивши води в рови навколо замку. В середнє-українських землях, що дісталися під панування Литви, наше військо поволі перейшло під управу литовських великих князів. Литва не зміняла основ давньої орґанізації, але забезпечила собі військову повинність таким способом, що всіх посідачів земельних посілостей зобовязала до служби у велико-княжім війську. По-за тим литовські князі ввійшли зовсім в обовязки давніх українських князів, так само укріплювали давні твердині, робили походи на Татар і инших.

Литовське панування на Україні до 1569 року безперечно не в однім посунуло наперед орґанізацію воєнної сили в нас. Але найголовніша, найбільше цінна з військового погляду наша орґанізація — козаччина, повстала майже без участи центральних властей, одною тільки самопоміччю народу.

Сумні відносини українських степів під татарськими нападами примушували населення погряничних околиць зброїтися на власну руку. „Коли селянин іде в поле орати, — при поясі має меч, а на плечах рушницю“, — пише сучасник. Хлібороби мусіли будувати собі на степах криївки в землі, неначе малі замки, де знаходили захист перед ворогом; рибалки, що йшли на ловлю, мусіли орґанізуватися в озброєні ватаги. Але це не було ще військо. Хто з тих неправильних ватаг зумів зложити постійні відділи, хто був першим орґанізатором козаччини, — про це не знаємо нічого певного. Де-які заслуги мали в тім українські пани, як Остап Дашкевич, Дмитро Вишневецький, Богдан Ружинський, що могли принести в степи взірці новішої військовости, — але їх участь була тільки припадкова, а властиво січова армія творилася незалежно від них. Заслугою Вишневецького є те, що на Хортиці укріпив уперше замок й обсадив його козацькою залогою.

При кінці XVI віку виступають уже на чолі козаччини полководці, що сами почуваються козаками. Але хоч ці перші гетьмани були добрими орґанізаторами мас, їх стратеґія не стояла надто високо. Криштоф Косинський (1591—1593) зумів зібрати коло себе тисячі повстанців, кинув переполох на далекі околиці, але не міг опертися шляхетському ополченню. Наливайко, добрий вояк, знаменитий пушкарь, був радше кондотєром, ватажком, що боровся для здобичи, — недоставало йому прикмет великого вождя. Грицько Лобода (1593—1596) був ще найбільше з усіх представником доброї запорозької школи, але й він не зміг стати паном становища. Перші війни з Польщею 1591—1596 року скінчилися для козаків поразками. Але не були вони й без усякої користи для розвитку козацької військовости; тоді вперше пробували козаки вести боротьбу на кілька фронтів, кількома корпусами, не тільки одним відділом; тоді також випробували на ріжних теренах операції табором, — славний запорозький спосіб оборони. Воєнні сили, якими розпоряжала козаччина в тих часах, доходили до 10.000 доброго війська.

Незвичайне значіння в початковій козацькій орґанізації мала діяльність Сагайдачного (1610—1622). Воєнного мистецтва він

учився на Запорожжі й там набрався тих прикмет, за які славили його навіть Поляки: в боротьбі не цінив життя, сам шукав небезпеки, в бій ішов перший, уступав останній, в таборі був сторожкий, мало спав і зовсім не пив. Коли став гетьманом, для козаччини настала нова епоха розвитку. Козаки за його спонукою кидають передчасну опозицію проти Польщі, а звертаються проти Татар і Турків і в огні війни з бусурманами сталять свої сили на будучність. Ініціятиві Сагайдачного треба приписати незвичайний розвиток козацької фльоти на Чорнім морі. Ця нова українська фльота початками сягає середини XVI віку, коли то перші козацькі човни появилися на давнім „Українськім“ морі, — але могутний зріст і великі успіхи нашої морської сили приходять аж на часи Сагайдачного. Козацькі чайки, коли їх порівняти із звичайними воєнними кораблями, — були мінятурних розмірів, довжиною не доходили до 20 метрів, а могли помістити 50—70 людей; усим їх набором були легкі гармати в числі 4—6, а залога мала тільки рушниці і шаблі. І що до числа човнів фльота також була невелика, бо в поході рідко переходила 100 човнів. Тими невеликими корабликами виправлявся Сагайдачний на море й доказував неймовірних діл: знищив Трапезунт і Синопу в Малій Азії, де від 300 років не бував ніякий ворог, здобув Кафу, ринок невільників, палив передмістя Царгорода. Треба дивуватися на сміливість вождя й виробленність війська, що додержувало йому місця у таких замислах. Сагайдачний держав військо в залізнім послуху й карав смертю за провини; може від нього взяв початок звичай, що в поході не вільно пити горілки ні инших трунків — під карою смерти. Турки не могли надивуватися хоробрости козаків, і їх літописці кажуть, що „не знайти на цілім світі людей сміливіших, які менше боялися-б смерти, — люди, обізнані з морським ділом, оповідають, що ця голота своєю зручністю і відвагою у морських битвах страшніша від усякого ворога.“

Не згірша була козацька сила й на суші. До московської війни поставив Сагайдачний 20.000 вибраного війська, до турецького походу 40.000; тій підмозі завдячували Поляки свої перемоги. Вславилася вже тоді козацька артилєрія, „гармата“, яка на довгий час придбала добре заслужене імя. В часах Сагайдачного устaлився воєнний поділ козаччини. Військо ділилося на полки, що мали до 4000 людей, — на чолі їх стояли полковники, а гетьман мав також свій полк; в турецькім поході 1621 року було 11 полків. Кожний полк мав хоругву, довбуша й сурмача, а крім цього була й окрема музика.

Полк ділився на сотні з сотниками й куріні з отаманами. Артилерією правив обозний, військовою канцелярією писарь, військовим судом судді; осавули сповняли обовязки нинішніх адютантів. Це показує, яку вагу мало гетьманство Сагайдачного в історії козацького війська, — не говорити вже про його значіння в тодішній українській політиці.

Найближчі наступники Сагайдачного не дорівняли великому орґанізаторові. Козаччина розвивалася далі, — одначе жила не новими набутками, але тим, чого набралася в минувшині. Були морські походи — без успіхів, була боротьба з Польщею — невдатна. Провідники повстань 1625—1638 року Жмайло, Тарас, Павлюк, Острянин орґанізують значні маси, але в бою не додержують Полякам, — не вміють вибрати тактики, не удержують війська в дисціпліні, не роблять ніяких уліпшень в армії, — тільки табор і артилерія де-коли рятують ситуацію.

Нову епоху в нашій армії (1648—1657 року) сотворив що-йно Богдан Хмельницький. Не виясснено досі, чи воєнну освіту він відбував тільки на Запорожжі чи також десь загряницею; є вістка, що він був у Франції в часі 30-літньої війни. Як би не було, — вже перші виступи Богдана відкрили незвичайний стратеґічний талант у невідомім дотепер войовнику. Тайною перших перемог Хмельницького під Жовтими Водами й Корсунем було те, що він кинувся до сміливої офензиви, упереджаючи рухи польських військ — всі давніші гетьмани-повстанці трималися иншої тактики — уступати в степи перед ворогом і боронитися замкненим табором. По тих початкових зударенняхъ чекали Хмельницького ще тяжчі завдання: побіч уставлення політичної лінії — орґанізація нової великої армії з соток і тисяч, що напливали до нього. Довгий побут у Білій Церкві літом 1648 року був присвячений передовсим тим орґанізаційним цілям; зокрема знати велику дбайливість гетьмана коло запровіянтування армії, — з цього боку військо Хмельницького стояло все дуже добре. Більше до бажання лишало озброєння, — але тут треба було перебороти незвичайні труднощі, бо зовсім не було власних фабрик зброї і навіть небагато фахових ремісників, а також спинився довіз із загряниці; головне джерело, з якого збільшалася козацька зброя, була воєнна здобич, — так зросла артилерія під Корсунем на кількадванадцять гармат, під Пилявцями на 80 штук. Воєнна сила Хмельницького в короткім часі зросла з де-кількох тисяч на кількадесять, — числили її навіть до 200.000. В тім числі постійного війська було не більше, ніж 40—60 тисяч, але в часі війни армія збільшалася

загальним ополченням, черню. Щоб виживити таку величезну силу, Хмельницький перевів територіяльний поділ і розміщення армії на новоздобутих краях. По лівім боці Дніпра було стаціонованих сім полків, по правім девять; в часі війни число збільшалося. Треба було величезної енергії, щоб удержати справність новозорганізованої сили при примітивних комунікаційних умовах того часу; Хмельницький тут вповні стояв на висоті свого завдання: мобілізація його полків дивує швидкістю і докладністю рухів. Такі операції були облекшені через те, що із зростом армії й її поділом збільшалося число вищих військових урядовців.

2. Гетьманщина. Січ.

Давня військова старшина почала зватися ґенеральною, а в кожнім полку утворено полкову старшину (побіч полковника полковий обозний, суддя, осавули, писарь), а сотні також збільшилися, і сотники дістали ширші компетенції. Через те до участи в військовім ділі могло ввійти дуже значне число людей, і кожний визначніший військовий талант мав поле до попису. Під рукою Хмельницького виробився цілий ряд знаменитих полководців, що зазначилися чи то на полі бою, чи то в військовій управі. Як войовники, були славні: Богун, Нечай, Кривоніс; в ґенеральній канцелярії виявили свою роботу при укладанні воєнних плянів Виговський і мабуть Чорнота, довголітній ґенеральний обозний. Сам Хмельницький — згідно з новочасними воєнними звичаями — не ходив у боєвий огонь (як це робив ще Сагайдачний), але сама поява Богдана, грізна й могутна, та його палка, пориваюча вимова мусіли робити незатерте враження на військо. Воєнні успіхи були як найкращі; під особистим проводом Хмельницького козацька армія все перемагала в відкритім полі (крім згаданих баталій Зборів 1649, Батіг 1652, Городок 1655, — під Берестечком 1651 в рішучий момент гетьмана не було); облоги міст удавалися, коли справді був намір їх здобувати (Львів двічи лишився цілий завдяки політичним обставинам). Коли-б дипльоматичні змагання були рівно щасливі, як воєнні, — Хмельниччина була-б золотим віком для нас . . . Але Хмельницький все-таки є найбільшим нашим полководцем часів козаччини.

Син великого гетьмана, Юрко, не переняв батькових здібностей, як де-инде, так і на військовім полі. Наступниками Богданових ідей могли бути люди, що з ним спільно працювали. Іван Виговський

(1657—1659) не жертвував своїх сил спеціяльно військовости, але коли став гетьманом, зумів добірними полками великого попередника розбити сильне московське військо під Конотопом 1659 року — знати було ще давню силу і карність Богданових рядів. Ще більше на міру Богдана був Петро Дорошенко (1665—1676); його батько був одним з довірених полковників Хмельницького, а він сам розпочав військову службу в тій добрій школі. Пізніша його діяльність на гетьманстві вказує, що в менше безнадійних часах він міг бути продовжителем Богданових часів в українськім війську; його походи з невеликою силою, а все переможні віщували в нім першорядного полководця. Але здійснити своїх замірів він не зміг. Иншим типом був Іван Сірко — запорозький лицарь у давнім стилі, завзятий ворог бусурменів, — але чоловік без політичного світогляду, що геройськими подвигами шкодив не раз українській справі . . .

Нещаслива руїна, що розбила єдність України, знищила могутність козацької армії. На Правобережжі останні правильні козацькі відділи розвязалися в перших роках XVIII віку. На Гетьманщині перетривало козацьке військо довше, але чим-раз більше підпадало під управу московських військових властей, — як і все державне життя. Були де-які військові реформи в тих часах, але вони не скріплювали війська, а швидче відбірали йому український характер.

Мазепа (1687—1709) бажав зміцнити свою збройну силу й завів наємні відділи сердюків або компанійців, але ця прибічна гетьманська сторожа будила тільки нехіть в инших відділів. Так само з неохотою стрічалися фортифікації Мазепи на полудневій гряниці, звернені проти Турків, — були підозріння, що вони звертаються проти вольностей Січи. Запізно прийшли реформи військового устрою, — розділ компетенцій військової канцелярії од військового суду, утворення окремої скарбової управи, навіть осібна артилєрійська канцелярія; рівночасно з тим головна управа армії підлягала Москві, а козацькі полки гинули в походах за чужі інтереси, або на фортифікаційних роботах коло Петербурґу . . . Кінець кінців скасувала Росія гетьманську управу 1764 року, а потім скасувала окремі козацькі полки 1783 року, переміняючи їх на полки „карабінерів“; полковників звільнено зовсім зо служби, а нижчій старшині дозволено вибірати — нову службу або одставку.

З занепадом Гетьманщини ще короткий час звертала увагу своїм військом Запорозька Січ. Не знищило її перше руйнування в пере-

додень полтавської катастрофи, відродилася на татарській території в Олешках (коло гирла Дніпра); а хоч 1734 року приняла протекторат Москви, лишила собі значні військові права; запорозького війська було тоді до 7000. Скасована та зруйнована другий раз 1774 року виросла наново в трьох державах: в Туреччині, Австрії і знов у Росії. На турецькій території Січ була спочатку під Очаковом, а потім на Дунайських гирлах, де істнувала до 1828 року. Під австрійське панування перейшла частина Запорожців у числі вісім тисяч за Йосифа II 1785 року й дістала приміщення в Банаті над долішньою Тисою, — але звідти незабаром вимандрувала до Туреччини. В Росії саме правительство відновило козаччину під назвою Чорноморського війська 1784 року для боротьби з Турками; провід обняв Антін Головатий. Це нове військо числило коло 3000 кінноти й 10.000 піхотинців і мало й свою фльотилю. В 1787 до 1792 р. Чорноморці брали участь у турецькій війні і прославилися особливо при облозі Очакова. В 1792 року перенесено їх над Кубань; в 1828 р. вернулася з Туреччини частина тамошніх козаків і з них утворено невелике „Азовське військо“, пізніше в 1850 році воно злучилося з Чорноморцями. Чорноморське військо — це останній сурогат давньої української армії.

До цього можна додати, що Росія не раз у крайній потребі для забезпечення симпатій між українським населенням збірала добровільні козацькі полки, як от 1812 й 1831 року, — обіцяючи відновлення давнього ладу, та ніколи не здійснюючи тих обіцянок.

Іван Крипякевич.

123. Суд над Шевченком.

Завдяки заходам земляків викуплено Шевченка з неволі 22 квітня 1838 року за 2500 рублів. Як вольний чоловік, він міг вписатися до академії мистецтва на науку. Скінчив її з дуже добрим успіхом і вернувся на Україну, щоб між своїми і для своїх присвятити свої молоді сили. Дістав місце при археографичній комісії в Київі. Мав їздити по краю, відрисовувати і розсліжувати памятники нашої давнини; церкви, манастирі, замки, могили то-що. Робив це дуже охоче і добре. При тій нагоді бував по українських домах і своїми віршами, своїми палкими, мудрими розмовами ширив українську свідомість і будив приспаного народного духа. Між иншими був тоді на весіллі свого друга Куліша з Ганною Білозерською, пізніше славною

письменницею Ганною Барвінок. 7 квітня 1847 року вибрався з Седнева, від дідича Лизогуба, з котрим жив у щирій дружбі, до Київа, щоб розвідатися, чи іменовано його професором малярства в київському університеті, чи ні. Коли виходив з порома і сідав у повозку, арештували його і повезли до ґубернатора, а звідти до вязниці.

З київської вязниці перевезли Шевченка до Петербурґу, де мала відбутися розправа. Обжалували Шевченка за те, що належав до тайного, небезпечного для Росії товариства і писав бунтівницькі вірші. Слідство вели царські урядовці — Писарев, Попов і шеф жандармів ґраф Орлов. Шевченко держався крішко і гідно. Казав, що скрізь по Україні народ стогне у кайданах, що куди не ступив, чув тяжкі нарікання на царя і царських урядовців, тому й написав свої революційні поеми . . . Не тільки сам не упав духом, але ще й товаришів своїх піддержував.

15 мая поставили арештованих до очей з доносчиком Петровим, а в тиждень пізніше скінчили слідство. Про Шевченка рішили: замість подяки до царської родини, писав українською мовою найбаламутніші вірші. В них він то плаче, то розповідає про колишню козацьку славу, то поганими словами осмішує царя і його сему. А що такими творами придбав собі славу знаменитого поета, то і вірші його двічі шкодливі й небезпечні. За це, як людину крішкого здоровля, треба віддати його до оренбурзького війська і казати начальству, щоб за ним пильно доглядало.

Царь Микола I, прочитавши присуд, дописав власноручно: „Під найпильніший догляд, заборонивши писати й малювати.“

Богдан Лепкий.

124. Україна в „Кобзарі“.

Ось перед нами поезії Тараса Шевченка, його „Кобзарь“, книжка, яка для кожного Українця є так ніби національною бібліею. Що-ж криється за згуками цих пісень, такими мягкими та ніжними? Читаємо — і тихий сум огортає душу. Час від часу вривається в той сум стан нестерпучого болю, бурливий оклик, то грізний заклик . . . і знов усе притихає, і знов ми стоїмо разом з поетом у сумній задумі.

Та сум оцей не збуджує погорди для життя — о ні! Життя таке гарне, а наш край, наша Україна така чудова, така казково прекрасна. Погляньте: широко, як море, синіють-зеленіють степи, прибрані ріжнобарвними нивами, ген темніє на степу лісок, там висока могила веде безкраю розмову із степовим вітром, а там у байраці, де зеленіє верболіз, хитається стрункa тополя, пишно розвинулась калина, і тихо-тихо, ледви помітно, блищить річка. Чи раннім ранком, коли соловій зустрічає сонце у темній діброві, і пишні сади зеленіють, умиті ранньою росою, чи увечері, коли сонце гасне поміж вербами, що купають у дзеркальній воді свої зелені віти, а хрущі гудуть над вишнями, і весна будить сонну землю та прибірає її квітами, наче дівчину, — скільки тут краси, яка може обернути життя у рай!

І чи багато треба чоловікові, щоб був щасливий? Ось дівчина, зачувши спів пташат, іде із своєї біленької хати по долині, а там зеленою дібровою мандрує завзятий козак; он сивий дід забавляє свого маленького кучерявого внука, а молода мати виходить і цілує обох . . . Якого ще щастя просити у Бога?

Та може бути ваша душа не вдоволиться ясним небом, тихим спокоєм семї-родини; вам подобається инше щастя: боротьби, перемог, пожертвування. Поет готов розвинути перед вами й инші картини.

Ревуть і стогнуть пороги, сердитий вітер підіймає горами хвилі на Дніпрі, гне до землі верби і несеться дальше по безконечнім степі. А на степу чорніють скрізь могили і розмовляють з вітром про давні, стародавні часи, та про те, як колись жили люди на Україні. Багато бачили вони, багато знають ті високі могили. Давно це було, три-чотирі століття тому й більше.

Степи ледви були зачеплені плугом, по берегах рік і тихих степових річок, по зелених байраках широко і весело розкинулись веселі села; в тіні роскішних садів розцвітали дівчата, як білі лелії, а матері пишались своїми гордими синами.

Україна не знала неволі. Далі за дніпровими порогами звили собі неприступне гніздо степові лицарі, козаки, ті самі вольні діти вольної України. Там у Запорозькій Січі стояли вони на сторожі рідного краю, не випускаючи з рук зброї. Час від часу вони пускалися з Запорожжя на своїх човнах униз по рідній Дніпрі на Чорне море; тоді не тільки кримський хан, але і турецький султан, погроза усіх християнських країв, тремтів перед непрошеними чубатими гістьми.

Не самої слави та здобичи шукали козаки на Чорному морі; більше тягла їх туди у дорогу, повну небезпек, думка про бідних українських невольників, захоплених хижими Татарами. Ох, яке страшне становище було тих невольників! Їх стогони, брязкіт кайдан, безнадійні благання за волю, за рідний край, лунали у повітрі поганих кримських невольничих городів; їх кровю, потом та сльозами була напоєна земля Криму та турецьких берегів Чорного моря. Сліщі-каліки, яким пощастило вернутися у рідний край з лютої неволі, жалібно співали на Україні під згуки кобзи потрясаючі душу невольницькі думи, і відважні серця рвалися на подвиги: визволити рідні українські душі з тяжкої неволі або зложити буйні голови на дні Чорного моря, на царгородській вежі, під кинджалом яничар, але помстити всі ті муки бусурманською кровю.

Ол. Єфименкова.

Зміст.

ПОЕЗІЯ.

А. Епична поезія.

І. Казки.

Сторона.

1. Лисичка сваха — народна казка 5
2. Про двох братів — народна казка 9
3. Білосніжка — В. Гауф 15
4. Царенко і змій — народна казка 25
5. Ріккі-Тіккі-Таві — Редіярд Кіплінґ 38

ІІ. Перекази.

6. Запорожці — Іван Нечуй-Левицький 52
7. Запорозький скарб — Василь Корнієнко 61
8. Дівчина чайка — Дніпрова Чайка 73
9. На синій Чорногорі — Василь Щурат 77
10. За байраком байрак — Тарас Шевченко 78
11. Озеро царя — Сидір Воробкевич 79

ІІІ. Міти.

12. Вітер — народний міт 81
13. Филимон і Бавкида — Іван Демянчук 92
14. Одисей в гостині у Поліфема — Михайло Соневицький 97

ІV. Леґенди.

15. Великодна пятниця — народна леґенда 107
16. Київська Лавра — народна леґенда 109
17. Рука Івана Дамаскина — Іван Франко 110
18. Смерть — народна леґенда 112
19. Гордий царь — народна леґенда 114

V. Сміховинки.

20. Собака на містку — народна сміховинка 122
21. Як трава встала — народна сміховинка 122
22. Брехун — народна сміховинка 123

Сторона

23. Чумак з мазницею — Степан Руданський 124
24. Козак і король — Степан Руданський 124

VI. Оповідання.

25. Дай, Боже, здоровля корові! — Тимофій Бордуляк 126
26. Вітрогон — Іван Нечуй-Левицький 131
27. Дідусь — Богдан Лепкий 138
28. Вдома — С. Васильченко 142
29. Старий Максимець — народне жартівливе оповідання 145
30. Лінива — народне жартівливе оповідання 147
31. У полонині — Іван Франко 150
32. Собака — Дніпрова Чайка 154
33. Бузьок — Михайло Яцків 157
34. Дощ — С. Васильченко 158
35. За-для науки — Віра Лебедова 161
36. На світанні — С. Васильченко 169
37. Сестра жалібниця — Олександер Коніський 173
38. Дурисвіти — Модест Левицький 177
39. На нові гнізда — Вячеслав Потапенко 182
40. Пустельник із Путни — Осип Маковей 187
41. На Січ! — Микола Гоголь 192
42. Подорож Сагайдачного до Кафи — Андрій Чайковський 195
43. Полковник Шрам — Пантелеймон Куліш 210
44. Степовий гість — Марко Вовчок 215

VII. Віршові оповідання й поеми.

45. Іван Підкова — Тарас Шевченко 230
46. Гамалія — Тарас Шевченко 231
47. Байда — Григорій Чупринка 237
48. Поход на Жовті Води — Василь Щурат 237
49. Суботів — Тарас Шевченко 238
50. Смерть отаманова — Борис Грінченко 239
51. Лесь, преславний гайдамака — Борис Грінченко 242
52. Розвіяні мрії — Богдан Лепкий 244
53. Суд над поетом — Богдан Лепкий 246
54. Чума — Тарас Шевченко 247
55. Сон — Тарас Шевченко 248
56. Брат та сестра — Осип Федькович 248

VIII. Козацькі думи.

57. Олексій Попович — козацька дума 250
58. Маруся Богуславка — козацька дума 255

Б. Лірична поезія.

59. Вересень — Спиридон Черкасенко 257
60. Журавлі — Микола Чернявський 257

Сторона.
61. Перші роковини Листопада — Петро Карманський 258
62. Шматок хліба — Борис Грінченко 259
63. Фабрика — Спиридон Черкасенко 259
64. Сельська осінь — Микола Чернявський 260
65. Осіння квітка — Григорій Чупринка 260
66. На степу — Яків Щоголів 261
67. В неволі — Тарас Шевченко 261
68. Шахтарі — Спиридон Черкасенко 262
69. Сипне сніг — Іван Франко 262
70. Зіма — Григорій Чупринка 262
71. Пташки — Володимир Самійленко 263
72. І досі сниться — Тарас Шевченко 264
73. Сонце заходить — Микола Вороний 264
74. Вечірня пісня — Володимир Самійленко 265
75. Вечір — Сидір Воробкевич 265
76. Весняні сонети — Борис Грінченко 266
77. Тямлю, як на свята Великодні — Богдан Лепкий 268
78. Плила хмаронька — Василь Щурат 269
79. Степ — Микола Чернявський 269
80. Вечір у степу — Спиридон Черкасенко 270
81. Могила — Борис Грінченко 270
82. Троянда — Борис Грінченко 271
83. Ходить вітер по житі — Іван Франко 271
84. Сельський вечір — Микола Чернявський 272
85. Переселенці — О. Олесь 272
86. Самотою на чужині — А. Кримський 273
87. Туга за рідною землею — О. Олесь 273
88. Тиша в морі — Леся Українка 273
89. Човен — Спиридон Черкасенко 274
90. Урожай — Микола Чернявський 274
91. Т. Шевченко — Галина Комарівна 275
92. Наша славна Україна — Володимир Самійленко 275
93. Запорожці — Спиридон Черкасенко 276
94. Труби трублять — Василь Пачовський 276
95. Повстанський табор — Спиридон Черкасенко 276
96. Молодій дитині — Уляна Кравченко 277
97. Наша доля — Спиридон Черкасенко 277
98. На рідним попелищі — Михайло Старицький 278
99. Україна — Спиридон Черкасенко 280

В. Дидактична поезія.

І. Байки.

100. Осел і лис — Езоп 282
101. Всюди добре, а вдома найліпше — народна байка 282
102. Царь лев — народна байка 285

Сторона.
103. Собака й кінь — Леонид Глібів 295
104. Сонце та хмара — Евген Гребінка 296

II. Притчі.

105. Притча Христова про сіяча — Володимир Александрів 297
106. Притча про однорога — з староукраїнської повісти „Варлаам і Йоасаф“ . . 298
107. Притча про нерозум — Іван Франко 299

ПРОЗА.

I. Життєписи.

108. Молодечий вік Тараса Шевченка — Олександер Конисський 303
109. Учитель свого учителя — Евген Міллер 306

II. Спомини.

110. Полонинські спомини — Єротей Пігуляк: 309
111. На Тарасовій могилі — Олена Галичанка-Кисілевська 314
112. Перед битвою — Микола Садовський 319
113. Христос воскрес! — Андрій Чайковський 323
114. Біля моря — між Басками — Федір Вовк 329

III. Історія.

115. Морські походи козаків — Михайло Грушевський 339
116. Перемога Хмельницького коло Жовтих Вод і Корсуня — Михайло Грушевський 341
117. Московщина поневолює свободу України — Іван Брик 347
118. Як Запорожці стрічали Новий Рік — Д. Яворницький 350

IV. Описи і розвідки.

119. Балки на Україні — Степан Рудницький 357
120. Ліси й полонини в Карпатах — Степан Рудницький 358
121. Український замок у Коблині — Орест Левицький 361
122. Українське військо за Гетьманщини — Іван Крипякевич 364
123. Суд над Шевченком — Богдан Лепкий 370
124. Україна в „Кобзарі“ — Ол. Єфименкова 371

Спис авторів.

а) Українські письменники:

Александрів Володимир:

Притча христова про сіяча. VI.

Бордуляк Тимофій:

Дай, Боже, здоровля корові! VI.
Для хворого Федя. V.

Брик Іван:

Московщина поневолює свободу України. VI.

Васильченко С.:

Вдома. VI.
Дощ. VI.
На світанні. VI.
Під школою. V.
Свекор. V.

Вовк Федір:

Біля моря — між Басками (Морські купелі, Життя Басків). VI.

Вовчок Марко:

Степовий гість. VI.

Воробкевич Сидір:

Буковина. V.
Вечір. VI.
Козацький бенкет. V.
Озеро царя. VI.
Смерть козака. V.

Вороний Микола:

Сонце володить. VI.
Євшан-зілля. V.

Глібів Леонид:

Жаба і віл. V.
Орачі і муха. V.
Синиця. V.
Собака й кінь. VI.
Чиж та голуб. V.

Гоголь Микола:

На Січ! VI.

Гребінка Евген:

Сонце та хмара. VI.

Грінченко Борис:

Весняні сонети. VI.
Зорі. V.
Лесь, преславний гайдамака. VI.
Могила. VI.
Олеся. V.
Пастушки. V.
Петрусь. V.
Подивись. V.
Ранок. V.
Руйнування Київа Москалями. V.
Смерть отаманова. VI.
Троянда. VI.
Шматок хліба. VI.

Грушевський Михайло:

Молоді літа Хмельницького. V.
Морські походи козаків. VI.
Острог — осередок освіти на Україні. V.
Перемога Хмельницького воло Жовтих Вод і Корсуня. VI.
Татарський погром України. V.
Як козаки лагодяться в морський похід. V.

Демянчук Іван:

Филимон і Бавкида. VI.

Дніпрова Чайка:

Дівчина чайка. VI.
Собака. VI.

Єфименкова Олександра:

Україна в „Кобзарі“. VI.

Карманський Петро:

Перші роковини листопада. VI.

Кисілевська-Галичанка Олена:
На Тарасовій могилі. VI.

Коваленко-Коломацький Грицько:
Тарас Шевченко. V.

Ковалів Степан:
Калічка. V.
Китайська яблунька. V.

Козацькі думи:
Маруся Богуславка. VI.
Олексій Попович. VI.

Комарівна Галина:
Т. Шевченко. VI.

Комарь М.:
Землі Запорожців. V.
Як Запорожці живилися з своєї землі. V.

Кониський Олександер:
Молодечий вік Т. Шевченка. VI.
Сестра жалібниця. VI.

Корнієнко Василь:
Запорозький скарб. VI.

юбинський Махайло:
Ялинка. V.

Кравченко Уляна:
Молодій дитині. VI.

Кримський А.:
Туга за рідною землею. VI.

Крипякевич Іван:
Великий князь. V.
Військо княжих часів. V.
Княжий город Галич. V.
Українське військо за гетьманщини (Початки козаччини. Гетьманщина. Січ). VI.

Куліш Пантелимон:
На прощі у Київі. V.
Полковник Шрам. VI.
Турова круча. V.

Лебедова Віра (Малицька):
За-для науки. VI.
Урятувала. V.

Левицький-Нечуй Іван:
Вітрогон. VI.
Запорожці. VI.
Перекази про давній Київ. V.

Левицький Модест:
Дурисвіти. VI.

Левицький Орест:
Український замок у Коблині. VI.

Лепкий Богдан:
В жнива. V.
Громом розбита ялице. V.
Дідусь. VI.
Заповіт Тарасового батька. V.
На святий вечір. V.
Про перші друкарні на Україні. V.
Розвіяні мрії. VI.
Суд над поетом. VI.
Суд над Шевченком. VI.
Тямлю, як на свята Великодні. VI.
У задушні дні. V.

Макарушка Остап:
Давні українські пісні й народні казки. V.

Маковей Осип:
Пустельник із Путни. VI.

Народні байки:
Всюди добре, а вдома найліпше. VI.
Царь лев. VI.

Народні казки:
Злидні. V.
Летючий корабель. V.
Лисичка сваха. VI.
Про бідного парубка й царівну. V.
Про двох братів. VI.
Три брати. V.
Царевич Яків. V.
Царенко і змій. VI.

Народні леґенди:

Брат у брата на тому світ. V.
Великодна пятниця. VI.
Гордий царь. VI.
Київська Лавра. VI.
Праведний у церкві. V.
Смерть. VI.

Народні міти:

Вітер. VI.
Лісовий царь Ох. V.
Про морського царя й його дочок. V.

Народні жартівливі оповідання:

Лінива. VI.
Старий Максимець. VI.

Народні перекази:

Кирило Кожумяка. V.

Народні пісні:

Козак вибірається в похід. V.
Пісня сироти. V.
Татарський напад. V.
Татарський попас. V.

Народні сміховинки:

Брехун. VI.
Господарь і циган. V.
Драбина. V.
Скупий. V.
Собака на містку. VI.
Тепер мені не до соли. V.
Як трава встала. VI.

Олесь О.:

Вільна Україна. V.
Живи Україно! V.
Народ і поет. V.
Переселенці. VI.
Туга за рідною землею. VI.

Пачовський Василь:

Труби трублять. VI.

Пігуляк Єротей:

Полонинські спомини (Водоспад. Верховина. Чівчин. Життя на полонині). VI.

Підгірянка Марійка:

Смереко, смереко! V.

Потапенко Вячеслав:

На нові гнізда. VI.

Пчілка Олена:

Волинь. V.

Руданський Степан:

Віщий Олег. V.
Ворона і лис. V.
Козак і король. VI.
Оциганив. V.
Початок світа. V.
Чумак з мазницею. VI.

Рудницький Степан:

Балки на Україні. VI.
Дніпро. V.
Ліси й полонини в Карпатах. VI.
Рідний край. V.

Садовський Микола:

Перед битвою. VI.

Самійленко Володимир.

Вечірня пісня. VI.
Наша славна Україна. VI.
Пташки. VI.

Сірий Юрій (Тищенко):

Фатаморґана в Криму. V.

Соневицький Михайло:

Одисей в гостині у Поліфема. VI.

Старицький Михайло:

Мурашка та полевий конюк. V.
На рідним попелищі. VI.

Староукраїнська повість:

Притча про однорога з повісти „Варлаам і Йоасаф“. VI.

Стороженко Олекса:

Дорош. V.

Українка Леся (Косач-Квітка Ларіса):

Поділля. V.
Тиша в морі. VI.

Федькович Осип:

Брат та сестра. VI.

Франко Іван:

Весна. V.
Війна між псом і вовком. V.
Дивувалась зіма. V.
Осел і лев. V.
Погідна ніч літня. V.
Притча про нерозум. VI.
Рука Івана Дамаскина. VI.
Сипле сніг. VI.
У вивозі. V.
У полонині. VI.
Ходить вітер по житі. VI.
Червона калино! V.

Цеглинський Григорій:

Де срібнолентий Сян пливе. V.

Чайковський Андрій:

Подорож Сагайдачного до Кафи. VI.
Сагайдачний у школі в Острозі. V.
У січовій школі. V.
Христос воскрес. VI.
Чубова редута. V.

Черкасенко Спиридон:

Вересень. VI.
Весна. V.
Вечір у степу. VI.
В Карпатах. V.
Запорожці. VI.
Зеленожупанник. V.
Козак. V.
Край в пожежі. V.
Наша доля. VI.
Повстанський табор. VI.
Україна. VI.
Фабрика. VI.
Човен. VI.
Шахтарі. VI.

Чернявський Микола:

Журавлі. VI.
Марш Сагайдачного. V.
Пороги. V.
Рідний край. V.
Сельська осінь. VI.
Сельський вечір. VI.
Степ. VI.
Урожай. VI.

Чупринка Григорій:

Байда. VI.
Зіма. VI.
Осіння квітка. VI.

Шевченко Тарас:

Вибір гетьмана. V.
В неволі. VI.
Гамалія. VI.
За байраком байрак. VI.
Іван Підкова. VI.
І досі сниться. VI.
Наймичка. V.
Наша слава. V.
Село на Україні. V.
Сон. VI.
Страшний косарь. V.
Суботів. VI.
Чичирин. V.
Чума. VI.

Шерстюк Грицько:

Гірка праця. V.

Щоголів Яків:

На степу. VI.

Щурат Василь:

На синій Чорногорі. VI.
Плач Ярославни. V.
Плила хмаронька. VI.
Посів пана Чарнецького. V.
Поход на Жовті Води. VI.
Притча. V.
Св. Андрій на київських горах. V.
Святослав. V.
У страстний четвер. V.

Яворницький Дмитро:

Як Запорожці стрічали Новий Рік. VI.

Яцків Михайло:

Бузьок. VI.

б) Чужі письменники:

Андерсен Г.:

Білавка. V.
Мати. V.
Погане каченя. V.

Амічіс Е.:

Малий писарь. V.
Хуртовина. V.

Брати Ґріми:

Богоданна доня Цариці Небесної. V.
Доктор Всеугадько. V.
Хатка в лісі. V.
Чародійна скрипка. V.
Як шестеро пройшли через увесь світ. V.

Гауф В.:

Білосніжка. VI.

Езоп:

Осел і лис. VI.

Кіплінґ Редіярд:

Ріккі-Тіккі-Таві. VI.
Слон бунтарь Моті. V.

Лі Йонас:

Орлиця. V.

Міллєр Евген:

Учитель свого учителя. VI.

Ракоші Віктор:

Історія осла. V.

Чорович Светозор:

Герцеґовинка. V.
Малий жебрак. V.

Примітка:

V. (Пята читанка — пяте видяння).
VI. (Шоста читанка — пяте видання).

БІБЛІОТЕКА ім. ШЕВЧЕНКА Жмеринського Товариства

3094

Шкільні книжки

Видавництва „Чайка“.

1. Антін Крушельницький: **Граматка (Букварь) і Перша читанка** (з малюнками в трьох барвах), для першого року науки.
2. Антін Крушельницький: **Друга читанка** (з малюнками) для другого року науки.
3. Антін Крушельницький: **Третя читанка** (з малюнками) для третього року науки.
4. Антін Крушельницький: **Пята читанка** (з малюнками) для пятого року науки.
5. Антін Крушельницький: **Шоста читанка** (з малюнками) для шостого року науки.
6. Антін Крушельницький: **Сьома читанка** для сьомого року науки.
7. Антін Крушельницький: **Восьма читанка** для восьмого року науки.
8. Антін Крушельницький: **Вибір з українського народного письменства** I том (1798—1876).
9. Антін Крушельницький: **Вибір з українського народного письменства** II том (1876—1920).
10. Спиридон Черкасенко: **Початок**, граматка до науки читання й письма.
11. Спиридон Черкасенко: **Рідна школа**, читанка друга.
12. Спиридон Черкасенко: **Рідна школа**, читанка третя.
13. Спиридон Черкасенко: **Рідна школа**, читанка четверта.
14. 15. Спиридон Черкасенко: **Короткий курс правопису**, I і II частина.
16. Др. Степан Рудницький: **Основи землезнання**, I том, Початкова ґеоґрафія, для середніх шкіл.
17. Др. Степан Рудницький: **Основи землезнання**, II том, Ґеоґрафія Европи.
18. Др. Степан Рудницький: **Основи землезнання**, III том, Ґеоґрафія поза-европейських країн.
19. Др. Степан Рудницький: **Основи землезнання**, IV том, Загальна ґеоґрафія.
20. Іван Фещенко-Чопівський: **Економична ґеоґрафія України.**

3094

Шкільні книжки
Видавництва „Чайка".

1. Антін Крушельницький: **Граматка (Букварь) і Перша читанка** (з малюнками в трьох барвах), для першого року науки.
2. Антін Крушельницький: **Друга читанка** (з малюнками) для другого року науки.
3. Антін Крушельницький: **Третя читанка** (з малюнками) для третього року науки.
4. Антін Крушельницький: **Пята читанка** (з малюнками) для пятого року науки.
5. Антін Крушельницький: **Шоста читанка** (з малюнками) для шостого року науки.
6. Антін Крушельницький: **Сьома читанка** для сьомого року науки.
7. Антін Крушельницький: **Восьма читанка** для восьмого року науки.
8. Антін Крушельницький: **Вибір з українського народного письменства** I том (1798—1876).
9. Антін Крушельницький: **Вибір з українського народного письменства** II том (1876—1920).
10. Спиридон Черкасенко: **Початок**, граматка до науки читання й письма.
11. Спиридон Черкасенко: **Рідна школа**, читанка друга.
12. Спиридон Черкасенко: **Рідна школа**, читанка третя.
13. Спиридон Черкасенко: **Рідна школа**, читанка четверта.
14. 15. Спиридон Черкасенко: **Короткий курс правопису**, I і II частина.
16. Др. Степан Рудницький: **Основи землезнання**, I том, Початкова географія, для середніх шкіл.
17. Др. Степан Рудницький: **Основи землезнання**, II том, Географія Европи.
18. Др. Степан Рудницький: **Основи землезнання**, III том, Географія поза-европейських країн.
19. Др. Степан Рудницький: **Основи землезнання**, IV том, Загальна географія.
20. Іван Фещенко-Чопівський: **Економична географія України.**

PA 3094